PSİKOZUM, BİSİKLETİM VE BEN

FRITZ B. SIMON

hyb yayıncılık...

ÇEVİREN: DOÇ. DR. GÜLDEN GÜVENÇ

Psikozum,
Bisikletim ve Ben

Psikozum, Bisikletim ve Ben

Deliliğin Benlik Organizasyonu

Dr. Fritz B. Simon

Çeviren: Doç. Dr. Gülden Güvenç

HYB Yayıncılık

HYB Yayıncılık 001
PSİKOLOJİ DİZİSİ 01

PSİKOZUM, BİSİKLETİM VE BEN
Dr. Fritz B. Simon

Özgün adı:
My Psychosis, My Bicycle, and I: The Self-Organization of Madness
© Jason Aronson Inc.

Bu kitabın Türkçe yayın hakları HYB Yayıncılık'a aittir.
(Jason Aronson Inc. ve Mark Paterson'la anlaşma sağlanarak yayımlanmıştır.)
© HYB Yayıncılık, Ankara, 1997
Yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.
Ancak tanıtım için kısa alıntılar yapılabilir.
Kapaklarında ya da kapak içlerinde HYB hologramının bulunmadığı HYB yayınları orijinal değildir, satılamaz.

Türkçe Birinci Baskı
HYB Yayıncılık, Ankara 1997
ISBN 975-6972-00-9

HYB Yayıncılık
Bilkent Plaza A3 Blok 21-24
Bilkent, 06533 Ankara
Tel: (312) 266 55 66
Faks: (312) 266 55 77

MedicoGraphics *ofset baskı tesislerinde basılmıştır.*

MedicoGraphics Ajans ve Matbaacılık Hizmetleri
Meşrutiyet Caddesi, Bayındır-2 Sokak 62/26
Kocatepe, 06640 Ankara
Tel: (312) 419 31 48
Faks: (312) 419 31 49

İÇİNDEKİLER

1. Giriş **1**

Tanı Koydurucu Bir Test 1

Psikoz veya Delilik?

Uygun Terimi Bulmada Karşılaşılan Güçlük Hakkında 3

2. Benlik-Organizasyonuna İlişkin Bir Model **11**

Zihin ve Beden: Bireyin Bölünmesi 11

Parça, Bütün ve Çevre 15

Canlı Sistemler 17

Şeylerin Gelişimi ve Özerkliği 20

Sibernetiğin Sibernetiği 23

Işığa Kapalı Pervane:

Benlik-Organizasyonuna İlişkin Bir Deney 26

3. Gözlemcinin Rolü **29**

Seyirci: Gözlemcinin Dışsal Bakış Açısına İlişkin Hayali Bir Deney 29

Oyuncu, Yelkenci ve Teknesi Batan Kişi: Gözlemcinin İçsel Bakış Açısı Hakkında Hayal Edilen Çeşitli Deneyler 33

Daha Katı ve Daha Yumuşak Gerçekler 37

Uzlaşma: Betimsel ve Düzenleyici Kuralların Birbirinden Ayrılması 43

Mantıklı Düşünce: Sosyal Bir Oyun 49

Uzlaşma Yerine Saçmalık: Anlamanın Sınırları 51

Çift Betimleme:
Özgür İrade ve Benlik Organizasyonu 53

4. İnsan İletişimi 61
Bilgi Aktarmanın Olanaksızlığı 61
Sinir Sisteminin Özerkliği 64
Bağlanma Sistemleri 67
Çevre Olarak Beden 69
Telsiz Merkezi ve Cahil Taksi Sürücüsü:
Kendini Sözle Anlatma Girişimi 72

5. Delice Düşünme 75
Bir Tür Sek-Sek:
Neredeyse Bir Çocuk Oyunu 75
Kaotik Çağrışımlar 81
Çok Fazla veya Çok Az Anlam 83
Deliliğe İlişkin Mantık 87

6. Fark Yaratan Farklar 91
Zihinsel Egzersizler 91
İçerde mi, Dışarda mı 91
Zorunluk ve Olanaklılık: Tümü ' ve 'Biri 95
Çocukların Dili 98
Marka Olarak Semboller:
Sadece Bir İsim Olmaktan Öte 101
Yer Değiştirme ve Yoğunlaştırma:
Bilinçaltı Ayırımları 103
İlgi Odağı 105
Beyazlatıcı: İlgiyi Odaklaştırmaya Yönelik Bir Deney 108

7. Delice İletişim 111
Psikiyatrist ve Hastası:
Bir Tiyatro Oyunu 111
Ailede İletişim 115
Çift-Yönlü Bağlanma, İletişim Sapmaları ve
Bağlamların Karışması 118
Paradoks: Yaşam ve Mantık Arasındaki Farklar-I 123
Hayali Mekânlar: Zaman, Sanrı ve Varsanı 129

8. Hislerin Düzeni **135**
Aşk ve Nefret: Sosyal (Varlığı Koruyan) Birimlerin Evrimi ve Çözülmesi 136
Çabuk Basitleştirmeler: İyi ve Kötü, Güçlü ve Zayıf, Etkin ve Edilgen 143
Çatışan Eğilimlerin Dengesi Yaşam ve Mantık Arasındaki Farklar-II 146

9. Delice Hissetme **153**
Katılmak ve/veya Karşı Çıkmak: Zar Oyunu 153
Hem-Hem de veya Ne-Ne de: Çatışan Eğilimlerin Eşzamanlı Oluşu 154
Ya-Ya da: Çatışan Eğilimlerin Eşzamanlı Olmaması 158
Şimdi Ne Kadar Uzundur?: Hızlı ve Yavaş Ritimler 161

10. Bireyleşme Süreci **167**
Dönüşümler: İnanılmaz Bir Öykü ve Bir Başka Hayali Deney 167
Benlik - Betimlemeleri 171
Tutarlılık: Fark Yaratmayan Farklar 173
'Ben' Ne Demektir? İlişkilerin Bağımlılığı 175
Eylem mi, Olay mı? Hainin ve Kurbanın İcat Edilmesi 180
Adımlara Dikkat: Bağlamdaki Değişmeler 185
Delice Bireyleşme 189

11. Aile Gerçekleri **193**
Timsahın İkilemi: Çocuğunu Kurtarmaya Çalışan Bir Annenin Öyküsüne İlişkin Değişiklikler 193
Birisini Deli Yapabilir misiniz? Aile Araştırmasına İlişkin Sorunlar 196
Çok Katı ve/veya Çok Yumuşak Gerçeklik: Psikosomatik, Manik Depresif ve Şizofrenik Örüntüler-I 199
Uyum ve/veya Çatışma: Psikosomatik, Manik-Depresif ve Şizofrenik Örüntüler-II 204
Güç ve/veya Güçsüzlük: Doğru ve Gerçek Olana Kim Karar Verir? 208

Açık ve/veya Kapalı:
Sevgi ve Sınırlara İlişkin Diğer İhlâller 214
Sorumluluğun Paradoksu:
Ana-Babalar, Çocuklar ve/veya Eş İçin İki Yönlü Bağlanma 216

Not: Bir Aile = Birçok Aile 224

12. Kaos: Deliliğin Gelişimine İlişkin Formel Bir Model 229
Kökleri Arama: Şarkılar ve Özetler 229
Özdeğer, Özdavranış, Çekim Yaratıcı 232
Canlı Biçimin Yasaları veya Sek-Sek Karelerinin Evrimi 234
Kaotik Anlamlar 238

13. Dünya Görüşü Dünyaya Uymadığı Zaman: Epistemolojik Hatalar ve Tuzaklar 243
Belki: Bir Atın Öyküsü 243
Hata Yapmak İnsana Özgüdür: Dünya Hakkında Sağlıksız Sayıltılar 243
Trajedi ve/veya Absürd Tiyatro 250
Zen Koan: Mantığın Çıkmaz-Sokakları Karşısındaki İşaret Direği 253

1

TANI KOYDURUCU BİR TEST

Basit bir testle başlayalım. Hemen şu an Psikozum, Bisikletim ve Ben: Deliliğin Benlik Organizasyonu (The Self-Organization of Madness) adlı kitabı açtığınızı düşünün ve birinci kısmını okumaya başlıyorsunuz.

Şu anda (hemen şimdi) ikinci paragrafın birinci cümlesini (?) okuduğunuzu varsayın. Gördünüz mü, korktuğum başıma geldi. Hayal gücünüzü özgür bırakarak sizi kaçırmasına izin veriyorsunuz. Belli ki hayal gücü geniş bir insansınız. Şunu kabul etmelisiniz ki - böyle bir kitabı okuduğunuza dair gerçekten ikna olmuş durumdasınız. Hatta bu kitabı elinizde tuttuğunuza ve gerçekten duyumsayabildiğinize inanıyorsunuz.

Sizin gibi kendisini aydın, eleştirel ve akılcı gören bir kişinin bu kadar kolay etkilenmesi ve ikna olması korkutucu bir olay. Bağımsız yargılama gücünüz ve özerkliğiniz tehlikede gözüküyor. Sadece bir yabancının kendinizi hayallere bırakmanız doğrultusundaki teşvikine körce itaat etmekle kalmıyor - daha da kötüsü, kendinizi bu hayal dünyasına öylesine kaptırıyorsunuz ki, gerçekten bunların içinde yaşadığınıza inanıyorsunuz. Yoksa, bu hayal ürünü kitabı okuduğunuzu gerçekten hissettiğinizi inkar mı edeceksiniz?

Anılan belirti her psikiyatrist için açıktır. Hayal gücünüz ile algınızı birbirinden ayıramıyorsunuz. Bu çok sık olur mu? Her zaman bütün insanların emirlerine itaat eder misiniz? Ne zamandan beri kendinizi başkalarından bu derece ayıramıyorsunuz?

Gerçekten bu kitabı elinizde tuttuğunuza inanıyorsunuz. Genel psikiyatrik deneyime göre bu inanç, gerçeklikle olan bağlantınızın koptuğuna işaret eder. Ne de olsa sadece bir şeyler hayal etme doğrultusundaki bir yönergeyi izliyorsunuz.

Şayet şu anda engellenme duygusu içinde kitabı kapatmayı düşünüyorsanız, bu, temel bir düşünceyi anlamadığınız zaman kaçma eğiliminde olduğunuza kanıt teşkil edecektir. Büyük bir olasılıkla, tahmin edemediğiniz durumlarda da ilişkileri koparma eğilimi ağır basıyordur.

Öte yandan, hemen şu anda olan şey sizin tam anlamıyla soğuk ve etkilenmeden kalmanıza yol açıyor ise, bu da bir tehlike işaretidir: Kendinize ve dünyaya olan güveninizi sarsabilecek tüm duygularınızı uzaklaştırdığınız ve yavaş, yavaş korku hissiyle dolduğunuz anlamına gelir. Böylece, kendinizi gerçekten ilişkilere girme konusunda (hayal ürünü bu kitap gibi nesnel olarak zararsız bir şey için bile) engellersiniz.

Biraz kafanız mı karıştı ve bunun ne anlama geldiğini mi merak ediyorsunuz? Hatta, kontrol edildiğinizden, birinin sizinle oyun oynadığından mı kuşkulanıyorsunuz? Neler hissettiğinizi anlamak o kadar kolay ki.

Ne var ki, şu anda bu kitabı okuyor olduğunuza belki gerçekten inanıyorsunuz. Bu konuda kendinizi ve optik yanılsama kurbanı olduğunuzu, önünüzdeki kitabın gerçekten var olduğuna ilişkin sistematik sanrılara kapıldığınızı ileri süren doktoru nasıl ikna edebilirsiniz?

Doğruyu söylemek gerekirse, şu anda aklınızı yitirdiğinizi sanıyorum (Lütfen, bu katı ifadeyi affedin kişisel bir anlam veya küçük düşürücü bir niyet içermemektedir.). Öte yandan, ben gerçekten var mıyım? Ben de, kendisini psikiyatristler ve diğer izleyiciler tarafından çevrilmiş algılayan ve her kitabı, televizyon haberini ve pop şarkısının sözlerini kişisel alan ben-merkezci ve hasta hayal gücünüzün bir ürünü müyüm?

Elinizdeki kitabın gerçekte var olup olmadığı sorusuna vereceğiniz yanıtın etkileri geniş kapsamlıdır. Kitaptan çok, size ve zihinsel durumunuza ilişkin bilgi verir. Şayet gördüğünüz bir varsanı ise, şu anda aklınızı yitirmiş olabilirsiniz. Tıbbi bir terim kullanılacak olursa: Sebebi ne olursa olsun belki psikotik olabilirsiniz. Psikiyatrik deneyimlere göre, dünyaya ilişkin algınız ve görüşünüz ile davranış, düşünce ve duyuş örüntünüz diğer insanlarınkinden farklı olduğundan onlarla çatışmaya girebilirsiniz. Ayrıca, çoğunluk sizin tarafınızda olmayacağına göre, top-

lumdan uzaklaştırılarak, belli bir terapinin sağlanacağı bir kliniğe veya akıl hastanesine gönderilme kaderiyle baş başa kalabilirsiniz.

Siz ve diğer insanlar, dünya hakkındaki bazı görüş ve saptamaların doğru mu, yanlış mı olduğunu nasıl değerlendirebilirsiniz? Algınızı nasıl test eder, yanılsamaları, varsanıları, aldanmaları, hayalleri, rüyaları ve hayal gücünün diğer canavar ürünlerini gerçeklikten nasıl ayırabilirsiniz? Deli düşünceleri, duyguları ve davranışları, normal düşünce, duygu ve davranıştan ayırt eden nedir? Bütün bunların ötesinde, birinin veya diğerinin ortaya çıkışı nasıl açıklanabilir?

Buraya kadar okuduklarınız veya okumadıklarınız (neler beklediğinizi Tanrı bilir!) aklınızı biraz karıştırdıysa, delilikle ve deliliklerle derinlemesine uğraşanların içine düştüğü karışıklığın tadına varmanıza izin verildi demektir. Tabii ki, yazılı bir metnin uyandırdığı çaresizlik duygusu, delilikle yüzleşirken veya deliliği yaşarken, birbiri için anlam taşıyan kişilerin sosyal varlığına ne olduğu hakkında sadece belli-belirsiz bir fikir verebilir. Yine de, size deliliğin bazı etkileşimsel ve mantıksal yönlerine ilişkin şöyle-böyle, zararsız bir fikir vermeyi amaçlayan bu alçak gönüllü çaba, basit bir nedenle üstlenilmiştir: Delilik hakında konuşmak, yazmak veya okumak, deliliği teşvik etmek veya yaşıyor olmaktan çok farklı bir şeydir. Bu, bir yemek listesi, yemeğin hazırlanması ve yemeğin kendisi arasında var olan farklılık gibidir.

Yemek tarifesi kitabını yiyen herhangi bir kimse deli demektir.

PSİKOZ VEYA DELİLİK? UYGUN TERİMİ BULMADA KARŞILAŞILAN GÜÇLÜK HAKKINDA

Elinizdeki kitaba ilişkin yanlış anlamaları sınırlandırmak ve dışarda bırakmak amacıyla *delilik* terimi burada, psikiyatri ders kitaplarında işlenen endojen psikoza ilişkin psikopatolojik belirtilerin, zihinsel hastalık ve duygusal bozuklukların ifadesi olarak betimlenen davranış, düşünce ve duyuş biçimlerini anlatmak için kullanılmıştır. Sonuç olarak, bu incelemenin içerdiği tanıyı alacak şekilde davranan kişiler, bize apaçık gelen gerçekliği kaybetmiş veya gerçeklikten vazgeçmiş gibi gözükürler. Yaşantıları, diğer insanlarınkinden sapan farklı özellikler gösterir. Diğer kişilerin çok az anlayabileceği ya da hiçbir şey anlayamayacağı biçimde düşünüyor ve hissediyor gözükürler, davranışları, başkalarınınkine göre daha az yordanabilir. Düşünceleri, duyuşları ve davranışları öylesine

rastgele değildir, normal biçimde değil-farklı biçimde düzenlenmiştir. İnsan, böyle hastaların davranışlarına ilişkin dıştan algılanabilen çeşitli özellikleri gözlediğinde ve bu hastaların kendileri hakkındaki kendi gözlemlerini ve yaşantılarını dikkate aldığında, normdan sapan içsel duygusal süreçlere özgü örüntü ve kuralları ayırt edebilir. Geçen yüzyıl boyunca geleneksel psikiyatride, anılan psikopatolojik belirti gruplarının birbirinden ayırt edilebileceği, farklı temel hastalıklar olarak tanı alabileceği ve farklı isimler verilebileceği varsayılmıştır (hâlâ da varsayılmaktadır).

Bu kitapta, şizofreni ya da manik depresif bozukluk gibi tanı koyucu isimlendirmeler, hastalık kavramının içerdiği üstü kapalı yanlı tutuma karşı, kendine özgü olayları -davranış, duyuş ve düşünce örüntülerinisadece betimleme amacıyla kullanılmaktadır. Bunlar, patolojiye ilişkin organik model anlamında hiçbir açıklama biçimini içermemektedir. Ayırt edici böyle bir öncül saptama gereklidir, çünkü, tıbbi terimler kullanıldığı zaman, olaylara ilişkin betimleme ile olaylara ilişkin açıklama çok kolay ve tehlikeli biçimde özdeşleştirilmekte ve yanlışlığa yol açmaktadır.

Sözü edilen olayların nasıl ortaya çıktığı sorusu, tıbbın sınırlı çerçevesinin ötesinde, temel entellektüel, etik ve politik sorunların alanına girmektedir. Bu, toplumda neyin doğru, güzel ve iyi görüldüğüne ilişkin bir sorudur. İnsan, normallik hakkında bir şey söylemeden, delilik hakkında konuşamaz ya da delilik hakkında bir şey söylemeden normallik hakkında konuşamaz. Delilik ve normallik, birbirinden ayırt edilebildiği ölçüde biçim ve içerik kazanır. Böylece, deliliğin ortaya çıkmasına ilişkin soru, normalliğin kaynağına ilişkin sorudur. Bu sorulara evrensel ve tam bir yanıt verebilme çabası, kendini beğenmişlik, bir başka deyişle, daha çok delilik olacaktır. Böyle bir durumda kişinin karşılaştığı kargaşa oldukça büyüktür Ancak, yapılabilecek olan ve bu kitapta yapılan şey, günlük yaşamdaki anlamlar arası ilişkilerin ve açıklamaların kurulmasını sağlamaya yetecek ve anılan karmaşıklığı azaltacak bir modelin geliştirilmesidir. Burada delilik(ler) ile herhangi bir ilişkisi olan (ve olmayan) herkese günlük yaşamda davranışa yönelim ve sorunlarla başa çıkabilme çerçevesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Ne yazık ki böyle bir model, bir ev maketi gibi testereyle kesilerek bir araya getirilemez, somut ve anlaşılır kılınamaz. Dil aracılığıyla kurulması gerekir. Bütün modellerin kurulmasında olduğu gibi, uygun inşaat mal-

zemelerinin seçimine ilişkin soru - bir başka deyişle uygun terim sorusu- ortaya çıkar. Burada, 'delilik' ifadesinin 'zihinsel bozukluk' veya 'psikoz' terimleri yerine tercih ediliyor olması, kelimelerin büyülü etkisiyle ilgilidir: Bunlar adlandırdıklarını değiştirmekte ve bazen adlandırdıkları şeyin ortaya çıkmasına yol açmaktadırlar.

Örneğin, 'Bay Smith'in psikozu var' veya 'Onun zihinsel bozukluğu var' derseniz, Bay Smith ve zihinsel bozukluğu iki farklı şeymiş gibi bir izlenime yol açarsınız. Bay Smith tıpkı bir bisiklete veya eve sahip olabildiği gibi, psikozun da kendisine ait bir şey olduğunu belirtebilir. Bu durumda, bisikletinin çalınabilmesi ya da evinin gaspedilebilmesi gibi psikozundan kurtarılabileceği sonucuna varmak mantıklı olur. Ne var ki, 'psikoz' veya 'hastalık' terimlerinin kullanılması, aynı derecede inanılır bir fikir olan Bay Smith'in zihinsel hastalığını, bisikleti gibi yanlışlıkla bir yerde unutuvermesi veya bir şemsiye gibi otoyolda bırakması veya evi gibi satması olasılığını nadiren akla getirir. 'Hastalık' terimi, her şeyi açıklarmış gibi gözüken bu sihirli formül, Bay Smith'i öyküde edilgen, önemsiz bir karakter haline getirir.

Genellikle, adı olan şeyin var olduğuna inandığımız gibi, neyin bağımsız düşünmeye ve incelemeye nesne teşkil edeceğini kelimelerin seçimi belirler. Şayet Bay Smith'i psikozundan veya zihinsel bozukluğundan ayırırsak, kendimizi, geride sadece tebessümünü bırakan her zaman güler yüzlü Cheshire kedisinin aniden kaybolduğu Alis'in Harikalar Diyarında buluruz (Caroll 1865). Bay Smith'in psikozunu korurken kendisinin kolayca yok olmasına izin vermiş oluruz. Öte yandan, psikozunu, Bay Smith'den, yaşam tarihinden ve koşullarından bağımsız olarak küçük parçalara ayırabilir ve sonunda mekanizmasını anladığımıza kanaat getirdiğimiz zaman parçaları yeniden birleştirmeye çalışabiliriz.

Ancak, daha iyi bir ifade tarzı ya da daha uygun bir terim bulmak zordur Şayet, 'sahip olmak' (to have) ifadesi yerine, 'olmak' (to be) ifadesini kabul edersek, kelimelerimizin anlamındaki üstü kapalı yanlılığı ve bunlara ilişkin dolaylı anlamları değiştiririz ('bir şeyiniz varsa, bir kimse olursunuz!'). Ne var ki, kelimeleri bu şekilde değiştirmek, durumu pek fazla düzeltmez: 'Şayet psikozunuz veya zihinsel bozukluğunuz varsa psikotiksinizdir, zihinsel açıdan hastasınızdır, psikotik bir kişisinizdir, zihinsel olarak hasta bir insansınızdır ' Bana ne olduğunuzu söyleyin, size kim olduğunuzu söyleyeyim - günlük dilimizde ve içerdiği mantıkta kişiye

yüklenen kimliğe ilişkin kural budur. Hemen şimdi üzülerek belirttiğimiz gibi kişi ile psikozunun birbirinden ayırt edilmesi, kelimelere ilişkin böyle bir seçimin sonucudur; ancak bunun yerine teklif edilen de, kişinin daha az üzücü olmayan biçimde ve çoğunlukla sadece geçici olan düşünme, duyuş ve davranış biçimiyle özdeşleştirilmesi sürecine ağırlık kazandırır.

Önceki durumda, iki ortaktan birinin (hastanın), diğerinin altında (zihinsel bozukluk) ezildiği ortaklar arası bir ilişki ile uğraştığımız halde, şimdi, ikinci durumda birbirinden ayırt edilemeyen iki yakın arkadaş olmuşlardır. Hiç olmazsa, birinci durumda, diğer ortaklıklarda olduğu gibi sakin bir şekilde kendi yollarına gitmek üzere ayrılmaları veya birinin diğerini arkadaşça veya düşmanca bırakması olasılığı hâlâ mevcutken, diğer durumda, 'hastalık' olarak adlandırılan olayın kişinin pasaportuna kayıtlı ayırt edici özelliği haline gelmesi tehlikesi vardır. Bu, onların ayrılmayan bir bütün içinde kaynaşmalarına yol açar (ölüm bizi ayırana dek).

'Zihinsel bozukluk' veya 'endojen psikoz' terimlerinin kullanılmasına ilişkin başka bir risk daha vardır. Bunlar, birisinin deliliğin nasıl oluştuğunu çok iyi bildiği izlenimine yol açabilir. 'Psikoz' terimi ile tam olarak neyin kasdedildiğine daha yakından bakarsak, bir aldatmaca olduğu giderek daha açık görülecektir. Doktorların kodlanmış dilinde, 'oz' takısı her zaman normallik çerçevesinin dışına düşen bir şeyin olduğunu ve bunun hastalığa bağlı olduğunu ima eder. 'Endojen' (endogenous), sadece kulağa hoş gelen ve kimsenin bu olayı nasıl açıklayacağını gerçekten bilmediği olgusunu[1] örten bir kelimedir. Böylece, bir doktor, bir hastanın endojen psikozu olduğuna karar verirse, gerçekten söyleyebileceği tek şey, kendine ve geleceğine mümkün olduğu kadar en az zarar verecek ve prestijini koruyacak biçimde, hastanın neden bu şekilde davrandığı konusunda diğer meslekdaşları kadar az şey bildiğidir.

Bu durumda, hastalık sadece yararlılığı sorgulanmaya açık bir mecaz değil, aynı zamanda geleceğe yönelik bir program, eylem ve tedavi için bir yönergedir. Şayet bu durum için açıklamalar ararsanız, doğal olarak diğer hastalıkları açıklamada başarılı olmuş yöntemlere başvurursunuz. İnsan, bel soğukluğu vakasında olduğu gibi, kamu önünde küçük düşmenin nedenini, bir başka deyişle psikozu ortaya çıkararak, ayırmaya çalışır. Suçlunun (adı çıkmış *schizococcus*) avlanması, en az iki ayırt edi-

1. Yunanca endou iç, içinde ve genos neden, yaratılmak anlamına gelir.

lebilir bütün olan psikoz ve nedeni arasındaki bölünebilirlik sayıltısı sayesinde bir kez daha başlar.

'Delilik' teriminin avantajı, birinci olarak bu terime hemen hiçbir tıbbi yanlılığın yüklenmemesidir. Deliliği çevreleyen anlam halesi, çok daha dünyevi alanlardan gelmektedir. Norm olarak kabul edilenden daima çok az sapan davranışlarla veya düşüncelerle karşılaştığımızda ne kadar sık 'delisin' dediğimizi düşünün. Aynı doğrultuda, gevşek vidalar düzensizliğin işareti olarak kabul edilir, delilik derece, derece yer alan bir dönüşüm olmadan, bir tür düzensizliğin aniden ortaya çıkıvermesini ima eder. O halde delilik, kişinin bakış açısının ve yaşarken kendisini yönlendirdiği mekan ile zaman düzeninin değişmesi anlamına gelir.

Birbirine tam uyan ve gerektiği şekilde sıkıştırılmış olan vidalar, gerçekten insan zihninin düzenine işaret eder, fakat kesinlikle bunun ölçütü olamazlar. Gevşek vidalar mecazının içerdiği açıklama ve çözümleme modelleri oldukça basittir: 'Vidaları kim gevşetti?' ve 'Kim onları yeniden sıkıştıracak?' soruları akla gelen ilk sorulardır. Böyle durağan bir düzenin kural kabul edildiği durumda, dehşet verici basitlikteki kolay yanıtlarıyla düzen sağlayanlar ve koruyanlar için bunun uzun süre devam edeceğini sanmak çok kolaydır. Eylem yöntemlerinin (tedavi) doktorlarınkine tercih ediliyor olmasından kuşku duymak için yeterince neden mevcuttur.

O halde, kullanılmasındaki sakıncaların avantajlarını aşıp aşmadığını görebilmek amacıyla (şöyle veya böyle ele alınan) 'hastalık' terimine bir kez daha dönelim. Temel avantajı, betimlediği bozukluğun dinamik olmasıdır. Gerek sağlık (düzen), gerek hastalık (düzensizlik), her ikisi için ön-koşul oluşturan yaşam süreçleriyle ilgilidir. Bir kişi çok hasta olabilir, fakat en sonunda öldüğü zaman artık hasta değildir (tabii ki sağlıklı da değildir). Böylece hastalık ve sağlık sadece birbirinin tersi olmayıp aynı zamanda ortak bir temele de sahiptir: Bu da yaşayan organizmadır.

Hastalığa ilişkin düzensizliğin, bir çöp yığınına tehlikeli bir şekilde fırlatılmış, karmakarışık tuhaf şeyler olmadığını ortaya koyduktan sonra, daha çok düzenli bir düzensizlik olduğu söylenebilir. Gözleyen kişi, aynı fiziki değişmeleri (belirtileri), bunların kaynağını, şiddetini ve yok oluşunu farklı kişilerde izlerse, anılan belirtileri farklı bütünler olarak kabul edebilir ve belli kanunlara dayanarak bağımsız birer varlık olarak ele alabilir. Bunlar tıpkı yaşayan varlıklar veya kişiler gibi ırk ve toplumsal sınıfa göre farklılaşan ve aşağı yukarı iyi veya kötü özelliklerle donanmış yad-

sınamayacak bir karaktere sahipmiş gibi gözükürler. Kızamıkçık ve kabakulak, su çiçeği ve ergenlik sivilcesi, böyle ayırt edilebilir bütünler olarak tanımlanabilir ve yanılgıya yol açmayacak isimler verilebilir. Ne var ki, bu işlem, şeyleri isimlendirmek değil; bedensel işlevlere ilişkin belli farklılıkları isimlendirmektir.

Tabii insan, 'vidaların gevşek' olduğu çeşitli durumları sınıflandırmayı da düşünebilir: Kullanılmış, eskimiş ve yıpranmış, kopmuş, sadece kaybolmuş ve benzeri gibi. Ancak, gözleyen kişinin keyfi kararından bağımsız olarak, özerk kanunları, kendine özgü ve tutarlı özellikleri ve belli bir kimliği bu farklı türdeki bozukluklara uyguyabilmek çok daha zordur.

Dikkati dinamik süreçlere ilişkin örüntüler üzerinde toplayan 'hastalık' teriminin anlamı, deliliğin hastalık olarak kabul edilmesine bir argüman teşkil edebilir. Ancak, burada süreçlere ilişkin aynı örüntüleri mi gözden geçiriyoruz? Delilik, gerçekten düzeni bozulmuş fiziksel süreçlere ilişkin bir sorun mudur? Fiziksel hastalıklara ilişkin sosyal ve tıbbi değerlendirmeler ve tedaviler kolaylıkla deliliğe uygulanabilir mi, uygulanmalı mıdır veya uygulanması gerekir mi?

Çevredeki kişiler, kızamıkçık geçiren bir hastayı cildindeki kırmızı lekelerden dolayı genellikle sorumlu tutmazlar (suçlamaz veya durumun nedeni olarak görmezler). Ancak, davranışı farklı bir konudur. Üstelik endojen psikoza ilişkin belirtiler, sapkın davranış örüntüleridir. Bu durumda sapan davranış her zaman bir hastalık belirtisi midir? Şayet birisi kan basıncını, adrenokortikal hormon düzeyini ve bir bankanın en büyük kasasını her açmaya uğraştıklarında ünlü kasa hırsızlarının benzer fizyolojik özelliklerini ölçerse, onlarda da belli fiziksel değişiklikler kaydedebilecektir. Ancak, bu onlarda bir tür '-oz' olduğu anlamına gelir mi? İnsan davranışının fiziksel süreçlerle açıklanabildiğini destekleyen kuşku götürmeyen çok çeşitli örnekler verilebilir. O halde *suç işlemeyi hastalıktan ayıran şey nedir? Hapishaneleri kapatıp, yerine akıl hastaneleri mi açmalıyız?*

Burada doğru kararı vermenin geniş yankı uyandıracak sonuçları vardır. Bu, sosyal yaşamımızın temel alanlarını etkileyen etik, politik ve hukuki bir sorudur. Kişiye, düşünce, duyuş ve davranış biçimi konusunda ne derece sorumluluk yükleyebiliriz, yüklemeliyiz veya yüklemek gerekir mi?

Anılan soruya verilecek yanıt, yüzyıllardan beri öneminden hiçbir şey kaybetmemiş olan temel felsefi bir sorundur. Kant'ın (1789) işaret ettiği

gibi, ne sadece doktorların ne de sadece hukukçuların uzmanlık alanıyla sınırlıdır:

> Uyanık, fakat ateşli durumda olan bir kişideki taşkınlık fiziksel bir bozukluktur ve tıbbi önlemler gerektirir. Yalnızca, doktorun belirtilen hastalık işaretlerini bulamadığı çılgınlık gösteren kişiye deli denir; burada rahatsızlık kelimesi hafif bir ifade olarak kalır. O halde, birisi özellikle bir kaza yapmışsa ve mahkemeye verilmişse, mahkemenin o kişiye bir suç yükleyip yüklemeyeceği, şayet yüklerse bunun nasıl olacağı sorusuna baştan getirilmesi gereken yanıt, kişinin o sırada deli olup olmadığının belirlenmesidir. Bu durumda mahkeme kişiyi tıp fakültesine yollayamaz, fakat (adalet makamının uzmanlık alanı dışında kaldığı için) felsefe fakültesine gönderebilir. Davalının, suç işlediği sırada zihinsel kapasitesine ve akli iradesine sahip olup olmadığı sorusu tamamen psikolojiktir, vatandaşlık görevlerini doğal olmayan bir şekilde bozmasının (ki her insanda vardır) nedeni zihnine ilişkin fiziksel bir tuhaflık olabilir. Ancak, doktorlar ve fizyologlar genellikle insanda böyle bir canavarlığa yol açan itkiyi açıklayabilecek veya (beden anatomisi olmadan) önceden tahmin edebilecek düzeyde mekanik yapısının derinliklerine henüz inememektedirler (s. 528).

Deliliğin ve normalliğin kökeni - bir başka deyişle, her insanda yer aldığı varsayılan doğal zeka ve/veya vatandaşlık görevleri ve zekanın varsayılan anormalliği ve vatandaşlık görevlerinin bozulması ile uğraşan kişiler, kısa sürede, çeşitli bilimler ve toplumsal kurumlardaki yaşam alanları ile uzmanlık alanları arasındaki sınırların birbirini dışarda bıraktığı veya çakıştığı bir gri alanda kendilerini sıkışmış bulurlar. Bu uzmanlık alanlarının temsilcileri, kaçınılmaz olarak sınırlı bakış açılarını bir hareket noktası olarak kullanır ve özel açıklamalarını ve tedavi modellerini bu yolla geliştirirler. Böylece, tek yol izleyen fizyologlar, tek yol izleyen psikologlarla yarışırlar, sosyologlar teolojistlerle, psikiyatristler hukuk uzmanları ile ve her birinin tek yönlü uzmanca doğruları da birbiriyle yarışır. Her biri, bu konulara yabancı bir kimsenin katılmasına olanak tanımayacak biçimde kendi özel kodlu dilini kullanır.

Ancak, son kırk, elli yıl boyunca, tüm ilgili alanlarını birleştirme, çeşitli alanların engellerini aşma ve ortak bir üst-bakış açısı (metaperspective) ve dil geliştirme olanağı sağlayan bir bilimsel model geliştirilmiştir: Bu, özellikle benlik-organizasyonunu içeren sistem kuramı (systems theory) ve sibernetik (cybernetics) modeldir. Söz konusu

model, düzenin genel olarak başlangıcı ve sürdürülmesi, bozulması, değişmesi ve çözülmesiyle ilgilidir. Şimdilik, hiçbir bilimsel yaklaşım, delilik olayının karmaşıklığını anlamada bu model kadar başarılı olamamıştır. Sistem kuramı, biyolojide olduğu kadar psikolojide ve sosyolojide, fizikte olduğu kadar felsefede de kullanılabilmektedir. En büyük avantajı, sadece eski sorulara yeni yanıtlar bulmayı sağlaması değil, daha da önemlisi, eski yanıtlara yeni sorular getirmesidir; şimdiye kadar apaçık gözüken şeyler, anlaşılamaz hale gelebilir. Bir şeyin apaçık olması, onu anladığımızı değil, sadece sorgulamadığımızı gösterir. Yalnızca kural dışı olan değil, kuralın kendisi de birdenbire yeni bir açıklama gerektirebilir. Normal yapıların nasıl geliştiği, nasıl güçlendiği ve sürdürüldüğüne ilişkin kaçınılmaz soru ortaya çıkıverir.

Değinilen kuramsal yaklaşımın avantajlarından biri, gözleyen kişinin bakış açısını bugüne kadar apaçık olan şeylere kaydırmasıdır. Bu yolla sorunlara, alışılmışın dışında açıklamalar getirilebilir ve eski çıkmazların içinde daha önca hayal edilmemiş yepyeni yollar belirebilir. Özellikle deliliğe ilişkin tedavide ve bakış açısında yer alan bu değişmenin, çok büyük çaresizlik ve ümitsizlik içinde olan hastalar, akrabaları, doktorları, terapistleri ve tüm diğer yardımcıları açısından son derece önemli olduğu belirtilmelidir.

Öte yandan, delilik hakkında düşünmek, doğrudan ilgili olmayanların işine de yarayabilir, çünkü özel, sosyal ve politik yaşantılarımızla tımarhanelerde gözlenen delilik arasındaki temel fark çok büyük değildir.[2]

2. Elinizdeki kitaba fikirlerinin ve çalışmalarının bir şekilde katkıda bulunduğu sadece çok az sayıdaki kişinin ismine değinen dağınık dipnotlar, bu kitabı bilimsel amaçlarla okuyanlara yöneliktir. Tüm diğer okuyucuların - bu dipnot en sonuncusu olmak üzere, dipnotlarla ilgilenmeleri gerekmemektedir.

2

Benlik-Organizasyonuna İlişkin Bir Model

ZİHİN VE BEDEN: BİREYİN BÖLÜNMESİ

İster ruhun irade sahibi, etin zayıf olduğu, ister etin irade sahibi, ruhun zayıf olduğu kabul edilsin, beden ile ruh her zaman birbirinden ayrılmıştır. Bu, dili kullanma biçimimizde mevcut olan apaçık doğrulardan biri gibi gözükür. İkisi arasındaki bölünme, sıkıntı veren durumlardan bedeni kaçamasa dahi ruhu daima kaçabilen birisi tarafından hemen anlaşılır. Ancak bu durum, günlük yaşantılarımızla uyuşsa dahi -veya uyuştuğu için- zihin ve beden, beden ve ruh, düşünce ve madde arasındaki bağlantıya ilişkin soru yine de her zaman ortaya çıkar. Özellikle, deliliğin oluşmasındaki bedensel ve ruhsal, maddi olmayan ve maddi olan süreçlerin rolü araştırılacaksa belirir.

Zihin-beden sorusu, felsefede ve bilimde uzun bir geçmişe sahiptir. Çok eskiden beri filozoflar (eski zamanlarda bu kategori doğal bilimleri de içeriyordu) var olan dünyanın, dünya hakkındaki bilgiyle nasıl uyuştuğu sorunuyla uğraşıyorlardı. Descartes, büyük ölçüde bilim tarafından etkilenen şimdiki dünya görüşünün gelişiminde rol oynayan en önemli düşünürlerden biriydi. Ruhsal ve maddi alanlar arasında açık bir ayırım yaptı. Bu, şimdiye kadar sadece bilim ve sanat arasında değil, beden ve ruh arasında kurulan ilişkiye dair günlük düşüncelerimizdeki ve dünyada yer alan şeylerle onlara ilişkin görüşlerimiz arasındaki bölünmelerin de biçimlenmesini sağladı.

Descartes dünyayı, 'res cogitans' ve 'res extensa', düşünme eylemi gibi bir şey ve uzanan madde veya uzanan şey olarak,[1] bir başka deyişle, zihin ve beden olarak böler. Ona göre, her ikisi de birbirinden bağımsız olarak var olan, kendilerini sıfatları (özellikleri, özü, doğası) aracılığıyla ifade eden ve diğer özelliklerin ön koşul oluşturmasına gerek kalmadan, kendi başına anlaşılır olan özlerdir. Düşünceyi ya da ona ilişkin duyuş, isteme, arzulama, hayal etme ve yargılama biçimlerini (hem olumlu, hem olumsuz anlamda) zihnin bir sıfatı olarak ele alır. Uzantıları veya çeşitli görüntü biçimlerini bedenin bir sıfatı olarak kabul eder; örneğin, duruş biçimi, şekil, hareket ve büyüklük gibi.

Descartes'in sisteminin temeli, canlı olmayan kavramlar (idea innatae) sayıltısıdır. Böyle kavramlar, gerçekliğin betimlenmesini ve açıklanmasını mümkün kılar. Cansız oldukları için sorgulanmaları gerekmez zaten sorgulanamazlar. Bu kavramlardan biri Tanrıdır. Diğerleri temel mantıksal ilkelerdir neden, uzantı (extension), sayı, fakat hepsinden önemlisi, (bir şeye ait) öz kavramıdır (idea of substance). Bu sorgulanamayan cansız kavramlar (innate concepts as they are) düşüncesi, delilikle özdeşleştirilen evreler ve olaylar için (Descartes'e bu noktada bu kadar çok yer verilmesinin nedeni de budur) çok önemli olduğundan, akılda tutmak gerekir.

Bu ön koşullardan, bu gerçeklik durumundan hareketle Descartes, insanın bilme edimine (cognition) ilişkin modelini özetler. Yöntemi kuşkudur. Sadece bir nesnenin özü gibi açık olarak kavranabilecek bir şeyi doğru olarak kabul eder. Kuşkusu, her şeyden öte duyumlara yöneliktir. Yalandan gösterdikleri şey gerçek olarak kabul edilemez. Ancak, kuşkulanan bir özne olarak, kendimden kuşkulanamam, çünkü kuşkulanabilmek için var olmam gerekir. Düşünmemin bana bağlı olması, benim kesin varlığıma işaret eder. Cogito ergo sum; düşünüyorum, o halde varım.

Bu arada, bu ben-merkezlilik (self-reference), üstü kapalı bir biçimde, kuşkulanan kişi olarak benim, sonunda kendi varlığımdan emin olduğum, kendimi res cogitans ile özdeşleştirdiğim anlamına gelir. Böylece bedenim, res extansa'nın bir parçası olarak benden ayrıdır ve benim dışımda bir nesne haline gelmiştir.

---

1. Latince res şey, madde anlamına gelir; cogitare düşünme anlamına ve extensus uzatılmış anlamına gelir.

Descartes, düşünenin kendi varlığından emin olunca sabit bir nokta kazandığı düşünmeye ilişkin özü, uzanan şeylerin özü ile karşılaştırır. Her iki özü birleştirmek ve dünyanın bütünlüğünü yeniden kurmak için Tanrıyı kullanır. Tanrı dünyayı bir bütün olarak yaratmıştır (Descartes'e göre bu, Tanrı düşüncesine içkin bir doğrudur), böylece bir olgu olarak fiziksel gerçeklikten kuşkulanılamaz. Tanrı mükemmeldir (Descartes'e göre bu da yine Tanrı düşüncesine içkin apaçık bir doğrudur), bu nedenle kötü veya yalancı olamaz. Tanrı insana akıl yürütme (reason) yeteneği verdiğine göre, insan akıl yürütmesinin (rational thinking) sonuçlarına güvenebilir. Bu bağlamda, nesnel gerçeklik ile akılcı düşünce arasında sağlam bir ilişki kurulabilir (Von Aster 1932, s. 200 ve Jaspers 1937, s. 10 ile karşılaştırın).

Bu tartışma biçimi, Descartes'ın zamanındaki ikna gücünü artık koruyamamaktadır. Özellikle, her ikisi de Tanrıdan gelmekle birlikte, insanın duyumlarına ilişkin algısı yerine neden akılcı düşünmesinin sonuçlarına güvenmesi gerektiği konusundaki açıklama çok fazla sayıda soruyu yanıtsız bırakmaktadır.

Dünyayı anlamada akılcılığa özel bir yer vermeyi kabul etmenin ciddi sonuçları olabilir. Akılcılığın (rationality) hakikate ve güce ilişkin iddiası, dünyevi güçte olduğu gibi ilk başta kutsal hakikat öğretisiyle gerekçelendiriliyordu. Akılcı kavramanın doğruluğuna ilişkin bu açıklama artık kullanılmasa da, doğruyu anlama iddiası devam etmiştir. Özellikle önemli olan nokta, her şeyin yaratıcısı olarak Tanrıya yüklenen dıştan gözleyebilme kapasitesinin de hiç sorgulanmadan akılcı düşünceye temel olarak alınmasıdır. Anlayan özne bu dünyadan değildir; dünyayı yapan şeylerin dışında durmaktadır, onlardan ayrıdır ve onların yüzeyine dıştan bakmaktadır.

Descartes'in bilme modelinde, özne ile nesne arasındaki bu kopukluk, insanın bir bütün olarak bedeniyle zihnine de yayılmaktadır. Böylece insan, beden denen ve kendinden ayrı olan bir nesne ile yüzleşebilir ve etkileşim kurabilir, yüzleşmesi ve etkileşim kurması gerekir. Bu, bedeninden gelen itkilere ve isteklere karşı savaşmasının, onları düzene sokmasının, yönetmesinin ve kontrol etmesinin kesinlikle anlaşılabilir olduğu bir kopukluktur; günlük temizlik işleri sırasında insanın sadece bedenini yıkaması gerekir, kendisini değil. Beden ile ruh arasındaki bu kopukluğu Descartes keşfetmemiştir; gezinen ruhlar düşüncesi, bir bedenden öbürüne geçen ruhlar, ölümden sonraki yaşam

ve benzeri kavramlar, binlerce yıl var olmuştur ve dünyada birçok büyük dinin temelini oluşturmuştur. Bu ayırım, Hıristiyanlığın da önemli bir öğesidir ve bu dinin Tanrısı Descartes'in res cogitans ve res extensa kavramları arasında kurduğu bağlantıda çok önemli bir rol oynamıştır.

Şayet Kartezyen (Cartesian) biliş modeli ile dünya görüşü bağdaştırılmak isteniyorsa, önce Descartes'in, sorgulanamayan bir dünyadan (a world as it is) hareket ettiğinin bilinmesi gerekir. Dünyanın Tanrı tarafından yaratılması, bir makinenin bir mühendis tarafından kurulup birleştirilmesine benzer. Parçalar, özelliklerinin biribirine bağlı olmadığı farklı şeylerdir. Bu makine çalışır, fakat mekanizmaları durağan ve değişmezdir. Anılan nesneler arası ilişkiler, doğaları gereği birbirinden bağımsızdır, mekaniğe ilişkin kanunlar tarafından belirlenir. Neden sonuç arasındaki ilişkide neden sonucu tayin eder. Anlamaya çalışan zihin bu makinenin karşısında durur. İlke olarak, yapılan gözlemler, gözlenilen maddi süreçleri etkilemez. Dış dünyadaki mekaniğe ilişkin kurallar, içerdeki mantığın kuralları ile uyuşur. Doğru, ancak bu kuralların izlenmesiyle bulunabilir. Bilme edimi başarılı olduğunda, gerçeklik yeniden üretilmiştir. Amaç, bu düzenli dünyanın ölçülebilir ve yordanabilir kılınmasıdır.

Res cogitans ile res extensa ve gözleyen ile gözlenen nesne arasındaki ayırımı gerçekleştiren Descartes akıllı bir hamle yapmıştır. Res cogitans'ın hiçbir zaman bilmenin nesnesi haline gelmemesini sağlamıştır. Şayet kavramlar doğuştan varsa ve Tanrı onların ve anlamları arasındaki ilişkilerin uygun olmasını mümkün kılıyorsa, beden ile zihin arasındaki ilişkiye dair soruyla uğraşmamız gerekmez. Bilişe ilişkin benmerkezlilik (self-reference of cognition) sorunu, birçok filozofun ünvanlarıyla orantılı olarak uğrunda saçlarını ağarttıkları bu kendini anlamaya çalışan biliş sorunu ortaya çıkmaz.

İnsan kendini gözlediğinde bilmenin öznesi ile nesnesi arasındaki kopukluk kaçınılmaz olarak çöker. Kişi Kartezyen örüntüye uygun olarak kendi bedeni, yaşantıları, düşünceleri, duyuşları ve davranışlarıyla uğraştığı zaman, bölünemeyen (birey) bölünür. Beden ile ruh, zihin ile madde, düşünce ile beden arasındaki ilişkiyi sorguladığımızda, bireyin birbirinden ayrılmış olan, fakat hâlâ Tanrı vergisi ve apaçık olarak yanyana duran iki gerçeklik alanına bölünmesini kabul edemeyiz. Bu kopukluğu aşabilecek ve sadece yanyana duran koparılmış özlerin özel-

liklerini değil, birbiriyle ilişkili bu özelliklere ilişkin özelliği de kavrayabilecek kuramsal bir modele gereksinim duyarız.

PARÇA, BÜTÜN VE ÇEVRE

Hemen tüm geleneksel bilim alanlarında -insan bilimlerinde olduğu kadar doğa bilimlerinde de- İkinci Dünya Savaşından beri sibernetik[2] ve sistem kuramına özgü model geniş uygulama alanı bulmuştur. Bunlar sadece mevcut olanlardan ayrı yeni bilimler olarak değil, fakat farklı disiplinleri reddetmeden geleneksel sınırları aşan yeni bir bakış açısı olarak görülebilirler. Önce, Kartezyen dünya görüşüyle aynı gelenek içinde gelişmişlerdir. Anılan yaklaşımların ön koşulu, gözleyen kişinin incelediği (sistem denen) nesneyi, özne ile incelenen nesne arasındaki iyi bilinen ve sağlam kurulmuş kopukluk çerçevesinde dışardan algılamasıdır. Sözü edilen yöntem ilk olarak makinelerin kurulması ve kontrol edilmesi için geliştirildiğinden, bu dıştan bakış açısı doğal ve yararlıydı. Sistemler kuruluyor ve inceleniyordu, bir başka deyişle, nesneler çeşitli parçalardan oluşturuluyor ve işlemeleri tüm parçaların birleşmesinin bir sonucu oluyordu. Bu bütünün maddi özellikleri ve parçaları değil, işlemesi, düzeni ve kontrolü önemliydi.

Mühendisler bundan sonra termostat gibi çok iyi işleyen makineleri yapmaya başladığında, izledikleri yöntemin açıklaması, neden sonuç bağlantısına ilişkin çok beğenilen düşüncelerle uyuşuyordu. Dünyaya ilişkin bilimsel bakış açımızın temellerinden birine göre, bir olay, bir başka olayın nedeni olarak kabul edilmek istiyorsa, lütfedip sonucundan önce yer almalıdır. Buna karşın, termostat gibi makineler, bazı işleyişleri kontrol edebilmektedir -örneğin, oda ısısı düştüğünde makinenin ısısı artar-çünkü parçaları arasındaki etkileşim, sonuç ile neden arasında net bir ayırıma izin vermeyecek şekilde örgütlenmiştir. Belli bir davranış bir eylem silsilesine yol açmıştır. Bu bir bozukuğu ve hedeflenen nominal bir değerden sapma sorununu düzeltme çabasında olduğu gibi, kendi kendisini düzeltebilir.

Organizmalarda bedensel yapıların ve denge biçimlerinin nasıl sürdürüldüğünü inceleyen biyologlar, yaşam süreçlerinin söz konusu olduğu

2. Yunancadan alınan sibernetiks, kybernetes dümenci anlamına gelir; Yunanca'da sistem, syn birlikte anlamına, histania ise bir şeyi koymak anlamına gelir.

durumlarda böyle geribildirim halkaları (feedback loops) bulmuşlardır. Beden ısısının 37°C'de korunması bu kontrol ilkesine bir örnektir.

Böyle olayların dinamiğini incelemek isteyen bir araştırmacının rahat bir vicdanla, doğrudan bir neden-sonuç ilişkisini betimleyebilmesi kendisine olanaksız gözükecektir. Ne ısıtmayı engelleyen yüksek oda ısısını (ne de olsa ısıtma sisteminin kendisi, yapacak bir şey olmadığından emindir), ne odayı böylesine çok ısıtmış olan ısıtma sistemini (her şeyden önce, ısınmaya yol açan durum odadaki serin havaydı) suçlayabilir.

Belli bir koşul veya olay (O) ile diğer olaylar veya koşullar ($O_1...O_m$) arasındaki bağlantı bir döngü biçimindeyse, diğer olayların, O'nun yeterli (hatta sonunda zorunlu) koşullarını oluşturmasının yanı sıra O da $O_1...O_m$'nin koşulu olmaktadır. Gerçekleşen olaylar ve koşullar başlangıçtaki ve sonuçtaki olayların tekrar birbirine bağlandığını gösteren bir kanuna göre betimlenebilir, bir başka deyişle, dairesel bir süreç yer alır. Etkileşimleri birbirlerini dengeleyecek biçimde örgütlenmiştir. Her sonuç, ona neden teşkil eden bir başka sonucun nedeni olarak kabul edilebilir. Tabii böyle bir daire çoğunlukla oldukça geniştir ve çok fazla sayıda neden ve sonuç içerir, nihayet insan yolunu kaybeder. Ancak, çok daha karmaşık, dinamik sistemlerde yer alan aynı döngüsel örgütlenme biçimi, onu oluşturan olayların ve koşulların kendi kendilerine bilgi vermelerini sağlayacak bir etki yaratabilir.

Sibernetik ve sistem kuramında, geleneksel anlamda neden sonuç ilişkilerinin oluşturulmasına izin verilmese dahi, mantıki bağlantıların ve örüntülerin (şayet/sonra) (if/then) betimlenmesi mümkün olmaktadır. Nedensel açıklamaların tersine, başka olaylara ve koşullara veya sistemin diğer öğelerinin davranışlarına ait sorumluluk ya da suç, incelenen sistemdeki bir olaya, bir koşula veya bir öğeye yüklenmemektedir. Bunun yerine, her bir öğenin diğerinin koşullarını belirlediği ve ilişkiler ağı oluşturduğu bir bütün göz önünde bulundurulmaktadır. Böylece inceleme nesnelerini, yapılar ile işlevler, bütünsel yapıyı oluşturan öğeler arası ilişkiler, etkileşim kuralları ve sisteme özgü koşulların dönüşümü, değişimi ve yapıları oluşturmaktadır.

Ancak, bütün ile parçaları arasındaki ilişkiye yönelik soru, sibernetik ve sistem kuramının sadece bir yönüne işaret etmektedir. Son birkaç yıldır en ön plana çıkan ikinci temel vurgu, sistem ile çevre arasındaki farklılıkların incelenmesidir (Luhmann 1984). Bir sistemin çevresindeki değişmelerin sistemin süreçleri üzerindeki etkisi nedir? Bir sistem, ayrı

ve ayırt edilebilir bir bütün olarak nasıl ortaya çıkar, bir başka deyişle, sistem ile çevre arasındaki fark nasıl belirir, bu fark, sistemin çevreyle etkileşiminde nasıl korunur ve sistem kendi yapısını ve biçimini nasıl geliştirir ve korur?

Sistemik kavramların çok soyut olup, maddi içeriğe bağlı olmaması, bunların, hemen, hemen tüm bilim alanlarında kullanılmasını olanaklı kılar. Bu biçimiyle üç ile dördün toplandığı zaman, elmalar ile armutlar anlamına gelmesi koşulunun aranmadığı matematiğe benzetilebilirler. Temel aritmetiğin ve saymanın ilkeleri, uzmanlaşmış bilgi gerektirmeden tüm diğer somut nesnelere uygulanabilir. Benzer doğrultuda, ilk bakışta birbiriyle hiç ilgili değilmiş gibi gözüken uzmanlık alanlarına özgü sistem ve sibernetik kavramlarını, farklı alanlarda uygulayabilirsiniz. Tıpkı, üç elma ve dört armutun birlikte sayılınca (yedi tane meyva) yeni bir bütün oluşturmaları gibi, zihin ile beden arasındaki ilişkiye dair soruda da bedensel ve zihinsel süreçler arası ilişkileri, bunların birbirlerine dönüşümünü, birbirinden ve ortak çevreden ayrılmasını, belli yapıların gelişmesini ve sürdürülmesini, birimlerin oluşumunu ve yok oluşunu ve benzeri kavramları araştırmak mümkün olur. Soru artık iki farklı öz arasındaki bağlantıyla değil, kontrol mekanizmalarının ilişkisi, düzeninin gelişimi ve korunması, değişmesi ve bozulmasıyla ilgilidir. Bu bakış açısına göre, zihin ve beden birleşik bir alana aittir.

CANLI SİSTEMLER

Descartes için açıklama gerektirmeyen durum, bir şeyin olduğu gibi kalması veya hiç değilse öyle gözükmesi, sibernetik bakış açısından hareket eden bizim gibi gözlemciler için çok gizemlidir.

Descartes, sorgulanamayan (Tanrı vergisi) bir dünya tanımlar. İnsan, bu şeylerin ve nesnelerin dünyasına yerleştirilmiştir ve bunların varlığı (var oluşu) hakkında düşünmelidir. Bu şeylere ilişkin uğraşları gibi bu düşünme biçimi de res cogitans'a, bir başka deyişle zihine özgüdür. Tanrının, bu büyük tasarımcının ve yontucunun dünyayı nasıl yarattığına ilişkin planı anlamaya çalışır. Mekanik yasalar bu inşaat planının klasik örneğini oluşturur. Bunları kavrayınca her şeyi daha iyi ele alıp, idare edebilirsiniz. Bu dünyanın durağan düzeni, kendisinin apaçık kanıtlarından biridir. Her zaman açıklama gerektiren durum, değişme, hareket ve dinamik süreçlerdir. Bu dünyaya ilişkin üstü kapalı yanlılık şudur: Bir kimse değiştirmediği sürece her şey olduğu gibi kalır.

Buna karşın, sibernetik-sistemik bakış açısına göre, var olan herşeyin hareketi ve devamlı değişimi apaçıktır. Dinamik oluşum ve değişme veri olarak alınınca, süreklilik ve durağanlık gizem haline gelir. Gözlem yapan kişiler olarak şeyler ve nesneler dünyasında yaşadığımıza dair geliştirdiğimiz izlenimi nasıl açıklayabilirsiniz? Ne de olsa, çevremizi oluşturan nesnelerin çoğu biçimlerini ve özelliklerini oldukça tutarlı bir şekilde korumaktadırlar.

Kuşkusuz, üstü kapalı durağanlığı varsayan geleneksel model, bilimde olduğu kadar günlük yaşamın çoğu alanında da yararlı olduğunu göstermiştir. Ancak, yaşam süreçleri konusunda yararlılığı sınırlıdır. Yaşam süreçlerini, tam da onları tanımlayan özelliklerden, dinamiğinden ve bir süreç olduğu gerçeğinden soyutlama riski taşımaktadır. Mekanik kanunlarının etkili bir şekilde uygulanabileceği durağan sistemler ile canlı sistemler arasındaki farkı bir örnekle netleştirebiliriz.

Böyle durağan bir sistem olarak otomobili ele alalım. Bunu bir tasarımcı yaratır ve nasıl yapılacağına dair bir desen hazırlar; daha sonra işçiler ve makineler parçalarını yaparlar (makine, vites kutusu, kaporta, koltuklar, pencereler, tekerlekler ve küllük). Otomobil tek tek çok çeşitli parçalardan oluşur. İnsan yaratıcılığının bu şaşırtıcı ürünü, sonunda bittiği zaman, dışardan bir müdahale olmadan nasıl yapıldıysa öyle kalır. Gururlu sahibini derin bir huşu içinde bırakan otomobil kanadı, muhteşem yuvarlaklığını sevimli komşusu bu kanadı artık beğenmediğine karar verip, sadece küçümseme ve acı biçen biçer döveriyle oyana kadar korur. Boya parlaklığını, rüzgar ve hava bozana kadar üzerinde taşır. Otomobil bir bütün olarak, bir ağaç ile ancak çok ateşli veya çok yüksek bir hızla etkileşime geçerse çeşitli parçalarına (bunlar da genellikle biçim değiştirirler) ayrılabilir. Hesabı bitene kadar hâlâ hareket edebilirse de, gözlemcinin otomobili durağan bir sistem olarak kabul etmesi için yeterli neden mevcuttur. Parçalarıyla olan ilişkisi yaratıcısının hedeflediği gibi değişmeden kalmıştır. Herhangi bir değişikliğin bu sistem üzerinde etkili olabilmesi, dışsal bir gücün varlığını gerektirir Bu yolla kanattaki oyuk, ancak lastik bir çekicin gücüyle düzeltilebilir. Bu işlemin yararlı etkisi olmadan, komşuyla gerçekleşen yaralayıcı (traumatic) ve etkileyici karşılaşmanın yol açtığı oyuk olduğu yerde kalacaktır. Otomobilin sistemi, yapılırken etkin bir direnç göstermeden katlandığı gibi tamir edilirken de edilgendir.

Canlı bir sistemdeki (living system) durum ise oldukça farklıdır. Örneğin, bir dolap kapağına çarpınca başı şişen bir insanın bu şişi bir kaç gün sonra kendiliğinden kaybolur. İnsanın canlı sistemi, dışardan lastik bir çekicin müdahalesine veya bozulmuş bir sistemin edilgen olarak taşıdığı bozukluğu etkin biçimde tamir etmeye çalışan ustanın müdahalesine gereksinim duymaz. Kendi kendini tamir eder. Ancak, başında şiş olan kişi uzun süre böyle gezerse, otomobilin durumunun tersine, bunun neden böyle devam ettiği sorusu akla gelir. Yanıt, büyük bir olasılıkla, dolaba her gün bir kez vurduğu doğrultusundadır. Bu durumda, yapının (şişin) devam etmesi bir açıklama gerektirir, çünkü normal olarak kendiliğinden yok olur. Aynı durum, canlı bir varlığın boyadığı şey üzerindeki çizikler için de geçerlidir.

İki tür şişin ve bunların tarihlerine ilişkin farklılığın açık olması gerekir. Günlük yaşamdaki uygulamalarda bu fark, terapi sanatı söz konusu olduğunda kişiler ve insan sistemleri, eğitim, psikoterapi veya örgüt davranışı söz konusu olduğunda; ustabaşı ile doktor arasındaki ayırım aynı zamanda özellikle kronik bozuklukların açıklanması, bir başka deyişle, biyolojik veya davranışsal normlardan uzun süreli sapmalar söz konusu olduğunda önem kazanır.

Sonunda kaçınılmaz olarak, normal yapıların nasıl oluştuğuna ve korunduğuna ilişkin soru ortaya çıkar. Lichtenberg'in kelimelerini kullanırsak, 'Kedinin tam gözlerinin olduğu yerde tüyleri arasında iki delik açılmış olması gerçekten şaşırtıcıdır'

Durağan ve canlı sistemler arasındaki en çarpıcı fark, canlı sistemlerin etkin olarak sürdürülme çabasında yatar. Devamlılık ve değişme eksikliği etkinlik gerektirir: Bir şeyin olduğu gibi kalmasına yönelik bir çaba olmadığı sürece her şey değişir.

İyi traş edilmiş bir adam, birisi bunun devam etmesini sağladığı sürece iyi traş edilen bir adam olarak kalır (son zamanlarda bunu mümkün kılan kendisi ve traş bıçağıdır). Bu koşulda, sabah traşı mevcut durumun devam etmesini sağlayan etkinliktir. Sisyphus'un çabalarıyla karşılaştırılmaya değer biçimde, bitmek-tükenmek bilmeyen bir düzenle tekrar edip duran bir zorunluktur.

Canlı bir organizmanın, canlı bir organizma olarak varlığını koruyabilmesi için belli etkinlikler gerekir. Bir yandan dolaşım ve metabolizma gibi süreçleri içerir; öte yandan, yeme, içme ve dışkılama gibi yakından ilgili davranışları gerçekleştirmesi gerekir. Bedensel işlevlerin

her biri temel yapıların varlığını sürdürür. Humberto Maturana (1975, 1982) ve Francisco Varela (1979) organizmanın bu kendini yaratma ve kendini koruma süreçlerini autopoiesis[3] kelimesiyle ifade etmektedirler. Yaşamı, canlı sistemlerin kendilerini bir bütün olarak ürettikleri bir süreç olarak betimlemektedirler. Autopoiesis terimi, yukarda belirtildiği gibi, bir otomobilin tasarımcısı ve bir makinenin ustası tarafından yapılmasına benzer şekilde, bir şeyin başka bir şey tarafından yaratılmasını akla getirse dahi, bunu ifade etmemekte, tasarlayan ile tasarlanan, araçlar ile ürün, fabrika ile marka arasındaki farkın kaybolduğu bir süreci anlatmaktadır.

Termostat örneğinde olduğu gibi, autopoiesis'de de bir geribildirim halkası yer alır; süreçlerin ben-merkezli etkisi, dıştan gözleyenin bakış açısına göre betimlenir. Ancak, bu süreçte sürekli korunan şey oda ısısı gibi herkes tarafından bilinen bir değer değil, fiziksel bir yapıdır. Artık kimsenin, özne ile nesneyi, yaratılan ile yaratıcısını ayırt edemediği bir yaratma gerçekleşir.

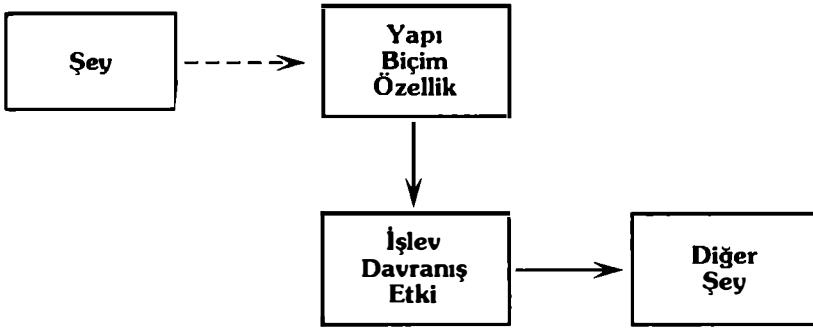
ŞEYLERİN GELİŞİMİ VE ÖZERKLİĞİ

Kartezyen dünya görüşünün sayıltıları açısından, şeyler ve nesneler arasındaki ilişkiler, özellikleri, davranışları ve etkileri, gözleyen kişiden bağımsızdır. Nesneler kopuk birimler olarak ele alınır ve biçimleri ile özellikleri açısından incelenirler. Şekil 2-1'de, bir nesnenin yapısı ile işlevi arasındaki bağlantı, sözü edilen kavramda varsayıldığı gibi özetlenmiştir.

Gözleyen kişi, şeyin görünen yapısı (thing as such) hakkında, dıştan algılanabilen biçimi, özellikleri ve yapısının (bu terimler çoğunlukla aralarında tam bir ayırım yapılmadan kullanılmıştır) ötesinde hiçbir şey söyleyemez. Bu şeyin davranışı, başka bir şey üzerindeki etkisi, nasıl çalıştığı ve amacı hakkında ise birşeyler söyleyebilir. Yapıyı ve işlevi, bir başka deyişle, kurulma yöntemini ve çalışma biçimini ayırabilir. Bir çamaşır makinesi, çamaşırı yıkayacak şekilde kurulmuştur. Böyle bir nesnenin çalışma biçimi, onu çalışabileceği bir çevredeki diğer nesnelerle (çamaşır makinesini yıkama edimi ile) ilişkilendirir.

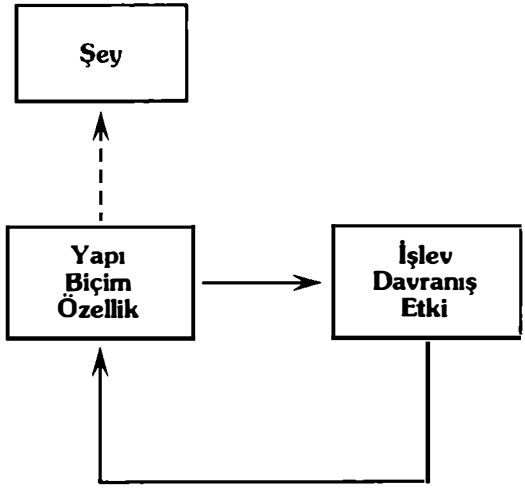
3. Yunanca'da autos benlik ve poiesis ürün, iş, şiir anlamına gelir.

Şekil 2-1

Canlı sistemlerin ben-merkezli çalışma biçimine bağlı olarak ortaya çıkan farklılık Şekil 2-2'de gösterilmiştir.

Canlı sistemler, kendi kendisini yıkayabilen bir çamaşır makinesi (henüz insan elleriyle yapılmadı) gibi çalışır. Yapı ile işlev birbiriyle ilişkilidir, böylece gözlemci, işlevi yapıyla veya yapıyı işlevle açıklama konusunda bir seçim yapabilir. İkisi arasındaki ayırım daha çok keyfi, bu nedenle belirsiz olabilir. Her ikisi de, sonunda çevreden farklı dengeli bir bütün algılayan dışardaki gözlemcide birleşen aynı sürecin sadece değişik yönleridir: Kedide aynı delikler, daima gözlerin olduğu yerdedir.

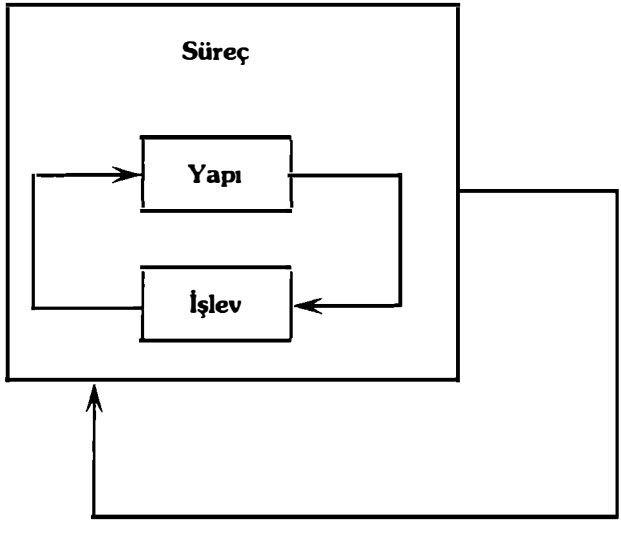

Şekil 2-2

Aynı şekilde, örneğin, bir hücre metabolizmasının sonucu olan bir hücre zarının oluşumu üzerinde durabiliriz. Ancak, anılan metabolizmanın varlığı, hücre zarının çevre için bir sınır işlevi görerek içsel bir mekan yaratmasına bağlıdır (Varela'ya 1981 bakınız). Sistem ile çevre arasındaki ayırım, bir başka deyişle, hücre birimi bu döngüsel süreç aracılığıyla oluşur ve sürdürülür.

Canlı yapıların biçimlenmesini sağlayan süreç Şekil 2-3'te daha iyi gösterilmiştir.

Bir organizmanın etkinlikleri ile çalışma biçiminin ve işleyişinin kendi üzerinde de etkileri vardır. Bunlar ben-merkezlidir. Çevre veya bu çevredeki herhangi bir neden değil, sistemin kendisi canlı şeyin biçimini korumasını sağlar. Anılan sürece 'işlemsel kapanış' (operational closure) denir; bu, canlı sistemlerin ayırt edici özelliği olarak kabul edilebilir (Varela 1970, von Foerster 1988).

Şekil 2-3

Zihnin ekolojisine ilişkin çalışmalarında, Gregory Bateson (1979) düzenin kendini koruyan ben-merkezli süreçlerden nasıl kaynaklandığını yorumlar. Sadece yaşam süreçleri değil, aynı zamanda tüm dengeli yapılar bu örüntü doğrultusunda örgütlenirler. Durağan bir yapıya örnek olarak ele aldığımız otomobil bile böyle ben-merkezli ve işlemsel olarak kapalı bir sürecin sonucu olarak kabul edilebilir. Tek fark, cansız var-

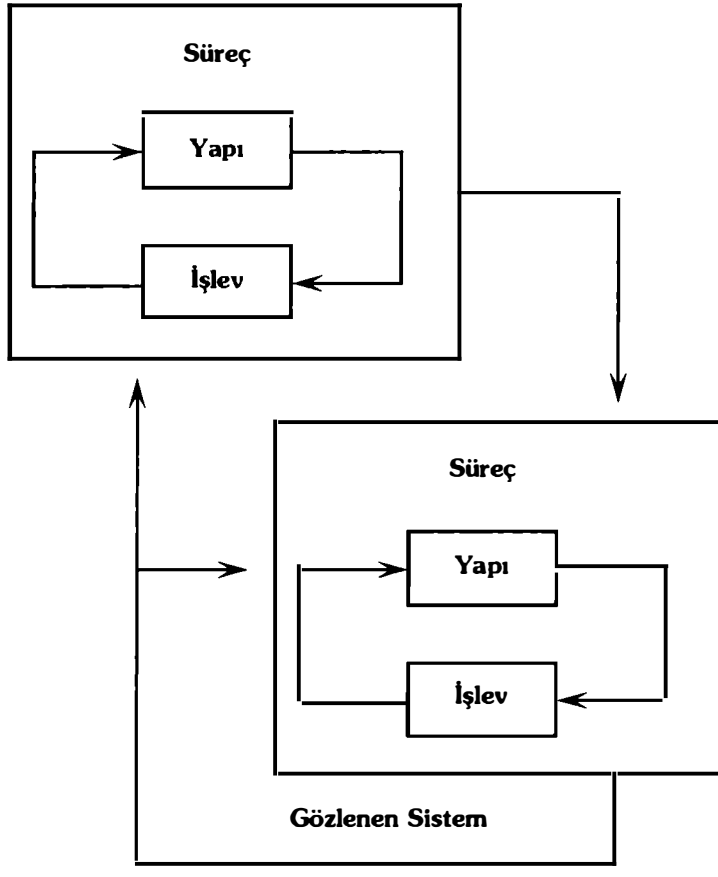
lıklarda biçimlerini ve yapılarını korumalarını sağlayan süreçlerin, farklı bir ölçekte, farklı bir algı alanında yer almasıdır: Bu moleküler düzeydir. Bunların farkına varmak için, başka gözlem ve inceleme yöntemlerinin uygulanması gerekir. Zihnin ben-merkezli olduğu anlayışından hareket eden Bateson, zihni ve doğayı birbirinden ayrılmayan bir bütün olarak kabul eder. O halde, tüm evren sadece tek ve devam edegelen bir benlik-organizasyonu süreci olarak değil, aynı zamanda zihinsel bir süreç olarak da anlaşılabilir (Jantsch'a 1979 bakınız). Maddi şeyler zihnin sonucu olarak kabul edilirse, zihin ve madde arasındaki fark gereksiz hale gelmektedir.

Zihnin bu genişlikte ele alınmasının anlamlılığı ve yararı tartışmaya açıktır. Ne olursa olsun, zihinsel etkinlikler -düşünme, duyuş, eylem ve psikolojik yapıların gelişimi ve dengelenmesi- de tüm diğer yaşam süreçleri gibi, kendilerini düzenleyen, dengeleyen ben-merkezli evrelerin sonucu olarak kabul edilirse yeni bir anlam kazanırlar. Bir hastanın deli davranışı, sadece bir zamanlar bozulmuş bir yapıya, psişik bir yaralanmaya (psychic trauma), erken çocukluktan gelen şiş olgusuna veya şimdiki biyolojik işlev bozukluğuna bağlanamaz. Bunun yerine, deliliğin benlik-organizasyonu süreci, tüm zihinsel süreçlerin bir parçası olarak (daha sınırlı biçimde, geleneksel anlamda) incelenmelidir.

SİBERNETİĞİN SİBERNETİĞİ

Sibernetikçiler kuramlarını, canlı organizmaların ben-merkezli organizasyonuna dayandırmaya başladıklarında, gözleyen kişinin koşullarından bağımsız nesnel bilgi edinebilme olanağına dair inanç yavaş yavaş önemini kaybetti. Bilimciler, sistemlere ilişkin tüm görüşlerinde, gizli bir şekilde, bu sistemlerin dışında olduklarını, kendilerinden ve gözlemlerinden bağımsız olarak yer alan bir şeylere dışardan baktıklarını varsaydılar. Ancak, bu kesinliği sorgulamak zorunda kaldılar. Şayet, daha büyük olan tüm sisteme -gözleyen ile onun tarafından gözlenen sistem- bakarsak artık gözleme ilişkin dışsal bakış açısıyla hareket edemeyiz. Masum olduğu ileri sürülen gözlemci, birdenbire kendini katılımcı bir gözlemci olarak, sadece kendisinin 'tanıdığı' bir sistemin davranış örüntülerini betimleyen değil, aynı zamanda, dengeleyen ya da daha kötüsü her şeyden önce başlatan kişi olarak kendinden kuşkulanması gerektiğini görür. Nötr ve zararsız kronolojist böylece ajan provakatöre dönüşür.

Gözlemin gözlenmesi aracılığıyla sibernetikten, sonuncu adım olan sibernetiğin sibernetiğine geçilmiş olur, bir başka deyişle, sibernetiğin kavramları sibernetiğin kendisine uygulanır.[4] Sibernetiğin sibernetiği ki buna ikinci düzey (second order) sibernetik de denir, düşünen özne ile bilme ediminin yöneldiği nesne arasındaki ilişkiyi inceler. Şayet gözleyen kişi, gözleme eylemi ile gözlediği sistemin yapısını ve işlevini oluşturan ve sürdüren ben-merkezli sürece müdahale ederse, gözlediği şeyi kesinlikle değiştiriyor, koruyor veya oluşturuyor demektir. O halde, nesne hakkında belirtilen görüşler daima gözleyen ile onun yapıları ve davranışları hakkında belirtilen görüşlerdir (Şekil 2-4).

Şekil 2-4

4. Bu kavram Heinz von Foerster tarafından geliştirilmiştir (1974).

İnsanın, bilme edimi aracılığıyla incelediği şeyi etkilediği olgusu, ilk bakışta gündelik bilme ve bilgi anlayışımıza ters düşebilir. Bir kimse istasyona varmak için birkaç yüz metre düz gidip sonra sağa dönmesi gerektiğini biliyorsa, bu bilgi istasyonun yerini değiştirmez. Issız bir plaja gitmek için hangi yoldan gidileceğini biliyorsa durum değişir. Bu ıssız plajın yerini yeterli sayıda kişi bildiğinde plajın yeri değişmeyecek, fakat, artık ıssız bir yer olmaktan çıkacaktır.

Bilginin bir resim gibi, çekmeceye konan bir fotoğraf gibi bir şey olduğunu ve sonradan hiçbir zarar vermeyeceğini (ya da en iyi tahminle biraz işe yarayacağını) varsaymak çok büyük bir yanılgı olur. Bilme sürecinin, görülen şey üzerinde dikkate değer hiç bir etkisinin izlenmediği ya da çok büyük etkisinin saptandığı birçok alan vardır. Yıldızların hareket yönünü bilmenin ve güneş tutulmalarını yordayabilmenin, görüldüğü kadarıyla güneş üzerinde pek fazla etkisi olmamaktadır. Bu koşulda dışsal nesnel bakış açısına ilişkin sayıltının haklı çıktığı söylenebilir. Heisenberg'in (1989) belirsizlik ilkesini ortaya attığı günden beri ise bir nesneyi gözleme sürecinin, nesneyi değiştirmediği sayıltısının mikrofizik alanına uygulanamayacağı açıklık kazanmıştır, çünkü bu alanda ölçme edimi, ölçüleni değiştirir. Gözleme ediminin gözlenen üzerindeki bu tür etkisi, sosyal ve kültürel yaşamımızda son derece açıktır.

Tıbbi ve psikiyatrik bakış açısına göre, tüm insanlar gözlemci olduklarından ve gözlemciler olarak devamlı kendilerini gözleyen diğer gözlemcileri seyrettiklerinden sibernetiğin sibernetiği önem kazanır. Akılcı olsun olmasın - bilme edimine, bilgiye ve inanca ilişkin bireysel ve kolektif yapıların ortaya çıktığı oldukça karmaşık ben-merkezli süreçler biçimlenir.

O halde, klinik epistemolojide[5] veya bilmenin bilimi olarak sibernetikte, bedensel süreçler ile zihinsel süreçler arasındaki bağlantılara, bunların nasıl oluştuklarına, değiştiklerine, birbirlerini dengelediklerine ve birlikte geliştiklerine ilişkin sorularla uğraşılabilir. Bilme edimine ilişkin bu tür bir klinik bilimde, özellikle inanç, bilgi ve davranış örüntülerinin, bedene veya zihine ilişkin belirtilerin ortaya çıkma olasılığını nasıl arttırdığı veya azalttığı üzerinde durulur (Dell 1986, Simon 1988).

---

5. Yunanca'da episteme bilgi, biliş anlamına gelir.

IŞIĞA KAPILAN PERVANE: BENLİK-ORGANİZASYONUNA İLİŞKİN BİR DENEY

Bu deneyi gerçekleştirebilmek için, gönüllü olan ya da isteseler de istemeseler de katılmaları beklenen oldukça fazla sayıda insana gereksinim vardır. Ayrıca, körebenin daha gelişkin bir biçimini, çevredeki nesnelere takılmadan veya çarpmadan oynayabilmeleri için düz bir mekan gereklidir. Bu iki koşul da, büyük dans pisti olan ve herkesin takım önderini izlemeye hevesli olduğu balo salonlarında veya anlamsız görünen emirlere dahi boyun eğen askerlerle dolu bir baraka meydanında sağlanabilir. Ancak, deneyin yapılabileceği yerler sadece buraları değildir. Jimnastikhaneler veya okul bahçeleri de çok uygundur. Test için bu kadar çok denek toplayamazsanız (bu mümkün değildir), deneyi zihninizde canlandırmakla yetinmek zorunda kalırsınız.

O halde şimdi, emrinizde 80 ile 200 kişi, ne söylerseniz yapmaya hazır. Önce her sefer bir kişinin gözlerini kapatarak şu yönergeyi verirsiniz:

'Odanın etrafında kollarınız açık, eliniz bir yerlerdeki demir çubuğa değene kadar, kendinizi fazla yormadan, dikkatli bir şekilde yürüyün. Belirtilen yere varınca -arzunuza ve zevkinize göre- bir bardak bira, şarap, cin veya şampanya verilecektir. Bundan sonra deney sizin için bitmiş demektir ve rahatlıkla ödülünüzün tadını çıkarabilirsiniz. (Ödül, ortama göre değiştirilebilir.) Çubuğu ararken eliniz bir başka insana değerse, bu insanın gitmesine izin vermeyin. Ellerinizi söz konusu kişinin omuzlarına koyarak sonsuz bir güvenle onu izleyin, çünkü çubuğu o bulursa yine ödülünüzü alacaksınız. Şayet bir başkası ellerini sizin omuzunuza koyarsa, arayışınızı telaşlanmadan sürdürün. Arkaya doğru gitmeniz yasaktır.'

Deney başladığında, bir sürü insanın evrende (dans pistinde) yalnız birimler olarak uçuştuğunu göreceksiniz. Nihayet yakın karşılaşma! İlk temas! Yaşlıca bir adam genç bir kadının omuzuna dokunmuştur. Yönergeye uygun olarak her iki elini de kadının omuzlarına koyarak vadedilen şansı birlikte aramak için uslu bir erkek çocuk gibi onu izler - iki farklı öğeden yeni bir birim oluşmuştur. Farklı yerlerde diğer kişiler arasında da benzer durumlar ortaya çıkar. Bu tür karşılaşmaların ve bağlantıların ortaya çıkma sıklığı katılımcıların sayısına ve dans pistinin büyüklüğüne göre değişir.

Bir süre sonra, sadece çiftlerin oluştuğunu değil, birçok öğe içeren daha uzun zincirlerin oluştuğunu görürsünüz. Önceden bağımsız olan bireylerin çoğunun, çiftlerin, üçlülerin, dörtlülerin, beşlilerin ve bunlara benzeyen diğerlerinin, daha yüksek bir birlik ve daha yüksek amaçlar uğruna kendi kaderlerini belirleme hakkından fedakârlık etmeye karar verdikleri görülür. Hiyerarşik-gerçekte diktatörce-yapısı olan bir düzene katılmış gibidirler. Hepsi, Lemmingler gibi tek bir önderi izlerler. Birkaç dakika sonra, bu boyun eğmenin ödüllendirildiğini görürsünüz. Hep birlikte hedeflerine ulaşırlar ve besledikleri güven desteklenir (Eski bir Alman atasözüne göre 'En iyi yer daima bardır.').

Başka yapıların ortaya çıkışını da gözleyebilirsiniz. İki kişi ellerini öndeki aynı kişinin omuzlarına dayadıkları zaman, zincirler büyür, dallanıp budaklanarak ağaca benzeyen örnekler oluşturur.

Psikoloji ders kitaplarında 'içiçe geçmiş çiftler' olarak bilinen yaratıklar da oldukça ilginç bir olaya yol açmışlardır. Ne yazık ki iki kişi yüzyüze geldiğinde, bütün engellere rağmen bu durum ortaya çıkar. Birbirlerinin omuzlarını tuttukları andan itibaren hareketsiz kalırlar. İkisi için de geriye doğru ya da ileriye doğru gitme izini yoktur; hiçbiri istediği hedefe ulaşamaz.

Bunların yanı sıra, ortaya çıkma olasılığı çok düşük, fakat, olanaksız olmayan bir yapı daha görebilirsiniz: Uzun bir zincirin önderi konumundaki kişi -dans pistinin diğer katılımcılarıyla olan ilişkisinden habersiz olarak- kendisini zincirin sonuna bağlayabilir. Daire kapanmış, hiyerarşi bozulmuştur. Artık bir önder kalmamıştır ve herkes bu sonsuz dönen dairenin gelişimi ve korunmasıyla mutlaka aynı derecede ilgilidir. Şayet dairenin üyeleri için tek amaç günlük şampanyalarını içebilmek ise, deneyin böyle sonuçlanması bir başarısızlıktır. Şayet durumu estetik kategorilere göre değerlendirirsek, ortaklaşa oluşturulmuş daire hoşa gider. Şayet duruma ne verim, ne de güzellik açısından bakarsak, bu dairenin sadece benlik-organizasyonu süreci, yaratıcısı olmayan bir yaratık, tasarımcısı olmayan bir tasarım olduğunu düşünürüz. Dairenin gelişimine ilişkin sorumluluk öndeki kişinin anormal davranışına yüklenemez. Kendine verilen yönergeyi oldukça doğru biçimde izlemiştir. Bu sırada, odanın çevresinde mutlu bir şekilde 'Polonez' melodisine uyarak dans eden diğer insan zinciri ise, söz konusu kurallara uymanın anlamlı olduğunu gösterir. Bir şeyin doğru veya yanlış yapılmasına ilişkin fazilet ve kusur kategorileri, neyin yer aldığına dair bir

açıklama getirmez. Anılan kategoriler, ne böyle bir daireyi geliştirmek isteyen katılımcıya nasıl davranması gerektiğini söylerler, ne de dairede artık koşmak istemeyen bir kimseye başka bir seçenek sunarlar.

Öte yandan, dışsal gözlemcinin bakış açısına göre, kişilerin bu durumdaki kurallara tek tek uygun davranmalarıyla sürdürdükleri etkileşime dayanarak mantıksal olarak, sadece sınırlı sayıda belli sosyal yapının gelişebilmesinin mümkün olduğunu belirten bir açıklama getirmek kolaydır.

Deneyimiz, böyle bir zincire, ağaca, daireye veya içiçe geçmiş çiftlere ait üyelerin kendilerini ve dünyayı nasıl betimledikleri sorusunu tartışmaya açık bırakmıştır. Mümkün olsaydı, davranışa ilişkin yönergenizi nasıl değiştirirdiniz? Katılımcılar, gözleri bağlı olduğu için ve ortaya çıkan yeni birimlere dair bütünsel bir fikre sahip olmadıkları için, belki dışardaki gözlemciden daha farklı betimlemeler yapacaklardır. Davranışlarını sorgulama fikri, belki barın etrafında toplanmış olan sarhoş zincir bağlantılarının aklına dahi gelmeyecektir. Ancak, çektikleri susuzluk dolaşım bozukluğu eksikliğine bağlanabilecek bütün bu kişilerin bilişsel yapıları ne durumda olacaktır? Onlar belki suçlu arayarak işe başlayacaklardır. Kendi varlığını koruyan daireyi kırma şansının açılması sadece dışsal bakış açısına bağlıdır. Kişi açısından bu olanak, hedefinin daireyi korumak olduğu durumda risk haline gelir.

Bu deneyin kuralları rastgele seçilmemiştir. Düzenleyici kurallara çok benzeyen kuralları izleyen canlı varlıklar vardır: Işığa tutulan pervaneler. Bunlar, tırtıllarının benzer bir kural örüntüsüne göre sosyal sistemler kurduğu ve türün tümüne isimlerinin verildiği gece-uçan pervanelerdir. Önünde aynı türden birisinin olduğu bir varlık onu izler, pervane ise önünde hiç kimse olmadan yiyecek aramaya çıkar.

3

Gözlemcinin Rolü

SEYİRCİ:
GÖZLEMCİNİN DIŞSAL BAKIŞ AÇISINA İLİŞKİN HAYALİ BİR DENEY

'Alpleri dağlar olmadan hayal ettiğiniz zaman fena halde kederli gözüktüklerini biliyor muydunuz?' (Gernhardt ve ark. 1979)

Bu derin ve saçma soru, ilk çağlardan beri felsefecilerin uğraştıkları temel epistemoloji ve bilim kuramı sorunlarının tümünü harfi harfine içermektedir (oldukça kısaltılmış biçimde olduğu kabul edilmelidir). Bir bütün olarak dünya, algılanan nesneler, bizler veya doğal ya da doğal olmayan sağduyu hakkında ne zaman bir görüş ileri sürülecek olsa, hakkında konuştuğumuz şeyin doğasını değiştirmeden neyi kavramsallaştırabiliriz (veya neyi soyutlayabiliriz) sorusu ortaya çıkar. İncelenen nesne için temel olan nedir ve bu kararı kim verir? Bu soru, bir kimse sizin doğanıza ilişkin felsefe yapıyorsa veya böyle kararların sonuçlarına katlanacak kişi siz olduğunuz zaman, sadece felsefi olmakla kalmaz çok güncel bir önem de taşır.

O halde, delilik durumunu ele aldığımızda, cezalandırılmadan neleri kavramsallaştırabileceğimize dönüp bakalım (kavramsallaştırılmaması daha iyi olan bir şeyi kavramsallaştırdığımızda, bunun diyetini ödemek zorunda kalan her zaman biz oluruz anlamına gelmez). Bize yol göstermesi için hayali bir deney ile işe başlayalım.

Bu deneyler, ekonomik olma avantajına sahip, uzun zaman almayan ve başka yerde bulunamayacak türden tozsuz laboratuvar koşulları sağlarlar. Olay ciddi olarak göz önünde bulundurulduğu zaman, beklenen tüm gerekleri yerine getiren doğru düzgün bir deneysel araştırma sadece insanın zihninde gerçekleştirilebilir. Bu tür deneylerde temel olan şey, bu olayların yer aldığı koşulların kontrollü bir şekilde değiştirilebilmesi olgusudur. Ayrıca, yapılanlar, gözleme edimi tarafından etkilenmemelidir ve tüm sürecin tekrar edilebilir olması gereklidir. Bu koşulların tümü insanın kafasında gerçekleştirilebilir. Birçok deneyi bozduğu için kızgınlığa yol açan ve doğanın bilimin gereklerine duyarsız kalarak en güzel araştırma projelerini tekrar tekrar bozduğu marjinal koşullar yine ancak kafamızda dışlanabilir. Bu deneylerin uygulanmasındaki en büyük ustalardan biri Göttigen'de yaşayan ve bu yöntemi mükemmelleştiren Georg Christoph Lichtenberg'di (1742-1799). Bu yöntem, çeşitli seçenekler geliştirmeye sonsuz yatkınlığı olan kişilerin, gerçekte -bir an için- olanaksızmış gibi gözüken durumları zihinlerinde gerçekleştirmelerini sağladığı için onlara özellikle çekici gelir. Fizikçiler, doğrudan ulaşamadıkları çok uzaktaki galaksiler üzerinde odaklaştıkları zaman veya doğru düzgün deneyler yapacak paraları olmadığı zaman özellikle bu yöntemi seçme eğiliminde olurlar (Schöne'ye 1982 bakınız).

Amerikan futbolu (soccer) hakkında hiçbir şey duymadığınızı hayal edin. Böyle bir oyunun ne varlığından haberiniz var, ne de kurallarını biliyorsunuz ve ne olduğu veya ne ile ilgili olabileceği konusunda hiçbir fikriniz yok. Şanslı veya şanssız bir tesadüf sonucu, bir gün bir stadyumun üstü açık sıralarından birinde oturuyorsunuz. Yirmi iki oyuncu, bir hakem, iki yan hakem ve bir top sahada duruyorlar. Sıralarda, sizden başka aşağı yukarı 49.999 heyecanlı seyirci daha var.

Şimdi ilk deneysel değişiklik. Hakemin dışındaki tüm katılımcıları (kuşkusuz tüm ilgililer arasında en şiş kafalı top da dahil olmak üzere) sizin ve sadece sizin için görünmez hale getiren sihirli şapkalar giyerken hayal edin. Oyuncular ve hakem birbirlerini görebiliyorlar. Maç, başka herhangi bir maç kadar iyi veya kötü gelişiyor. Oyuncular ile seyirciler, diğer maç günlerinden farklı herhangi bir şey göremiyorlar. Sihirli şapkadan etkilenen tek kişi sizsiniz. Futbol maçının tipik gürültülerinin (kendinden geçme veya öfke bağrışları, ıslıklama, korna öttürme, hakemin telefona çağrılması ve benzeri) sihirli bir şekilde sizden gizlendiğini de hayal edin. Şimdi ne görüyorsunuz? Siyah şortuyla sahanın orasına bu-

rasına koşturan, kimi zaman sarı bir kart sallayan, düdük öttüren, konuşan (kendi kendine mi?), azarlayan, nasihat eden, suratını buruşturan, konuşurken sert biçimde elini kolunu sallayan bu yetişkin hakkında ne düşünüyorsunuz?

Siyahlar içindeki bu garip adamın davranışını nasıl değerlendirdiğiniz, tanı koyma geçmişinize ve hayal gücünüze bağlıdır. Onu uzaktan kumandayla yöneten sihirli güçlere inanmıyorsanız, hiperaktif ve anlaşılmaz davranışlarının nedenini belki biyolojik yapısına bağlayacaksınız. Kuramsal modelinizdeki tercihlere göre, vidalarından birinin eksik olduğunu, bozuk bir metabolizması veya zihinsel bir bozukluğu olduğunu varsayacaksınız. Her üç açıklama çabasında da, gözlem alanınızı test edilen denekle sınırlandırırsınız. Hakemin davranışı ile içindeki belli türden (mekanik, fizyolojik veya psişik) süreçler arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurmaya çalışırsınız.

Deneysel düzenimizin bir değişkenini daha değiştirelim. Yirmi iki oyuncunun sihirli şapkalarını, yan hakemlerini ve topu çıkartın. Bu durumda hakemin davranışı çok daha farklı gözükür. Düdük çalma ve renkli kartlarla sert biçimde el kol sallama hareketleri, en sık -diye varsayarsınız- sarı gömlekli beylerden biri, kırmızı gömlekli beylerden birinin dizine tekme attığında ortaya çıkıyor. Bunları bir süre seyrettikten sonra, sahada ne olduğunu anlamanızı sağlayacak kuralları (sınamayanılmaya bağlı olarak) tesbit edebilirsiniz. Ancak, bu kuralların, gözlediğiniz oyuncuların davranışlarını betimleyen betimleyici kurallar (descriptive rules) olduğunun bilincinde olmalısınız. Hakemimizin ve oyuncuların bu kuralları gerçekten izleyip izlemediklerini bilemezsiniz (böyle olursa, düzenleyici kurallar [prescriptive rules] haline gelirler) veya öyle gözükürler. Aslında, oyundaki kişilerin içinde neler olup bittiğine, düşünce ve duyuşlarına veya davranışlarını yöneten kurallara ilişkin hiçbir görüş belirtemezsiniz.

Ne olursa olsun, şimdi gözlem alanınızı siyah giysili bireyin sınırlarının ötesine doğru genişlettiğinize göre, davranışı biraz daha yordanabilir ve daha az saçma gözükecektir. Rastgele belirlenmediğini, düzenli olduğunu ve oyunun kuralları çerçevesinde gizlenmiş bir anlamı olduğunu varsayarsınız. Zaman ilerledikçe, sebat ve hayal gücünüzü kullanarak hakemin sadece ne yaptığını veya yapmadığını değil, aynı zamanda tüm maçı betimleyen kurallar bütününü (en azından temel olduğunu düşündüğünüz kuralları) kurarsınız. Mantıksal olarak bu kurallar

çelişkisizdir; her oyuncunun davranışı, sizin bulduğunuz veya keşfettiğiniz kurallara uyduğu sürece kesindir. Bu kurallar her oyuncunun ne zaman, ne yapacağını (şayet böyle olsaydı futbol çok sıkıcı olur ve uzun zaman önce ortadan kalkardı) önceden belirlemez, fakat, olabilecek (izin verilen) ve olamayacak (yasaklanan) hareketlere ilişkin bir çerçeve oluşturur.

Ancak, hâlâ keşfinizin gururuyla doluyken, sizi çok endişelendiren bu hakemin, bu problem çocuğun birden bire sarı gömlekli takımı bir penaltıyla ödüllendirdiğini görürseniz ve futbol hakkındaki bilginiz doğrultusunda böyle bir durumda buna gerek olmadığı kanaatindeyseniz ne düşünürsünüz? Özellikle bu, bir kez değil (tesadüfen bir hata olabilir), arka arkaya üç kez olursa? Bu koşulda, temel bir şeyi gözden kaçırıp kaçırmadığınızı araştırırsınız ve kurallar bütününü gözden geçirmeniz gerekir. Şayet, dikkatli bir çabanın sonunda, söz konusu üç durumun sizi ikna edecek ortak bir yanı olmadığı ve benzer koşullar yer aldığında diğer tarafa hiçbir penaltının verilmediği durumdan çok da farklı olmadığı sonucuna varırsanız, yeni bir kural oluşturmaktan vazgeçersiniz.

Öte yandan, kalabalık seyircilerin tümüne bakarsanız ve oyuncuların etkinliklerinin sadece fiziksel ve sportif eğitime değil, aynı zamanda paraya bağlı olduğunun farkına varırsanız, bu olayları açıklayabilmek için gözlem alanınızın sınırlarını genişletip genişletmeme sorusunu bir kez daha kendinize sormanız gerekir. Şayet, hakeme ait sevimli, küçük evin ipotek faizinin gelecek hafta ödenmesi gerektiğini ve maçtan bir gün önce, adı sarı gömlekler üzerine yazılı olan bir şirket tarafından banka hesabına yüklü bir para yatırıldığını duyarsanız, bu bilgi hakemin davranışına ilişkin yeni bir yorum olanağı sağlar: Davranış artık delilik olarak değil, alçakça, kötü veya ayıp olarak değerlendirilerek anlamlandırılır.

Her kelimeye ilişkin anlamın cümleye ve cümleye ilişkin anlamın içinde yer aldığı bağlama-metne bağlı olması gibi, davranış da deli veya normal olma anlamını içinde yer aldığı etkileşimsel çerçeveden sağlar. Şayet deliliği (delilikleri) açıklamak ve anlamak istiyorsak ve bu da sadece anılan hakemlerle sınırlı kalmayacaksa, kendi kendimize, bizlerin ve başkalarının bu anlamları hangi bağlamlarda gözleyebileceğini, tanı koyabileceğini ve bu bağlam değişkenlerinin hangilerinin kavramsallaştırılabileceğini sormalıyız.

Şayet deliliği soyutlanmış-kopuk bir şey olarak ele alırsak, Christian Morgenstern ve (onun?) dizkapağına benzeyen uğraşlara girme riskini

göze almış oluruz: 'Bir dizkapağı dünyadan tek başına geçer. Sadece bir dizkapağıdır, başka bir şey değil' (1985, s. 27).

OYUNCU, YELKENCİ VE TEKNESİ BATAN KİŞİ: GÖZLEMCİNİN İÇSEL BAKIŞ AÇISI HAKKINDA HAYAL EDİLEN ÇEŞİTLİ DENEYLER

Tekrar hayali futbol maçımıza geri dönelim ve sırada oturan seyircinin dışsal bakış açısı ile oyuncunun içsel bakış açısını karşılaştıralım.

Amerikan futboluna oyuncu olarak katılmak bir yana, daha önce hiç Amerikan futbol maçı seyretmediğinize dair geliştirdiğiniz imgeyi yine canlandırın. Bu deneyde de ilk deneyimizde olduğu gibi, oyunun amacı, hedefleri ve kuralları hakkında hiçbir fikriniz yok. Ancak şimdi, sıralarda oturmuyorsunuz ve hiç kimse sihirli bir şapka giymiyor. Bunun yerine, talihsiz kader sizi oyuna katılmaya mahkum etmiş. Belirsiz bir nedene bağlı olarak, bu oyunu mümkün olduğu kadar hızlı oynamanız gerektiğini anlamanız son derece önemli (mutluluğunuz ve yaşamınız buna bağlı). Bu nedenle sıralarda sükunetle oturup, hakemin kırmızı kart göstermesi veya düdüğüyle tiz sesler çıkarması üzerine yorum yapamıyorsunuz. Bunun yerine baştan eyleme geçmek zorundasınız. Hemen katılımınız gerekiyor; aslında, takım arkadaşlarınızla, hakemle ve seyircilerle başınız derde girmeyecek şekilde oyun çıkarmanız, en iyi koşulda takdirlerini ve alkışlarını kazanmanız bekleniyor. Her dikkatsiz hareket, takım arkadaşlarınızdan ya daha önce çıkardığınız oyunları devam ettirmeniz doğrultusunda ya da şimdiye kadarki oyun tarzınızı ilerde tekrarlamama doğrultusunda ses getirir. Deneyimlerinizden biri, topun size geldiği her sefer, takım arkadaşlarınızın heyecanlanarak, yanlış bir şeyler yaptığınıza işaret etmeleri olacaktır. Top yanlışlıkla ayağınızdan sekip karşı takımın kalesine girerse, sahadaki oyuncuların sadece gömlek renginin değil, bu olaya gösterdikleri davranımların da değiştiğini hayretle izleyeceksiniz. Sizinle aynı gömleği giyenler, size doğru koşacak ve vahşi kucaklamalarla nefesinizi keserken, diğerlerinin üzgün bakışları can sıkıntısını veya küfürleri öfkelerini yansıtacaktır. Zamanla, futbol oynayarak futbol oynamayı öğreneceksiniz. Takımdan uzaklaştırılmamanız ve diğer kişilerin futbol oynamanıza izin vermeleri, kuralları yeterince öğrendiğinizin kanıtı sayılacaktır (bunun farkında olmasanız ve sorulduğunda kurallara dair hiçbir fikriniz olmadığı doğrultusunda yanıt verseniz bile).

Şimdi senaryoyu değiştirelim: Bir kez daha hayali bir deneyde test deneğisiniz. Hiç yelken yapmadığınızı hayal edin, denizcilik hakkında hiç bilginiz yok (kelimenin anlamını dahi bilmiyorsunuz), rüzgar altı tarafı ile rüzgar üstü tarafı arasındaki veya tekneyi döndürmek ile tekneyi boca alabanda edip arkasını rüzgara getirmek arasındaki farkı bilmiyorsunuz. Bu terimler hakkında hiçbir fikriniz yoksa, ideal bir test deneğisiniz demektir. Şimdi şu dehşet verici sahneyi hayal edin: Bütün gece içtikten sonra, hafızanızda boşluklarla sersemlemiş olarak, kendinizi tek başına sığınacak bir limanın olmadığı açık bir denizin ortasındaki bir teknede buluyorsunuz. Ne yaparsınız?

Önce, bu korkunç durumdan kurtulmayı isteyip istemediğinize karar vermeniz gerekir. Edilgen bir şekilde kaderinizi kabullenerek, yaşamla işinizi bitirebilir ve vazgeçebilirsiniz. Aynı zamanda -yine edilgen bir şekilde- yol gösteren meleğinize güvenir, sükunetle başınıza neler geleceğini beklersiniz. Kendiniz bir şeyler yapmaya karar verirseniz (yol gösteren meleğinize güvenerek veya güvenmeden), etkin olmanız ve kendi gücünüzle ve mümkün olan yardımları alarak suyun üstünde kalmaya çalışmanız gerekir. Sonunda yelkenleri açabilirseniz, nerdeyse karaya oturmak üzere olan tekneyi devrilmekten kurtarır ve gerçekleşmesine ramak kala diğer felaketleri önlersiniz. Sonunda bu macerayı tümüyle sular içine batmış durumda ve soğuk algınlığıyla atlatır - deneyin mutlu sona erdiği konusunda fikir birliği sağlarsınız (hayali deneylere has özgürlüklerden biri). Ayağınızın altında sağlam toprağı tekrar hissettiğinizde, rüzgar ve dalgalar, tekneler ve yelkenler, manevra yapabilme ve belki sürüklenirken de seyredebilme hakkında çok daha fazla şey biliyor olursunuz.

Böylece -yeterince uzun bir çıraklık döneminden sonra- yelken yaparken yelken yapmayı öğrenmiş olursunuz. İlk deneyimizde olduğu gibi, varlığınızı korumanız (daha da açık, doğrudan ve inandırıcı biçimde) oyunun kurallarını öğrenmenize bağlıdır. Ancak, bir tekneyi, rüzgarı ve havayı idare edebilmek, gerçekten Amerikan futbolu ile karşılaştırılabilir mi? Doğaya ilişkin kurallar ile sosyal kurallar arasındaki bağlantılar ve farklar nelerdir?

İkisi arasındaki fark, uzun yolda giden 4.20 metre yükseklikteki transit kamyon sürücüsü ile yardımcısının bir kavşağa gelince, 'sadece 3.80 metreden daha az yükseklikteki kamyonlar geçebilir' işaretiyle karşılaşmalarını anlatan öyküyü düşündüğümüzde hemen netleşir. Sürücü

frene basar ve 'Başka bir yol bulmamız gerekiyor, buradan geçemeyiz!' der. Yardımcısı ise, 'Hadi geçelim, kimse bakmıyor' önerisini getirir.

Üçüncü bir deney daha hayal edelim: Tekneniz battı, Güney Pasifikte bilinmeyen bir adada karaya oturdunuz. Hayal edilen felaketler aracılığıyla açılan sınırsız epistemolojik olanaklardan yararlanarak, gerçekten batan kişilerin çok basit ve belirgin durumlarına özgü birkaç koşulu değiştireceğiz. Deneyimizdeki teknesi batmış kişi olarak, adaya sadece ilk defa adım atmakla kalmıyor, kendi bedeninize de ilk defa giriyorsunuz. Şimdiki biçimiyle bedeninizi yaşama zevkini (belki karışık olarak) ilk kez tadıyorsunuz. Böylece deneyimizde zihin ile bedene ilişkin ayırımı ciddi olarak kabul ediyoruz: Her ikisi de burada ilk defa buluşuyorlar.

Dışsal bakış açısı olan bir gözlemci olarak, gerçekliğin net olarak ayırt edilebilir birçok alanıyla uğraşmanız gerekecek. Gerçekliğin bu alanları farklı kurallara göre işlev görse bile, birbirlerinden tamamen özerk ve bağımsız değiller. Her şeyden önce, dışardaki doğa, adanın manzarası, iklimi, bitkiler ve hayvanlar dünyası mevcut. Bunların yanı sıra, adanın yamyam olarak ün salmış yerlileri ile geçinmek zorundasınız. Varlığınızı korumanız veya yamyamlara yem olmanız, yerlilerle (sizin de onlarla) nasıl anlaştığınıza, sizinle iş birliği kurmalarına veya çarpışmalarına bağlı. Bütün bunların yanı sıra bilinmeyen bir varlık olarak bedeniniz de orada.

Teknesi batmış bir kişi olarak belki de başetmek zorunda kalacağınız en büyük sorun, adanın manzarasını, hayvan ve bitki örtüsünü keşfedebilmek için uygun ve sistematik bir plan yapabilen gözlemcinin bakış açısına göre bakamamanız olacaktır. Bedeninizin anatomisini ve fizyolojisini bir bilimci gibi incelemeniz mümkün değildir. Durumunuz, katılımcı bir gözlemci olarak adalıların kültürünü araştırmak isteyen bir etnolojistinkiyle karşılaştırılabilir.

Ancak, etnolojistin tersine, denizde sonsuz bir sürüklenişten sonra aç, susuz ve yorgun olacaksınız. Bütün bunlar ilk kez başınıza geldiği için bir anlam veremiyorsunuz. Bu yeni ve garip algıyı nasıl sınıflandırabilirsiniz? Bunlar size mi, çevrenize mi ait? Bu nahoş duygulardan kimin veya neyin sorumlu olduğunu veya bu konuda neler yapılabileceğini gerçekten bilmiyorsunuz. Her şey bir yana siz kimsiniz? Yorgun bedeniniz size mi yoksa çevreye mi ait? Bedeniniz mi hastalandı yoksa siz mi? Sınırlarınız nerede başlıyor, nerede bitiyor?

Adaya ayak bastığınız günden beri, sol elinizdeki işaret parmağının, bu hiç değişmeyen dostunuzun size ait olduğu ya da kendi parçanız olduğu fikrinin kafanıza girmesine yol açan şey nedir? Durgun fakat derin sularda narsisistik bir zevk veya korkuyla yansımasını izlediğiniz bedeniniz ile kendinizi (belki bunu hiç yapmıyorsunuz) nasıl özdeşleştirebilirsiniz?

Size ait şeylerin tümünü bulabilmek için, size ait olmayan şeyleri ayırt etmek yararlı olabilir. Örneğin, adaya geldiğinizden beri, size taro, Coca-Cola ve ilgi sağlayan iyi yürekli yerli, parmağınız gibi bir parçanız olabilir mi? İkisi arasındaki fark nedir? Dışarısı ve içerisi arasındaki farkı nasıl ayırt edersiniz? Duyuş ve düşünceleriniz size mi, dışarıya mı aittir? Öte yandan, insanlarla ilgili tüm kirli arzu ve hayallerinize ilişkin neler söyleyebilirsiniz? Bunlara ilişkin sorumluluğu kim taşıyacaktır? Ayrıca, bunların kirli olduğunu nereden biliyorsunuz? Bu değerlendirme içerden mi, dışardan mı geliyor? Bir insanın sesini duyduğunuz zaman bu, bedeninizin sınırlarının dışından mı geliyor, yoksa kafanızda mı yer alıyor? Size ait olduğuna karar verdiğiniz alanlar ile size ait olmayanlar arasındaki sınırları çizdiğiniz ve böylece bir tür bütünlük kurduğunuz zaman (psikolojik gelenekle uyumlu olarak bunu sizin benliğiniz [self] olarak kabul edeceğiz), bunun varlığını nasıl koruyacağınızın yolunu bulmanız gerekecektir. Her şeyden önce varlığın korunması, bedenle ilgilidir. Hangi bitkiler sindirilebilir ve lezzetlidir? Ne içebilirsiniz ya da ne içmelisiniz? Hangi hayvanlar zararsızdır, hangileri tehlikelidir? Bütün bunlardan başka, size göre benlik imgenize uymayan duyuş ve düşüncelerin, arzu ve hayallerin uyandırdığı lekelerden onca çabayla geliştirdiğiniz bu benlik imgenizi nasıl korumayı başarırsınız? İçinizde istemediğiniz şeylerin tümünü dışarda nasıl tutabilirsiniz?

Ancak, bu sıralama doğru mu? Sınırlarınızın nerede olduğunu bulana kadar yemek yemeden ve su içmeden gerçekten beklerseniz, açlıktan ölmez misiniz? Ayrıca, şimdiden bu kadar övgüye değer görülen yerli sizin gereksinimlerinizi düzenli ve duyarlı bir şekilde karşılıyorsa, yeme ve içme zorunluğunun anılan sınırları oluşturmada ne gibi bir etkisi vardır?

Kadın veya erkek olan bu yerliyle nasıl iletişim kurarsınız? Onunla ve çevredeki diğer kişilerin tümüyle konuşmayı nasıl öğrenirsiniz, diğer kişilerle nasıl anlaşırsınız, birbirinizle kavga etmeyi veya işbirliği yapmayı, nefret etmeyi veya sevmeyi nasıl öğrenirsiniz?

Bütün bu alanlar, bir başka deyişle, zihin, beden, düşünce, duyuş, sosyal ve doğal çevre arasında ne tür ilişkiler ve etkileşimler yer alır? Burada deneycinin dışsal bakış açısına göre gerçekliğin farklı alanları arasında yaptığı ayırımları, laboratuvar faresinin içsel bakış açısına göre (bir başka deyişle, varlığını koruma mücadelesi olarak) de gerçekleştirebilir misiniz? Kendi gelişiminizde buna benzer veya başka ayırımlar yaptınız mı?

DAHA KATI VE DAHA YUMUŞAK GERÇEKLER

Üç test deneğimizin yer aldığı varlığını koruma oyununda, kuralların tümü aynı derecede vurgulanmamıştır; bunların bazılarının test deneğimiz tarafından etkilenmesi mümkün olsa dahi, diğer kuralların, istense de istenmese de kabul edilmesi zorunludur. Amerikan futbolunda, test deneği -en azından dışsal bakış açısına göre- kolaylıkla başka türlü olabilecek sosyal kurallarla uğraşmak zorundadır. Ne de olsa, gönüllü olmayan oyuncumuz, bir *rugby* maçına veya futbol oyununa da yakalanmış olabilirdi. Kimse sizi top oynamaya zorlayamaz, şayet zorlarsa bunun mutlaka Amerikan futbolu olması gerekmez. Deneyimizdeki oyuncu açısından uyum yapma zorunluğu, oyunun kurallarını keşfedebilmesinin kendisi için yaşamsal bir anlam taşımasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Amerikan futbolu oynuyor olmasına bağlı değildir. Bu durum daha çok, görece keyfiliği olan ve değişik olabilecek ve farklı kültürlerde farklı davranışlara yöneltebilecek sosyal gelenekler ve normlarla karşılaştırılabilir: Örneğin, yemeği, bıçak ve çatalla veya çubuklarla yemek gibi. Yemek olayı insanlar için temel bir anlam taşıdığı halde, Amerikalıların tüm dünyada yaygınlaşan hızlı-yemek (fast food) zincirinin başarısı, ne özenli çatal bıçak takımına, ne de çubuklara gerek olmadığının kanıtıdır. Ne var ki, sadece çubuk kullandığında yiyecek bir şeyler bulabilen bir kimse için, anılan norma uymak dolaylı olarak yaşamsaldır.

Yemek yeme zorunluğu ile yemeği çubuklarla yeme zorunluğu arasında başka bir fark daha vardır. Sosyal geleneklerden, normlardan ve yasalardan kaynaklanan zorunluklar, doğa yasalarının sonucu olan zorunluklara göre çok daha değişken ve esnektirler. İkinci test deneğimiz, gönülsüz yelkenci, doğal zorunluklara uyum yapmak zorundadır. Rüzgar ve havayı, kendi amacına göre etkileyebilme şansı çok düşüktür. Yeterli

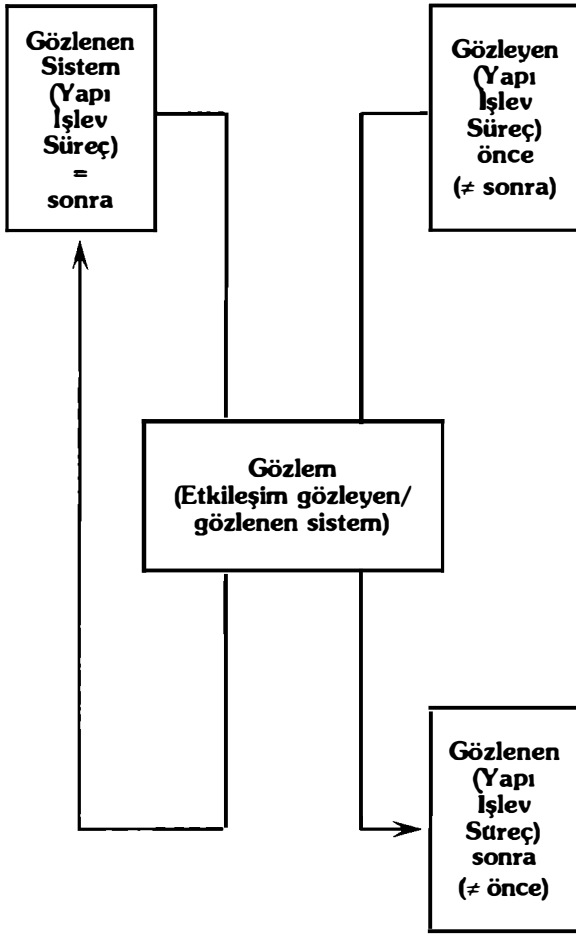
derecede gelişkin kasları olan bir Amerikan futbol oyuncusunun, hiç değilse kuramsal olarak, oyunu oynayış tarzına göre Amerikan futbolunun kurallarını değiştirebilme şansı olabilir. Uyum yapmak zorunda olduğu gerçeklik daha yumuşaktır, bir başka deyişle, varlığını koruma kuralları daha esnek, daha az katı ve daha dengelidir. Uğraşmak zorunda olduğu 'şeyler' (oyun arkadaşları) davranışlarında özerk değildirler ve yelkencinin dünyasındaki-tekne, rüzgar ve hava gibi şeyleri belirleyen değişmez gibi gözüken yasalar tarafından aynı güçte belirlenmektedirler. Burada, iki eylem (gerçeklik) alanı arasındaki farklılığa işaret etmek için kullanılan daha katı ve daha yumuşak gerçeklik arasındaki karşıtlık, doğaya ilişkin katı ve yumuşak gerçeklikler olarak değil, göreli anlamda, birbirine göre değişen şeyler olarak ele alınmalıdır. Dışsal bakış açısı çerçevesinde, daha fazla veya daha az yumuşaklık ya da katılık durumu, gözlemcinin, gerçekliğe ilişkin bir alanın mevcut durumunu koruyan ben-merkezli süreçler üzerindeki değiştirici etkisine göre açıklanabilir. Bu değiştirici etki, gözlemcinin az çok dışardan bakan nesnel bir gözlemci gibi davranmasına dayanır. Gözlem yapan kişi, gözlem edimi tarafından etkilenmeyen veya sadece bir dereceye kadar etkilenen süreçlerle uğraşmak zorunda kaldığında, incelenen nesnenin soyutlanmış (idealized), 'nesnel' bir resmini çizer (Şekil 3-1).

Böyle nesnel bir resim çizebilmek Newton'un betimlediği klasik fizik alanında mümkündür. Bu alanda gözlenen olay ve nesneler, özerk olarak kabul edilebilir ve bu tür nesnelerin yapılarını, işlevlerini ve süreçlerini tanımlayan, işlemsel olarak kapanmış geribildirim döngüleri (operationally closed feedback cycle) gözlemci olmadan da kavramsallaştırılabilir.[1] Böyle katı gerçekliği olan nesneler gözlenirken ve bunlarla etkileşim yürütülürken, sadece gözlemci değişir -sezgi ve bilgi geliştirir- fakat gözlenen nesne değişmez (Şekil 3-1'e bakınız). Şekil 3-1'de, gözleyen kişi ile gözlenen sistem arasındaki bu tür bir etkileşimde, gözlem ediminin kendisinin sisteme özgü mevcut durumu koruma imkanına da işaret edilmektedir. Ancak, çok sayıda gözlemci bilinecek nesneye yönelik farklı inceleme yöntemleri uyguladığında

1. Heisenberg (1989, s. 115) bilginin ben-merkezli yapısı nedeniyle, doğa bilimlerinde de nesnel bilgi fikrinin tartışmaya açık hale geldiğini vurgulamaktadır: "Kuantum kuramının epistemolojik açıdan yeniliği, gerçekte sadece bizden ayrılamayacak şeyi gözleyebilme olgusuna bağlanabilir, böylece 'nesnel' gözlem kavramı kendi kendisiyle çelişmeye başlıyor gibi gözükmektedir.

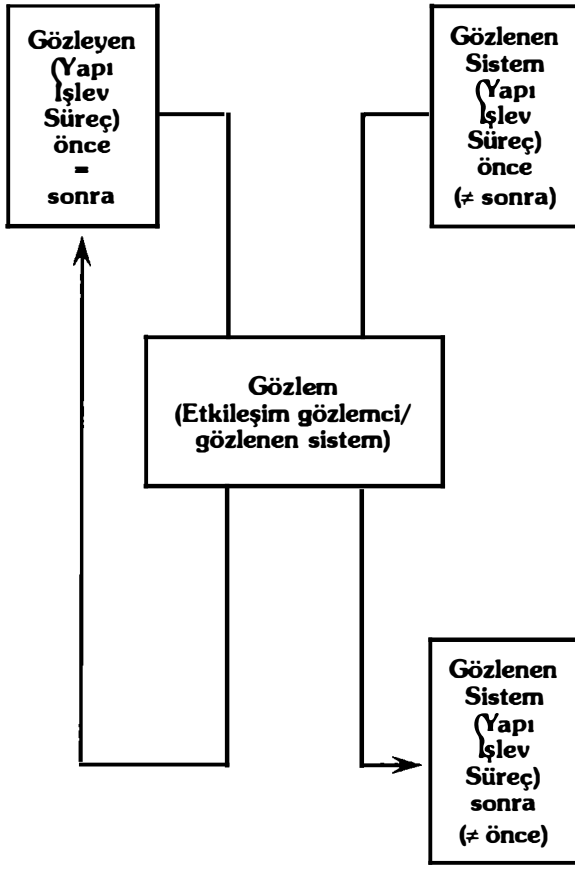
aynı sonuçları alabiliyorsa, gözlemci olmadan da süreci kavramsallaştırabilme fikri doğru olarak kabul edilebilir. Bilimsel sezgiye ilişkin yöntemsel kuralların ve kanunların tümünün amaçladığı durum budur.

Bunun tersi, gözleyenin gerçekliğinin, gözlenen sistemin gerçekliğinden çok daha katı olduğu durumda belirir. Deneyimizde, örneğin, cahil oyuncu alana girince oyunu *rugby* olarak algılasaydı ve bu arada tüm takım arkadaşlarını *rugby*nin kurallarına göre oynatmayı başarsaydı, durum böyle olurdu. Bu koşulda, oyuncunun sadece kendisi değişmeden kalır, çünkü diğerlerinin tümü değişir (Şekil 3-2).

Şekil 3-1

Burada gözlemci kendisini dışarda yer alan birisi olarak soyutlayamaz ve sezgisinin nesnel olduğunu ileri süremez, çünkü, gerçekliğe ilişkin betimlemesini kendinden ve kendi etkisinden ayrı düşünemez.[2] Deneyimizdeki teknesi batmış kişi, sadece kendine ait gözlem ve davranışına ilişkin etkilerin bu iki uç biçimiyle değil, aynı zamanda, gözlemci ve gözlenen sistemin birbirini etkilediği, diğer kişiler ve nesneler üzerinde etkili olduğu ve onlar tarafından etkilendiği sayısız ara dönemle de yüzyüze gelir (Şekil 3-3).

Şekil 3-2

2. Karl Kraus psikanalizi bu nedenle suçlamıştır, ancak bu, başka bilimler için de geçerlidir.

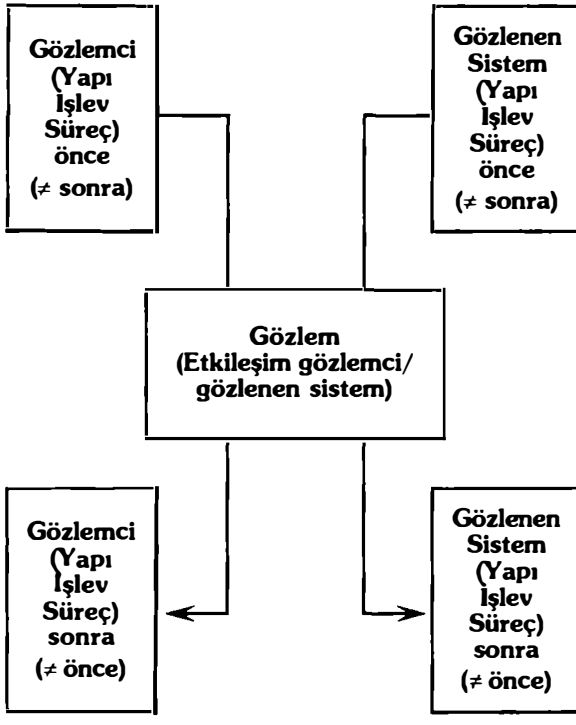
Etkileşim sırasında katılımcılar teknesi batan kişi gibi ada ile ada sakinlerinin tümü değişir. Daha fazla değişen ve diğerine daha fazla uyum gösteren kişi, kimin gerçekliğinin daha katı olduğuna karar verir.

Humberto Maturana (1976) etkileşim sürdüren ortaklara (ve gözlem bir etkileşim biçimidir) özgü yapıların, 'yapısal bağlanma' (structural coupling) olarak, uyum yapıncaya kadar ortaklaşa eğilip bükülerek yürüttükleri bir 'sohbet' (conversation) süreci olarak birbirlerini etkilediklerini ortaya koymuştur. Bu yolla, her biri, diğerinin var oluş koşullarını, davranış ve yapıya ilişkin elenme ölçütünü belirlediği bir gelişim sürecinden geçmektedir. Bu dönüşüm süreci tamamlandığında, ikisi de uyum sağlamışlarsa, birbirlerini dengeler ve bu yapıları içinde birbirlerinin varlığını sürdürmeye katkıda bulunurlar (Şekil 3-4). Denizde batan kişi, bütün algılarını, duyuşlarını, düşüncelerini ve fikirlerini daha katı veya daha yumuşak bir gerçekliğe yükleme işiyle yüzyüze gelir. Farklı nesnelerden veya etkileşim ortaklarından -bu kendisi, bedeni ya da sosyal yapılar olabilir- daha katı veya daha yumuşak gerçeklikler olarak yararlanabilmesi, onlar üzerindeki etkisini belirler veya tersi olur. Örneğin, bu yapılara yönelik doyurulacak arzuların varlığı yeterli midir ya da bunların başarılması için çaba gerekli midir? Düşünmeye ilişkin gerçeklik ne derece katıdır? Beden, gözlenme ve incelenme süreci içinde değiştirilen bir gerçeklik alanına mı aittir yoksa bunların beden üzerinde hiçbir etkisi yok mudur?

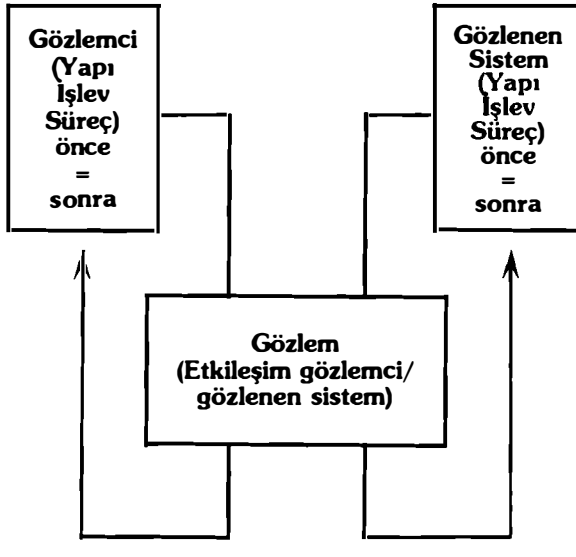
Durum, iki veya daha fazla sayıda gözlemci birbirlerini gözlediğinde daha karmaşık hale gelir. Bu, gerçekliğin daha yumuşak bir alanıdır ve bu alan ancak, gözlemciler birbirlerini dünya görüşleri ve davranış örüntüleri açısından dengelerse daha katılaşır (Şekil 3-4'e bakınız). Ancak, uzlaşma oluşumunu gösteren bu model, etkileşimin her iki ortağının dengelendiğini ve böyle bir uzlaşmayı aynı derecede belirlediklerini göstermez. Bu nedenle, adamızdaki yerlilerin gerçekliği, onların desteğine ve anlayışına bağımlı olan teknesi batmış kişininkinden daha katı olabilir. O halde, kimin kime daha fazla gereksinim duyduğuna ve kimin eyleme geçme olanağının daha fazla olduğuna bakarak güç farklılığı hakkında konuşabiliriz.[3]

---

3. Bu bağlamda Helm Stierlin (1959) 'daha güçlü kişiliğin' gerçekliğinden söz etmiştir.

Şekil 3-3

Şekil 3-4

UZLAŞMA: BETİMSEL VE DÜZENLEYİCİ KURALLARIN BİRBİRİNDEN AYRILMASI

Papayanın tadının nasıl olduğunu daha önce bunu hiç tatmamış birine anlatmak isterseniz, bazı sorunlarınız olacaktır: Ne demek istediğinizi açık bir şekilde ifade edebilecek terimler yoktur. Bunu başka yiyeceklerin tadıyla karşılaştırarak kendinize yardımcı olabilirsiniz ('tatlı, meyva gibi, tadı biraz bala benziyor, bal kabağı gibi, reçel gibi, altın sarısı, nefis'). Ancak, ideal sayılamayacak bu tür çözümlerin başarısı pek ikna edici değildir. Papayanın tadının neye benzediğini anlatmanın en basit belki tek uygun yolu, kişinin onun tadına bakmasına izin vermek, böylece sizin papaya yediğiniz zamanki deneyiminize benzer bir olanak sağlamaktır. Burada da yiyeceğin kanıtı, yeme eylemindedir. Cahil kişi bir parça ısırınca, 'tadı papaya gibi' demenin ne anlama geldiğini anlayacaktır. İngiliz mantıkçı G. Spencer-Brown (1969), tüm deneysel bilimlerin bu tür yönlendirmelere bağlı olduğuna işaret etmektedir: Bir mikroskopla bir şeylere bakınca şunu veya bunu görürsünüz! Mantık ve matematik de tarife ilkesine dayanır: Şunu yaparsanız şu sonuç ortaya çıkar! Şayet üç ile üçü toplarsanız altı elde edersiniz. Kızgın yağın olduğu tavaya yumurta kırarsanız (birkaç dakika bekledikten sonra) yağda yumurtanız hazır olur.

Hayali deneyimizdeki test deneğinin durumu ile yeni doğmuş bebeğin durumu, deneysel bilimcinin durumuna benzetilebilir. Dünyaya ilişkin belli bir tanıma ulaşabilmek için hepsinin özel bir şey yapması gerekir. Kişinin davranışta bulunamaması mümkün olmadığına göre ('tatlı tatlı tembellik etmek' atasözü bile bir davranışı ifade eder) ne olursa olsun buna ilişkin bir tada varmış olacaktır. Bir şey yapılmazsa -papayayı ısırmazsanız- onla ilgili bir sezgi geliştiremezsiniz, tadının nasıl olduğunu bilemezsiniz. Birçok kişinin çeşitli şeyleri tanımaması, kaçınma çabasının üretken olmayan sonuçlarıyla açıklanabilir. Galileo'nun papaz düşmanları, teleskopuyla göğe bakmayı reddettiler çünkü, olmaması gerekeni (Jovian ayları), olamayacak bir şeyi görerek başlarını derde sokmak istemediler.

Şimdi bu bağlamda, 'bilme' terimini kullanmak tehlikeli olabilir, çünkü gözlemciden bağımsız olan bir nesnel bilgi şeklinde anlaşılması çok kolaydır. Bu yanlış anlamayı engellemek için, bir kez daha, bir nesne hakkında ileri sürülen bir görüşün, bunu ileri süren kişi hakkındaki bir görüşü de içerdiğini vurgulamalıyım. Karl Kraus bunu şöyle ifade etmiştir:

Bir kimseye bir resmin açık saçık olup olmadığını sorduğunuzda, size 'evet' yanıtını verirse bu kişi hakkında çok şey öğrenirsiniz, fakat resim hakkında hiçbir şey öğrenemezsiniz (Heinz von Foerster, kişisel konuşma, 1985).

Her bilgi bir etkileşim sonucu elde edilir ve etkileşim de onu oluşturan öğelerden sadece birinin tek başına belirlemediği bir ilişkinin sonucudur. Şayet bir topun diğerinden daha büyük olduğunu ileri sürerseniz, daha büyük sıfatı sadece küçük olana göre geçerlidir. Bu sıfat yükleme edimi, belirli bir bağlama, özel bir ilişkiler grubuna özgüdür. Bir şey öğrenen bir kimseden bahsettiğimiz zaman, onun kullandığı terim, daha büyük sıfatını iki toptan birisi için kullanmaya benzer. Sezginin daima özel bir ilişkinin sonucu olduğu, gözleyen ile gözlenen arasında yanılgıya yer vermeyen bir etkileşim biçimi olduğu akılda tutulursa, bu terimi rahatlıkla kullanabiliriz. Aynı sorun, bu terimin yerine kullanılabilecek bütün terimler için de söz konusudur. Şeyleştirici (reifying) sıfatlar yüklemenin ve bağlamdan soyutlayan sıfatlar kullanmanın tehlikesi dilimizin (herhangi bir dilin) yapısında vardır.

Birçok kişi, gerçekliğe ilişkin benzer yaşantılara ve betimlemelere yol açan benzer davranışlarda bulunduklarında, daima gerçekliğe ilişkin ortak bir görüşe varırlar ya da bunun tersi olur. Daha ileri, daha tutarlı ve radikal bir adım atılacak olursa: Davranış ile sezgi arasında bir fark olmadığı söylenebilir. Aynı davranışı gösteren canlı varlıklar, çevreyi aynı doğrultuda betimlerler. Bu görüş biyolog Humberto Maturana tarafından ortaya atılmıştır (1970). Araştırmacı, 'birinci-dereceden betimleme' (first-order description) olarak davranışı, 'ikinci-dereceden betimleme' (second-order description) olan linguistik betimleme (linguistic description), bir başka deyişle betimlemenin betimlemesi ile karşılaştırır. 'Betimleme' teriminin bu biçimde kullanılması, konuşma diline ait geleneklerimizle uyuşmasa bile, söz konusu sorunun dilde önemini koruduğu söylenebilir. Yemekle ilgili örneğimize dönelim: Bir parça papaya ısıran bir kimse gördüğümüzde, papayayı yenebilir olarak tanımladığını ileri sürmek oldukça akıllıcadır; mimikleri ve hareketleri papayayı tatlı ve lezzetli olarak bulduğunu yansıtmaktadır - limona karşı sarkan yüz ifadesi ise çok daha ekşi bir tanımlama yaptığını gösterecektir. Şayet çok fazla papaya yerse, defalarca gerçekleştirdiği tuvalet ziyaretleri gibi uzun vadeli davranışları da papayaya ilişkin betimlemenin bir kısmını oluşturacaktır.

Günlük konuşma dilinda, davranışı betimleme, dolayısıyla bilgi olarak ele almanın değinilen güçlü gerekçelerine rağmen açıkça birinci dereceden-betimlemeler hakkında konuşmadığımız sürece, 'betimleme' kelimesini dilden kaynaklanan tanımlamalar için kullanmaya devam edeceğiz.

Şayet bireyin davranışı, gerçekliğin ne olduğu konusundaki uzlaşmaya temel oluşturuyorsa, bu uzlaşma en iyi şekilde, tüm insanların benzer veya karşılaştırılabilir davranışlar gösterdiği bir ortamda sağlanır. Sözü edilen davranışlar kaçınılmaz olarak özerk bedensel işlevler ve süreçler tarafından belirlenen yaşantılardır. Bunlar, temel gereksinimler ve ilgili doyumlar olarak yaşanır: Açlık/yiyecek, susuzluk/içecek, yorgunluk/uyku ve benzeri. Ancak, bu bedensel zorunluluklar, bütün kültürlerde, kişilerin tümü için geçerli olan kalıpyargılara ilişkin görece bir kaç davranışı yönlendirebilir. Yemek yemeniz gerekir, fakat (Tanrıya şükür) herkesin aynı baharatlı yemeği, aynı sofra terbiyesine uyarak, eşit miktarda ve sıklıkta yemesi gerekmez. Bütün insanların bedensel yapılarının sonucu olarak paylaştıkları ortak yaşantı, daha çok insan davranışının asgari bir gereği olan sınır koyma şeklinde anlaşılmalıdır. Bu, varlığınızı korumak veya nahoş duygulardan kaçınmak istediğinizde ne yapmanız gerektiğini belirler.

Yemeniz, içmeniz ve uyumanız gerekir, fakat içeriklerine bağlı olarak bu eylemleri nasıl gerçekleştireceğiniz önemli değildir. Burada beden, ne yapılması gerektiğini dikte eden daha katı bir gerçekliğin bir öğesi olarak belirir. Kimi zaman bu davranışı, kimseye danışmadan kendiliğinden eyleme dönüştürür. Örneğin, kendi kendinize uyuyakalırsınız -bunu, ikinci dereceden betimleme (benlik-betimlemesi) olarak yorgunluk fikrine bağlamazsanız- ve yatağa gitmezseniz, birinci dereceden betimleme (benlik-betimlemesi) yer alır. Kişiler bedenleriyle ilgili benzer yaşantılar sonucu benzer betimlemeler yaparlar.

İnsanların davranışları ve yaşantı seçenekleri için ikinci ortak sınır, dışsal fiziksel çevreye ilişkin daha katı gerçeklerle çarpıştıklarında belirlenir. Bu çarpışma varlığınızı korumak ve nahoş duygulardan kaçınmak için ne yapabileceğinizi belirler.

Önce her şeye balıklama atlayamazsınız. Eliniz yanmadan çok sıcak sobalara dokunamazsınız. Burada da bilgi belli davranışlarla birlikte yer alan bedensel değişmelerin ve yaşantıların sonucudur: Kafanızdaki şiş, yanmış parmaklar ve bunun gibi.

Bu yaşantılardan kaynaklanan kurallar (yemeniz ve içmeniz gerekir! Her şeye hemen balıklama atlayamazsınız!) belirsizdir. Betimsel kurallar olarak da düzenleyici kurallar olarak da okunabilirler. Ne var ki, bedensel ve fiziksel dünyanın görece zor gerçeklerine ilişkin uzlaşma sadece: (1) Ne olursa olsun yapmaktan kaçılamayacak ve ne olursa olsun yapılamayacak davranışlara (yemek yemekten kaçınamazsınız, zehirli mantar yiyemezsiniz) ilişkin insanî özgürlük sınırlarının ve (2) gerçek olmayan (insan bir şey yemeden varlığını sürdüremez, zehirli mantarlar yenilebilir değildir) durumların olumsuz betimlemeleriyle (birinci ve ikinci dereceden) ilgilidir.

Böylece gerçekliğin temeline ilişkin kişilerarası anlaşmanın oldukça zayıf olduğu söylenebilir. Öyle olmayan ve öyle olmayacak her şey hakkında ortak bir anlaşma sağlamak görece kolaydır. Davranış konusunda ortak bir uyumun sağlanabilmesi ve gerçekliğe ilişkin paylaşılan bir bakış açısının geliştirilebilmesi için olanakların biraz sınırlı olduğu izlenmektedir; ancak, kişinin nasıl davranması veya gerçekliği nasıl betimlemesi gerektiği dikte edilemez.

İnsanın uzun vadeli varlık mücadelesi bu davranış örüntülerine ve insan tarafından geliştirilen betimlemelere (birey veya tür olarak) dayandığı için, organizmik yapıların evrimi için söylenenler, gelişimleri için de geçerlidir: Varlığını koruyabilen şey aynı zamanda uyum yapmış demektir (Eigen ve Winkler 1975). Biyolojik evrimde olduğu gibi, organizmanın yapıları ve çevresi hangi koşullarda öleceğini de belirler, fakat, nasıl yaşaması gerektiğini belirlemez. Darwin'in 'güçlünün varlığını koruması' anlayışı, varlığı sürdürmenin tek bir yolu olduğu anlamına gelmez. Organizmanın çevresiyle olan ilişkisi her ikisinin de ortaklaşa olarak gelişme seçeneklerini sınırlandırmaları olgusuna dayanır. Bu nedenle birlikte-evrimleşen bir birim olarak görülebilirler (Bateson 1972). Organizmanın gelişimi, çevrenin gelişim koşullarını da değiştirir. Bu da organizma ile kendi gelişim seçenekleri üzerinde ben-merkezli bir geribildirim olarak çalışır.

Dışsal gerçeklik, davranışımızı ve dünya görüşümüzü seçmede, geniş olanaklar sağlar. Ancak, bu gerçeklik de görüşümüzün ve davranışımızın dönüşümüyle değişir. Dünya hakkında kurduğumuz benimlemelerin varlıklarını koruyabilmeleri için bu dünya ile uyumlu olmaları gerekir, bir başka deyişle, yaşamla uyuşan davranışa yönelmeleri ve olanak ta-

nımaları gerekir.[4] Öte yandan davranış, gerçekte yaşanabilir bir imgeye olanak tanıyacak biçimde olmalıdır.

Betimleyici ve düzenleyici kurallar arasındaki ilişki, birlikte evrimleşen bir bütün olarak anlaşılmalıdır. Her davranış, farklı betimlemelerin çıkarsanmasına olanak tanırken belirli betimlemeleri kesinlikle dışarda bırakır ve her betimleme, farklı davranışların çıkarsanmasına olanak tanırken, yüksek kesinliği olan belirli davranışları dışarda bırakır (Şekil 3-5). Kuşları taklit etmeye ve yardım almadan uçmaya kalkışan herhangi bir kimse, burnu üzerine düşme sürecine ilişkin yaşantılarını çeşitli şekillerde betimleyebilir. Ancak, yüzündeki çiziklerin nedeni sorulduğu zaman size uçtuğunu söylese bile, gerçekten bir kuş gibi uçabileceği sonucunu çıkarması pek olanaklı değildir.

Şekil 3-5

Şayet gerçekliğe ilişkin kişilerarası bir uzlaşmanın gelişimini izlerseniz (olduğu ve olması gerektiği gibi), betimsel ve düzenleyici kuralların farklı biçimlerde değerlendirilebileceğini görürsünüz. Değerlendirmedeki bu fark, gözlemcinin, gözlediği nesne üzerindeki farklı etkisine, gerçekliğin bu alanındaki göreli katılık ve yumuşaklığına bağlıdır. Farklı davranış biçimleri gösteren aynı gözlemci veya birçok farklı gözlemci her zaman aynı yaşantılardan geçerse ve aynı veya benzer sonuçlara ulaşırsa (betimleyici kurallar), o zaman bilginin tanımlayıcı kısmını (düzenleyici kurallar) bilginin sonuçlarını; bir başka deyişle, betimleyici kuralları çok fazla değiştirmeden soyutlayabilirsiniz.

4. Konstrüktivist Ernst van Glasersfold (1981)'de bu uyuşma kavramı için yaşama yeteneği (viability) terimini önermiştir.

Gerçekliğe ilişkin daha katı yönler söz konusu olduğunda durum böyledir. Üzerinde uzlaşma sağlanması kolay olan doğa yasaları, anılan betimleyici kurallar için temel örnek olarak gösterilebilir. Farklı kişilerde ve kültürlerde doğa yasalarına ilişkin yaşantılar az değiştiği için cansız doğanın özellikleri hakkında anlaşabilmek görece kolaydır. Aynı davranışta bulunan aynı veya farklı birçok gözlemcinin daima farklı deneyimleri olursa ve farklı sonuçlara varırlarsa (betimsel kurallar), o zaman bilginin betimleme kısmını, sonuçlarını, bir başka deyişle, düzenleyici kuralları, pek fazla değiştirmeden soyutlayabilirsiniz. Gerçekliğe ilişkin daha yumuşak özellikler söz konusu olduğunda durum budur. Linguistik, ahlaki, etik, ekonomik, devlete özgü veya politik, nasıl olursa olsun sosyal yasaların tümü, üzerinde uzlaşılması zor olan söz konusu düzenleyici kurallara örnek olarak verilebilir. Farklı kişilere ve kültürlere göre değişme olanakları çok fazladır.

Davranışı veya betimlemeyi hiç dikkate alınama olasılığının yer aldığı bu iki durum soyutlanan (idealized) aşırı biçimlerdir. Somut olarak tek başına alınan bir durumda, gerçekliğin daha katı ve daha yumuşak kısımları farklı şekilde değerlendirilmelidir. Betimleniş ve ele alınış biçimine göre yumuşak olan bir şeyin daha katı hale getirilmesi ve katı olan bir şeyin yumuşatılması çok büyük farklılık gösterir. Gerçeklik, katı ve nesnel olan ile yumuşak ve öznel olan şeklinde ayrılmış iki kesin alanda örgütlenemez. Quantum kuramının geliştirilmesinden beri doğa bilimlerinin sorumlu olduğu katı alan bile katılığını yitirmiştir. Öte yandan, gerçekliğe ilişkin uzlaşma sağlamada yumuşak bilimlerde yaşanan farklı güçlükler de gözden kaçırılmamalıdır. Heinz von Foerster'in (1972, s.17) deyişiyle "katı bilimler' 'yumuşak sorunlarla' uğraştıkları için başarılıdırlar; 'yumuşak bilimler' ise 'katı sorunlarla' uğraştıkları için mücadele etmek zorundadırlar"

Sonuç olarak, gerçekliğin daha yumuşak alanına ilişkin evrensel bir uzlaşma yerine, temel alınan değerlere ilişkin derin anlaşmazlık ve engin çatışma denizinde biçimlenen anlaşma adaları mevcuttur. Mümkün olan ve mümkün olmayan davranış ve dünya görüşlerine ilişkin elenme ölçütleri aracılığıyla, bu uzlaşma adaları üzerinde bilinçli veya bilinçsiz olarak anlaşmaya varılır. Kültürler, toplumlar, aileler, bilimsel okullar ve diğer dini cemaatler, politik partiler, yardım örgütleri ve golf kulüpleri gibi sosyal bütünler gelişir. Bunların temeli; belli kurallar, bir başka deyişle, kuramsal olarak mümkün olan çeşitli seçenekler arasında özel bir seçim yaparak görece yumuşak bir gerçekliği daha katı hale getirme ve gerçekliği betimleme yöntemi üzerine anlaşmaya varmaktır.

İlk bakışta bu uzlaşma adalarının oluşabilmesi dahi hayret vericidir. Burada da evrim kuramı akla uygun bir açıklama sağlamaktadır. Dünyaya ilişkin ortak bir bakış açısının geliştirilmesi ve buna bağlı olarak her bireyin yapabileceği veya yapamayacağı şeyleri yargılayacak ortak değerlerin kabul edilmesi işbirliği için olanak sağlar. Oyun kuramcılarından (game theorist) Robert Axelrod, çeşitli bilgisayar simülasyonlarında, hangi uzun vadeli etkileşim stratejilerinin, varlığı koruma şansını en fazla arttıran olanaklarla iglili olduğunu araştırmıştır. Sonuç: İki oyuncu ne zaman işbirliğine karar verirlerse, herkese karşı tek başına oynayan kişilere göre önemli bir avantaja sahip olurlar (Axelrod 1984). Bu ikna edici ve iyimser bir sonuçtur çünkü, etik anlayışın, havaya kaldırılan işaret parmağı ile Tanrı vergisi yasaların yüksek otoritesine başvurulmasını değil, insanlığı gerektirdiğine işaret eder. Olasılık kalkülüsünün aklı başında hesabı, bireyin varlığını koruması için uzlaşmaya varmanın en akıllı yol olacağını göstermektedir. Matematiksel gerekçelendirme olmadan da, insanın -yine birey ve bir tür olarak- biyolojik yapısına özgü son derece katı gerçekliğinden iş birliği ve uzlaşma zorunluğu ortaya çıkar. Her bebeğin varlığını sürdürebilmesi, ne istediğini anlayan birinin ona bakmasına bağlıdır.

MANTIKLI DÜŞÜNCE: SOSYAL BİR OYUN

Bir grup insan kuşkulandığı zaman veya neyin doğru ya da yanlış olduğu konusunda farklılık gösterdikleri zaman, mantığın kurallarına başvuracaklardır. Bu durum, tartışma için biçimsel çerçeve sağlayacaktır. Doğruyu araştırma amacını üstlenmiş bilimler alanında, sadece mantığın belirlediği çerçevede yer alan görüş ve sonuçlar doğru olarak kabul edilir. Bu görüşler, uzlaşmanın sağlanabileceği tek görüşlerdir. Anılan mantık yasaları, burada özellikle önemlidir çünkü, bunları dikkate almamak deliliğin temel işaretleri arasına girer. Bu durum, mantıklı düşünemeyen veya mantıksal açıdan yeterli olamayan herkesin deli tanısı alacağı anlamına gelmez. Ne de olsa, insan her zaman, daima ve her durumda mantıklı düşünemeyebilir. Ancak çatışmalar ortaya çıktığında ve neyin doğru olabileceğine dair mantıklı bir karar verileceği zaman, mantığın kuralları bu karar için ortak bir temel oluşturur. Bunlar, içeriğe ilişkin sorular ortaya atılmadan çok önce geçerliği üzerinde uzlaşılmış ve sonuçlara varılmasını sağlamış olan genelde kabul edilmiş kurallardır. Deli biçimde düşünme ve tartışma, bu mantık kurallarından özel bir şekilde saptığı için, önce bu özelliklere göz gezdirmek anlamlı olacaktır.

Mantıklı düşünme doğaya ilişkin bir yasa değildir. Başka düşünme biçimleri vardır ve çocuklar çoğunlukla mantıklı düşünmezler. Yetişkinler de her zaman mantıklı düşünmeyebilirler. Bir yandan, mantık kuralları, kuralları betimlemektedir; öte yandan, kuralları düzenlemektedir. Bu kurallar, düşünmenin doğru olarak (bir başka deyişle, kesin biçimde) nasıl yer alması gerektiğini betimlemektedir. Ayrıca, kesin biçimde düşünmek isteniyorsa nasıl düşünmek gerektiği hakkında da kurallar sağlamaktadır. Finli felsefeci Georg Hendrik von Wright (1963), bu kuralları betimleme ve düzenleme bileşiminde oyuna özgü kuralların özelliklerini görmektedir:[5]

> 'Bir oyun, düşünme veya aritmetik gibi bir etkinliktir. Örneğin, satranç kuralları, izin verilen ve verilmeyen hamleleri belirler. Kimi durumda bir hamle yapmayı gerektirir. Benzer biçimde, hangi sonuçların ve atılımların 'olanaklı' (doğru, geçerli, izinli) olduğunu mantığın kurallarının belirlediğini ileri sürebiliriz. Şayet kişi satrancın kurallarına göre oynamazsa, ya doğru oynamadığını ya da satranç oynamayı bilmediğini söyleriz. Şayet kuralları izlemek isterse, fakat ne gerektiğini bilmiyor veya anlamıyor ise veya rakibini yanıltmak istiyorsa, doğru oynamadığını söyleriz. Şayet kurallara uymaya yanaşmıyorsa veya bilinçli ve tutarlı olarak farklı kurallara göre oynuyorsa satranç oynamadığını ileri süreriz. Bu görüş doğrultusunda, mantığın kurallarına uygun olarak akıl yürütmüyorsa, benzer şekilde, ya yanlış sonuçlara vardığını ya da hiçbir sonuca varmadığını belirtiriz. Her iki görüşü de, satranç oyununda olduğu gibi aşağı yukarı aynı nedenlerle sürdürürüz. (s. 21-22)

Satranç oyuncusu olarak kabul edilmek isteyen bir kişi için bağlayıcı olan satranç kuralları, mantık ve matematik yasaları tarafından belirlenir. Böyle bir durum olmadığında -delice düşünmede olduğu gibi- oyunun kurallarından sapmanın farklı bir oyun oynandığı anlamına mı geldiği (farklı hamle düzenlerine uyulur) yoksa bir oyun oynanmadığı anlamına mı geldiği sorusu belirir.

---

5. Burada kullanılan, betimleyen ('betimleyici') ve düzenleyen ('düzenleyici') kurallar arasındaki ayırım von Wrigh'dan alınmıştır: Öğrenicisi ve edebî eserlerinin yöneticisi olarak, Ludwing Wittgenstein'in (1958) 'dil oyunu' kavramından çok etkilenmiştir.

UZLAŞMA YERİNE SAÇMALIK: ANLAMANIN SINIRLARI

İki deli dama oynuyorlar. Biri 'keş!' diyor ve rakibinden şu heyecanlı yanıtı alıyor: 'Aptal, Halma'da penaltı yoktur!'

İnsan, deliler hakkındaki fıkraları ne büyütmeli, ne de küçümsemelidir. Bu fıkralar sadece, delilik ve yanlı bakış açısı ile korkuyu yansıtan deli insanları resmetmekle kalmazlar, aynı zamanda kamuoyundaki delilik konusuna ilişkin yaşantıları da yansıtırlar; kimi zaman dikkatli gözlemleri içerirler ve çoğunlukla betimlenen olayın günlük açıklamaları ile doludurlar. Klasikleşmiş olan Halma-penaltı fıkrası, delilerin sosyal oyunlarımızın kurallarına uymadığını açık bir şekilde göstermektedir. Aynı zamanda, söz konusu sapmaya ilişkin açıklama da sağlamaktadır: Çeşitli oyunlara özgü kuralların hepsi birbirine karışmıştır. Deliler arası iletişimin de, deliler ile deli olmayanlar arasındaki gibi koptuğu olgusu mükemmel bir şekilde betimlenmektedir. Delilerden biri diğerine aptal der, çünkü, arkadaşının davranışı deliliktir ve yordanamaz. Her ikisi de oyuna ilişkin çok özel kurallar izler, bu da onlara Halma'nın kurallarına göre dama oynama ve kalecinin satranç karşısında duyduğu korkuyu yaşayabilme olanağı sağlar. Böyle bir kural diğer insanlar tarafından anlaşılamaz.

Bir kimsenin sonunda insanların gözünde psikotik, deli veya mecnun sayılması yukarıda değinilen nedenden kaynaklanır. Bu kimsenin davranışları anlaşılamaz; hiçbir anlam çıkarılamaz veya verilemez. Şizofrenik veya manik-depresif tanısı alan hastaların anlaşılamaz davranış, düşünce ve duyuş örüntüleri incelendiğinde en uç biçimleri gösterdiklerinden, deliliğe örnek olarak verilebilir. Şizofrenik hasta farklı düşündüğü için; manik-depresif ise ortalama yetişkin vatandaştan (ne de olsa önceleri o da hissetmiş ve düşünmüştür) farklı hissettiği için anlaşılamaz. Kişilerin, güdülerinin, arzularının, özlemlerinin, korkularının, hayallerinin, görüşlerinin, düşüncelerinin ve çıkardıkları sonuçların biçimi ve içeriği diğer insanlar tarafından artık anlaşılamaz hale gelirse, delidirler. En azından ilkesel olarak uzlaşmanın yer aldığı bir alana özgü sınırların ötesine geçilmiştir.

Günlük dilde 'açıklama' ve 'anlama' terimleri çoğunlukla birbiriyle özdeşleştirildiği halde, burada anlama farklı bir semantik alan için kullanılmıştır. Anlama edimi, anlayan ile anlaşılanın benzerliği konusundaki

üstü kapalı görüş birliğinden kaynaklanan psikolojik bir boyut içerir. Bir insan olarak, insanın içsel bakış açısından, insanların belli işlevleri nasıl yerine getirdiklerini bilebilirim; herkesi bilemem, fakat, hiç değilse birini kendimi bilirim. Başkalarının da benim gibi düşündüklerini ve hissettiklerini varsayarım. Başka insanları anlamak isteyen herhangi bir kimse, kendini onların durumunda hayal edebilmeli ve onların düşünce ve duyuşlarını anlayabilmek için özdeşim kurmalıdır. İnsan, bu şekilde kendisini bir örnek (model) olarak kullanabilir: Orada olan bir kimsenin içi hakkında bir şeyler öğrenebilmek için kendi içine bakar. Anılan örneğin işe yaramasının önkoşulu, diğer bütün örneklere ilişkin çalışmaların tümünde olduğu gibi, örneğin özellikleri ile araştırma nesnesininkiler arasında yeterli benzerlik olmasıdır. Yeni bir otomobilin kaporta tasarımının havaya direnci, ancak buna ilişkin örnek ile test edilecek otomobil kaportası arasında bir benzerlik varsa rüzgar tünelinde test edilebilir. İnsanlar arasında bedensel ve psikolojik benzerliklerin olması, sempatiye dayalı anlamayı mümkün kılar, dışardan gözlenebilen bir kimseye ait içsel bakış açısının anlaşılmasını sağlar.

O halde benzerliğin olmaması koşulu, herhangi bir kimsenin çamaşır makinesini neden doğru olarak anlayamadığını açıklar (en azından çamaşır makinesinin doğru olarak anlaşılıp anlaşılmadığı konusundaki duygularını anlayabilmek kuşkuludur). Bilgisayarıyla satranç oynayan ve zaman geçtikçe onu yoracağını veya Bobby Fisher'in rakiplerine yaptığı gibi, onu sinirlendireceğini ve dikkatsizlik sonucu hatalar yapmaya iteceğini düşünen bir kimse, er geç kendisi ve bilgisayarı arasındaki benzerliğin sınırlı olduğunu farkedecektir. Bilgisayar yorulmayacaktır, öte yandan satranç oynayan bir insana da her zaman aşırı bir hücumun yöneltilmesi gerekmez.

İnsanların birbirini anlaması, veri ve olguların toplanmasıyla sınırlı değildir Yorumlamaya ve anlamın şifresini çözmeye bağlıdır. İnsanlar ve diğer canlı varlıklar, olaylara veya bedenlerinin içinde veya dışında yer alan yaşantılara anlam (meaning) ve duyum (sense) yükleme yeteneğine sahiptirler. Bir başka kişi, ancak, benzer olay ve yaşantılara benzer ya da aynı anlamı yükleyebilen bir kimse tarafından anlaşılabilir. Uzlaşma -bir şeye anlam yükleme konusundaki görüş birliği- anlama olgusunun önkoşuludur.

Uzlaşmaya ilişkin bu sınırları atlayan ve anlama alanını terkeden kimsenin davranışı herkese saçma gözükür. Bir süre önce, filozoflar deliliğin

ayırt edici özelliğinin, öncelikle anlaşılmaz olmasına ve sosyal uzlaşmanın dışına çıkmasına bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kant'a (1789) göre delilik, sadece düzensizlik ve akıl yürütme kuralından sapma değil, fakat, aynı zamanda pozitif usdışılık (positive irrationality), bir başka deyişle, farklı bir kural, ruhun içine girdiği tamamen farklı bir bakış açısıdır. Bu bakış açısından hareketle tüm nesneleri farklı biçimde görür ve yaşamın (hayvan yaşamının) birliği için zorunlu olan ortak duyuşun (sensorio communi) ötesinde bir yere geçer (böylece yer değiştirme olur). (s. 53)

Karl Jaspers (1913) da anlamama (nonunderstanding) ölçütünü, psikotik olan ile psikotik olmayan arasındaki ayırımı yapmak için tanı koymada bir ölçüt olarak kabul eder. O da anlamayı, bir başka deyişle 'zihinsel bağlantıların ancak öyle anlaşılabildikleri için, öznel ve açıkça içten kavranabilmesini' açıklama olgusuna tercih etmektedir, çünkü açıklama 'anlaşılamayan ve sadece neden-sonuç ile açıklanabilen düzenliliklerin, bağlantıların ve sonuçların nesnel olarak gösterilmesidir' (s. 255). Psikotik olaylar onun için anlaşılamaz olduklarından açıklanması gerekir. Kendinden sonraki psikiyatrist kuşaklarda olduğu gibi, açıklama amacıyla bedensel süreçlerdeki patolojiye başvurmuştur.

Ancak, psikozun daha iyi kavranmasını ve açıklanmasını sağlayan çok daha aydınlatıcı bir soru şudur: İnsanların birbirini nasıl anladığını ve gerçeklik olarak kabul ettikleri şeye ilişkin bir uzlaşmaya vardıklarını nasıl açıklayabiliriz? Bir kez daha bizi en gizemli olanla karşılaştıran (ve belki çözümlememize yardım eden) apaçık doğruların sorgulanmasına geliyoruz.

ÇİFT BETİMLEME: ÖZGÜR İRADE VE BENLİK ORGANİZASYONU

'Deli mi kötü mü?' bir kimse normal kurallar çerçevesinin dışına çıkarsa ve her zamanki yasa ve tabuları çiğnerse, bu soru ortaya çıkar. Papaz dizisini tamamlamak için ceketinin kolundan beşinci ası çıkaran poker oyuncusu, ne yaptığını gayet iyi bilir. Suçludur, çünkü düzenleyici kuralları bildiği halde kendi çıkarı için izin verilen sınırları bilinçli olarak aşmaktadır. Buna karşı, Halma'da penaltı olmadığını belirten bir kimse, duyumunu bir kenara itip itmediği ve söylediğinin ne olduğunu bilip bilmediği konusunda kuşku uyandırır. Gerçekten betimleyici kuralları bilmekte midir? Hangi oyunun oynandığının farkında mıdır? Gerçekliği,

çevresindeki insanların gördüğü gibi mi görmektedir? Suç işleyebilir mi? Yaptıklarından sorumlu tutulabilir mi?

Deli ile kötü arasındaki farkın önemli sonuçları vardır. Toplum düzeyinde, kurallara karşı gelen bireyin tedavi edilmesinden sorumlu olacak kurumun, örneğin hastane mi, hapishane mi olacağını belirler. Ancak, bu ayırımla birlikte temel yorumlama çerçevesinde yer alan radikal ve kopuk bir kayma içsel bakış açısından dışsal gözleme sıçrama sürecine denk düşer. Hukuki sistemimiz, sorumlu vatandaşın, özgür iradesi olduğu ve kendi kararlarına ilişkin kontrolu olduğu konusundaki üstü kapalı görüş birliğine dayanır. Bireyin davranışı, sonuçlarına katlanmasını gerektiren bir eylem olarak görülmektedir. Bu, daha yumuşak bir gerçekliğe katılan gözlemcinin içsel bakış açısıdır. İlgili oyuncular, tüm oyunu şekillendirme konusundaki rollerinden dolayı kendilerini ve diğer oyuncuları bireysel davranışları açısından sorumlu tutarlar.

Ancak, tıpta olduğu gibi psikolojide de bilimsel bakış açısı, dıştan daha katı (burada: Organik veya psişik) bir gerçekliğin gözlendiği varsayımına dayanır. Sapkın davranış biyolojik veya psikolojik normdan sapan yapıların, işlevlerin ve süreçlerin sonucu olarak görülür. Gözlenen sonuç, kuralları hiçe sayan şımarık kişinin suçlanarak sorumlu tutulacağı bir eylem olarak değerlendirilmez. Bu görüş açısından kişinin kendisi suçlu değildir, kendisinin hiçbir önemli etkide bulunmadığı özerk bedensel veya psikolojik bir olayın kurbanıdır. Anılan durumda, psikolojiye ve hukuğa özgü insan imgeleri karşılıklı olarak birbirinin dışında kalır, böylece, 'deli veya kötü?' sorusu bireyin güçlülüğü veya güçsüzlüğü arasındadaki ya/ya da (either/or) seçeneğine dönüşür.

Gerek bireyin, gerek insanlığın evrimi görüşü çerçevesinde bakıldığında, belki de diğer oyuncunun bakış açısı daha eskidir. Test deneklerimizin ikisi, bize bunun böyle olduğunu göstermektedir. Ne Amerikan futbolu oyuncusu, ne de teknesi batan kişi olayları, seyircilerin bakış açısından gözleyebilme olanağını hiçbir zaman elde edememişlerdir. Gerçeği -kaderlerini- etkilemek istediklerinde, kendilerini eylemde bulunan özneler olarak betimlemeleri ve davranışlarının sonuçları konusunda kendilerini suçlamaları gerekmiştir. Davranışlarına ilişkin seçim yapabilmelerini sağlayacak bir ölçüt bulmada tek yol sınama-yanılma[6] süreci olmuştur. Ancak, 'seçme' te-

6. Ross Ashby (1956) böyle bir öğrenme biçiminin 'avlan ve peşini bırakma' şeklinde betimlenmesinin daha doğru olacağına işaret ederken haklıdır, çünkü çoğu durumda soruna ilişkin birden fazla doğru vardır.

riminin kendisi evet veya hayır deme özgürlüğünün varlığını gerektirmektedir. Bu şekilde, dünya hakkında geliştirebildikleri imge benmerkezci olmaktadır, kendileri bizzat merkezde yer almakta ve her şey kaçınılmaz olarak onların etrafında dönmektedir. Bunların tümü yelkenci için de geçerlidir. Ancak, Amerikan futbolu oyuncusu da, teknesi batan kişi de yeni doğmuş bir bebek gibi öncelikle diğer insanlarla etkileşim kurmaktadır. Kendi güçlerini sınırlı olarak yaşadıkları durumda, kendilerine benzeyen diğer oyuncuların, bir başka deyişle, hakemin, diğer oyuncunun ve yamyamın gücüyle karşı karşıya gelmektedirler.

Sözü edilen kişiler, kendi betimleyici kurallarına -diğer deneysel bilimciler gibi- kendi eylemleri ile başkalarınınki arasında şayet/sonra bağlantıları kurarak ulaşmışlardır. Bir kişinin kendi davranışları ile başkalarının davranışları arasındaki bağlantılara ilişkin varsayımları ve beklentileri desteklendiğinde, tekil şayet/sonra betimlemesinden hareketle ilerde karar vermesine temel oluşturabilecek genel bir ne zaman/sonra kuralını (whenever/then) geliştirmesi mümkün olmaktadır. Ancak böyle kurallar bütünü oluşturulduğunda, şimdiki olaylar açıklanabilmekte ('hakemin, çelme takımanın yasak olduğu penaltı alanında saldıran oyunculara penaltı vermesi gibi') ve gelecek için yordamalar yapılabilmektedir ('Bir gol atabilirsem-belki-takım arkadaşlarım beni kucaklar').

Hempel (1942) bilimlere yönelik bu açıklama örüntüsünü 'açıklama getiren yasalar özeti' olarak betimlemiştir:

> O, belli bir durumda yer aldığını bildiğimiz ve açıklama gerektiren bir olaydır. O neden ortaya çıkmıştır? Bu soruyu yanıtlayabilmek için, $O_1 \ldots O_m$ gibi diğer bazı olaylara veya durumlara ve $Y_1 \ldots Y_n$ gibi bir veya daha fazla sayıdaki genel önermeye veya yasaya başvurarak (ilgili durumlarda) ortaya çıkan O'nun, bu yasaların ve diğer olayların (durumların) gerçekleşmiş olmasının (var olduğunun) mantıki bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. (s. 24)

> Bilimsel açıklama ile test deneklerimiz arasındaki fark, bilimcinin açıklamalar yapabilmesi için net olarak tanımlanmış bir tarife uyması gerekirken, test deneklerinin bilgilerini kendi zevklerine göre oluşturma özgürlüğüne sahip olmaları şeklinde gösterilebilir. Ayrıca, bilme nesnesini nesnellik hedefi doğrultusunda mümkün olabilecek en iyi şekilde merkeze oturtmaya çalışan bilimcinin tersine, test deneklerimiz kendilerini, bir başka deyişle, gözlemciyi merkeze oturturlar. 'O neden oldu?' sorusunu yanıtlamak için, $O_1 \ldots O$ gibi kendi davranışlarına başvururlar ('Şunu yaptığım zaman, şu oldu.').

Böyle bir açıklama, üstü kapalı olarak, bir eylemin sonucu ile eylemin kendi arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi olduğunu ima eder. Bu, tesadüfen ve marjinal olarak yer alan tüm koşullardan soyutlanan ideal bir betimlemedir veya marjinal koşullara odaklanmayan belki de daha yeterli bir tesbittir. Çoğunlukla, bilimsel düşüncenin bir niteliği sayılan neden-sonuç kavramı belki de diğer oyuncunun içsel bakış açısının duyarsızlaşmasından (depersonalization) başka bir şey değildir: Yelkencimiz için şiirsel bir anlam taşıyan cennetten çıkma rüzgar, şairane olmayan bir rüzgara dönüşür. Bir şey -neden ve sonucu- suçlu kişinin, sanığın ve suçunun yerine konur. İkisi arasındaki doğrusal ilişki değişmeden kalır. Bu, dünyamızdaki olayların tümünü biçimlendiren yaşantılar arasındaki ilişkiler ağının karmaşık yapısına uymayan bir basitleştirmedir.

Neden-sonuç kavramının, dünyaya yansıtılan sosyal kurallardan başka bir şey olmadığı ileri sürülmekte ve bunun kanıtı da ilgili kavramsallaştırmalarla sağlanmaktadır. Latince causa kelimesinin kökeninin sadece hukuki bir anlamı vardı, olayların (phenomena) etyolojisine (kelimelerin ortaya çıkışına ilişkin açıklama) ilişkin sorudaki Yunanca aitia kelimesi ise yabancı dile en uygun biçimde suç kelimesi olarak çevrilebilir. Doğadaki nedensellik fikirlerinin, eski Yunanlılar tarafından ceza kanunundan örnek alınarak geliştirilmiş olması muhtemeldir (Jaeger 1934, Kelsen 1941).

Nedensellik ilkesinin bilimsel önemini kaybedip kaybetmediği sorusu ortaya çıkmış ve üç çeyrek asır önce Bertrand Russel buna net bir şekilde evet yanıtını vermiştir:

> Her okulun bütün filozofları nedenselliği, bilimin temel aksiyomlarından veya postülalarından biri olarak düşünürler, ancak, tuhaf bir biçimde, yer çekimi astronomisi (gravitational astronomy) gibi gelişmiş bilimlerde 'neden' kelimesi hiç kullanılmaz... Bana göre, filozoflarca üzerinde çok tartışılmış olan nedensellik yasası, yanıltıcı biçimde zararsız sayıldığı için varlığını sürdüren monarşi gibi geçmişe ait bir kalıntıdır... Hiç kuşkusuz bu eski 'nedensellik yasasının' filozofların kitabını bu kadar uzun süre işgal etmiş olmasının nedeni, sadece çoğunun işlev fikrine yabancı olmasından kaynaklanmaktadır ve bu nedenle aşırı derecede basit görüşler ileri sürmektedirler. (1912/13, s.174,188)

Avusturyalı filozof Ludwig Wittgenstein (1921) da aşağıdaki cümleleri yazarken benzer sonuçlar ortaya atmıştır:

> Hiçbir şekilde, bir durumdaki olayların var oluş biçiminden hareketle, bundan tümüyle farklı olan olayların var oluş biçimi hakında bir çıkarsama (inference) yapılamaz. Böyle bir çıkarsamayı gerekçelendirebilecek bir nedensellik bağı mevcut değildir. Geleceğe ilişkin olaylar, şimdiki olaylardan çıkarsanamaz. Nedensellik bağına inanmak batıl inançtır. Özgür irade, gelecekteki eylemlerin şimdiden bilinemeyeceği olgusuna dayanır. Bunları, ancak nedensellik de, mantıksal tümdengelim (deduction) gibi içsel bir zorunluk olsa idi bilebilirdik.- Bilgi (knowledge) ile bilinen şey (what is known) arasındaki bağlantı mantıki zorunluğun bir sonucudur. (5.135-5.1362)

Bilimin sağladığı şey betimlemedir. Russel'ın nedensellik yerine yerleştirdiği işlevler gözlenen olaylara ilişkin şayet/sonra bağlantılarıdır: Şayet bu olursa, ondan sonra şu ortaya çıkar. Örneğin, aşk, uzaklığın karesine bağlı olarak büyür ($y=x^2$), bir başka deyişle, x değerini (sevgiliden uzaklık) kendisiyle çarparak, y değerini (özlem ölçütü) bulursunuz. Ancak, bu tesbit, çoğu okuyucunun kişisel yaşantılarıyla uyuştuğu için, bilimde ciddiye alınacak evrensel geçerliği olan bir kural olarak görülmemelidir. Söz konusu şayet/sonra bağlantıları, kişinin tesbit ettiği aynı betimsel kuralları elde edebilmeleri için diğer gözlemcilerin ne yapmaları gerektiğini belirten yönergelerdir. Nesnellik ölçütü, bilimcinin betimlemelerini, diğerlerinin sağlamasına olanak tanıyacak şekilde gerçekleştirmesini zorunlu kılar. Bilimci akıl yürütürken, mantığın ve matematiğin kurallarına uymak zorundadır, çünkü, görüşlerinin bilimsel topluluk içinde kabul edilmesinin tek yolu budur (diğer topluluklardaki uzlaşma kuralları farklı olabilir). Bilimcinin sonuçlara nasıl vardığını belirtmesi gereklidir, böylece kuşkulu ve kıskanç meslekdaşları aynı olayı, aynı yoldan, hatta başka yöntemlerle de elde edebilmeli ve mantık kurallarına uygun akıl yürüterek (istemeseler bile) aynı sonuçlara varabilmelidirler. Hiç değilse, söz konusu araştırmacının betimlemelerinin ve sonuçlarının mantık veya olasılık kurallarına göre yanlış olduğuna dair kanıt gösterememelidirler. Çünkü, ortalama insanların günlük bilgisinde olduğu gibi, bilimsel yöntemler aracılığıyla da gerçekliğin, gerçekten nasıl olduğu hiçbir zaman tam olarak anlaşılamamaktadır; sadece belli düzeyde bir kesinlikle gerçekliğin neye benzemediği söylenebilmektedir (Popper'ın [1972] bilim kuramı ve hipotezlerin yanlışlanması ilkesine bakınız).

> Sistemik kuramın kavramlarını uygularsak, açıklayıcı yasalar özeti ancak, $O_1 \ldots O_m$ ile O arasında doğrusal bir çizgi yerine, O'nun neden ve sonuç

olarak ele alınabileceği kapalı bir daire olursa değişir. Böylece nedensellik ilkesi saçmalığa indirgenir, fakat bu, açıklama yasalarının özeti için geçerli değildir. Şimdi, bir şeyi veya bir sistemi bize gözüktüğü gibi gösteren benlik-organize edici süreçler incelenmektedir. Bilimsel nesnellik, gözlemciye ait gözlem ölçütlerinin ben-merkezli döngülerle ne derece iç içe olduğunu gösterebilmesini gerektirir. Farklı yöntem izleyen farklı gözlemciler açıklama yaparlarken aynı olayı betimleyebilirlerse, gelişmesi ve devam etmesi onların gözlemlerine bağlı olmayan daha katı ve bağımsız bir gerçekliği dışardan gözleyebildiklerini zannedebilirler.

Tıbbın ve psikolojinin deliliğe ilişkin bakış açısında bu koşulların ne derece yerine getirildiği kuşkuludur. Bilgi edinmeye ilişkin insani yapılar, insanın duyuş ve düşünce örüntüleri, diğer insanlarla yürütülen etkileşim içinde gelişir. Böylece, iletişim çerçevesinde beliren yapı ve süreçler olan ve sosyal sistemin biçimlenmesi sürecine bizzat katılan bu yapıların, insanlar arası iletişimin bir işlevi olduğu kabul edilebilir. Anılan nedenle, deliliğe ilişkin bir açıklamanın geliştirileceği ortam sosyal sistem olmalıdır. Bu açıklamayı söz konusu ortamdan koparmak, sadece açıklanabilirliğini engellemekle kalmaz, sorunun kronikleşmesi tehlikesini de içerir. Şayet delilik de normallik gibi etkileşim sonucu ortaya çıkıyorsa, başka birinin deliliğiyle herhangi bir şekilde ilgisi olan herkes deliliğe yol açan bu oyuna girme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Gerçek güdüleri değil, sadece oyunun kurallarına ilişkin bilgisi onu koruyabilir. 'Deli mi, kötü mü?' sorusuna verebileceğimiz yanıtın doğruluk derecesinin belirsiz olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu, belki, ilgili herkesin içerden mi, dışardan mı gözlediklerinden emin olamadıkları, bu nedenle oyunun hangi kurallara göre oynanması gerektiğini bilmedikleri insanı deli edecek belli bir oyunun bir parçası değerlendirilmelidir.

Deliliğe ilişkin incelenmesindeki hedef, dışsal bakış açısından hareketle bireyin diğer insanlarla yürüttüğü etkileşimin ve iletişimin bir sonucu (işlevi) olarak deliliğin ve normalliğin nasıl açıklanabileceğinin betimlenmesidir.[7] Wittgenstein'ın değindiği, sistemik kuram bağlamında özgür iradeye hiç yer ayrılmaması olgusu ilgi odağı haline gelir. Burada incelenen sistemler soyuttur. Bunların içinde insanlara yer yoktur. Sistem olarak birbirine yüklenen olayları,

---

7 Bu Gregory Bateson'un çevresinde oluşan grubun çalışmalarına dayanan bir yaklaşımdır ve daha sonra klinik uygulamada kullanılan sistemik terapinin terapi sağlayıcı stratejilerine katılarak daha da geliştirilmiştir.

davranışa (birincil ve ikincil dereceden betimlemeler) ve etkileşimlere özgü betimlemeleri ve örüntüleri içerirler. İncelenen şey, bunların birleşme mantığı, etkileşim sistemlerinin düzeni, bilgi ve iletişimdir (Şekil 3-6).

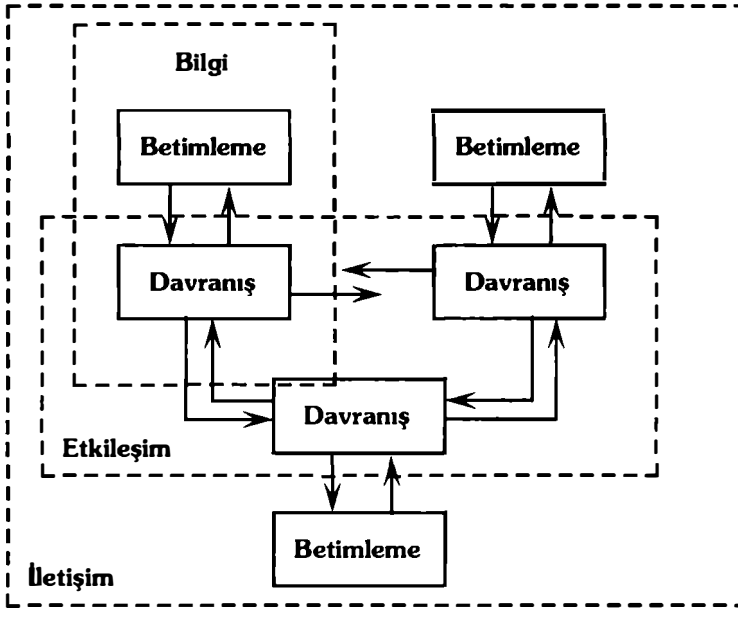
Bu modele göre, psikolojide ve günlük dilde, ilgili bireylerin karakteri ve kişiliği olarak betimlenen olayların tümü, güdüleri, duyguları, algıları ve eylemleri, birincil -ve ikincil- dereceden betimlemelerden oluşan ve yeni bir bakış açısına göre açıklanan bilgi kavramı altında toplanabilir. Kurallar betimlendiğine göre -mantıki zorunluklar- özgür kararların keyfiliğine yer yoktur.

Çok katlı bir binadan düşen bir kimse, yarı yolda fikrini değiştiremez. Davranışları özgür iradesine hiçbir şekilde aldırmayan yer çekimi kurallarına uygundur. (Atlantic City filmindeki baş rol oyuncularından birinin iddia ettiği gibi yer çekimine inanmasa bile bu pek işe yaramayacaktır.) Sistem kuramının bakış açısı temel alındığında, bir kişinin fiziksel ve psikolojik özellikleri bunların gelişme olanaklarını sınırlandıran bilgi ile etkileşim ve iletişim sistemlerini içeren çevrenin kendine özgü özellikleri olarak görülebilir. Bunlar hangi bilgi, etkileşim ve iletişim biçiminin mümkün olmadığını belirler; ancak, hangi biçimin gerçekleşeceğini belirlemez.

Özgür irade sayıltısı, bir başka deyişle, eylemde bulunan, suçluluk duyabilen, kendinden sorumlu insan kavramı diğer oyuncunun içsel bakış açısına göre anlamlı gelebilir; ancak, dışardan bakan seyirci, mantıklı bilimsel sonuçlara varmak istiyorsa bunları kesin doğrular olarak kabul etmemelidir.[8] Bunun yerine insanların benlik-organizasyonu süreçleri çerçevesinde, kendilerinin ve diğerlerinin özgür iradesi olabileceği fikrini kabul etmelerini nasıl açıklayabileceğini sormalıdır. Belirtilenlerin yanı sıra, yine böyle süreçler çerçevesinde bir kimse, normdan saparak özgür iradesi olmadığı ve dışındeki bir iletici tarafından uzaktan kumanda edildiği ve etkilendiği fikrini ileri sürüyorsa, bunu da açıklaması gerekecektir.

---

8. Ben, kişisel olarak özgür irade fikri ile ilgili olan tüm bu sayıltıların sosyal kuralların temelini oluşturduğu bir toplumda ve devirde yaşamak isterim; ayrıca, bu sayıltılar olmadan sosyal kurumlarımızı daha iyi organize edebileceğimiz kanısında değilim; fakat bu kişisel fikir ve değerlendirme, eylemde bulunan insan kavramı olmasa da, örneğin tüm insan davranışı Tanrı vergisi olarak görülse dahi insanın sosyal sisteminin işleyebileceği olgusunu gizleyemez.

Şekil 3-6

Ancak bu, gerçekliğin özgür irade kavramını içeren içsel bir bakış açısı yerine benlik-organizasyonu kavramına dayanan dışsal bir bakış açısı bağlamında daha doğru anlaşılabileceği anlamına gelmemelidir. Her ikisinin de kendi gerekçeleri vardır, her ikisi de farklı bir şeyler içerir. Katı, üç boyutlu görme duyumumuz nasıl iki gözle görülen iki boyutlu resimlerin sonucuysa, içsel ve dışsal bakış açılarına ilişkin çift betimleme de insanın varoluş koşullarını gerçekleştirmesini sağlayan yeni bir görsel boyut yaratma olanağına, iki koşulun tek başına sağladığından daha fazla imkan tanır (Bateson'a 1979 bakınız).

4

İnsan İletişimi

BİLGİ AKTARMANIN OLANAKSIZLIĞI

Eski devirlerde, saatin çalışması veya daha çok doğru çalışmaması zihinsel süreçlere örnek olarak verilirdi; bugün beyin, birçok kişi ve birçok uzman tarafından biyolojik bir bilgisayar olarak nitelendirilmektedir. Bu tür mecazlar görünüşe göre, karmaşık bağlantıları kavramamıza ve açıklamamıza yardımcı olmakta. Ayrıca, insanın bilme ediminin sevimli (ben-merkezli) örneklerini oluşturmaktadırlar.

İnsanoğlu her zaman kendi döneminde yapılmış makineleri insanın bilme edimine örnek olarak kullanmıştır ve inanılmaz bir mantıkla kendisinin de bir saat veya bilgisayarın bilgi işlemesi gibi çalıştığı sonucuna varmıştır. Bu tür benzetmeler, soyut bağlantıları açıklamada yararlı olsalar dahi, saf tüketiciye gereksinim duymadığı ürünlerin satıldığı aldatıcı paketler kadar sahtedirler. Bu tür mecazlara ilişkin sayıltılar, pek az yararlı sonuç sağlarlar. Her şeyden önce bu 'şeyleri' yaratan bir mühendisin veya yaratıcının olması gerektiği fikrini akla getirirler (tabii, bu uyarma, aldatıcı paketleme için de geçerlidir). Akıllı ya da akıl dışı olmayı (veya aldatıcı paketi) bağımsız gelişen ya da doğal olan bir şey veya nefes alarak içe çekilen ya da dışardan verilen bir şey olarak kabul edip etmemek fark yaratır.

İnsanın bilme edimine ilişkin yapının, bugüne[1] kadar olduğu gibi bilgisayarın programlanışına benzetilmesi -ve insan iletişiminin modern

1. Bu kısımda gözden geçirilen nörobiyoloji sezgilerini de içeren son programlama yönlemlerinin eleştirisi için Winograd ve Flores'e (1986) bakınız.

telekomünikasyon ilkesine göre işlediğinin kabul edilmesi insanı bir yere götürmez. Bilginin ileticiden alıcıya gönderilmesinin mümkün olduğu üstü kapalı olarak doğru kabul edilmektedir. Bu koşulda telefonda olduğu gibi dışsal gerçeklik ileticidir, insan alıcıdır ve birbiriyle iletişim kuran çeşitli kişiler sırayla hem iletici, hem alıcıdırlar. Delilik bilginin işlenmesindeki bozukluk ifadesi olarak alınır, delice davranan kişinin beyni, tellerin yanlış tamir edildiği veya programlama hatalarının yapıldığı bir bilgisayar olur veya yayımlanmayan filimlerin gösterildiği bir televizyon olur. Delilik olayını açıklamada, dişinde bir iletici olduğunu düşünen hastanın kullandığı mecazlar ile hastasının kafasında bir alıcı olduğunu düşünen bir psikiyatristin kullandığı mecazlar dehşetli biçimde benzemekte ve belli ki aynı elektrik atelyesinden gelmektedir.

Çoğunlukla, böyle bir (benlik-) yanılma(sı) kelimelerin talihsiz seçimiyle açıklanabilir. Telefonlarda, radyolarda, televizyonlarda ve bilgisayarlarda iletilenin, alınanın veya işlenenin işaretler olduğunu söylersek daha az yanıltıcı olur.[2] İşaretler ve bilgi arasındaki fark şöyle gösterilebilir. Yakın çevrenizde bir siren sesi duyulursa, fiziksel bir olayla karşılaşırsınız. Ses dalgaları kulak zarınıza ulaşır ve sizinle birlikte diğer benzer kulak zarları da bu korkunç, dehşet verici sesi işitir. Ancak, bu sesin herhangi bir anlamı olup olmadığını bilemezsiniz. Daha çok sizin de çevrenizdekiler gibi bunun sizin için ne ifade ettiği konusunda (bir nükleer savaş mı, yoksa yemek arası mı) bir karar vermeniz gerekir. Kulak zarının titremesi bir işarettir, bedensel durumunuzda bir değişmedir (bedeninizin geri kalan kısımlarına karşıt olarak) ve buna bir anlam verinceye kadar (sizin için fark yaratan bir şey) anlamsız kalır. Şayet anlam yüklenirse, bilgi ortaya çıkar. Gregory Bateson'a (1979) göre 'bilgi', her 'fark yaratan farktır'.

Anneler gününde annenizin evini ararsanız, onun sadece kendinize iyi bakmanızı söyleyen sesini duyarsınız, çünkü annenizin telefonunda (iletici) ses titreşimleri elektrik uyarıcılara dönüşür, bunlar da teller, kablolar, uydular, elektromanyetik dalgalar ve diğer aracı ortamlardan geçerek yer alan başka dönüşümlerden ve ses hacminin artmasından

---

2. Sibernetikçi Heinz von Foerster, 'Tüm talihsizlik, Shannon kuramına 'enformasyon kuramı' dediği zaman ortaya çıktı; 'işaret kuramı' deseydi her şey yolunda gidecekti' demiştir (kişisel görüşme, 1988).

sonra, sonunda yine ses dalgalarına dönüştükleri ikinci bir telefona (alıcıya) ulaşırlar. Telefonun içsel bakış açısına göre bu uyarıcılar bilgi olarak anlaşılabilir. Telefona sormamız mümkün olsaydı belki o da 'bilgilendirildim; erkek kardeşim bende de farklılığa yol açan belli davranış farklılıkları gösterdi. Davranışları aracılığıyla bana nasıl davranmam gerektiği konusunda net emirler verdi' diyecektir. Neyse ki böyle bir yanıt verebilecek derecede ben-merkezli olan çok az sayıda telefon bulunur. Ne var ki bu durum, teknik terim olan 'bilginin' içeriğini çok açık bir şekilde gösterir: Postacının mektuplarını ve paketlerini dağıtması gibi, telefon konuşması da bir yerden başka bir yere elektrik uyarıları (farklılıkları) taşır. İleticinin davranışındaki fark, alıcının davranışında farka yol açar. İkisi arasında yönlendirici etkileşim[3] (instructive interaction) yer alır; bir başka deyişle, bir katılımcının diğerinin davranışlarını kontrol ettiği (belirlediği) bir etkileşim biçimi yer alır. Bu, nedensel kaçınılmazlık örüntüsüdür.

Kendisi ve davranışları hakkında düşünen çok az sayıda telefonla karşılaşmamızda şaşılacak bir yan yoktur. Şayet bunu gerçekleştirebilselerdi, artık telefon olarak işe yaramazlardı. Onlar da içlerindeki dönüşümlerin anlamı hakkında düşünmeye başlarlardı. Kendilerine, bu derece kalıpyargılara uygun biçimde, böylesine itaatkâr ve iyi şekilde davranmanın anlamlı olup olmadığını sorar ve belki başka tür davranışları denerlerdi. Böyle özgürleşme ve boyun eğmeme girişimlerinin sonucu anarşist ve yordanamayan davranışlar ortaya çıkar. Annesine telefon eden dışsal gözlemci, artık ileticideki nedenler ile alıcıdaki sonuçlar arasında değişmeyen kuralları betimleyemeyecektir. Bu durumda annesini arayacak, annesi belki ona mutlu, sorunsuz bir yaşam dilerken o hâlâ: 'Böbreklerini koru, üstüne kalın bir yelek ile o uzun yün pijamalarını giy!' dediğini duyacaktır. İki telefon arasında artık yönlendirici bir etkileşim olamayacaktır. Annenin söylediği (veya kasdettiği) şey ile sevgili oğlunun veya kızının duyduğu (veya anladığı) farklı olacaktır. Bu durum, teknik araç-gereç aracılığıyla işitseler bile her zaman itaat etmeyen canlı varlıklar arasındaki nitel iletişim farkını göstermektedir.

---

3. 'Yönlendirici etkileşim' kavramı Humberto Maturana'nın (1970) bilmeye ilişkin biyoloji kuramı bağlamında kullanılmıştır.

SİNİR SİSTEMİNİN ÖZERKLİĞİ

Telefonun avantajı, işaretlerin iletilmesi sırasında kendi kararına göre birtakım yanılmalara yol açmamasıdır. İşleme yöntemi gözlemciye, girdi (input) ve çıktı (output) olan değerlere ilişkin dengeli ve güvenilir sınıflandırmalar yapabilme olanağı sağlar: Bu, ne zaman/sonra ilkesidir. Böyle işaretlerin iletilmesine ilişkin güvenirlik, belli ölçütlere (yüksek sadakat) göre dışardaki gözlemciler tarafından kurulabilir, kontrol edilebilir ve ölçülebilir; bunlar daha katı bir gerçekliğe bağlanabilir. Bunun tersine, insan iletişimi bağlamında, böyle işaretlerle hiçbir bilgi taşınmaz; sadece bilginin ortaya çıkması için olanak sağlanır.

İnsan beyni, telefondan ve bilgisayardan farklı olarak, dışardaki gözlemcinin sabit olan girdi-çıktı kurallarını betimleyemeyeceği biçimde işlev görür. Bu sabit kurallar, anne-babasının kaygılı telkinlerine reaksiyon gösteren bir çocuğun davranımları bir yana, fiziksel olayların algılanmasına ilişkin katı gerçekliğe dahi uygulanmaz. Sabit kuralların eksikliği, nörobiyolog Humberto Maturana ve meslekdaşlarının (1968) gerçekleştirdiği bir deneysel çalışmada gösterilmiştir. Renk algılarken beyin aktivitesine ilişkin inceleme, deneğin dışsal ve içsel dünyalarının ölçülebilir katı verileri arasında sabit bir bağlantı olduğunu göstermemiştir. Işığın dalga uzunluğu ile beyin aktivitesinin okunduğu nicel ölçümler arasında hiçbir düzenli bağlantı bulunamamıştır. Bunun yerine beyin aktivitesi ile bir rengi betimlemede kullanılan isim arasında anlamlı korelasyonlar bulunmuştur. Beynin davranımı, mantıksal olarak deneğin kendi algılarına verdiği isimlere bağlanabilmekte, fakat bugüne kadar beyin aktivitesinin yönlendirici tetiği olarak kabul edilen nesnel fiziksel olaylara bağlanmamaktadır. Beynin içinde çeşitli aktiviteler düzenli olarak birbirine bağlanarak örüntüler halinde toplanmaktadır. Ancak, dış dünyaya ait olaylar beyne özgü aktiviteler aracılığıyla yansıtılmamaktadır.

Ne yazık ki, 'beyin aktiviteleri örüntüler halinde toplanmıştır' ifadesi yine yanıltıcıdır, çünkü, örgü örme biçimine (iki ters bir yüz) benzeyen bir düzeni beyin aktivitesine ilişkin süreçlere uygulayabilecek etkinlik düzeyinde hiç kimse yoktur. Bütüne ilişkin düzenin ortaya çıkmasını sağlayan şey, kısımların birleşimi - tek, tek sinir hücrelerinin aktivitesidir.[4]

---

4. Fizikçi Hermann Haken (1981) sinerjetik kuramında, benlik-organize edici sistem öğelerinin birarada, tek öğeleri 'köleleştiren' düzen parametreleri - günlük etkinlik ve edilgenlik hakkındaki fikirlerimizin basitliğini saçmalığa indirgeyen süslü dil kullanımı geliştirmelerini betimlemektedir.

Bundan ve benzer nörofizyolojik deneylerden hareketle Humberto Maturana ve Francisco Varela (1984), sinir sisteminin işlemsel olarak kapanmış (operationally closed) ve özerk (autonomous) olduğu sonucuna varmışlardır. Sinir sisteminin herhangi bir aktivitesinin etkisi aynı zamanda sinir sisteminin bir aktivitesi olur. Dışardan hiçbir şey sinir sistemine girmez ve hiçbir bilgi özümsenmez ve işlenmez; sadece içsel aktivite örüntüleri çeşitlendirilir. Dışsal gözlemciler olarak bizler, bir organizmanın motorsal etkinliğini çıktı, duyumsal uyarıcıları (algı) girdi olarak ifade edersek, bu ayırt etme sinir sisteminin işleyiş biçiminin bir özelliği değil, gözlemciler olarak bizim yaptığımız bir betimlemenin özelliğidir. Sinir sisteminin içsel bakış açısından, içsel olan ile dışsal olan arasında bir fark yoktur. Sinir sistemi, kasları uyaran sinirler sanki duyum organlarınınkine bağlıymış gibi, duyumsal ve motorsal etkinlikleri devamlı olarak örgütler (Maturana ve Varela'ya 1984 bakınız). Sadece organizma ile çevresini ayırt edebiliriz ve çevreyle etkileşiminin, motor çıktı ile duyumsal girdiyi birbirine bağladığını ve ben-merkezli halkayı dışsal bakış açısından kapattığını söyleyebiliriz.

Bir bütün olarak sinir sistemi, ışığa kapılmış pervane deneyimizde daire halinde sürekli dönüp koşuşan dansçılara benzetilebilir. Kendi başına veya ayrı, ayrı hiçbir zaman aktif hale gelemeyen muazzam sayıdaki tek sinir hücrelerinden (aşağı yukarı 1010) oluşurlar. Bu hücrelerden birinde yer alan her değişme diğerlerinin hepsi üzerinde etkili olur; her birinin davranımı tümünün birleşimine göre örgütlenir. Aktif olmaları veya dinlenmede olmaları, sinir sisteminin aktivite örüntüsünü değiştirebilir, fakat her hücre daima böyle bir örüntünün bir öğesi olarak kalır. Deneyimizdeki her test deneği, aldığı yönergeye uygun olarak davranmaya çalışmış ya da davranmak zorunda kalmıştır; etkileşimin ürünü olarak bir zincir, bir daire veya diğer bazı yeni yapılar ortaya çıkmıştır. Bu bütünler, önemli ilişkilerin hiçbirini göremeyen, sadece elleriyle önlerindeki veya arkalarındaki kişinin varlığını hisseden katılımcıların içsel bakış açısında yer almamıştır. Zincirin veya dairenin içinde mi, dışında mı olduğunu ayırt edebilmek daha da olanaksızdır: Hiçbir daire görülemezse dairenin kısımları da görülemez. Böyle bir ayırım sadece dışsal bakış açısından yapılabilir.

Sinir sistemi, çevresine özerk davranabilen böyle özel bir partidir. Partiye davet edilen misafirlerin davranışlarını yönlendiren yasalar, benlik-organizasyonu çerçevesinde kendiliğinden demokratik olarak gelişir. Dışardan bakıldığında, bunlar, sinir hücreleri arasındaki mekansal bir

bağlantı olarak ve mekan ile zaman içinde düzenlenmiş aktivite örüntülerinin etkileşimi olarak betimlenebilirler.

Çevre ile ben-merkezli sistem arasında yönlendirici bir etkileşim olamadığından, Maturana ve Varela bilme süreçleri için başka bir model geliştirmişlerdir. Canlı sistemlerin çevresindeki değişmeler, sistemin heyecanlanması olarak işlemektedir. Bu kavram, belki en iyi şekilde, huzurun bozulması, rahatsızlık ve uyarılma olarak çevrilebilir, çünkü sisteme uyum talebinin belirsiz oluşu en iyi böyle kavranabilir. Kriz durumuna girilebilir ve dinlenme durumundan çıkılabilir. Bu tür her kriz, iki-duygulu bir yapıdadır (ambivalent); olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilebilir. Eski yapılar, davranış örüntüleri ve sorun-çözme stratejileri (problem solving strategies) yararlı olmaktan çıkar, önce bu sadece olumsuz gibi gözükür. Bunlar yasa ve düzene ilişkin bozukluklardır. Ancak bu bozukluklar, gelişme yönünde zorunluk duyulmasını sağlar ve yeni yapılarla davranış örüntülerinin oluşumunu zorunlu ve olanaklı hale getirir. Kriz durumuna giren bir sistem varlığını sürdürmek istiyorsa kendini değiştirmelidir. Kriz ve sarsılma olmadan, yasa ve düzen bozuklukları olmadan gelişim olamaz. Ancak, gelişimin sonucu olumlu veya olumsuz olabileceği için her zaman rahatsızlık ve uyarılma, şans ve risk vardır.[5]

Sistem ile çevre arasında böyle yönlendirici olmayan bir etkileşim biçimini anlatan bir örnek vermek istersek, elimize bir kaleidoskop alabiliriz. Aynalar arasında gördüğümüz örüntüler, renkli cam parçaları arasındaki ilişkilerden, bunların çok yönlü yansımalarından ve yansımaların yansımasından kaynaklanmaktadır. Bu örüntüler, artık dışardan yeni cam parçaları gelmediği için çevreye kapalıdır. Ancak, ortaya çıkan biçimler çevreden bağımsız değildir. Kaleidoskopu gerektiği kadar sert sallarsak (onu sarsarsak), gözlenebilen biçimler bir yandan cam parçalarının biçimine ve etkileşimine, öte yandan sallamaya bağlı olanaklar ve zorunluklar doğrultusunda değişir. Süreç böyle yer aldığında dışardan içeri hiçbir bilgi sızmaz. Bir gözlemci olarak, kaleidoskop'un sallanması ile ortaya çıkan resimleri birbirine bağlamak mümkündür, böylece kaleidoskopta bilgi oluşumundan söz edilebilir: İnsanın sallama edimine ilişkin çok kaleidoskopik bir bilgi edinilebilir. Bunun, sinir sistemine ilişkin bilgiden farkı şudur, kaleidoskop sallanırken cam parçaları mekanik

5. Bu nedenle Çince'de 'kriz' işareti şans ve risk olarak iki işaretten oluşmuştur (Capra 1982).

olarak etkileşime girer; mekanik yasalara ilişkin olanaklar ve zorunluklar cam parçalarının birleşmesini ve farklı renklerdeki örüntülerin ortaya çıkmasını, benlik-organizasyonu yasalarının sinir sistemini sınırlandırmasından farklı bir şekilde sınırlandırır. Sinir hücreleri birbiriyle etkileşimde bulunduğunda ve sarsıldığında sadece her bir sinir hücresinin şimdiki durumuyla ve sinir sisteminin bir bütün olarak benmerkezli yapısıyla uyumlu olan örüntüler ortaya çıkabilir. Sinir sistemine özgü bu durum şans etkenini, cam parçalarının örüntü oluşturmadaki sınırlılığından daha farklı bir biçimde sınırlandırır.

BAĞLANMA SİSTEMLERİ

Yanıt verilecek soru: İşlemsel olarak kapalı sistemler arası bilginin iletilememesi durumunda insanlar arası iletişimin başarılı olması nasıl açıklanabilir? Birbirimize bilgi verebiliyor gözüktüğümüzü reddetmek çok güç. Tabii ki bilgi alışverişi, 'iletişim' terimiyle ilişkilendirilen o iddialı fikirlerle uyuşmamaktadır, fakat yeterince ilginçtir. Örneğin, öğleden sonra 4:15'te bir trene binmek üzere bir meslekdaşımızla istasyonda buluşma ayarlarız ve bu meslekdaşımız gerçekten 4:15'de gözükmekle kalmaz, istenen yere gitmekte olan tren de platformda durur ve daha da önemlisi tam zamanında yola çıkar.

Teknik iletişim sistemleri, ileticide yaratılan her ayırt edilebilir duruma karşı alıcıda da ayırt edilebilir bir durum yaratacak şekilde kurulur. İletişim olayını mümkün kılmak için iletişim yürüten ortaklarda birbirine uyan içsel yapıların ve süreçlerin yaratılması gerekir. Telefonlar söz konusu olduğunda bu uyuşmayı sağlamak görece kolaydır, çünkü aynı tasarım planı çerçevesinde, aynı ya da benzer kısımlardan oluşturulurlar. Böylece benzeri veya aynı yapıya sahip olurlar ve her ikisi de birbirine uygun davranışları gösterirler. Özerk aktivite örüntüleri olan insan beyni söz konusu olduğunda bunu sağlamak daha zordur. Bu güçlük, insanların ortak tarihleri boyunca geçirdikleri yapısal değişmeler ve gelişmelerle açıklanabilir.

Canlı varlıklar bir arada yaşadıkları zaman birbirleri için çevre de oluştururlar; her biri diğerinin dengesini tekrar tekrar bozar, onu kriz içine iter ve kişiden onun hayal edemeyeceği kadar uyum talep eder. Her ikisi de birbirini tedirgin eder, birbirini rahatsız eder ve uyarır (aynı zamanda kızdırır). Bu yolla her biri diğeri için, kendisine ait davranış

örüntülerini ve yapıları geliştirebileceği ve geliştirmesi gereken bir çevre belirler. Humberto Maturana (1976) bu sürece yapısal bağlanma (structural coupling) der. Bu, birinin diğerini artık rahatsız edemediği (veya kızdıramadığı!) veya uyaramadığı bazı zamanlarda (hiç değilse geçici olarak) yer alan karşılıklı bir uyumdur. Böylece ikisi de artık birbirini anlar ve bir uzlaşmaya varırlar. Her ikisi de, yapılarının aynı davranışı gösterebilmelerini sağlayacak derecede uyuştuğu bir yönde gelişmiştir. Her ikisi de diğerinin gösterdiği davranışı içsel bakış açısından bilir ve böylece davranışlarının birbiri için ne anlama geldiği hakkında bir fikir oluştururlar. Böylece her ikisi de davranışlarıyla birbirlerinin sayıltılarını doğrularlar. Maturana (1976) şöyle yazar; 'Bu süreç bir uzlaşma alanına ulaşırsa, bu tam anlamıyla bir 'ile-tişimdir' (con-versation), ilgililerin hepsi, davranışsal homomorfi'yi (behavioral homomorphy) sağlayıncaya ve iletişimi gerçekleştirinceye kadar önemsiz yapısal değişmeleri yaşar, ortaklaşa eğilip bükülürler.

Buna göre, iletişim ancak çok sayıdaki kişinin birbiri için yaşam koşullarını -zorunlu ve olanaklı davranışları- belirlediği bir gelişim sürecinin sonucunda gerçekleşir. Olanaklı olan her şeyi yapmayı reddetmek ve diğerinin zorunlu koşul olarak ileri sürdüğü davranışı yapmaya hazır olmak, bireysel davranış hedeflerinin kısıtlanmasına ve davranışlardaki benzerliğin artmasına yol açar. Fabrikada, telefonların ortak tasarımı konusunda verilen garanti ile sağlanan şey, canlı varlıklar bağlamında elenme sürecinin, bir başka deyişle, davranışın uymasının (conformity of behavior) bir sonucudur. Böylece her birey içsel bakış açısına dayanan bilgisinden hareketle diğerinin davranışına da benzer bir anlam yükler.

Bu yolla, bilginin iletilmesi gerekmeden, hatta bazen kelimeler bile olmadan anlayabilme olgusu mümkün hale gelir. Bu olay, köpek ile sahibi, at ile binicisi arasında olduğu gibi görüşleri, alışkanlıkları zevk ve görünümleri giderek daha fazla benzeyen yaşlı evli çiftlerde de izlenebilir. Ancak, anılan olay, benzer koşullarda diğerinin de benzer yaşantıları olacağı sayıltısının geçerli olmadığı durumlarda (çünkü diğer kişi için durum oldukça farklı olabilir) kesinlikle yanlış anlamaya yol açar.

Bu biçimde uzlaşılan ilişkinin gerçeklik alanında, zorunluk ile olanaklılık arasındaki sınırlar oldukça geniş çizilmiştir. Sözü edilen gerçeklik -burada teklif edilen gerçekliğe ilişkin yumuşaklık veya katılık ölçeği açısından- anlamların belirsizliği ile esneksizliği (inflexibility) arasında sıralanan hedeflere ilişkin uzlaşmaya göre, yumuşağın en yumuşağı veya

katının en katısı olabilir. Başka gözlemcilerin onları nasıl gözlediğini gözleyen gözlemciler ile buna ek olarak, kendilerini gözleyenleri bizzat gözlerken kendi davranışlarını gözleyenler, gerçekleştirdikleri gözlemlerin sonucunu etkilerken, herhangi bilinen bir 'nesne' ile olabileceğinden daha aşırı uçlarda ben-merkezli davranırlar. Her kişi ortağıyla kurduğu etkileşimde onu yaratırken kendini de yaratır. Her ikisi de (şayet daha fazla katılımcı varsa hepsi) bu gerçekliğin ne derece katı olduğu konusunda gerçekten anlaşmalıdırlar. Anlaşma ile kastedilen, mutfak masasında oturup, kimin acayip davranışının 'değişmez bir karakter özelliği" (unchangeable character trait) (daha katı) veya sadece 'kötü alışkanlık' (daha yumuşak) olduğu konusunda bir anlaşma imzalamak değildir; anlaşma tüm etkileşim kurallarına ve tüm betimlemelere ilişkindir ve günlük davranışlara yansır.

ÇEVRE OLARAK BEDEN

Buraya kadar tartışmamı izleyen ve bu kısmın başlığını okuyan bir kimse, sistem kuramında bedenin sadece bir sistem olarak değil aynı zamanda çevre olarak da kabul edilip edilmediğinden kuşkulanabilir. Bedenin (fizyolojik kurallar sistemi), davranışın (düzenleyici kurallar sistemi), kişinin şimdiki dünya görüşünün (betimleyici kurallar sistemi) ve sosyal sistemin her biri (etkileşim kurallarına ilişkin sistem) öğelerin bileşiminini yöneten yasalara göre işlev gören benlik-organize edici, işlemsel olarak kapalı, özerk sistemler olarak görülebilir.

O halde bu modele göre, bir kimsenin davranışını hiçbir zaman, tek bir nedenin (biyolojik, psişik, sosyal ve bunun gibi) tek bir davranışa yol açtığını belirten örüntüye dayanarak olumlu biçimde açıklayamayız, bunu sadece olumsuz biçimde açıklayabiliriz. Tek bir kişinin davranış olanakları çeşitli çevrelere (beden, dünya görüşü, etkileşim sistemi fiziksel çevre) göre öylesine sınırlıdırılmıştır ki sadece birkaç hatta bir tek olanak kalmıştır.

Söz konusu özerk sistemlerde bedensel süreçleri ortaya çıkaran, örneğin ana-babaların çocuklarını dövmeleri gerektiği veya psikolojik süreçlerin kansere yol açtığı kuralını koyan hiyerarşik bir sıralanma yoktur. Bunun yerine aralarında karşılıklı bir ilişki görülebilir; ortak tarihleri boyunca, her sistem diğerinin var oluş hedeflerini ve gelişimini kısıtlar. Bu sınırlar çerçevesinde gerçekleşen olaylar, diğer sistemlerin etkilerine, bir başka deyişle, çeşitli çevrelere yüklenemez. İsviçreli psikiyatrist Luc Ci-

ompi'ye göre (1988), psike (psyche) ve beden yapısal olarak birbirine bağlı kabul edilebilir.

Anılan sistemler arasında (bu durumda mutlak bir kesinlikle ölüm bizi ayırana dek) ayarlanmış bir evliliğin varlığından söz edilebilir. Eşlere önceden birbirlerini sevip sevmedikleri sorulmaz. Ne olursa olsun geçinmeleri gerekir - boşanma mümkün değildir. Yanyana oturmaları yetmez, birbirlerini sevseler de sevmeseler de birbirlerine bağımlıdırlar Biri olmadan diğeri yaşayamaz. Yapısal bağlanma kavramı bu tür bir evlilikte yapıların yine zamanla nasıl giderek daha benzer hale geldiğini açıklar. Bu sistemlerin her birinde, diğer sistemlere (çevrelerine) uyan yapı, işlev ve süreç elenmesi yer alır.

Benzer doğrultuda, sosyal ve bedensel süreçler arasındaki sistem-çevre ilişkisini de kavrayabiliriz, örneğin kişinin sağlığı ile hastalığı arasındaki bağlantıyı ve aile (veya ötekiyle olan) etkileşimini de inceleyebiliriz. Aile hastalık için hiçbir zaman (neden olarak) suçlanamaz. Ancak, sağlığın korunması hedefini kısıtlayabilir. Bunun tersine bedensel koşullar da aile yapılarının nedeni değildir; sadece zorunluk ile olanaklar arasındaki imkânları kısıtlar. İlk bakışta bu saptamalar arasındaki fark baştan sona kaçamak yanıtlar gibi gelebilir, fakat daha yakından bakarsak, her birinin değişmenin nasıl olduğu hakkında farklı bir ip ucu içerdiğini görürüz.

Zihin ile beden arasındaki bölünmeyi aşmaya yönelik paradoksal-görünümlü bu yöntem, önce bu alanlar arasında daha da radikal bir ayırıma yol açar. Bu adım, zihin ve beden arasındaki karşılıklı ilişkilerin mantığının betimlenebileceği ve bu sistemlerin yapay sınırlarının aşılabileceği bütünsel bir resmin tasarlanabileceği ümidini destekler. Analitik amaçlarla dikkatimizi, bedensel süreçlerin davranışla ilişkisine ve tek tek kişilere ilişkin betimlemelere kaydırırsak, psikanalizin anlamaya çalıştığı alana, bir başka deyişle psikolojik olayların ve süreçlerin biyolojisine gireriz.

Bazı temel psikanalitik kavramlar burada gösterilen sistemik gözlemler ışığında özetlenebilir. Bu, özellikle klasik psikanaliz kuramları sisteminin tümüne temel oluşturan Freud'un güdü kavramı için geçerlidir. Freud da, biyolojik ve psişik düzeyleri kopuk görmekte ve ilişkilerinin önkoşullarını incelemeye çalışmaktadır:

> Bu postülaların en önemli olanına şimdiden değindik;... bunun doğası biyolojiktir ve 'amaç' (veya belki çıkar) kavramından yararlanır ve şöyle ça-

lışır: Sinir sistemi, ona ulaşan uyarıcılardan kurtulabilme işlevi olan veya onları mümkün olan en düşük düzeye indirebilen veya olanak sağlanabilse kendini hiç bir uyarıcının olmadığı bir koşulda koruyacak bir aygıttır. (1915, s. 565)

Freud (1915, s. 566) güdüyü 'bedenle olan bağlantısı sonucu zihnin çalışması için yapılan talep' durumunu betimlemede kullanır.

'Güdü' terimini kullanmak, doğası gereği şeyleştirilmiş fikirlerle bağlantılı olma riski taşır. Ancak Freud'un betimlemesi -biraz daha az maddi biçimde- bedensel ve psikolojik süreçler arasındaki yapısal bağlantının sonucu olarak anlaşılabilir. Güdü, sinir sisteminin bozulmuş dengesinin sonucu, ruhun heyecanlanması, rahatsızlık duyması ve tekrar huzuru sağlayabilmek için birşeyler yapma itkisi olarak çalışır. Freud için dahi (1915) psikenin kendisi bir kontrol sistemidir ve şöyle düşünür;

En fazla gelişmiş zihinsel aygıtın aktivitesi bile 'zevk ilkesine' (pleasure principle) bağlıdır, bir başka deyişle, zevk-zevk olmayan serisine (pleasure-unpleasure series) özgü duyuşlarla otomatik olarak düzenlenir. Zevk vermeyen duyuşlar, uyarılmada yükselmeye, zevk veren duyuşlar ise uyarılmada azalmaya bağlanır. (s. 566)

Zevk ilkesinin, biyolojik olarak belirlenmiş bu güdüsel gereksinimleri doyurmadaki etkisi, içerik açısından kısıtlayıcı olmasa bile sınırlandırıcı olmaktadır. Açlık, patates çorbasıyla olduğu kadar havyarla da giderilebilir, susuzluk su veya şarapla, cinsel arzular sevilen bir eşle veya gözetleme gösteriyle (peep-show) giderilebilir. Freud'un (1900), daha uygun olan ilk terimi 'zevk vermeme ilkesi'ni bir kenara bırakması üzücüdür. 'Zevk ilkesi', rahatsızlıkların (heyecanların) azaltılması veya önlenmesi sorusuyla değil, somut amaçların hedeflenmesi sayıltısıyla ilgilidir. Milyonlarca insanın her akşam ellerinde bir paket cipsle televizyonun karşısına oturmaları, insan davranışı açısından en önemli dürtünün zevkin azami hale getirilmesi değil, zevk alınamanın asgari hale getirilmesi olgusuna kanıt olarak kabul edilebilir. Zevk alma, zevk alınamanın olası yadsıma biçimlerinden sadece biridir; zevk alınama durumunu duyumsamamakla yetinirsek, bu, davranış olanaklarına ilişkin çok daha geniş hedefler sağlar. Burada, 8. Bölümde daha ayrıntılı tartışılan, etkin ve edilgen yadsıma (active and passive negation) arasındaki fark üzerinde duruyoruz.

Bedensel süreçlerin zihinsel olanlar üzerindeki etkisi, olumlu somut bir amaca değil, olumsuz bir amaca yöneliktir; somut bir amaçtan uzak-

laşılmıştır. Bedensel gereksinim, ünlü müşterinin bir taksiye binip, 'nereye gideceğimi bilmiyorum, fakat lütfen hızlı gidin!' demesidir Davranış ise, otomobili kullanan ve müşterisinin hâlâ heyecanla dışarı mı baktığını, yoksa huzurlu bir uykuya mı daldığını görmek için endişeli şekilde arka aynasına bakan sürücüdür. Ancak, yönergenin olmadığı bu uçuşta sürücü de çok hızlı gitmediğinden veya diğer trafik kurallarını çiğnemediğinden emin olmalıdır, yoksa, polis biçimindeki otorite figürü işe karışarak zavallı bedensel gereksinimin amacına ulaşabilmesine hiçbir şekilde izin vermeyecektir (buradan git!).

TELSİZ MERKEZİ VE CAHİL TAKSİ SÜRÜCÜSÜ: KENDİNİ SÖZLE ANLATMA GİRİŞİMİ

Kendi yaşantılarınıza dayanarak, başka birisine anlatmak istediğinizi açıklamanın ne kadar güç olduğunu belki biliyorsunuzdur. Bu durum, konuşulan kelimelerle sınırlı kaldığınızda ve hiçbir şekilde ortağınıza papaya ikram etme veya bununla neyi anlatmak istediğinizi bir şekilde yaşatabilme olanağınız yoksa, özellikle güçleşir. Bu güçlüğe yol açan nedenler, önerdiğimiz oyunda biraz daha açıklık kazanabilir. Hemen görebileceğiniz gibi bu oyun, okuyucu olarak sizden hiçbir büyük entellektüel çaba gerektirmeyen daha çok aptalca çocukça bir saçmalık. Şayet ne olursa olsun devam etmek isterseniz birkaç dakika boyunca sizinle gireceği sözel iletişimin güçlüklerine katlanmayı kabul edecek bir ortağa gereksinim duyacaksınız.

Başlangıç Durumu

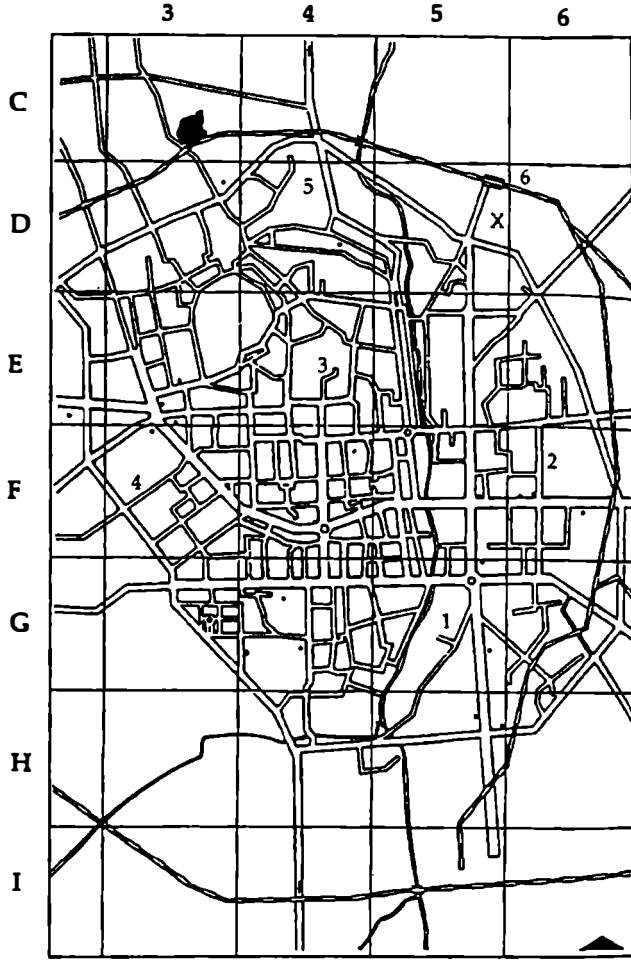
Ne yazık ki kentte yolunu pek bilmeyen geçici bir taksi sürücüsü, taksi durağındaki telsiz operatöründen telsizle Boardwalk'a giden yolu açıklamasını ister. O anda Reading Tren yolundadır.

Oyunun Kuralları

Bundan sonraki sayfada kentin bir haritasını bulacaksınız (Şekil 4-1). Reading Tren yolu gözden kaçmasına imkân olmayacak şekilde büyük bir X ile işaretlenmiştir. Ayrıca birçok sokak ve meydan -aralarında Boardwalk da olmak üzere- sayılarla işaretlenmiştir. Bu sayıların gösterdiği

sokaklar anahtarda açıklanmıştır. Harita, telsiz merkezindedir ve Boardwalk'a nasıl gidileceği açıklanmaktadır.

Bu kitabın sonunda sokakların isimlerinin işaretlenmediği ikinci bir harita bulacaksınız (Şekil 13-1).

1. Su dağıtım sistemi
2. Akdeniz Caddesi
3. Boardwalk
4. Park Caddesi
5. Oriental Caddesi
6. Reading tren yolu

Şekil 4-1

Taksi sürücüsü hareket merkezinden gelen yönergeyi izlemek için bu haritayı kullanır Sadece seyahatin başladığı nokta olan istasyon X ile işaretlidir.

Arkadaki harita makasla kesilebilir, böylece oyuncular birbirinden uzakta oturabilirler. Bu, aralarındaki iletişimi dil düzeyinde sınırlandırma açısından önemlidir. Gerçek yaşamda telsiz operatörü, taksi sürücüsüne yolu gösteremeyeceği için, uyarının gerçeğe mümkün olduğu kadar uygun olması önemlidir ve oyuncular birbirlerinin haritalarına bakmamalıdırlar. Ancak önemli gelen her şeyi konuşabilirler.

Şayet oyun oynayacak kimse yoksa veya bir kitabı kesme fikri sizi üzüyorsa, oyunu kendi kendinize de oynayabilirsiniz. Boardwalk'a yolu nasıl en az üç farklı şekilde tarif ettiğinizi kaydetmek için bir teyp kullanınız. Lütfen üç veya daha fazla sayıda referans sistemi kullanınız. Bundan sonra, taksi sürücüsünün rolüne geçiniz. Teybe kaydettiğiniz yönergeyi izleyiniz. Kendi kendinize konuşunuz!

5

Delice Düşünme

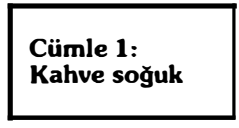
BİR TÜR SEK-SEK: NEREDEYSE BİR ÇOCUK OYUNU

Bütün dünyada çocukların kaldırımlarda ve sokaklarda oynadıkları oyunu hepiniz bilirsiniz. Yolun yüzeyine çeşitli kareler çizilir, bunlardan birine taş atılır. Sırası gelen, bu karelerin üzerinde hiç bilmeyen bir kişinin akıl edemeyeceği bir sıra izleyerek tek veya iki bacakla zıplar. Bazı karelerin üzerinde tek bacakla, diğerlerinde her iki bacakla zıplanır. Bazen bacaklar çapraz atılmalıdır, kimi zaman taşın çizgiye gelmeyecek şekilde daha da uzağa fırlatılması gerekir. Tam oyun artık bitti derken, sek-sek farklı bir sıra izleyerek yeniden başlar. Burada, deli biçimde düşünme ve hissetmeye ilişkin doğru duygudurumu (mood) anlayabilmemiz için benzer bir oyun teklif edilmektedir. Ancak, bu oyunu oynarken ayaklarımızla zıplamayacağız, bunun yerine aklımızı kullanacağız. Ne var ki, yine içine veya dışına atlamamız gereken kareler söz konusudur.

Oyuna yeni başlayan kişinin hazırlanabilmesi için, bir kağıt ve kalem alması önerilir. Biraz egzersiz yaptıktan sonra, ilerleyen öğrenci gerekli olan her şeyi kafasında yapabilecek bir duruma gelecektir.

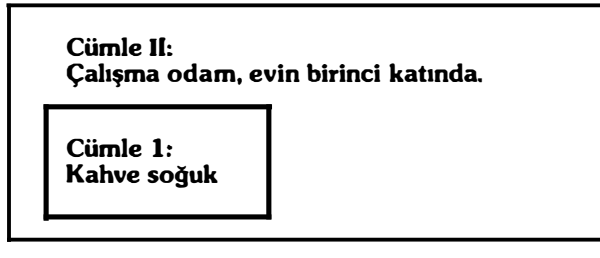
Şu anda içinde bulunduğunuz durum veya oda ile başlayabilirsiniz. Şimdi bu odada veya bu durumda hemen algılayabildiğiniz bir şey seçiniz. Bu, bir nesne, bir koşul, bir olay, bir süreç veya görebildiğiniz, işitebildiğiniz veya hissedebildiğiniz herhangi bir şey olabilir. Algıladığınız

şeyi betimleyen bir önerme kurunuz (örnek: Kahve soğuk!). Bu cümleyi kağıda yazınız, etrafına bir kare çiziniz ve buna 1 sayısını veriniz (Şekil 5-1). Anılan cümle, o durumun veya odanın içindeki şeyleri -sizin gibi- süreçleri, durumları veya olayları temsil ettiği için içsel cümle diyeceğimiz bir cümle türü ile ifade edilmelidir. Bu nedenle, tekil Arab sayısı ile gösterilmelidir. Bu odanın veya durumun dışındaki şeylere, süreçlere, durumlara veya olaylara değinen cümleler (dışsal cümleler) çift Romen sayılar ile ifade edilecektir.

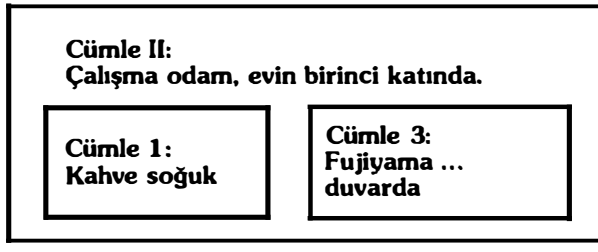
Şekil 5-1

İlk sek-sek karesi böylece tamamlanmıştır. İkinci olarak, 1 ile ifade edilen cümlede betimlediğiniz şeyi içeren durumun veya odanın tümünü betimleyen kareyi çiziniz. Örneğin, soğuk kahve, oturduğum çalışma odamdaki durumun bir parçasıdır. Çalışma odası tüm bunların yer aldığı mekandır. Böylece bir sonraki cümle için seçimim şudur: Çalışma odam evin birinci katındadır. Cümle 1'deki olayların yer aldığı durum, aslında oda şimdi dışardan açıklanmaktadır. Çalışma odası, çalışma odasının bir parçası değildir. Bu cümleye öncekini izleyen II (Romen) sayısını veriniz ve cümle 1'in yer aldığı karenin dışına yazınız. Cümle 1'i içerecek şekilde, cümle II'nin etrafına bir kare çiziniz (Şekil 5-2). Şimdi ikinci sek-sek karesini çizmiş oldunuz.

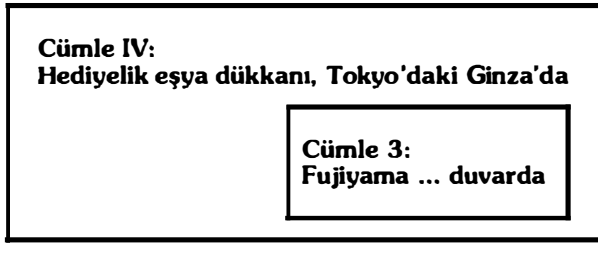
Şekil 5-2

Şimdi, bir kez daha dışardan içeri geçiniz ve cümle II'de betimlenen durumda veya odada başka bir şey arayınız (örnek: duvarda Fujiyama'nın bir resmi asılı). Bu cümle, bir başka içsel cümle olduğu için bir sonraki 3 (Arab) sayısını alır. Bu cümleyi, cümle II'nin yer aldığı karenin içine, fakat, cümle 1'i dışarda bırakacak şekilde yazınız (Şekil 5-3). Yine, içerisi ile dışarısı arasındaki fark önemlidir. Duvardaki Fujiyama, odanın içeriğine dahil edilebilir, ancak, soğuk kahvenin içeriğine dahil edilemez (bir sanat eleştirmeninin estetik ölçütlerine göre bu anlamlı bir sınıflandırma olabilir de).

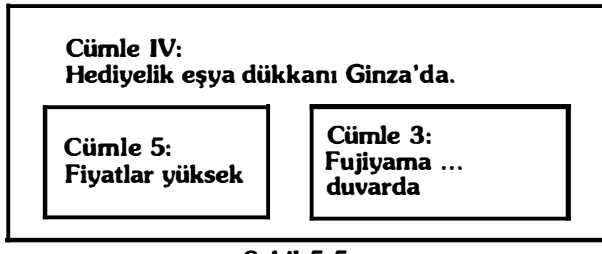
Şekil 5-3

Şimdi, cümle 3'te betimlediğiniz şeyin de yer aldığı ikinci bir oda veya durum düşününüz ve bu durumu veya odayı betimleyen bir önerme oluşturunuz (örnek: Hediyelik eşya dükkanı Tokyo'daki Ginza'dadır). Bu dışarıya ilişkin cümleye bir sonraki IV (Romen) sayısını veriniz. Anılan dışsal cümlelerde durumun veya odanın dışardan betimlenmiş olmasının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha vurgulamalıyım. Ginza'daki dükkan, dükkanın içinde değil, Ginza'nın içindedir. Yine cümle 3'ü ve ait olduğu kareyi yazınız ve cümle IV ile içinde yer aldığı kareyi içeren ikinci bir kare çiziniz (Şekil 5-4).

Şekil 5-4

Bundan sonraki cümle de yine, cümle IV'te betimlenen odadaki veya durumdaki bir şeyin parçasını betimlemelidir (örnek: Fiyatlar korkunç). Artık alışılmış olan örüntüye uygun olarak, bu cümleyi cümle IV'ün karesinin içine, fakat, cümle 3'ün karesinin dışına yazıyorsunuz (Şekil 5-5). Bu cümle bir sonraki sayı olan 5 ile ifade edilir.

Şekil 5-5

Sek-sek oyununun alanına ilişkin plan artık anlaşılır hale gelmiş olmalıdır. Her zaman sırayla içerden dışarı ve dışardan içeriye doğru hareket ediyoruz ve aynı çevre veya aynı içerik iki sefer seçilmeyebiliyor. Şimdi, cümle 5'de betimlenmiş olan olgulara uyan başka bir durum veya oda seçiniz (örnek: Tahiti, dünyadaki en pahalı yerlerden biridir). Bu cümle bir sonraki VI sayısını alsın. Sonra bir içsel cümle daha kurunuz (Kum siyahtır.) ve bunu 7 sayısının altına yazınız. Bu kareleri, yeterince kareniz oluncaya kadar çoğaltmaya devam ediniz. Sek-sek alanınız artık tamamlanmıştır. Şayet isterseniz alanınızı betimlemeye devam edersiniz: kare 3'ten çıkınca ya kare II'ye ya da kare IV'e girersiniz.

Şimdi nasıl zıplamanız gerektiğini söyleyen düzenleyici kurallara bakalım. Bir madeni para alınız; bir tarafında yazı, diğer tarafında tura var. Bu, seçiminizin anlamlı mı, anlamsız mı olduğunu düşünmeden bir tarafı seçmenizi sağlar. Cümle 1 ile başlayınız ve bunu yeni bir kağıda yazınız. Şimdi parayı fırlatınız. Yazı, bir sonraki çift Romen sayısının olduğu cümleye geçmeniz anlamını taşıyor; tura ise bir sonraki tekil Arab sayısına geçmeniz anlamını taşıyor.

Örnek

Cümle 1: Kahve soğuk!

Para: Yazı

Cümle II: Çalışma odam birinci katta.

Para: Yazı

Cümle IV: Hediyelik eşya dükkanı Tokyo'daki Ginza'da.

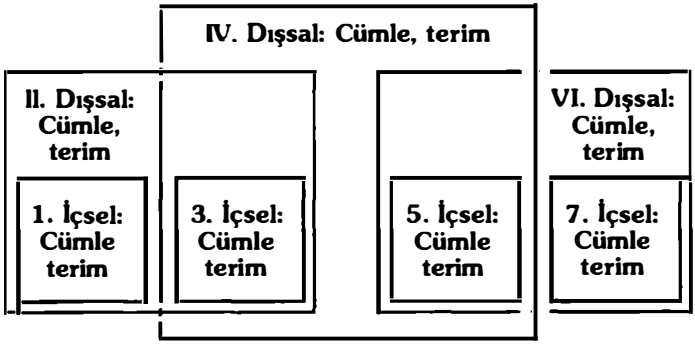
Para: Tura

Cümle 5: Fiyatlar korkunç.

Para: Tura

Cümle 7: Kum siyahtır.

Şimdi, ya ortak bir (dışsal veya içsel) cümle ile ilişkili tesadüfi cümleler değiş-tokuşu ya da dışsal veya içsel cümlelerin değiş-tokuşu aracılığıyla birbirine bağlanmış (çağrışım yaratan) bir cümleler koleksiyonunuz var. Bu bağlantılar dizisine özgü düzen, sizin dışınızda başka hiç kimse tarafından anlaşılamaz (Şekil 5-6'da şematik bir özet bulacaksınız).

Şekil 5-6

Anılan oyunun değişik bir biçiminde, içsel cümlelerin yerine bireysel terimler kullanılabilir; bundan sonra içsel terimlerin anlamına ilişkin ortamı betimlemek için dışsal cümlelerin yerine dışsal terimleri alabilirsiniz. Bunların dışındaki her şey gösterildiği gibi kalır. Bu durumda, daha gelişmiş bir alanda daha küçük kareleriniz olur.

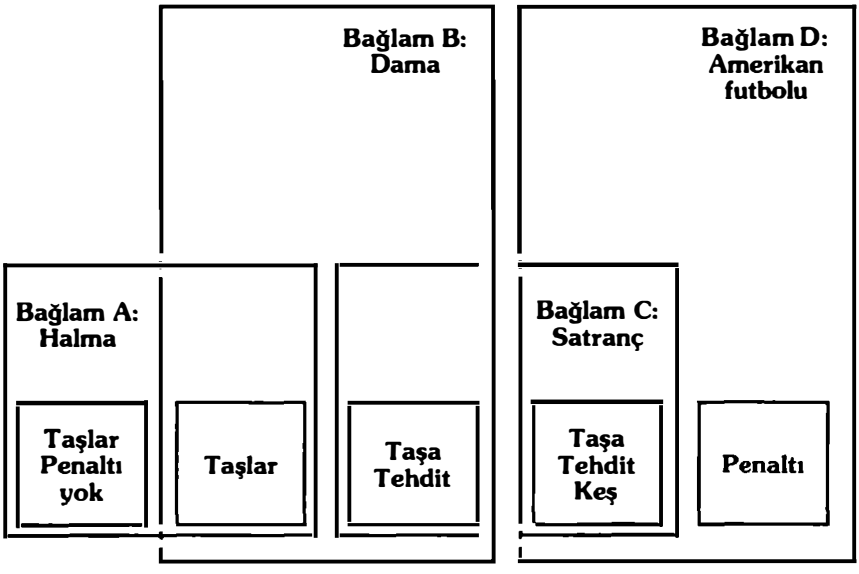
Bu farklı plan, oyunun iç mantığına ilişkin kurallarına açıklık getirme amacıyla böylesine ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Plan, Romen sayılı karelerin daha dıştaki bir başka karenin içeriğine dahil edilmesiyle daha da karmaşık hale getirilebilir (Ginza Tokyo'daki ana alışveriş caddesidir). içerdeki ve dışardaki ayırımı daima görelidir ve daima somut cümle ya da terim çiftlerini gösterir. Bu değiş-tokuşun temelindeki ilkeyi anladığınızda, belirtilen mantığı (kareler, kağıt ve paralar olmasa da) ne zaman isterseniz izleyebilir ve kimsenin sizi anlama riski olmadan konuşabilirsiniz.

Ancak, bunu, sadece diğer insanlarla iletişiminizi koparmak istediğiniz zaman veya onlardan ayrılmayı (dissociation) garanti altına almak istediğiniz zaman yapmalısınız. Bir uyarı olarak bu konuşma biçiminin, istenmese dahi genellikle bir iletişim kopukluğuna yol açacağını eklemeliyim. Kamu yaşamında bu konuşma biçimini uzun süre devam ettirme riskini göze alan herhangi bir kimsenin, bir kuruma yerleştirilme ve deli tanısı alma olasılığı oldukça yüksektir.

Bunun gibi içsel bakış açısından hareketle, delice konuşmanın iletişime özgü etkisini duyumsatmak için sözü edilen oyunun arada bir oynanması önerilebilir. Bu, kimi zaman, çevrenizdeki tüm insanların sizi anlamaya çalışırken ne derece çaresiz ve güçsüz hissettiklerini görmenin kesin zevkini tattırabilir. Diğerleri sizin kendinize özgü çağrışımlarınıza (associations) nefes nefese, dilleri dışarda ayak uydurup, sürekli bunların saklı anlamlarını kavramaya çabalarken, siz anlaşılamamanın kesinliğini ve ulaşılmazlığını yaşarsınız. Ancak, çevrenizdeki en iyi niyetli ve yılmayan kişilerin bile yorumlama çabalarından vazgeçerek, böyle çağrışım zincirlerinin gerisinde ne anlam, ne kural, ne de bir sistem olmadığını ilan ettikleri bir dönem gelir. Bunların kökeni tesadüfte, insan iletişimindeki bedensel önkoşullara ilişkin bir bozuklukta aranır. Değinilen tür bir çağrışımda oyunun kuralları anlaşılmasa dahi artık genellikle önemsenmez.

Öte yandan, dama oynayan iki deliden birinin 'keş' dediği zaman, Halmada hiç penaltı olmadığı yanıtını aldığı fıkra da aynı şemaya göre veya en azından buna göre yeniden kurulacak şekilde oluşturulmuştur (Şekil 5-7; başlangıç Ortam/Oyun B, Dama).

Damada ve satrançta rakibin taşları tehdit edilebilir ve dışarı atılabilir. Ortam/Oyun B Dama'dan, Ortam/Oyun C Satranç'a kayış, bu oyunda başka bir hamle yapmayı, bir başka deyişle keşi mümkün kılar. Padişah istendiği zaman durum, penaltı verildiği zaman kalecinin içinde bulunduğu duruma benzer. Her ne olursa olsun bu özdeşleştirme, bağlamın Amerikan futbolu oyununa çevrilmesine olanak sağlar (Oyun D). Daire, aynı mantığı izleyen bir karşı koyuşla tamamlanır. İkinci oyuncu, bu sefer damadan Halmaya olmak üzere diğer yolu izler; her ikisi de oyunda aynı taşların yer alması koşuluyla birbiriyle ilişki içindedir ve herkes penaltının Halmaya uymadığı konusunda hemfikir olmalıdır.

Şekil 5-7

KAOTİK ÇAĞRIŞIMLAR

Şizofreniyi adlandıran (en azından terimi bulan) İsviçreli psikiyatrist Eugen Bleuler (1911,1916) şizofrenik düşünme ile Batılı yetişkinlerin gündelik normal düşünmesi arasındaki farkı, çağrışımlarda esnekleşme ve düşünme süreçlerinde bölünme (fragmentation) olarak nitelendirmektedir. Kavramların her biri yeni, alışılmışın dışında ve çarpık biçimde anlaşılır; 'sıkıştırılmış' (compressed) bir hal alır ve birbirinin yerine kullanılır. Bu tür 'garip kaymaların' yanı sıra duygusal (affective) istekler ve amaçlar da yer değiştirir. Odaklaşmadaki yetersizlik nedeniyle düşünme silsilesi ikincil çağrışımlarda kaybolurken, genelleme eğilimi ve bir düşüncenin veya bir işlevin başka alanlara geçme eğilimi ortaya çıkar (Bleuler 1911, 1916).

Bleuler'in bu tür şizofrenik düşünme yapılaşmasına ilişkin açıklaması bir yönüyle psikolojik, diğer yönüyle biyolojikti. Bir psikolog olarak, Sigmund Freud ve ileri sürdüğü psikanalitik düşünceleri tarafından güçlü bir biçimde etkilenmişti; ünü konusunda endişelenen bir psikiyatrist olarak, 'zihinsel hastalıklar beyin hastalığıdır' görüşünü içeren zamanın ortodoks tıbbına ilişkin biyolojik dogmayı desteklemeye çalıştı. İnsanın de-

neyimlerinin bir şekilde beyinde kayıtlı olduğunu varsaydı. Bu engramlar (engrams) bir dilin kelimeleri gibi belli olguları göstermeli ve çağrışımlar aracılığıyla bunları birbirine bağlamalıydı. Bleuler bu engram bağlantılarının biyolojik olarak belirlendiğini düşünüyordu. Anılan nedenle engramlar, yine biyolojik süreçlere bağlı olarak birbiriyle karışabilirdi. Ancak, böyle bir karışıklığın etkisi psikolojikti: Çağrışımlara ilişkin bir karışıklık. Şeyler, Orta Avrupa'da yaşayan bir yetişkinin normal gündelik mantığına ilişkin kurallarla uyuşmaması gereken bir biçimde biraraya getiriliyordu.

Bu olayları açıklayabilmek için biyolojik mekanizmalara geri dönmeye gerek yoktur ve şeyleştirilmiş engramlar düşüncesi, bir başka deyişle, beyindeki küçük alçı kütlelere ilişkin model hakkında söylenecek olumsuz çok şey vardır Ancak, psikolojik açıdan şizofrenik düşünmeye, duyuşa ve davranışa ilişkin düzen(-sizlik), oldukça açık biçimde çağrışımların karışması olarak açıklanabilir. Birbirine ortalama insandan daha farklı anlamlar yükleyen kişiler kaçınılmaz olarak ortalama olmayan bir gerçeklik yaşarlar.

Burada özetlenen ve semboller olarak ifade edilen alışılmış uzmanca tanımların dışına çıkan (örn., psikanalitik) kavramlar, kelimeler, işaretler ve resimler bir nesnenin veya olgunun adı olmanın ötesinde anlam taşırlar. Bunlar, Monopoly oyuncusu olarak bir zar atışının sizi kartonda 'Şans' yazılı kareye götürdüğü zaman çektiğiniz diğer kartlarla karşılaştırılabilir. Bu 'Şans' kartları size bundan sonra nereye gideceğinizi ve bir sonraki adımın ne olacağını söyler: Hapishaneye gidiniz! Boardwalk'a gidiniz! Şayet bu bağlantıları değiştirirseniz oyunun kurallarını değiştirmiş olursunuz.

Kendi gerçekliğimizi kurarken başvurduğumuz semboller için de benzer bir durum söz konusudur. Bunlar net bir şekilde tanımlanmış bir anlamın durağan dayanakları olmanın ötesinde oyun için yönerge de oluştururlar. Düşünce silsilesi bağlamında nereye gitmemiz ve nereye gitmememiz gerektiğini söylerler. Şizofrenik düşünmede farklı bir seçim yapılır. Bu durum, oyuncunun olaylara sadece farklı bir anlam vermesine (Boardwalk'a gitmesi gerekirken hapishaneye atılacağını zanneder) değil, aynı zamanda davranışına ilişkin kurallara bağlı kalmamasına da (kızgın bir şekilde, Akdeniz caddesinin Su-işlerinin bir parçası olduğu konusunda ısrar eder) yol açar.

Bir kimsenin farklı semboller kullanması veya bunları farklı biçimde kullanması veya oyuna ilişkin başka kuralları izlemesi mutlaka bir sorun olmayabilir. Ne de olsa, ses açısından benzerlik olmasına rağmen İngilizce 'yukarı' (up) kelimesi, Almancadaki 'ab' kelimesinden farklı anlama gelir, Ancak şizofrenik düşünme, sadece biraz gayret, sebat ve iyi niyetle öğrenilen yabancı bir dili konuşma gibi değildir. Aradaki fark, yabancı bir ülkeye giden ziyaretçinin bilmediği bir dildeki sesler ve anlamlar arasında düzenli bağlantılar kurabilmesinde yansır. Örneğin, bir mağazanın en üst katına çıkmak istediği halde kendini yirminci kez en alttaki kapalı garajda bulan bir kimse, bu asansörde 'up' (=ab) kelimesinin sadece kendi ülkesinde bulunan asansörlerdekiyle aynı anlamı taşımadığını kavramakla kalmaz, daima aynı farklı şey anlamına geldiğini de anlar. Yabancı bir dil ve farklı sosyal oyunlar öğrenilebilir, çünkü bu dili konuşan veya böyle bir oyunu oynayan kişilerin davranışları, olasılık ötesinde tekrarlanır Bu nedenle yabancı bir dilin yalnızca tesadüfe göre belirlendiği söylenemez. Belli bir dil konuşulurken betimleyici kurallar saptanarak düzenleyici kurallar olarak kullanılabilir. Bu durum, sembollerin, anlamların ve davranışların ilişkilendirilmesinin tesadüfi ve geçici gözüktüğü deliliğe ilişkin düşünme, konuşma ve eylem biçimlerinden temel farklılık olarak belirir; deliliğe ilişkin düşünce günlük mantığın kurallarını izlemez.

ÇOK FAZLA VEYA ÇOK AZ ANLAM

Şizofrenik konuşmanın ve düşüncenin (şimdilik konuşmayı düşüncenin ifadesi olarak ele alacağız) aşırı biçimleri iki zıt yönde ilerler. Spektrumun bir ucunda kelimeler ve kavramlar çok kısıtlı ve çok somut anlamda kullanılır; diğer ucunda ise linguistik ve diğer sembollere ilişkin çok geniş, çok genel ve belirsiz, soyut bir kullanım yer alır. Normal düşüncenin ve normal iletişimin özelliklerinden biri olarak, kendimizin veya başkalarının kelimelerini harfi harfine kabul etmeyiz. Söylenmemiş bir şeyi mutlaka zihnimizde ekleriz ya da hayal ederiz. Şizofrenik düşüncenin bir ucunda çok fazla ekleme yapılır; diğer ucunda ise çok fazla şey dışarıda bırakılır.

Şizofrenik konuşmaya ilişkin bu spektrumu daha açık hale getirebilmek için iki klinik örnekten yararlanılabilir. Okuldaki bitirme sınavlarının son gününde genç bir adam, kimsenin anlayamadığı bir kafa

karışıklığıyla konuştuğu için bir psikiyatri kliniğine kabul edilir. Birkaç gün sonra hastanın babası bir mağazada okul diplomasının birkaç fotokopisini yaptırır; bu süreç içinde herhangi bir nedenle esas diplomayı, fotokopi yaptırdığı yerden almayı unutur. Ne yaptığını anladığı zaman artık çok geçtir, sertifika bulunamaz. Genç adam, 'şimdi benim sınavım kayboldu!' der. Sembolü, sembolü olduğu olguyla, sınavı geçtiğini belirten kağıt parçasıyla, listeyi yemekle özdeşleştirir. Sembolü somut bir şeymiş gibi alır: Sınav, sertifikanın kendisi olur. Normal olarak, bu sembole (sertifika) ilişkin anlam dünyasının önemli bir kısmını soyutlar ve bu da kendi hakkında bir şey söyler Anlam dünyasının ilgili kısmını eklemeyi ihmal eder, bir başka deyişle, bu kağıt parçasının bir sembol olduğunu, değerinin kağıdın kalitesine değil, buna ilişkin sosyal anlamına bağlı olduğunu ve sembol kaybolsa dahi anlamının kaybolmayacağını gözden kaçırır.

Normal olmak istiyorsanız, böyle bir sembolle ilişkilendirilecek çok karmaşık bir anlamlar (set kuramı anlamında bir nicelik) bütünü mevcuttur. Bu alanın ötesinde, her bireyin diploma gibi bir kağıtla (bitirme sınavlarını gerçekten geçtiniz mi? ve bunun gibi) ilişkilendirdiği çok çeşitli sayıda özel anlamlar vardır. Anlamların doğru bileşimini çeşitli sembollerle bağıntılandıracak çok fazla sayıda ayırımlara gerek duyulur. Bu yolla otomobil ehliyetinin kaybedilmesi, 1.000 dolar olan bir çeki kaybetmekten daha farklı değerlendirilir; bir fotokopi çektirmek için başvurma nedenleri dahi farklıdır. Görünen ile gerçeklik arasındaki ilişki her somut durumda sırası gelince netleşir: On beş dakikalık bir yüzme testi sertifikasının değeri, sahibi suya düşünce kanıtlanır.

Konuşma dilini harfi harfine tam söylendiği gibi kabul eden bir kişiye ilişkin ikinci iyi bir örnek, Yağmur Adam (Rainman) filminde Dustin Hoffman'ın canlandırdığı psikiyatrik hasta rolüdür. Bir dört yol ağzında, trafik ışıkları 'Geçiniz'den 'Geçmeyiniz' işaretine dönünce, ne tatlılıkla kandırma çabaları, ne tekmelemeler, trafik ışığı tekrar 'Geçiniz'e dönmeden onu yerinden hareket ettirememiştir.

Trafik işaretlerini, ancak birtakım özel anlamlar çıkardığınızda anlayabilirsiniz. Dilimiz, kavramsal ve sembolik düşüncemiz kullanılan sembollerin birden fazla anlamı olduğu için işlev görmektedir. Kelimeler, kavramlar ve işaretler gerçek yaşamda hiçbir zaman bazı açıkca tanımlanmış şeylerin veya olguların isimleri (düz-anlam) (denotation) değildirler; daha çok anlamlar paketi iletirler (yan-anlam) (connotation).

Kırmızı trafik ışığı sadece 'ne olursa olsun dur!' demez, 'caddeye henüz adım atmadıysan dur!' der ve 'şayet yolun ortasındaysan derhal karşıya geç!' der.

Kişinin bu anlamlar bütününü nasıl bir araya getirdiği, her şeyden önce normal mi, deli mi olduğunu gösterir. Ancak, bu pakete çok az anlam koyabilme gibi delice bir olanağa sahip olabildiği gibi buna çok fazla anlam da katabilir. Bu durumda, kelimeler ve kavramlar tam anlamıyla harfi harfine anlaşılmaz: Benzerlik, tanımlayıcı özellik olarak ele alınırsa ses, görünüm ve his açısından birbirine benzeyen herhangi bir şey birbirine eşit kabul edilir.

Değinilen şizofrenik düşünme ilkesi, bunu ilk betimleyen kişi olan von Domarus (Arieti'de değinilmiştir 1978) tarafından aşağıdaki örnek durumda gösterilmiştir: Hastalarından birine göre, 'İsa, puro kutuları ve cinsellik özdeştir. Bu sanrının incelenmesi, özdeşime yol açan ortak yüklemin, daire içine alınma durumu olduğunu göstermektedir. Hastaya göre, İsa'nın başı kutsal bir kişininki gibi bir hale ile çevrilidir, sigara paketi vergi bandı ile, kadın ise erkeğin cinsel bakışları ile çevrilidir' (s.26).

Delice düşünmede, mantıki öncülden sonuca giden yol, anlamlı günlük mantığın yolunu izlememektedir. Günlük mantıkta, nesnelerin tanımını yüklemlerin tanımından - nesnelere yüklenen özelliklerden veya davranışlardan çıkarsayamazsınız. Böyle bir özdeşleştirme kuralı şu örüntüyü izler: Goethe insandır, Eskimolar insandır, bu nedenle Goethe bir Eskimodur.

Bir anlamdan öbürüne el yordamıyla yolunu bulmaya çalışan bir kimseyle konuşmak oldukça zordur. Bu kişinin seçtiği bilinecek çok fazla sayıda benzerlik vardır. Aşağıda, böyle (başarısız) bir konuşma örneği verilmiştir:

Bay B. bir felsefecidir ve zihni son birkaç aydır oldukça karışmıştır. Haftalardan beri bir psikiyatri koğuşundadır ve zamanının çoğunu kahve ve çok sayıda sigara içerek geçirmektedir. Koğuşun yeni doktoru çok fazla sigara içtiğini söylediği zaman şöyle bir yanıt verir, 'ben de Hamburg'da bulundum' Doktor da biraz şaşkın bir şekilde, duruma açıklık getirmek için şu soruyu sorar, 'Tam anlayamıyorum. Hamburg'un bununla ne ilgisi var?' Hasta şöyle yanıtlar 'Lübeck'de Siyam Kralı yönetimdedir' 'Konut kooperatifinde bir tasarruf hesabım var' diyerek sözünü bitirir ve genç doktorun çaresizce çatılmış kaşlarını gördüğünde sohbet biter. Genç doktor koğuşdaki odasına hızla koşar ve hastası gibi

arka arkaya sigara ve kahve içer (zihnini, nikotin ve kafeinin biyolojik etkisiyle açabilmeyi boşuna umut etmektedir). Sigara içme ile konut kooperatifine ilişkin tasarruf hesabı arasındaki bağlantı üzerinde derin düşüncelere dalar.*

Ona bu derece kafa karıştırıcı gelen ve gerçekten bir tımarhanede olduğuna ilişkin en son kuşku kırıntısını da yok eden şey, hastanın düşüncelerinin bir kargaşa olmadığı teminatını veren dikkatli bir şekilde haritalanmış kamusal yolu izlemediği olgusudur. Bunun yerine, kırlarda işaret tahtalarını, trafik işaretlerini, bahçe çitlerini ve üzerlerinde yazılı olan 'Bunu geçenler dava edilecektir " işaretini görmediğinden etrafa toslamıştır. Bu kamusal geçitler ve yollar mantık kanalları ve nedensel düşünmedir. Bize, hangi koşullarda bir anlamdan bir başka anlama kayabileceğimizi söyler: Şayet/sonra. Bu yolların belli bir genişliği vardır, böylece herkesin tamamen aynı izleri takip etmesi gerekmez. Ancak, uzun vadede bir kimse sık sık, hatta düzenli olarak engeli aşarsa veya başkalarının bahçelerine girerse dikkat çeker.

Sigara içme ile tasarruf hesabı arasındaki çağrışım, bir başka deyişle, 'Burada bol miktarda sigara içilir ' işaretinin olduğu mülkten, 'tasarruf hesabım var' şeklinde yazılı olan mülke bağlanan patika, oldukça fazla çaba gerektirmesine rağmen sonunda hastanın da yardımıyla yeniden kurulmuştur.

'Çok fazla sigara içilir ' ifadesi, hastanın üniversitedeyken bir kez gittiği sigara dumanıyla dolu bir gece kulübüne bağlandı (ben de Hamburg'a gittim): Bu yer, Kentin Sankt Pauli isimli kısmında bulunuyordu. Hasta Sankt Pauli denince, Sankt Pauli'den gelen Oğlanı hatırlıyordu. Bu, aynı isimli müzikaldeki Freddy Quinn adlı şarkıcı tarafından canlandırılan kahramanın adıydı. Konuşmanın gerçekleştirildiği sırada, Freddy Quinn, Lübeck'deki Kent Tiyatrosunda Anna ve Siyam Kralı oyununda baş rolü oynuyordu (Lübeck'de Siyam Kralı halen gösterimde). Lübeck'de aynı zamanda, etkileyici ve gerçek bir mimari sanat eseri olan ve Lübeck'in amblemlerinden biri olan -ve çağrışım burada ortaya çıkıyor- 50 DM'ın üzerinde yer alan 'Holstentor'u da bulursunuz. 50 DM'ın hastanın konut kooperatifindeki tasarruf hesabına ödediği paranın tam miktarıydı (daha doğrusu: Annesi her ay 50 DM ödüyordu).

Bay B. benim ilk hastalarımdan biriydi ve bu tasarruf hesabı hakkında düşünmek sadece sigarayı bırakma konusunda değil, bu kitabı yazma konusunda da beni ikna etti (belki).

Bu düşünce biçiminde izlenen ilke, açıkça bir durumda bir parçanın bütünün yerine konması diğer durumda ise bütünün parça yerine kullanılmasıdır. Hamburg sigara dumanı dolu olan gece kulübüyle, gece klübü Sankt Pauli ile, Sankt Pauli bunu oynayan aktörle, aktör farklı bir oyundaki farklı bir rol ile, oyun oyunun oynandığı kent ile, kent kent amblemi ile, amblem tasarruf hesabındaki gösterge ile, tasarruf hesabı değeri ile ve değer de konut kooperatifine ödenen miktarla özdeşleştiriliyordu.

DELİLİĞE İLİŞKİN MANTIK

Sözü edilen olayı genel olarak gözden geçiren Amerikalı psikiyatrist Silvano Arieti (1978) şizofrenik bilişin mantığını anlamaya çalışır. Ona göre şizofrenik düşünce:

> (1) kavramın somutlaştırılmasıdır (veya algılanabilir hale getirilmesidir) (perceptualization), (2) benzerliğe dayalı özdeşleştirmedir (von Damarus'un ilkesi) ve (3) yan-anlamlar ile sözelleştirme arasındaki ilişkinin değiştirilmesidir. Bir başka deyişle, kelimenin alışıldık semantik değeri değişmekte ve esas anlamı kaybolurken veya dikkate alınmazken, kelimenin kendisi özel bir anlam kazanmaktadır. (s. 16)

Özdeşliğin sadece benzer öznelere göre varsayıldığı normal düşünmeye karşıt olarak, şizofrenik mantığı izleyen bir kimse kimliği, ortak yükleme göre kabul eder.

> Aslında yüklemin bu tür düşünmenin en önemli yönü olduğu açıktır. Aynı öznenin çeşitli yüklemleri olabileceği için, paleolojik öncüldeki (paleologic premise) yüklemin seçimi otistik düşünmenin (autistic thinking) aşırı öznelliğini, garipliğini ve çoğunlukla yordanamaz oluşunu belirleyecektir... Güçsüz bir durumda olduğu zaman sağlıklı bir kişi özellikle bir sembole ilişkin yan-anlam ve düz-anlam ile uğraşırken ve dikkatini söz konusu sembolün bu iki yönünden birine kaydırırken, otistik kişi özellikle düz-anlam ve sözelleştirme (verbalization) ile ilgilenir ve yan-anlam oluşturma yeteneği konusunda kısmi veya bütünsel bir bozulma yaşar... Paleolojik düşünen bir kimse için sözel semboller bir grubun veya sınıfın temsilcileri olma özelliğini yitirirler, sadece tartışma konusu olan belli nesneye göndermede bulunurlar. (s. 28 ve 31)

Lyman Wynne ve Margaret Singer, şizofrenik düşünceye ilişkin tanımlarını Werner'in (1975) betimlediği normal psikolojik gelişimin il-

kelerine dayandırırlar: 'Gelişim olurken göreli bir bütünsellikten ve farklılaşmanın olmadığı bir durumdan artan bir farklılaşmanın, ayrıntılılaşmanın ve hiyerarşik birleşmenin olduğu bir duruma geçilir.' Klinik olarak gözledikleri şizofrenik bozukluklara ilişkin sınıflamalarında, merkezi olarak nitelendirdikleri özellikler üzerinde odaklaşmaktadırlar:

> (a) Benliği, benlik-olmayandan (nonself) ayırt edebilme kapasitesi; (b) farklı duyuş, itki ve istek türlerini farkederek birbirinden ayırt edebilme kapasitesi; (c) ayırt edilebilir uzmanlaşmış-motorsal, bilişsel, dışavurumcu (expressive), linguistik-becerileri tanımlayabilme; (d) kişisel ve kişisel olmayan nesneler dünyasının çeşitli parçalarını ve soyut ve mecazi özellikleri günlük ve somut parçalarından ayırt edebilme kapasitesi. (Wynne ve Singer 1963, s. 200).

Wynne ve Singer, inceledikleri hastalarda dört farklı karegoride şizofrenik biliş veya iletişim tarzı ayırt etmektedirler: Belirgin bir şekli olmayan, karışık biçimi olan, bölünmüş biçimi olan ve sabit (stable), kısıtlanmış biçimi olan. Bu tarzlar, bir ucunda belirgin olmayan bilişin, diğer ucunda ise kısıtlı bilişin olduğu bir süreklilik üzerinde dizilmiştir. Hasta bir uçta, insanlarla ve birçok düşünceyle aynı zamanda başa çıkabilmesini sağlayacak düşünceleri için bir ana tema bulmaya çalışırken, zayıf kalan ve net tanımlanmamış kavramlara dayanan belirgin olmayan bir düşünce sergiler. Bir odak noktası ve doğru kelimeleri bulamaması dikkate değer bir durumdur. Sözlerine anlaşılabilir bir anlam veremez. Belirgin olmayan düşünmenin görüldüğü hastaların tersine, karışık biçime giren hastalar, 'zaman zaman şaşırtıcı, güçlü, açık ve duyarlı gözlemler yapabilme yeteneğine sahip net algısal ve bilişsel adacıklar gösterirler... (s. 204). Bölünmüş düşünme biçimi olan hastaların 'göreli olarak açık, farklılaşmış dikkat yöneltme, algılama ve iletişim kurma tarzları vardır' (s. 204). Ancak, belli düşünceleri, itkileri ve duyguları biraraya getirme konusunda ciddi bir organizasyon bozukluğu gösterebilirler.

> Rahatsız edici düşünceleri, itkileri ve duyuşları kararsız ve çoğunlukla karmakarışık bir biçimde ayırıp koparırlar... Böylece bu 'bölünmüş' şizofrenik hastalar hem içsel, hem dışsal kaynaklardan gelen duygusal baskılara oldukça fazla duyarlıdırlar. Özellikle, düşünme süreçlerine ilişkin ani, uyumsuz, 'belli bir amaca bağlı olmayan' (unintentional) bozukluklar gösterirler, bunlar, 'aşırı-kapsayıcı' (over-inclusive) düşünce bozukluklarının 'klasik' işaretleridir. (s. 204)

Dördüncü hasta grubunun gösterdiği düşünce tarzı şöyle betimlenmektedir 'aşırı odaklanmanın sabitlik kazandığı ve kısıtlı-kapsayıcı olanlar... Bir açıdan algı ve yaşantılara ilişkin geniş alanları bölmüş olmalarına rağmen, bölünme sabit hale gelmiştir' (s. 205).

Düşünce tarzlarına ilişkin genişlik -Mc Conaghy'nin (1960) betimlediği gibi- kısıtlı-kapsayıcı, aşırı organize ve aşırı odaklı düşünceden, aşırı-kapsayıcı, organize olmamış ve kısıtlı odaklı düşünceye doğru değişir: Çok geniş, çok net yapılaştırılmış anlam paketlerinden, çoğunlukla boş, yapılaşmamış anlam paketleri yollama veya almaya doğru uzanır. O halde, normal düşünce tarzları bu iki uç arasında yer alır. Aşırı kapsayıcı düşünmede ve iletişimde kavramlar, semboller ve işaretler çok geniş bir yan-anlam içerirler, bir başka deyişle duygusal ve durumsal açılardan çağrışım yapan çok geniş bir anlamlar spektrumunu kucaklarlar. Kısıtlı-kapsayıcı düşünmede ve iletişimde ise kavramlar, semboller ve işaretler mümkün olduğu kadar düz-anlamlarıyla kullanılırlar, bir başka deyişle, çağrışımlardan, bir nesneyi veya olguyu göstermenin ötesindeki duygusal içerikten soyutlanırlar.

Gregory Bateson'ın çevresinde, çift-yönlü bağlanma hipotezine (double-bind hypothesis) ilişkin saptamaları ile bilinen grup, şizofrenik düşünmenin ve iletişimin (onlara göre bunlar birbirinden ayırt edilemez) farklı özelliklerini, mantıki tipler arasında ayırım yapılamamasına bağlamışlardır. Bu tipler, Bertrand Russel'ın ve Alfred N. Whitehead'in kavramlar arasındaki soyutluk derecelerini gösterdikleri 'mantıki sınıfların kuramı' temel alınarak yapılaştırılmıştır. Böylece, örneğin, 'insan' kavramı, tek bir somut kişiyi olduğu kadar birey olarak insanları içeren soyut bir kavram olan mantıksal insan sınıfını da gösterir. Yanlış mantıki sınıflandırma yapan herhangi bir kişi, kaçınılmaz olarak, soyut olan ile somut olanı, sınıf ile öğesini, bütün ile parçayı karıştırır Onlara göre, şizofreniye ilişkin belirtiler bütünü, anılan türdeki mantıki karışıklıktan kaynaklanan paradokslardan bir kaçma çabası olarak anlaşılabilir (Bateson ve ark. 1956).

Özetlemek gerekirse, deli düşünme, normal düşünmeden farklı bir mantıksal organizasyona göre biçimlenen bir düşünmedir. Özne ile yüklem arasındaki mantıksal bağlantılar ve mantıki sınıflamalar (bir başka deyişle, soyut olan ile somut olan arasındaki farklar) çevredeki dil sistemine göre oluşmuş bir çerçeveye dayanılarak anlaşılamaz. Bu, dile ilişkin yan-anlam ve düz-anlam kullanımından -her bir kavram ve kelimenin

anlamının genişliği- sapmaya yol açar. Kelimeler ya yan-anlam içeriklerinden somuta götürücü biçimde soyutlanırlar (örneğin bunlarla ilgili duygulardan) veya sosyal uzlaşmaya (bir başka deyişle gündelik yaşantılara) uymayan biçimde benzerliklerine göre özdeşleştirilirler Bu sapma iletişimde kopuşa yol açar, çünkü, hastanın kendini ifade etme bağlamı etkileşimde bulunduğu ortaklarına göre artık anlaşılır ve yordanabilir değildir.

Söz konusu olay ile çocuğun düşünme biçimi arasında benzerlikler olduğu için buraya kadar gerçekleştirilen açıklama, eski bilişsel örüntülere geri dönüş (regression) olarak daha çok psikanalitik terimlerle yapılmıştır; 'paleolojik' teriminin kullanılması bundan kaynaklanmaktadır. İkinci bir açıklama yaklaşımı Bleuler'inki olarak eskilere uzanmaktadır. O, bu tür düşünmenin yapısının, beynin belli işlevsel bozukluklarının aşağı yukarı tesadüfi bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir.

Kabul edilen biliş ve iletişim normlarından hareketle sözü edilen sapmayı açıklamaya çalışan herhangi bir girişimin, bu apaçık normalliği ve kaynağına ilişkin mekanizmalarla düzenlilikleri sorgulaması iyi olacaktır Organizasyonsuzluk çok daha olası iken neden belli bir biliş organizasyonunu bir kavramın ortalama anlamı olarak kabul ederiz?

6

Fark Yaratan Farklar

ZİHİNSEL EGZERSİZLER

Köpekler ile havlama arasındaki fark nedir? Hiçbir fark yoktur. Köpekler devamlı havlarlar.

Timsahın farkı nedir? Suda yüzer ve karada yürür.

Hipopotam'ın farkı nedir? Hiçbir fark yoktur!

Bir timsah ile bir hipopotam arasındaki fark nedir? Timsah açısından bir fark vardır, fakat hipopotam açısından yoktur (Gernhardt ve ark. 1979, s. 23).

İÇERDE Mİ, DIŞARDA MI

Entellektüel (Batılı) düşünmenin gelişiminde, mantığa ilişkin yasaları sistematik hale getirmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Tartışılan sorun daima, kavramlar ile anlamları arasındaki ilişkiler, bunların karşılıklı ilişkileri, anlamın içeriğiyle genişliği arasındaki ilişki ve önermelerin doğru veya yanlış olarak değerlendirilmesi konusu olmuştur. Bu yönlerden hangisinin temel alındığına bağlı olarak farklı mantık tipleri gelişmiştir: Önermeler mantığında (logic of propositions), önermelerin doğruluğu veya yanlışlığı ile ilgilenilir; yüklemler mantığında (logic of predicates), anlamın kararlaştırılmış içeriği (niyeti) ele alınır; sınıf mantığında (class logic) ise kavramların anlamının genişliği ele alınır. Bertrand Russel (1903) şöyle yazar: 'Mantık üzerine çalışmalarda iki farklı

bakış açısı, genişlik (extension) ve niyetin (intension) ayırt edilmesi gelenek haline gelmiştir. Matematikte özellikle birincisi ele alınırken, filozoflar, genellikle ikincisini daha temel olarak görmüşlerdir' (s. 56).

Bu girişimlerin hepsinde ortak olan nokta, mevcut kavramlar sistemine dayanmaları ve (bir kez daha) gözleyeni soyutlamalarıdır. İddia edilen gerçek durumu incelerler ve 'şeyleri' çevreden açıkça koparılmış bütünler olarak gören, onlara özellikler yükleyen ve davranışları hakkında saptamalar yapan gözlemciden bağımsız nesneler ile kavramlar arasında üstü kapalı nesnel bir ilişki olduğunu varsayarlar. Yemek listesinin sadece durağan düzeyi dikkate alınmıştır ve mantıkçılar arası akademik tartışmalar bundan ibarettir. 'Bu bir Viyana şinitzelidir!' önermesi, tabakta yer alan gerçek et parçası (düz-anlam) biftek olduğu için mi, yoksa üstü ekmek kırıntıları ile kaplanmış dana eskalopu hâlâ 'Viyana şinitzeli' sınıfında sayıldığı için mi (yan-anlam) doğrudur?

Bu yolla doğruyu aramanın temelindeki düşünce, şeylerle koşullar arasındaki hakiki ilişkileri durağan kavramlar arasındaki durağan ilişkilerle biçimlendirme olanağıdır (Wittgenstein'a 1921 bakınız). Bu durağan, nesnelleştirici bakış açısından vazgeçilirse ve gözlemci ile kavramların kullanılış biçimi de dikkate alınırsa, yepyeni sistemleştirme seçenekleri ortaya çıkar. Listedeki nefis yemeklerin pişirilmesinde hangi tarifelerin kullanıldığını ve oldukça iştah açan isimlerin nasıl verildiğini incelersiniz.

Bir kez daha düzenleyici ve betimleyici kurallar, birincil- ve ikincil-düzey betimlemeler arasındaki ilişkinin incelenmesi söz konusudur. Bir gözlemci, nesneleri ve karşılıklı ilişkilerini betimlerken ne yapmaktadır?

George Spencer-Brown (1969) *Biçimin Yasaları* adlı denemesine, benzer bir soruyla başlamaktadır. Bu deneme de geniş kapsamlı bir sisteme mantık getirmeye yönelik pek ortodoks olmayan bir girişimdir. Tarifleyici yaklaşımı, yaygın olabildiği kadar basit bir yanıt da getirmektedir. Düşünme biçimlerinin tümü, buna bağlı olarak mantık biçimlerinin tümü, içerdeki ve dışardaki ayırımına indirgenebilir. Tüm mantık yapıları bu basit işlemden, bir başka deyişle, bu basit (zihinsel veya zihinsel olmayan) süreçten hareketle geliştirilebilir.

Tüm bilişin temeli, bir anlam alanına öyle bir sınır çizmektir ki bu sınırın bir tarafından -içerden- öbür tarafa, dışarıya, sınırdan geçmeden gidemezsiniz. Bu durum, anılan alanın içeriği ne olursa olsun geçerlidir. Düz bir kağıt üzerine çizilen bir daire veya kaldırım üzerine çizilen bir

sek-sek karesi anılan sınır için örnek teşkil edebilir. Bu sınır çizgisi, ayırımın yapıldığı alanı (kağıdın yüzeyini veya kaldırımı) tamamen farklı iki alana, ayırımın iki tarafına böler.

Tüm alan -bir başka deyişle, bir ayırım süreciyle birbirinden koparılan tüm dünya- bütün içeriğiyle birlikte ayırımın 'biçimi' olarak adlandırılacaktır. Bu, iki örneğimizde kaldırımın (kağıdın) bütün yüzeyinin, tüm içeriğiyle -sek-sek alanının (dairenin) hem içinde hem dışında- 'biçim' olarak adlandırılacağı anlamına gelir. Biçime ilişkin bu anlayış, onun günlük anlamından ayrılır. Örneğin, bir otomobilin biçiminden bahsediyorsak, biçimi otomobile bir sıfat olarak veriyoruz demektir. Ancak, Spencer-Brown'ın tanımında biçim, çevreden farklılaşan içeriğe (şey, otomobil, sistem) değil, ikisi arasındaki ilişkiye bir özellik olarak yüklenir. Otomobilinizi bir ağacın üstüne doğru sürerseniz, içerisi ile dışarısı, otomobil ile dünyanın geri kalan kısmı arasındaki sınır değişir, bir başka deyişle biçim, sistem ve çevre arasındaki sınır değişir. Biçimi bir nesnenin özelliği olarak alırsanız, sistem ile çevre arasındaki ilişkinin bir kısmını soyutlarsınız. Parmağınızı bir süre için hidroklorik asit içine sokarsanız, parmağınızın alacağı şeklin parmağınızın ve çevrenin özelliklerinin sonucu olacağından kuşku duymanıza gerek kalmaz. Şayet içerisi ile dışarısı arasındaki ayırım erirse, biçim de erir (sözü edilen barbarca örnekte, bu biçim parmağınızdır).

Biçime ilişkin bu ilişkisel tanım farklı mantık türleri arasındaki çelişkinin eritilmesinde de kullanılabilir. Gözlemcinin yol açtığı farklılıkların yanı sıra, linguistik ayırımları da göz önünde bulundurmalıyız. Bir ayırımın her iki tarafının adlandırılması mümkündür (Şekil 6-1). Bir taraf veya öbür taraf için ne gibi bir adın seçildiği gerçekten önemsizdir. Örneğin, dış tarafı içerisi, iç tarafı dışarısı olarak adlandırırsanız, linguistik kullanım ve buna bağlı olarak anılan kavramların anlamları değişir, fakat her iki durumda da aralarındaki ayırım aynı derecede sembolleştirilmiş olarak kalır. Hatırlatacak olursak, somurtan, garip ve kaba davranan ergenlik çağı çocuklarınıza, devamlı kendi içsel yaşantılarıyla uğraşmaktansa artık kabuklarının dışına çıkmalarını önerdiğinizde büyük bir olasılıkla aynı yanıtı alacaksınızdır: 'Bu yolu çoktan denedim. Orada da yapacak bir şey yok!'

'İçerde' veya 'dışarda' nitelemesi farklılaşan içeriğin bir öğesi değildir. Viyana şinitzeli ile birlikte verilen şarabın adı, şarabın bir öğesi değildir. Dilin semantik mekanında, olayın başka bir alanına özgü ikinci bir ayı-

rımı gösterir. Şarabı tadan çakır-keyif kişinin yaptığı duyumsal ayırım, şarap şişesinin üzerindeki yazıyı okuyan tüketicinin şarap satın alırken yaptığı ayırımdan farklıdır. Şarabın bozulması veya adların hileyle karıştırılması nedeniyle şarap yerine birayı tercih edenler olsa bile şaraba verilen adın, kendine özgü tadını, içme zevkini ve yol açtığı hoş sarhoşluğu nesnel olarak gösterebileceğini hiçbir zaman aklımıza getirmemeliyiz.

Şekil 6-1

Biçim, ayırımın her iki tarafıyla oluşturulduğu gibi, ayırımın iki tarafına verilen isimlerin anlamı, daima anlam genişliğine ilişkin bütünün ikiye bölünmesinin bir sonucudur. Bu nedenle, bir kavramın anlamı hiçbir zaman tek başına kavranamaz; neyin içerildiğine ve neyin dışarda bırakıldığına eşit olarak bağlıdır. Olumsuz anlam, hangi anlamın desteklendiğini belirler. Böylece, bir kavramın içeriği (niyeti) hiçbir zaman, sadece olumlu olarak buna yüklenen davranışa ilişkin özellik ve örüntülerce belirlenmez, tartışılanlar tarafından da olumsuz olarak belirlenir. İçerde ifadesinin ne anlama geldiğini görebilmek için, dışarda kelimesinin ne anlama geldiğini bilmeniz gerekir. Aynı durum, sınıf mantığı için de geçerlidir. Bir kavramın anlamının genişliği (uzantısı) yapılan ayırım sonucu nelerin içerildiğine, nelerin dışarda bırakıldığına dayanır. Uç bir örnek delik örneğidir. Bu durum, sadece neyin kendi dışında yer aldığıyla tanımlanabilir (peynir, çorap ve benzeri), neyin kendi içinde olduğuyla değil (hiçbir şey). Bağlam, bir kavramın anlamını, bir başka deyişle hem içeriğini, hem genişliğini belirler.

Sonunda ayırımın bir tarafı doğru, diğer tarafı yanlış olarak değerlendirilirse, tüm önermelerin ya doğru, ya yanlış olduğu iki değerli bir mantık dünyası yaratmış olursunuz. Aristo'dan beri Batı düşüncesinde geleneksel mantığın yasalarını belirleyen, özdeşlik dogması (dogma of identity), çelişmezlik dogması (dogma of the excluded contradiction) ve üçüncü halin olmazlığı dogması (dogma of the excluded third party), ayırımların bir sonucu olarak açıklanabilir. Bir gözlemci, ayırımın özelliğine göre ayırımın aynı tarafına topladığı her şeyi birbiriyle özdeşleştirir; bir tarafa verdiği anlamı aynı zamanda öbür tarafa yüklemesine izin ve-

rilmez. Şayet böyle yaparsa, anlamın iki alanı arasındaki sınırı eritir - bir ayırımdan kurtulur. Her iki anlamı doğrulamak (affirm) ya da yadsımaktan (negate) başka çaresi yoktur.

Bugüne kadar mantığı sistemli hale getirmeye çalışan düşünürlerin tümü, zaten mevcut olan durağan bir kavramlar sisteminden hareket etmişlerdir ve bu da verili durağan bir dünyayı betimlemektedir. Spencer-Brown'ın yaklaşımında yeni olan şey, böyle bir kavramlar sisteminin dinamiğini ve gelişimini, farklılaşmayı ve farklılaşmamayı incelemesidir. Bu süreç, dile ilişkin tamamen farklı bir anlayışa yol açmaktadır; kelimelerin, isimlerin, kavramların ve diğer sembollerin, özellikle bu sembollerden birini açık bir biçimde bir şeye veya bir anlama yüklemeyi mümkün kılacak bir düz-anlam (gösterme) işlevi yoktur. Bunlar her zaman belirsiz biçimde birçok farklı anlamla ilişkilidirler, bir başka deyişle, bunların yan-anlam içeriği yüksektir. Dilin belirsizliği, günlük dilimizi ve karşılıklı anlaşmamızı niteleyen göreli kesinlikten daha az açıklama gerektirir.

Delilik yapılarını, düşünceye ve iletişime ilişkin normallikten sapan ayırımlara, bunların artan veya azalan yan-anlam veya düz-anlam içeriğine dayanarak açıklamak isterseniz, anlamların kısıtlanmasına ve genişletilmesine ilişkin mekanizmalara ve dinamiğe, yeni engellerin kurulmasına ve eski engellerin eritilmesine ilişkin sorgulama başlar Sek-sek oyununun deli biçimini oynama ile bunu normal biçimde oynama arasındaki ayırımı birbirinden ayırt eden nedir?

ZORUNLUK VE OLANAKLILIK: 'TÜMÜ....' VE 'BİRİ....'

Mantık kurallarına uyarak konuşmak isterseniz, kesin kuralları izlemeniz ve sembollerle kavramlara anlam yüklerken belli koşulları yerine getirmeniz gerekir. Bu kurallar, bir kelimenin, isimin, kavramın veya sembolün mantıki olarak doğru kullanılmasının sınırlarını belirler, bir başka deyişle, çok çeşitli yan-anlamları kısıtlayan zorunluk ve olanakları belirler.

'Kuzgunların tümü siyahtır' cümlesini örnek olarak alalım. 'Tümü/-tır' (All/are) saptaması, kuzgunlara siyah sıfatının verilmesine ilişkin tesbitin geçerli olduğu iddiası hakkında bir önerme içermektedir. Bütün kuzgunlara uygulanabilir. Böylece, siyah olmak, kuzgunlarla zorunlu olarak

bağlantılı olması gereken bir anlamdır. Kuzgun olarak bilinmek isteyen birisi, siyah görünmek zorunda olduğunu bilmelidir. Şayet önerme, 'Bazı kuzgunlar siyah olur.' deseydi, sınırlandırma farklı olacaktı.

Bireyler (kuzgunlar) ve yüklemler (siyah) arasındaki ilişkiye yönelik geleneksel yüklem mantığında bu tür bir önerme, yüklemin geçerliğine ilişkin sayısallaştırıcı (numerical) bir sınırlandırmadır. Bu nedenle bütün bireyleri (şeyler, nesneler ve bunun gibi) gösteren bir sembol 'tümel niceleyici' (allquantor) olarak adlandırılmaktadır. Bunun tersi olan sembole, tikel niceleyici (existence quantor) denmektedir. Bu ise anılan sıfatın yüklenebileceği en azından tek bir bireyin var olduğunu belirtir. 'En azından bir siyah kuzgun var' önermesinin geçerli olduğu alan çok daha kısıtlıdır. Anılan ifade, kuzgunlarda siyah rengin olanaklı olduğunu belirtir. Ayırımlar incelenirken hemen bireylere yönelik olduğu varsayılmasa da, 'tümü... ve 'en azından biri.... önermelerini içeren bir sembolün (örn., bir kavramın veya kelimenin) mantıki açıdan olanaklı ve zorunlu anlamlarına ilişkin engelleri betimlemek mümkündür. Ayırımın (sek-sek alanının) içindeki mekanı dışından ayıran özellik, zorunlu olarak sembolün içini tanımlayan anlama ait olmalıdır. Bunun yanı sıra, aynı özelliğin başka bir şeye yüklenebilmesi de olanaklı olmalıdır. Mantıki açıdan siyah/siyah değil ayırımı ancak, aynı zamanda 'Ayırım içindeki her şey siyahtır' ve 'Siyah bir şey var' koşulları da sağlanırsa anlamlı olur. Bu kutuda yer almak isteyen herhangi bir kimse, zorunlu ve olanaklı bir koşulu yerine getirmelidir; bir gözlemcinin onu siyah olarak nitelendirebilmesi olanaklı olmalıdır. Kuzgunlar, cenaze arabaları, rahipler, muhafazakâr politikacılar, bazı kediler, siyah panterler, Tahiti plajı, kara fanteziler, Güney pasifiğin ünlü siyah Kulukulusu ve bundan çok daha fazlası bu kutunun içeriğini oluşturur. Bu, bütün kuzgunların veya kedilerin veya muhafazakâr politikacıların zorunlu olarak siyah oldukları anlamına gelmez, fakat, ayırımın içinde kalmasını sağlayacak bir şeyin gerçekten mevcut olması veya olanaklı olması gerekir (bir kuzgun, uğursuzluk getiren küçük bir kedi veya bir cenaze arabası).

Her anlam sistemi, içindeki sembollerin ve anlamların birleşmesini sağlayan anılan koşullar yerine getirildiği takdirde mantık alanında yer alır. Ancak bu koşul, dili kullanırken sözü edilen koşulları yerine getiren iki kişinin aynı anlamı tek bir kelimeyle ifade etmelerini sağlamayabilir. Kelimelere veya sembollere bu iki sınırı aşmayan öznel anlamlar veren herkes, düşünce ve dil biçimi açısından uzlaşılan iletişim sınırları içindedir. Böyle kişiler, anlam sistemlerini değiştirmeleri doğrultusunda baş-

kalarını rahatsız etmezler veya uyarmazlar. Onlara güçlük çıkarmazlar (heyecanlandırmazlar), böylece kendileri de heyecanlanmazlar, ne uyarılırlar, ne de rahatsız olurlar. Öte yandan, bu sınırlar bir anlam sisteminin gelişmesini sağlıyorsa, uzlaşma alanının içinde kalabilecek mantıki bir düşünme ortaya çıkar. Deli düşüncedeki delilik, anlamların ayırım çizgisini ve normal düşüncenin sınırlarını izlememe olgusuyla açıklanabilir. Resmi uzlaşmaya uyulmaz, çünkü, linguistik ve diğer semboller normla karşılaştırıldığında, ya artan ya da azalan bir yan-anlam içeriğine sahiptirler, bir başka deyişle, anlam ya çok fazla ya da çok azdır. Burada değinilen şizofrenik düşünce bozukluğuna ilişkin tüm özellikler anılan sapmadan kaynaklanır. Bunlar, deli olarak nitelendirilen sembol sistemlerinin, uzlaşma alanına ait sınırlandırmalara (bir başka deyişle, aynı olanaklara ve zorunluklara) uymadığının ileri sürüldüğü hipotezin ortaya atılmasına önayak olmuşlardır.

Burada uzlaşmanın resmi koşulları hakkında konuştuğumuza lütfen dikkat ediniz. Şayet bunlara uyarsanız, içeriğe ilişkin soru, örneğin Güney Pasifiğin ünlü, siyah Kulukulusu gerçekten var mıdır, yoksa var olabilir mi sorusu hâlâ yanıt bekler. Görüşü uzlaşma alanından sapan herhangi bir kişi, genellikle deli tanısı alarak bir kuruma kapatılmaz; böyle çoğunluktan ayrılan bir kişi, kendi bilimsel okulunu, politik partisini veya dini tarikatini kurabilir. Kulukulu'yu bulmak için geziler düzenleyerek gerçekliğe ilişkin bu görüşünde başarı kazanmak için hevesle misyonerce etkinliklere girişebilir. İleri sürdüğümüz görüşün, David Cooper (1977) gibi şizofrenleri çoğunluktan ayrılan kişiler olarak betimleyen antipsikiyatristlerin görüşüyle çeliştiğini belirtmeliyiz. Delilik sadece içerik açısından değil, biçimsel olarak da uzlaşma alanından ayrılma olarak nitelendirilebilir. Bir kişinin görüşü biçimsel olarak uzlaşma alanıyla uyuştuğu halde, içerik açısından saptığında bu, delilik olarak ilan edilirse psikiyatrinin istismarı başlar.

Bütün anlam sistemlerinin benlik-organizasyonu (sadece mantığın kurallarına uyanlar değil) organizmalar için tanımlanmış olan aynı evrimsel ilkeleri izler veya bunun tersi olur. Yaşama ilişkin benlik-organizasyonu biçimin yasalarına göre betimlenebilir. Bir canlı varlığın davranış örüntülerine ilişkin çeşitlilik iki şekilde sınırlıdır. Bir yandan kendilerine özgü içsel yapının sonucu olan zorunluklara uymaları gerekir; öte yandan çevre tarafından açık bırakılan olanaklara da uymaları gerekir. Bir ayırım olarak canlı organizma -derisi onun içini dışından ayırır- yalnızca onu hem bir bütün olarak sürdüren içsel yapılara ve süreçlere, hem de

bu ayırımın bağlamına ve dünyasına uyan bir davranış gösterebilir. Davranışı aracılığıyla, ayırımın yer aldığı dünyanın biçimini betimler (birinci dereceden). Aynı durum, dil gibi semboller sistemi alanında gelişen ayırımlar için de geçerlidir. Semboller ve kelimeler organizmaların yerini alır; davranış örüntüleri (birinci-düzey betimlemeler) anlamların (ikinci-düzey betimlemeler) yerini alır. Ancak, bir organizmanın dünyasına ilişkin biçimin, dilin biçimiyle uyuşması gerekli değildir; ne yaşamın zorunluklarının ve olanaklarının mantığınkilerle ne de yemek pişirme ve yemenin zorunluklarının ve olanaklarının, geliştirilen yemek listelerininkiyle uyuşması gerekmemektedir.

ÇOCUKLARIN DİLİ

Sembollerin anlamlarının giderek daha fazla benimsenmesi ve dışlanması (progressive inclusion and exclusion of the meaning of symbols) süreci, en iyi şekilde çocukların konuşmayı nasıl öğrendiklerinin incelenmesiyle anlaşılabilir. Onların ana dili öğrenme biçimi yetişkinlerin yabancı bir dili öğrenme biçiminden farklıdır. Çocuklar konuşmayı konuşarak öğrenirler.

Dünyadaki bir çok dilde, anne, nene, papa, baba veya dede çocuğun ilk kelimeleridir. Ancak, anılan anne veya baba kelimelerinin, kişisel olarak anne veya babaya yönelik olduğu düşünülmemelidir. Esasında, bu sesler dile özgü bir ifade olarak kabul edilemezler. İletişim kurma çabası değil, Rene Spitz'in (1954) terimleriyle, çocuğun öznel olarak nasıl hissettiğini aktaran 'sözel davranımlardır' (verbal gestures): Ancak, bu, çocuğun nasıl hissettiğini ifade etmek istediğini göstermemektedir, böyle kapsayıcı bir kelime sadece çocuğun arzuladığı şeylerin tümünü gösterir, örneğin: 'Acıktım', 'annemi istiyorum', 'canım acıyor', 'annem odaya girdi', 'sıkıldım' vb. çok çeşitli anlamları olabilir. Bu sözel davranımlar, belli tek bir şeyden daha fazla şeyi içerirler, bir yönü, bir gereksinimi, bir isteği ve bir atmosferi ve söz konusu şeyi veya nesneyi, hepsini aynı anda betimlerler (Spitz 1965). Çocuğun dili kullanma biçimini, yetişkinlerin veya daha büyük çocukların bu kelimeleri kullanma biçimiyle karşılaştırırsanız, çocuğun kelimelerinin son derece büyük, neredeyse her şeyi içeren bir anlam alanının olduğunu görürsünüz.

Tek-kelime dönemi olarak adlandırılan uzunca bir süre boyunca, çocuğun tüm ifade biçimleri sadece bir kelimeden oluşur. Bütün bu tek ke-

limelik cümleler yetişkinlerin dilinde içerdiklerinden daha geniş (aşırı kapsayıcı) anlamlarda kullanılırlar. Bu nedenle, dilin kazanılmasıyla ilgili birçok araştırmacı bunları tek kelimelik cümleler olarak betimlemektedir, çünkü, cümlenin tümüne ait fikri ifade etmektedirler (dilin kazanılmasına ilişkin araştırmaların gözden geçirilmesi Szagun tarafından gerçekleştirilmiştir [1986]). Çocuk görünüşe göre, belli bir kelimeyi belli bir duruma bağlar. Zaman içinde bu semboller sistemi geliştirilir. Konuyu değiştirmeden, iki tek-kelimelik ifade aynı bağlamda kullanılır. Her iki kelime, tek başına ve birbirine bağlanmadan yanyana durur ve aynı bağlamın farklı yönlerini sembolize eder. Çocuk bir ayırım yapar; durumun çeşitli olanaklı yönlerinden birini alır ve bunu bir ayırım ölçütü yapar.

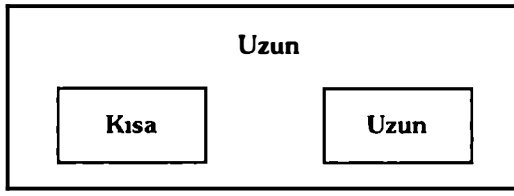
Bu artan farklılaşma evresinde, yetişkinlerin dilindeki anlamlarla karşılaştırıldığında, çocuk tek tek kelimeleri 'aşırı genişlikte' (overextended) de kullanır (Clark 1973). Değinilen aşırı genişlik, örneğin, çocuk, bütün hayvanları 'hav-hav' olarak çağırdığı zaman izlenebilir. Üzerine binebileceğiniz dört ayaklı hav-havlar vardır, süt veren hav-havlar, uçabilen hav-havlar vardır Çocuk, bundan sonraki adımda, bazen uçabilen hav-havlar ile uçamayanları birbirinden ayırır. Uçamayan hav-havlar grubu, vak-vaklar alt grubuna ayrılır. Ancak, vak-vaklar hala hav-havdır: 'Bütün vak-vaklar, hav-havdır', fakat 'bütün hav-havlar vak-vak değildir'

Esasında geniş olan bir anlam alanını sınırlandırma ilkesi sadece bireye özgü dil gelişiminde görülmez; bunun uzantıları standart dil yapılarında da yer alır. Birisinin boy uzunluğunu sorduğumuzda: 'O adam 1.20 metre uzunluğunda' yanıtını alırız. Genellikle yetişkin bir erkek için bu boy uzunluğunu oldukça kısa saydığımız halde, 'uzunluk' kelimesini kullanırız. Buradaki uzun, uzunun yanı sıra kısayı da içeren bir anlam alanını kapsar.

Şayet ilkeyi, sek-sek kareleri kullanılarak yapılan ayırımlara ve ayırımların ayırımlarına göre yeniden tanımlarsak, şu örneği elde ederiz (Şekil 6-2).

'Uzun' kelimesi iki farklı anlamı ifade etmektedir: Birinci olarak, kısa ve uzun gibi iki koparılmış öğeden oluşan sınıfı ve ikinci olarak bu öğelerden birini ifade eder. Birinci durumda, daha soyut bir anlamda kullanılır. Aynı durum, hav-hav ve vak-vak için de geçerlidir. Bir dizi örnek bulmak kolaydır. Bir papaya koklarsınız ve şu soru ile karşılaşırsınız:

'Kokuyor mu?' Tabii ki bir kokusu vardır. Ancak dili kullanırken 'Kokuyor mu?' sorusu genellikle kötü kokusu olup olmadığına ilişkindir.

Şekil 6-2

Bir kelimenin anlamının evrimi çevrenin ona ne derece genişlik tanıdığına bağlıdır. Önceleri, anlam sisteminin değişmesinde sarsıcı (bir başka deyişle rahatsızlık verici ve uyarıcı) bir etki yaratanlar, çoğunlukla diğer aile üyeleri ve daha sonra dil topluluğunun tüm üyeleridir. Gösterdikleri davranım aracılığıyla, çocuğa kullandığı kelimelerin uygun olup olmadığına veya normdan farklılık gösterip göstermediğine dair işaret verirler. Bu geribildirim süreçleri çocuğun ayırım ölçütlerini sorgulamaz (sarsmaz) ise tamamen bir doğrulama işlevi görür. Bu sohbetteki etkileşim sürecinde yer alan karşılıklı eğip bükmeyle bireylere özgü ayırımlar eşzamanlı ve eşgüdümlü hale gelir. Ancak, çocuk genellikle, yetişkinin büküldüğünden daha fazla eğilir. Yine de, oldukça sık olarak ailelerin tümünün çocukları tarafından keşfedilen kelimeleri kullanmaya başladıklarını görürüz. Bunlar çoğunlukla çarpıtılan özel isimler olup, sonradan genellikle evde beslenen hayvanlar için kullanılır. Ne de olsa bu yeni kelimeler uydurma işi, eğip bükmenin karşılıklı bir ilke olduğunu desteklemektedir.

Konuşma sırasında çocuğun dikkati, bir sembolün sosyal açıdan onaylanan anlam genişliğine ilişkin belli öğelere yönelmiştir. Bu süreç içinde, diğer anlamlar dışarda bırakılır. Dilin kazanılması sürecinde, sembollerin anlamının özel (yan-anlam) içeriği azalır. Sembolün öznel anlam genişliği içinde biraraya getirilmiş olan anlamlar bütünü arasından (Clark 1973) bazı anlamların atılması ve reddedilmesi, kişinin kendi ayırımları artık tartışma konusu olmaktan çıktığında ve etkileşim ortağından bir rahatsızlık işareti gelmediğinde durur. Ancak bu süreç, iki bireyin aynı sembole aynı anlamları vermeleri gerektiği veya verebilecekleri anlamına gelmez. Söz konusu anlam, hiçbir zaman tek başına düz-anlam değildir.

MARKA OLARAK SEMBOLLER: SADECE BİR İSİM OLMAKTAN ÖTE

Bir otomobilin adı, otomobil adından başka bir şey değildir ya da insan öyle düşünür. Ancak bu gerçekten doğru olsaydı, reklam psikolojisi diye bir meslek olmazdı, henüz telif hakkı olan eşyalar icad edilmemiş olurdu ve bir otomobili, bir torba patates aldığımız gibi alırdık.

Patatesler ve otomobiller (defalarca değinilmesine rağmen) tam anlamıyla bizim konumuz olmasa da bunlar ve bunlara ilişkin markalar, ayrıca tüketim davranışlarımızın bazı özellikleri, sembollerin yan-anlamları ve düz-anlamları arasındaki farka bir örnek olarak gösterilebilir.

Örneğin, aşağıda isimleri (düz-anlamlar) verilen eşyalar veya dükkanlar size neleri hatırlatır? Bir yanda Rolls Royce gibi eşyaları satın aldığımız (veya duruma göre satın almadığımız) ve Tiffany gibi dükkanlar, diğer yanda Volkswagen satın aldığımız ve Woolworth gibi dükkanlar size neleri hatırlatır? Bu otomobillerden birini veya diğerini kullanan veya dükkanlardan birinde veya diğerinde alışveriş yapan kişilere ne gibi özellikler yüklersiniz? Bu soru sorulmadan çok önce çeşitli anlamlar çıkardığınızı fark edeceksiniz. Belki, sadece ilgili kişinin cüzdanında ne kadar para olduğu konusunda net bir fikir sahibi olmakla kalmayacak, bir Rolls Royce sürücüsünün veya bir Volkswagen sürücüsünün farklı özelliklerini, politik görüşlerini, koşullarını ve yaşantılarını da tahmin edeceksiniz. Ne tür bir otomobiliniz olduğunu söyleyiniz, size kim olduğunuzu, en azından, sizin kim olduğunuzu düşündüğümü söyleyeyim. Tabii, bir otomobil almak pek güvenilir bir psikolojik test değildir. Her bireyin, böyle (varsayılan) bir isim ile bağdaştırdığı çok çeşitli anlamlar olabilir. Ayrıca, isimler değişkendir ve genellikle belli bir süre için geçerlidir.

Anlam veya sembollerin taşıyıcısı olamayan çok az şey vardır. Bir politikacının gözlükleri zekasının bir ifadesi olabilir, bir işletmecinin saati başarısının bir işareti olabilir, yeni bir çamaşır makinesi mutlu bir evliliğin sembolü olabilir. Doktor, profesör veya asalet ünvanları bir isimin sadece bir parçası olarak kullanılır, çünkü isimler hiçbir zaman sadece isim değildir. Aynı şekilde, reklam psikologları satış amacıyla ürünleri kamuya pazarlama imajı yaratmaya çalışmaktadırlar. Bunu, metanın[1]

1. Yunanca Syn birlikte, ballo fırlatıyorum (sembol) anlamına gelir.

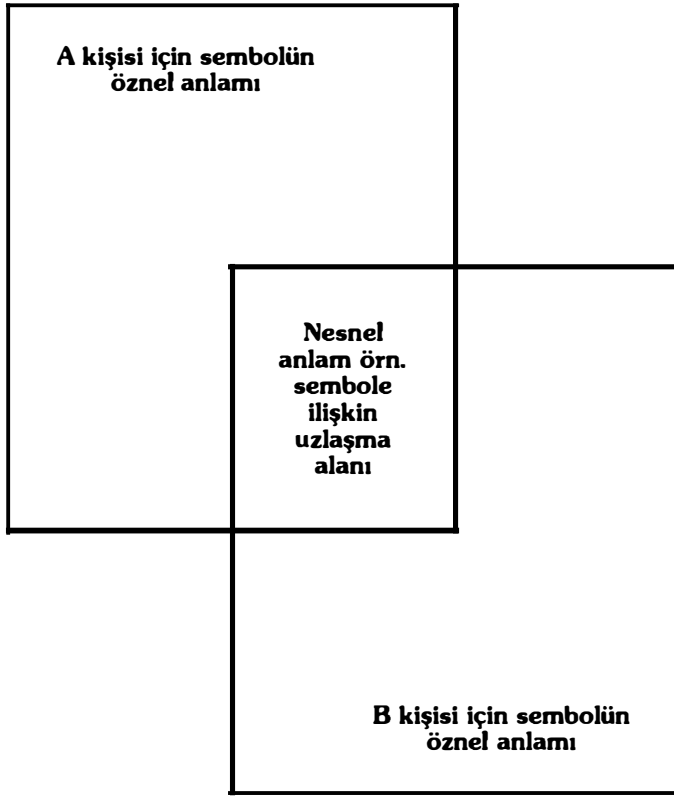
kullanım değeri ile temelde hiçbir ilgisi olmayan güdüleri sistematik olarak kullanarak, tüketicileri baştan çıkaracak birtakım anlamlar oluşturarak yaparlar. Güzel kadınların cinsel açıdan çekici kalçaları, otomobillerin 'bacakları' ile ilişkilendirilir, böylece bu kalçalara duyulan arzu, lastiklere kaydırılır. Bu anlam dönüşümünün dayandırıldığı (tamamen delice) örüntü, bizim sek-sek karesine denk düşer. Garip olan durum, mantık açısından birbiriyle hiçbir ilişkisi olmayan şeylerin özdeşleştirilme stratejisinin aslında işe yarıyor olmasıdır; bu yolla lastik satışları artmaktadır. Anılan durum sembollerle anlamlar arasında, ilgimizin neyin üzerinde odaklaştığına bağlı olarak -sadece mantıklı olanları değil- aşağı yukarı her tür bağlantıyı yapabildiğimize ilişkin bir kanıttır.

Ticari eşyalara ilişkin imajların kaderi, bu yan anlamların değişebileceğini kanıtlamaktadır. Erkeklerin rahat tişörtleri üzerinde yer alan ünlü timsahın yaşam döngüsünün incelenmesi, bir sembolün anlamının genişletilebileceğini gösterir. Sözü edilen hayvanların işlendiği tişört kalitesinin özellikle iyi olduğu bilindiğinden, bu tabii ki fiyatların yüksek oluşuna da yansımaktadır. Ancak, böyle pahalı şeyler alabilecek yeterli sayıda zengin insan mevcuttur. Onlara göre timsah iyi kalitenin bir sembolü haline gelmiştir. İyi bir tişört arıyorsanız, tekstil konusunda uzman olmanız gerekmez, yapacağınız tek şey timsahı aramaktır. Bir tişört almanın karmaşık etkinliği ve seçme zorluğu böylece ortadan kalkar. Fiyat, tişört alanlar arasında doğal ayıklanmaya yol açmıştır. Bunları alabilecek durumda olan grup sınırlıdır. Bundan böyle timsah teriminden, daha iyi şeylere işaret eden birtakım anlamlar türetilmesi mümkün olmuştur. Sonuç olarak, özel bir hava yaratmak isteyen kişiler bu amblemin olduğu tişörtleri satın almışlardır. Ürünün özel kalitesi iyi niyetle takdir edilmesine rağmen, satın almadaki esas amaç bu olmamaktadır. Sonunda timsahlar, piyasadaki tişörtlerin dışında başka giysiler üzerinde veya ucuz taklitleri üzerinde de görülmeye başlamıştır. Sembol bir meta haline dönüşmüştür. Popülerliğinin artması, timsahın orijinal anlamını yitirdiğine ve yeni bir anlam kazandığına işaret etmektedir. Olduğundan daha fazla görünmek isteyen kullanıcının bir sembolü haline gelmiştir. Bu arada, timsahlı tişörtlerin kalitesiyle ilgilenen tüketicilerin ise tişörtleri satın aldıktan sonra timsahı söktükleri bilinmektedir.

Belki isimlerin yan-anlamını daraltmanın hâlâ en iyi yolu sayıların kullanılmasıdır. Kişilere özgü bireysel özelliklerin anlamsız kalması istendiğinde, sayılarla anılmalarının haklı nedeni bu olabilir. Ancak, kişisel atıf numaralarına da kullanılma sürecinde 007 örneğinde olduğu gibi anlam yüklenebilir.

YER DEĞİŞTİRME VE YOĞUNLAŞTIRMA: BİLİNÇALTI AYIRIMLAR

Linguistik iletişim, sembollerin medeni ve evcilleştirilmiş anlamlarıyla sağlanır. İki veya daha fazla sayıdaki kişi aynı sembole aynı anlamları, örneğin bir kelime yükler. Bunlar, iletişim için zorunlu olan anlam içerikleridir. Bunların yanı sıra, ilgili her kişi, iletişimi mutlaka aksatmadan aynı sembole çeşitli farklı anlamlar yükleyebilir. Bunlar olanaklı anlamlardır. Tek bir kişinin kelimeler, resimler ve işaretler olan sembolleri kendine özgü öznel anlamlarla ilişkilendirmesi bireyselliğini yansıtır. Bunlar etkileşim sürecinde veya bunu çevreleyen dil sisteminde ortaklarınınkiyle sadece kısmi olarak uyuşur (Şekil 6-3).

Şekil 6-3

Psikanaliz için ne düşünürseniz düşünün, Sigmund Freud'un en değerli katkılarından biri bu öznel anlamları çözebilmek için bir yol olarak serbest çağrışım tekniğini tanıtmış olmasıdır. Bu teknik, kişinin bilinçaltı düzeyde ne gibi ayırımlar ve denklemler kurduğunu anlamasını sağlayan basit bir yöntemdir. Belli bir temaya, olaya, resime veya sembole ilişkin bütün düşüncelerinizi, mümkünse kendinizi düşüncelerle ve duygularla baskı altına almadan sadece izleyiniz. Ortaya çıkan çağrışım zincirleri evrensel olarak geçerli ve sosyal açıdan kabul edilmiş kuralları değil, özel, ilkel, evcilleşmemiş olanları izler.

Freud'un 'bilinçaltına giden ideal yol' dediği rüyaların yorumlanması, bu öznel gerçekliğe ilişkin düzenin, dilin kazanılması sırasında betimlenen bilinçaltı set kuramı ilkelerine uyduğu görüşünü daha fazla destekler. Anlam setleri daima alt-setlere veya yeni bütünler oluşturmak üzere birbiriyle kaynaşmış olan alt-setlere bölünür.

Bütün bunlardan başka, Freud bilinçaltı yapıların rüya yapılarına dönüşmesini sağlayan iki mekanizma veya mekanik daha betimler. 'Rüyada-yer değiştirme (dream-displacement) ve rüyada-yoğunlaştırma (dream-condensation), rüyanın yapısından özellikle sorumlu tutabileceğimiz iki sanatkârdır' (Freud 1900, s. 264). Ona göre, bunlar sadece rüya işini değil, aynı zamanda nörotik belirtilerin oluşumuna yol açan süreçleri de tanımlar. Bunlar, bilinçaltı anlamların, bilinçli olarak bilinebilen işaretlere, resimlere ve davranışlara çevrilmesine anahtar teşkil eder.

Böyle bir kategoride çok fazla sayıda öğe yer aldığı için ve seçilen öğe ve kategoriler her zaman farklı kategorideki kavramlar altında toplandığı için, bilinçaltı anlamlar bu yoğunlaştırma ve yer değiştirmeyle tamamen örtülür. Psikanalize göre, bu tür gizlemeler, bilinçaltı düşünceler ve duyuşlar kişinin bilincinden saklanmak istendiği zaman ortaya çıkar (ayrıntılar için Simon'a 1984 bakınız).

Böyle bir açıklama, bilinçaltını etkin bir özneye, gizlenmek isteyen bir suçluya dönüştürür. Bilinçaltı sembol sistemlerinin bireysel mantığı, ayırımlara ilişkin uzlaşma kurallarını izlemese de güdüler anlaşılabilir ve yorumlanabilir hale gelir. Ancak, benlik-organizasyonu modelini bir temel olarak alırsanız, güdülere, amaçlara ve niyetlere dönemezsiniz, çünkü, bu kavramda onlara yer yoktur. Ne var ki, bilinçli olarak uyanık ve belirtilerden arınık olduğunuz zamankinden farklı olarak rüyalarda veya belirtilerin oluşumunda neden farklı anlamların seçildiğini açıklamaya çalışabilirsiniz (şayet belirtilerden arınık olmak diye bir şey var ise).

İLGİ ODAĞI

'Varyete Tiyatrosu', binanın parlak neon işareti sayesinde uzaktan seçilebiliyordu. Giriş holünün arkasında büyük bir balo salonu uzanıyordu. Adam, ne ile karşılaşacağına dair net bir fikri olmadan içeri girdi. Kıt olan yabancı dil bilgisi onu yanıltmazsa oldukça farklı şeyler bulabilirdi. Muhteşem görüntüsü epey gerilerde kalmış eski tavan freski, sahneye belli bir ciddiyet veriyordu. Balo salonundaki kişiler canlı bir sohbet sürdürüyorlardı. Oldukça uzun bir süredir oradaymış gibiydiler. Kimi çok renkli içkilerini yudumlarken, kimi yemek yiyordu. Adam, sıcak karşılanmadığı izlenimini edindi. Utangaç bir biçimde küçük mermer bir masaya oturdu. Onun açısından, davet edilmediği bir yaş günü partisinde bulunmak kadar utanç verici başka bir şey olamazdı. Garson yiyecek birşeyler getirdi. Önce ne olduğunu anlamadan yediklerini yuttu. Sonra hoş olmayan bir tat farketti. Koyu renk giysileri içinde yanından geçen bir beyfendi saçlarını düzeltti. Masanın yüzeyi soğuk ve dümdüzdü.

Duyduğu, gördüğü, dokunduğu, tattığı ve kokladığı şeylerin korkunç çeşitliliği karşısında afallamıştı. Önündeki ve arkasındaki çapraz masalarda konuşulanları izlemeye çalıştı, fakat tam olarak insanların neler konuştuklarını anlayamadı. Belki herkes onun hakkında konuşuyordu. Nefes kesen görüntüleri içinde dikkatini çeken erkekler ve kadınlar defalarca salonun bir ucundan öbür ucuna gidip geldiler.

Buraya nasıl ve neden geldiğini artık bilmiyordu, fakat kesin olan bir şey vardı: Önemli hiçbir şeyi kaçırmamalıydı! Ancak, çevresindeki bir sürü olaydan ve şeylerden hangisi önemliydi? Rahatsızlık hissetmeye başladı.

Bu arada, garson masayı toplamış ve yoğun alkolü olan bir içki getirmişti. Korkusu giderek daha da arttı. Diğer insanlar doğal olamayacak kadar rahat gözüktükleri halde veya belki sırf bu nedenle gizemli birşeyler döndüğünden emindi. Belki neler döndüğünü biliyorlardı ve kendi aralarında her şeyi ayarlamışlardı. Kalbi daha hızlı çarpmaya başladı; ateş bastığını duyumsadı. Neden herkes ona bakıyordu? Bir felâket olacağı duygusundan kurtulamıyordu. Bir şeyler olacaktı; bir şeyler olmalıydı. Bu tuhaf toplantının anlamını kavrayamıyordu. Düşünceleri ileri-geri sıçrıyor, amaçsızca birşeyler arıyordu. Ne yapmalıydı?

Yavaşça ışıklar söndü. Konuşmalar durdu. Son egzotik görünümlü bireyler yerlerini aldılar ve artık seçilemez oldular. Herkes sahneyi görebilmek için iskemlelerini ayarladı. Adam da aynı şeyi yaptı. Salon kardığı zaman ve artık kimse görünmediğinde, bir spot ışığı yandı. Işık sahnede bir daire oluşturdu. Nefesli sazların hep birlikte çaldıkları coşku dolu bir müzik başladı. Şimdi artık bu gece önemli şeyin nerede olacağını biliyordu. Yeniden sükunete kavuştu.

Kabul etmek gerekir ki bu korku öyküsünün alışılmış hedefi, ümit edilen etkisi, bir başka deyişle, okuyucunun ilgisini yönlendirerek kendine çekme amacı göz önünde bulundurulduğunda oldukça tiyatrovari gözükmektedir. Şayet öykü başarılı olmamışsa, bunun için yapılan açıklamanın başarılı olması ümid edilmektedir, çünkü bu ilginin odaklaşması süreci, anlamı içermeyi veya dışarda bırakmayı (bir başka deyişle seçimi) etkileyen belirleyici etken olarak kabul edilebilir.

Çevreyle, özellikle içindeki insanlarla olan iletişimimizde son derece çeşitli algılar ve izlenimler ediniyoruz. Neyin önemli, neyin önemsiz, neyin akla uygun, neyin saçma, neyin anlamlı ve neyin anlamsız, olduğunu ayırmak yaşamsal bir önem taşır. Eyleme geçmek için dünyada kendimizi yönlendirmemiz gerekir. Bunu yapabilmek için davranışımıza bilinçli bir yön verebilmemizi sağlayacak bir içsel haritaya gereksinim duyarız.

Her birimiz dünyada, hayali deneyimizdeki yelkenci gibi yalnız olsaydık, buna ilişkin yönelim sistemini kendi başımıza geliştirmemiz gerekirdi. Ancak bizler, bu haritanın veya deniz haritalarının yapıldığı ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı bir kültürel sistem içine doğuyoruz. Kültürün dünyaya verdiği anlamlar bizlere etkileşim ve diğer kişilerle konuşma sürecinde aktarılıyor. Ancak, bu nasıl oluyor, yönlendirici etkileşim olmadan, telefon modeline uygun basit bilgi aktarımı bağlamında ana dilimizi nasıl öğreniyoruz, sosyal geleneklerin inceliklerini nasıl öğreniyoruz?

Bu öğrenme, çevremizle etkileşim sürecinde ilgimizi odaklaştırmamız sayesinde yer alır. Bir turist tren istasyonuna giden yolu sorarsa, çevreyi iyi bilen yerli kişi, turistin ilgisini doğru yola yönlendirecek, örneğin parmağıyla doğru yöne işaret ederken aynı zamanda aynı yöne bakarak 'Bu taraftan gidin' diyecektir. Böylece, turistin seçebileceği tüm olanaklı yollardan geriye sadece bir tanesi kalır. Yolu gösteren kişinin bütün davranışı, turistin ilgisini bir spot ışığı gibi odaklaştırarak cümlenin anlamını sınırlandırır. 'Tren istasyonuna buradan gidilir' Bilgiyi veren kişi 'sağa

gitmeniz gerekir' derken sola işaret etseydi zavallı turistin aklı karışırdı. Kendisini ve cümlenin anlamını yönlendiremezdi ve 'Tren istasyonuna giden yol burasıdır' cümlesinin anlamı daha az netlikte sınırlandırılmış olurdu. Trene yetişmek isterse, panik hisseder ve sinirlenirdi. Kalp atışlarının hızlanması, tansiyon yükselmesi ve benzer belirtiler, artan sinirliliğin işaretleri olurdu. Amaca yönelik davranış gösteremez ve baskı hissederdi. Tıbbi testler, böyle bir durumda ilgiyi odaklaştıramamanın bedensel stres reaksiyonu ile yakından iligili olduğunu göstermiştir. Şayet odaklaşma başarılı olursa acil yardım beklentisi geriler.[2]

Bütün çevresel etkenler bu odaklaşmayı genişletebilir veya sınırlandırabilir. Dişi sancıyan bir kimse, en iyi niyetle bile Nobel Ödülü kazanan kişinin parlak kuramsal konuşmasında veya eşsiz opera şöleninde ilgisini odaklaştıramaz. Ancak, belki diş ağrısını dahi unutturacak başka dışsal olaylar olabilir. Kişinin ilgisini uyandırabilecek herhangi bir şey, sadece dışsal olayların nesnel sıfatlarına ve özelliklerine değil, bireyin verili içsel yapılarına da dayanır, bir başka deyişle yaptığı ayırımlara ve yaşamı boyunca kazandığı anlamlara dayanır.

Rüyanın grameri ve ona özgü imgelerin belirsiz dünyası, ilgi odaklaştırmanın seçici işleviyle açıklanabilir. Rüya görme ile uyanıklık arasındaki fark, dışsal uyarıcıların algılanmasının uyku sırasında elenmesidir. Böylece, ilginin odaklaşmasını sağlayan ve sembollerin anlamını sınırlandıran dışsal dünyanın etkisi -sembollerin öznel anlamlarını etkileşim ortağınınkilerle birleştirme ve uyum sağlama zorunluğu- ortadan kalkar. Bireyin uyanıkken ilgisini odaklaştırması dışsal ve içsel olaylar tarafından belirlense bile, rüyalarda uzlaşmayı mümkün kılan dışsal sınırlandırmalar büyük ölçüde kaybolur. Bu durum, sembollerin anlamının bireysel ilgi doğrultusunda sınırlandırılmasıyla ve öznel olarak değerlendirilmesiyle sonuçlanır. Böylece rüya özel bir gerçekliğin belirsiz bir imgesi haline gelir. Sistem kuramına göre, her rüyanın bir isteğin do-

---

2. Engellenme kuramına (interruption theory) göre örgütlü eylem veya düşünce süreçleri içsel ya da dışsal olaylar tarafından engellenirse stres artar. Bütün stres böyle bir engellenme sonucu ortaya çıkar, fakat her engellenme strese yol açmaz. Aşağı-yukarı düzenli ve kapalı bir döngüde işleyen bir eylem şemasını veya bilişi engellemekle ilgi sapar ve yeni bir beklenmeyen isteklere odaklaşır. Acil olan fiziksel reaksiyonlar harekele geçirilir. İlgi yeniden odaklaşır, odaklaşan bedensel stres işaretleri geriler; örneğin tansiyon tekrar düşer. Algılanan tehlike, engellenen tehlike olur (Maudler 1982).

yurulmasıyla ilgili olduğunu belirten Freud'un hipotezinde eleştirilecek pek az şey vardır. Ancak, bu sayıltı olmadan bile rüyalarımızın yorumu içsel haritalarımızın yapısını anlamamıza yardımcı olabilir.

Dışsal etkilerden kaynaklanan daha kapsamlı perdeleyici etkiler de duyumsal yoksunluk deneylerinde gösterilmiştir. Test denekleri, karanlık ve hiç ses geçirmeyen bir odaya, *camera silens*'e[3] gönderilir, böylece hiçbir şey işitilemez veya görülemez. Bireyin kendi sesi dahi yankı yapmaz. Her şey, bireyin böyle bir odada mümkün olan en az duyumsal algı ve hisler yaşayabileceği düzeyde düzenlenmiştir. Kişinin ilgisini odaklaştırabileceği hiçbir şey yoktur; hiçbir şey heyecanlandırmaz, rahatsız etmez veya uyarmaz. Böyle bir odada birkaç dakika sonra herkes varsanı yaşamağa başlar. Dışsal gerçekliğin destekleyici kısıtlamaları ve sınırlandırmaları olmadan, zamanın dikkate alınmadığı çağrışımlarımızın girdabında kaybolup gideriz. Kişisel sembolizmimizin dünyasında bir yolculuğa çıkarız ve böylece, gerçekliğe ilişkin uzlaşma alanını terkederiz. Nesnel olarak odada olmayan şeyleri işitiriz ve görürüz. İçerdekini ve dışardakini ayırt edemeyiz ve psikotik evreler bağlamında görülebilecek belirtiler geliştiririz.

BEYAZLATICI: İLGİYİ ODAKLAŞTIRMAYA YÖNELİK BİR DENEY

Dikkati odaklaştırmanın etkisi sizin için yeterince net değilse, şu küçük deneyi neden gerçekleştirmiyorsunuz?

Yine test deneklerine gereksiniminiz var Bir gönüllü bulduktan sonra çevrenizde bazı beyaz nesneler arayınız, örneğin bir tavan, bir kağıt veya tenis çorapları. Bu nesnelerden birine işaret ediniz ve ortağınıza 'Bu ne renk?' diye sorunuz.

Büyük bir olasılıkla 'beyaz' yanıtını verecektir.

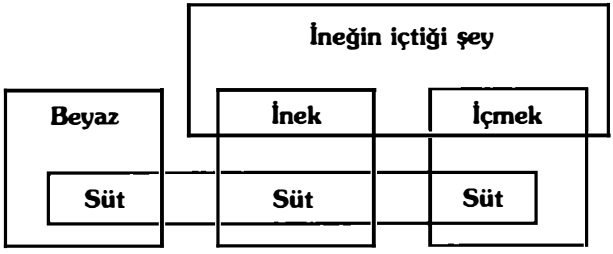
Şimdi, bir sonraki nesneye işaret ediniz ve yine ne renk olduğunu sorunuz. Yanıt tekrar 'beyaz' olacaktır Sorunuzu sekiz ile on kez arasında tekrarlayınız. Test deneğiniz size aynı kalıpyargıya uygun yanıtı verecektir - 'beyaz'. Şimdi aniden şunu sorunuz, 'inek ne içer?'

---

3. Latince camera oda ve silens sessiz, sakin anlamına gelir.

Test deneklerinin on tanesinden aşağı yukarı dokuzu: 'Süt!' yanıtını verecektir.[4]

Bu yanıta ilişkin açıklama; beyaz, süt, inek ve içme edimi için sek-sek kareleri çizilerek gerçekleştirilebilir (Şekil 6-4).

Şekil 6-4

Beyaz bir şeye ilişkin çok sayıda soru olabileceği için, ilgi öyle bir biçimde odaklaşır ki hakkında konuştuğumuz her şey beyaz hale gelir. Bir sonraki soruya verilecek yanıt, içinde beyaz olan kareden seçilir. Bu -pek akılcı olmayan ayırım kuralının ve bilinçaltının tarifesi doğrultusunda- beyaz, ineğin içtiği şey, inek ve içilen şeyin yer aldığı karelere uymalıdır; bu süttür!

Çağrışımlarımızı düğüm halinde bağlayan söz konusu mekanizmalar, sadece mutfak aletleri ve öksürük ilaçları gibi hiç erotik olmayan eşyaları dahi yatak odası öyküleriyle birbirine bağlamaya kararlı gözüken reklam uzmanları tarafından kulanılmazlar. Sihirbazlar, yankesiciler ve politikacılar da seyircilerinin ve kurbanlarının ilgisiyle nasıl oynayacaklarını bilirler. Ancak, bunu genellikle başka türlü yaparlar. İlgi odağını kaydırır ve bunu sükunet içinde hiç zarar vermeyecek bir biçimde çalışabilecekleri bir alana yönlendirirler. Sihirbaz, seyircilerin dikkatini üzerinde toplayan yarı çıplak asistanından yararlanarak hokkabazlık oyunlarının farkına varılmasını engeller, yankesici, kurbanının cüzdanıyla fazla ilgilenmediğinden emin olmaya çalışır, politikacı ise, önce seçmenlerine kendisine gösterdikleri güvenden dolayı teşekkürlerini ileterek, sonra hiç sorulmamış bir soruyu yanıtlayarak anketörün rahatsız edici sorusundan kaçınır.

---

4. Andrea Zinser-Schimidt'e ineklere de süt içirmeme izin verdiği için teşekkürlerimi iletiyorum.

7

Delice İletişim

PSİKİYATRİST VE HASTASI: BİR TİYATRO OYUNU

İki kişinin ileri sürdüğü fikirler, kimin gerçekliğinin sanrı, kimin sanrısının gerçeklik olarak betimlenmesi gerektiği konusunda farklılık gösterirse, tehlikeli, deli edici bir iletişim biçimi ortaya çıkar. Tabii yine bir deney olan aşağıdaki oyunda, rollerden birini üstlenmenize ya da dışardan gözlemci olarak katılmanıza göre, bu iletişim tarzını dışardan veya içerden yaşayabilirsiniz.

Psikiyatrist rolünü ve psikiyatrik hasta rolünü oynamaya hazır olan iki test deneği bulmanız gerekir. İki kişiden hangisinin hangi rolü oynayacağı tesadüfi olarak belirlenir (neredeyse gerçek yaşamdaki gibi). Diğer şans oyunlarında olduğu gibi iki kişinin her biri, birer kart çeker; bunlar A veya B olarak işaretlenmiştir. Kartın arka tarafında her oyuncunun rolü ve ne yapması gerektiği konusunda bilgi verilmiştir.

Her ikisine de şu sözel yönerge verilir: 'Lütfen hangi rolü oynayacağınızı ve işinizin ne olduğunu dikkatle okuyunuz! Kartınızda ne okuduğunuz hakkında konuşmayınız veya yorumda bulunmayınız! Yoksa bu, oyunun sonu olur.'

A kartı şu metni içerir: 'Siz bir psikiyatristsiniz ve deli olduğunu bildiğiniz bir hastanın yanına çağrılıyorsunuz. Hastanın belirtilerinden biri kendisini psikiyatrist zannetmesidir. Hastanede kendi özgür iradesiyle tedavi görmeye başlaması için onu ikna etmeye çalışınız!'

Öte yandan B kartında, 'Siz bir psikiyatristsiniz ve deli olduğunu bildiğiniz bir hastanın yanına çağrılıyorsunuz. Belirtilerinden biri kendisini psikiyatrist zannetmesidir. Hastanede kendi özgür iradesiyle tedavi görmeye başlaması için onu ikna etmeye çalışınız!' yazılıdır.[1]

Oyun başlar başlamaz, ortaklar açısından deliliğin önemli bir duygusal rol oynadığı bütün etkileşim sistemlerine özgü bir iletişim tarzı gözleyebilirsiniz (ve genel olarak bu, deliliğin herhangi bir rol oynadığı tüm sistemler anlamına gelir). Böyle etkileşim örüntüleri çoğunlukla, aile üyelerinden birinin psikotik tanısı aldığı veya psikiyatri kliniğinde tedavi gördüğü ailelerde yer alır.

Sadede gelecek olursak; gözleyeceğiniz tuhaflıklar konusunda, ne deneyimizdeki (açıkça tamamen deli) hastayı, ne de (tabii ki zihinsel olarak tamamen sağlıklı) psikiyatristi suçlayabiliriz.

Genellikle sahne, daha hızlı aktörün ilk adımı atarak (Onu 'aktif'-'etkin' terimindeki A ile anacağız) hastaya, neden telefon ettiğini, onu neyin rahatsız ettiğini, neyin yanlış gittiğini, hangi sorunun onda huzursuzluk yarattığını ve bunun gibi soruları sormasıyla başlar. Bu tür sorularda ortak olan nokta, soruyu soran kişi, bunları yanıtlayan kişi ve ikisi arasındaki ilişki hakkında üstü kapalı varsayımların içerilmesidir. Bu giriş niteliğindeki sorularda yer alan örtük (fakat oldukça açık) biçimde sürdürülen ilişkisel tanım, soruyu soranın psikiyatrist olduğunu ilan eder; daha yavaş hareket edenin ise (onu B veya 'pasif'-'edilgen' olarak adlandıracağız) ne söylerse söylesin, kendini hasta yerine koyma ve telkin edilen ilişkiye ve rol tanımına boyun eğme riski vardır. Sözü edilen bu şık başlangıca davranımda bulunma olanakları sınırlıdır.

Birinci olanakta, B, A'nın gerçekte soru sayılmayan sorularını, yanıt olmayan yanıtlarla karşılayarak tuhaf durumdan kurtulmaya çalışacaktır. B, ilgi odağını kaydırarak, konuyu değiştirerek ve tüm sözlerini belirsiz tutarak herhangi net bir ifadeden kaçınacak, böylece A'nın gizli ilişki teklifiyle uzlaşacak hiçbir çıkarsama yapılamayacaktır. Kişinin kendine özgü (rol) kimliğine yönelik saldırılara karşı bir sis duvarının dikilmesinin

1. Bu deney fikri, Palo Alto Grubunun üyelerinden gelmektedir. Bunlar şizofreni konusunda deneyimli terapistler olan bir psikiyatrist ve bir psikoloğu birbiriyle karşı karşıya getirmişler ve her ikisine de diğerinin belirtilerinin kendini şizofreni uzmanı sanma sanrısı (?) olduğunu belirtmişlerdir (Watzlawick ve ark. 1967).

etkili bir korunma yöntemi olduğu açıktır. Şayet B, A'yı soracağı soruyu unutturacak kadar şaşırtmışsa, bundan sonra karşı saldırıya geçecektir. Şimdi o idareyi ele alma çabasıyla, deli olduğunu kabul etmesi için A'yı zorlayacaktır. Ancak, A genellikle bu konuda hevesli olmadığından, o da karşılığında kendi isteklerine kaçınılmaz olarak ters düşen ilişkiye dair net bir tanımın oluşmasını engellemek için oldukça ince, kafa karıştırıcı teknikler kullanacaktır.

Dışardan bakan gözlemci için bu etkileşim gerçekliğe ilişkin bir mücadeledir. Ancak, kişilerden önce biri, sonra diğeri daha popüler olan psikiyatrist rolünü oynadığı halde hiçbiri bu rolü devamlı işgal edemez. Ayrıca bunu nasıl sağlayabilir ki: Psikiyatrist rolü bir kimse tarafından ancak hastası izin verdiği sürece devamlı olarak oynanabilir.

Bu deneyi sık, sık ve farklı test denekleriyle tekrarlarsanız, evrelerin süresinde küçük değişiklikler izlersiniz, fakat, önce birinin sonra diğerinin üstte (=psikiyatrist) ya da altta (=hasta) olduğu bir ritim her zaman korunacaktır

En sebatkar denekler bile sonunda sadece kendi çabalarıyla ve olanaklarıyla kazanamayacaklarının farkına varacak, kendi gerçeklerinin ('gerçek psikiyatrist benim') doğru olduğunu kabul eden yandaşlar bulmaya çalışacaklardır. Bu bizim deneyimizde, gerçek yaşamdan biraz daha zordur, çünkü burada sadece iki oyuncu vardır. Ancak, fiziksel gerçeklikteki bu sınırlamalar, üçüncü kişilerin hakem olarak kullanılmasını engellemez. Örneğin, hayali hemşireler, doktorların sekreterleri ve her şeyden önce doktoru çağıran hastanın endişeli akrabaları, aniden odaya girerler. Ancak, üçüncü kişiler, oyuncunun kendi iddialarının doğruluğuna kanıt olarak sembolik anlamda kullanılırlar. Çoğunlukla, oyuncular psikiyatrist gibi hissedebilme hakkına sahip olabilmek için nesnel kanıt olarak sınav sertifikalarına ve diplomalara başvururlar. Ne var ki, kişi sertifikalar icat etmeye başlayınca, diğeri de aynı şeyi yapabilir. Üçüncü kişi etkileşime doğrudan müdahale etmedikçe, kazananın kim olduğunun belirlenmesi ertelenir. Bu, kazananı veya kaybedeni olmayan ve sonu belli olmayan bir oyundur.

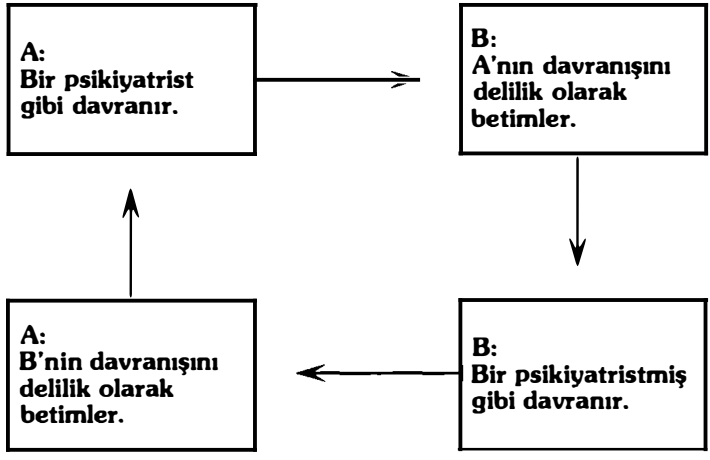
Bu oyunu bitirmenin en hızlı yolu olan ikinci olanak doğrultusunda, oyunculardan biri hasta rolünü ve hastanede tedavi görmeyi kendi özgür iradesiyle kabul etmeye karar verir. Bu oyuncu aktör kimliğinden vazgeçtiğinde işini yerine getirmemiş olur, fakat hiç değilse tartışma sona erer. Ancak, test denekleri, ya her tür yarışmadan hoşlandıkları ve bu

koşulda bile sonunda kazanacaklarına inandıkları için ya da psikiyatrist olma işini ciddiye alarak zavallı hastayı gerekli tedaviden geçmek üzere ikna edebilmek için (ki bu hasta açısından çok az bir fark yaratır) gerçekte hiçbir zaman bu seçenekten yararlanmazlar.

Bazen bir oyuncu, ilk önce 'gerçek' hastayı kuruma getirebilmek gibi taktik nedenlerle hasta rolünü kabul eder. Orada, hastanın kimin haklı olduğunu anlamasını sağlayacak deli gömleği kullanan yandaşlar bulabileceğini umut eder. Böyle manevralar, üçüncü bir kişinin yardımıyla gerçekliğe ilişkin çoğunluk kararı geliştirme amacıyla zaman kazanmaya yarar.

Başkalarının yardımı olmadan ve kaybeden rolünü kabullenmeden oyunu bitirmenin tek yolu, iki oyuncunun bir anlaşmaya varamayacağı konusunda bilinçli bir anlaşma yapmaktır. Birinci senaryoda betimlenen -kazananı ve kaybedeni ve sonucu olmayan- oyun, ancak oyuncuların her ikisi de ortak gerçeklik olarak her birinin kendi gerçekliğinde yaşadığını ve kimin gerçekliğinin doğru olduğunu netleştirmenin olanaksız olduğunu kabul ettikleri zaman engellenebilir (ve belki bunun yerine başka bir oyun oynanabilir).

Ancak, her iki oyuncu da birbirini doğruladığı için bu durum son derece seyrek görülür (bakınız Şekil 7-1).

Şekil 7-1

Bu deney, deli iletişime ilişkin bölümün başına konmuştur, çünkü deliliğin ve normalliğin başlangıcı, sürdürülmesi ve dönüşümü hakkındaki önemli temalara değinmektedir. Önce, gerçekliğin betimlenmesine ilişkin doğruluk veya yanlışlık kararının sosyal bir karar olduğunu net bir şekilde göstermektedir. İki kişi bunun hakkında tartışırken, üçüncüsü buna gülerse (veya duruma göre gülmez ise); her koşulda gerçekten nelerin olduğunu tanımlama gücünü kazanır.

Bu deney aynı zamanda benlik-organizasyonu süreçlerinin insan iletişimi alanında nasıl oynandığını göstermektedir. Kendi içsel yapılarını, dünya görüşlerini, önyargılarını ve değerlerini etkileşime getiren iki kişi karşılaşmıştır. Sonuç, katılımcıların sınırlarını ve bireysel davranımlarını aşan bir şeydir, katılımcılardan biri olmadan veya (tüm) sorumluluğu, suçu veya ortaya çıkış nedenini taşıyan hiçbir yaratıcısı veya kâşifi olmadan, betimleyici ve düzenleyici kuralların geliştiği bir oyundur.

AİLEDE İLETİŞİM

İnsan varlığının en eski işaretlerinden biri -3.6 milyon yaşında- iki yetişkinin ve bir çocuğun ayak izleridir. Antropologlar bunu, çocuğunu elinden tutarak gezdiren iki ebeveyne ait olduğu doğrultusunda yorumlamaktadırlar (Eccles 1989).

Aile hangi biçimde olursa olsun, insanın biyolojik koşullarının kültürel ve sosyal koşullarla karşılaştığı alan olarak kabul edilir. Bebekten sorumlu en az bir kişi olmazsa yenidoğan ölür. Küçük bir çocuk özerk olamaz; varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan şeyleri, fiziksel olarak yerine getiremez. Durum -hangi nedenle olursa olsun- bir kişinin çocuğun varlığını koruma sürecine bağlanmış olmasını gerektirmektedir. Bu kişi genellikle annedir. Anılan rol olasılık dahilinde garanti altına alınmıştır, çünkü ne de olsa annenin çocuğun doğumundaki varlığı güvenilir olarak hesaba katılabilir. Bu nedenle anne çocuğun fiziksel ve zihinsel gelişiminde merkezi rolü oynar. Ancak, anne genellikle tek başına yaşamaz, çocukla uğraşan, her gün ona bakan tek kişi anne değildir. Çocuğun içine doğduğu sosyal sistem aile olarak ifade edilir.

Psikologların olmadığı mutlu zamanlarda, ana-babalar çocuklarını kaderci bir sükunetle yetiştirebiliyordu. Tanrının yaratıkları olarak çocukların kaderi, ana-babalarının onlara nasıl davrandığından bağımsız biçimde gerçekleşiyordu. Ne var ki, çocukların gelişimindeki sosyal

koşulların etkisine ilişkin bilinç arttıkça, deliliğin acısı ve diğer önemli zihinsel bozuklukların gerçek nedeni konusunda aile, özellikle anne daha fazla ilgi odağı haline geldi. Suçlayacak kimseyi bulmak zor değildi, anababalar, özellikle anneler sorumlu tutuldu.

Bu gelişme belki kaçınılmazdı. 1940'ların sonunda ve 1950'lerde bazı psikiyatristler ve psikoterapistler kendilerini, delilik ve şizofreni belirtileri gösteren hastaların yoğun şekilde incelenmesine adadılar 'Çılgınlık seyahatleri boyunca' hastalarına eşlik ettiler. Bu, güç, uzun ve yavaş seyreden bir yoldu. Çok küçük ilerlemeler kaydedebildiler ve terapötik başarıyı, normalliğe dönüş amacını çok az vakada gerçekleştirebildiler. Yine de başarılar kazanıldı. Terapistler başarısız olduklarında dahi, yıllarca süren terapi boyunca hastaların yaşantıları hakkında o zamana kadar bilinmeyen düzeyde bir içgörü kazandılar. Bu terapistler, hastalarında biyokimyasal bir vida gevşekliği olduğu doğrultusundaki basit açıklamayla yetinmediler. Şayet deliliğin sosyal olarak tedavi edilecek -nedensel terapi anlamında- sosyal nedenleri olması gerektiği görüşünde olmasalardı, kişi olarak onlardan her şey gerektiren girift bir iş olan psikoz terapisine belki de girişmezlerdi. Bu terapistlerin çoğu psikanalist oldukları için, insanın daha sonraki kaderini erken çocukluk evresinin belirlediği sayıltısından hareket ettiler. Hastanın yaşantılarının ve şimdi, buradaki davranışlarının nedenleri orada ve o zamanlarda arandı. Hastanın terapistiyle olan etkileşimi, erken çocukluk döneminde en yakın ilişki içinde olduğu kişilerle - anne veya babayla etkileşimin bir tekrarı, yalnızca zayıf bir taklidi olarak görüldü; ayrıca, hastanın bozukluğu zihinsel gelişim tarihinde ne kadar erken başlamışsa, sorumluluk çoğunlukla annenin üzerine atıldı.

Şizofreni terapisinin tarihi hakkındaki bu küçük ve perspektif kurallarına göre biraz kısaltılmış olan geriye bakış, kuramsal sayıltıların kendilerini nasıl doğrulayabileceklerine bir örnek teşkil etmektedir. Önce, delice davranan bir kimsenin bugünkü davranış nedenlerini geçmişinde arayan, doğrusal bir neden-sonuç şeması vardır. 'Erken bozukluk', uçmayı sağlayan kanatın üzerinde yer alan ve terapistin gelip onu ortadan kaldırmasına kadar devam eden bir çentiktir.

Bu basit modelin iyi olduğu kadar kötü de olabilen çeşitli sonuçları vardı. Olumlu sonuçlarından biri, çeşitli araştırmacıların aileyi daha dikkatli araştırmaya başlaması oldu. Olumsuz sonuçlarından biri ise -bugün dahi üzüntü duyulacak biçimde- kural olarak soruna getirilen basit açık-

lamaların, basit çözümlere yol açması olgusuydu. Şizofrenik belirtileri olan hastaların tedavisi için basit çözüm, terapist için daha iyi bir ebeveyn olmaya çalışmaktı. Hastalar akrabalarından ayrılıyor ve ziyaretçilerin gelmesi yasaklanıyordu. Diğer şeylerin yanı sıra, ana-babayı ve böylece aile yapısını değiştirmeyi hedefleyen aile terapisi modelleri geliştirildi. Bütün bu ölçütler, ana-babaların nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin dar kafalı bir bilgi iddiasının göstergesiydi.

Bu görüşe karşı herhangi bir yaklaşımın gelişmesi birkaç yıl önce gerçekleşti. Basit olan ve terapi sağladığı sanılan çözümünün, hiçbir çözüm getirmediği ortaya çıktı. Bir zamanlar hevesli olan terapistler, kendilerinin bile iyi ebeveyn olmadaki başarısızlıklarını kabul etmek zorunda kaldılar. Hastalar minnet göstermeden belirtilerini korudular. Bu durum, hastaların akrabaları için de açıktı. Birçoğu işe yarayacaksa gönüllü olarak suçu üstlenmeye hazırdı. Sonunda, bir şeyin yanlış yapıldığına dair bilgi, doğruyu bulma şansını arttırdı. Ne var ki, kurtuluşu ana-babalardan ayırmada gören çabuk çözümler de hiçbir ürün vermedi, ana-babalar artık suçu taşımak zorunda değillerdi. Bir mücadeleye giriştiler. Amerika Birleşik Devletleri'nde hastaların ana-babaları, sadece kurumların içindeki ve dışındaki dayanılmaz yaşam koşullarını iyileştirmeye ve biyolojik psikiyatriyi desteklemeye yönelik olmakla kalmayıp, delilik ile aile etkileşimi arasındaki bağlantıya dair bütün araştırmaları engellemek isteyen bir birlik oluşturdular.

Bu tabii ki anlaşılabilir bir reaksiyondur. Ne var ki, çok basit bir açıklamayı daha az basitleştirici olmayan bir başka açıklamayla değiştirdiği için biraz aşırı gözükmektedir. Her iki açıklamada da neden ve sonuç arasında doğrusal bir ilişki varsayılmaktadır. Beyinin mesaj taşıyan mekanizmaları olan nörotransmitterler, şizofrenojenik (schizophrenogenic) annelerin yerini alır. Bir kez daha kötü haber getiren kimse tüm kötülükten sorumlu tutulur. Şayet birisi biyolojik nedenler saptarsa, ailenin suçtan kurtulması sadece yol açtığı etki hakkındaki bilgi eksikliğine bağlanamaz (Dörner ve ark. 1982). Ancak, sibernetik ve sistem kuramının dışsal bakış açısı temel alındığında, doğrudan bir neden-sonuç şeması anlamında herhangi bir doğrusal açıklama da aynı derecede saçmadır.

Aile dışardan sosyal ve benlik organize eden bir sistem olarak ele alındığında, olanaklılık, deliliğin oluşumu ile kişilerarası iletişimin kendine has özellikleri arasındaki işlevsel korelasyonları betimleyen şey olarak belirir. Ne de olsa, olanaklılığın yerini alan aile veya sosyal birim,

sosyal veya biyolojik önemini bireyin düşünsel, duygusal ve davranışsal gelişiminde oynadığı kendine özgü işlev aracılığıyla kazanır. Birey, çocukluk döneminde yıllarca en önemli kişiler olan, onunla zamanlarının çoğunu geçiren ve onun için yaşamsal kararlar veren diğer aile üyeleriyle yapısal birleşmede, dünyaya ilişkin bakış açısını tanımlayan ayırımlar yapar. Aile, (ana) dilini öğrendiği ve sembollere anlam verdiği yerdir. Ancak aile, iletişim ile delilik arasındaki bağlantıyı netleştirmek için araştırılabilecek, araştırılması gereken tek sosyal sistem değildir. Ne de olsa, birçok kişi ailelerini bırakmadan önce veya bıraktıktan sonra delirmemektedir. Burada, kişinin delirdiği aile ile sosyal ortam arasındaki farkların soruşturulması gerekmektedir. Ancak bu fark, yanıtlara dayanılarak yeni eylem (tedavi) seçenekleri geliştirilebilse dahi nedenlere veya suçlara bağlı bir sorun olmaktan çok yine işlevlere bağlı bir sorundur.

ÇİFT-YÖNLÜ BAĞLANMA, İLETİŞİM SAPMALARI VE BAĞLAMLARIN KARIŞMASI

Psikiyatrik araştırmalarda sibernetik-sistemik bakış açısının gelişimi Gregory Bateson'un çalışmalarıyla ve çift-yönlü bağlanma hipotezi (double-bind hypothesis) ile yakından ilgilidir (Bateson 1972, Bateson ve ark. 1956). Bateson, uzun yıllar araştırma amacıyla Yeni Gine ve Bali yerlileriyle yaşamış, etkileşim süreçleri ve kurallarıyla ilgilenmiştir. 1950'lerin başında, iletişim alanındaki çeşitli sorunlara ilişkin bir araştırma projesi yürütmüştür. Bateson ve araştırma grubu o yıllarda, Norbert Wiener, John von Neumann, Warren McCulloch gibi düşünürler ve Macy Kuruluşunun şimdi destan haline gelen sibernetik konferanslarında buluşan diğerleri tarafından geliştirilen sibernetik düşüncelerden güçlü şekilde etkilenmişlerdir. Bateson'un çevresindeki grup önce, psikiyatrik sorunlarla önemli hiçbir ilişkisi olmayan veya öyle gözüken soruları incelemişlerdir. Bibirlerine dişlerini gösteren aynı türdeki hayvanlar, diğerlerinin kavga mı, yoksa oyun mu oynamak istediğini nasıl ayırt ederler? Bir vantrilog, bebeğiyle nasıl iletişim kurar? Bar sahibini soruşturan ve yatıştıran bir kişi olarak ayırt eden nitelik nedir? Başarılı polisler şiddetli aile tartışmalarına müdahale etmek üzere çağrıldıklarında nasıl davranırlar? Araştırma grubunun çalıştığı odalar bir hastanenin psikiyatri bölümüne oldukça yakın olduğundan, sık, sık davranışları gülünç ve tuhaf olan hastalarla karşılaşıyorlardı. Bu kar-

şılaşmalardan rahatsız olan ve uyarılan araştırmacılar, şizofreni olarak bilinen bu olayı, iletişim ve etkileşim açısından incelemeye karar verdiler. Bu noktada şizofreni terapisinde deneyimi olan bir psikiyatristin ve bir psikanalistin görüşleri alındı.

Araştırmanın sonunda, aile etkileşimi bağlamında hastanın davranışının anlamlı ve tutarlı biçimde nasıl açıklanabileceğine ilişkin bir hipotez ortaya atıldı. Bu hipoteze göre, hastanın içinde bulunduğu durumda akrabalarının mesajlarını çözmek her zaman öznel açıdan yaşamsal bir önem taşır. Ancak, farklı mantıksal düzeylerde birbirini karşılıklı dışlayan iki mesaj verildiğinde, bu mesajların ne anlama geldiğini belirleyemez. Her zaman belli bir şekilde davranması gerektiği için devamlı olarak eylem konusunda paradoksal beklentilerle karşılaşır. Bunları izlemediği zaman daima izliyor olur ve bunları izlediğinde daima izlemiyor olur. Alanı bırakamadığı için veya aile iletişiminde üst-iletişim kuramadığı için -bir başka deyişle, dışsal bakış açısından- mantıki olarak ümitsiz bir durumda sıkışıp kalır. Karşılıklı birbirini dışlayan mesajlardan hangisini izlerse izlesin, hangisini doğru ve zorunlu olarak görürse görsün cezalandırılacaktır. Bir çıkmaz, çift-yönlü bir bağlanma yaşar. Bateson'un grubuna göre şizofrenik belirtilerin çeşitli biçimleri, aynı zamanda hem reaksiyon gösterilerek, hem gösterilmeyerek süregiden bu çıkmazla başa çıkma yolu olarak değerlendirilebilir. Çift-yönlü bağlanma hipotezinde üstü kapalı biçimde çok fazla sayıda neden ve sonuç kişilere (suçlananlar ve kurbanlar) yüklense de bu çalışma sayesinde deli davranışın hatalı iletişimin bir sonucu olarak açıklandığı yeni bir psikoz anlayışının geliştirilmesi sağlanmıştır.

Aile iletişimi ve şizofrenik düşünce arasındaki bağlantıya ilişkin ilk sistematik görgül çalışmalardan biri Lyman Wynne ve Margaret Singer (1963) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, farklı görüşmelerde şizofreni tanısı konan hastalara ve ana-babalarına projektif testler uygulamışlardır. Bunlardan biri Rorschach testleridir. Bu test, uygulamaya katılan kişinin betimlemesi gereken bir dizi belirsiz ve çok az yapılaşmış mürekkep lekelerini içerir. Biçimlere bakanlara geniş yorum olanakları tanıdığı için, kişinin yorumu bu resimleri nasıl okuduğuna (yansıttığına) bağlıdır. Bu amaçla kişinin, değinilen mürekkep lekeleri bütününden birini zihinsel olarak yapılandırması, onu parçalarına ayırması ve yeniden birleştirmesi gerekmektedir. Bu işlemin sonunda bir mürekkep lekesi kelebeğe, omurga kesitine veya ahlâksızca gösterilen üreme organlarına dönüşmektedir. Wynne ve Singer'ın temel aldıkları

sayıltıya göre, anılan test resimlerini algılama ve betimleme süreçleri, ana-babaların çocuklarına gerçeklik hakkında mantıksal kesinliği olan yeterli bir bakış açısı kazandırmaya çalışırken yapmaları gereken işlere benzemektedir.

Söz konusu araştırmacılar çalışmalarında, ana-babaların iletişim tarzı ile çocuklarının düşünme edirnleri arasında oldukça özel ilişkiler çıkarsamışlardır. Bağımsız bir araştırmacı, aile üyelerinin her birine testlerin aynı kopyalarını dağıtmıştır. Araştırmacı bunu sadece şizofreni tanısı alan hastalara ve onların ana-babalarına değil, aynı zamanda ve aynı derecede sınırda kabul edilen hastalara (borderline cases), nörotik, hatta normal kişilere ve onların ana-babalarına da uygulamıştır. Wynne ve Singer, şizofrenik hastaların ailelerindeki iletişim bozukluğunu, ortak bir ilgi odağı oluşturmada anlaşma sağlayamamalarına bağlamışlardır. Odaklaşmadaki sürekli kaymalar aile üyeleri arasındaki iletişimi tanımlamakta ve kaçınılmaz olarak iletişimde daha fazla sapmalara yol açmaktadır. İletişim belirsiz olmakta veya mantıklı bir anlamı olmamaktadır. Değinilen şey açık olmadığı için iletişim sağlıksız veya çelişkili bir hale gelmektedir. Bu iletişim sapmalarının değerlendirilmesi, ilerde hangi çocukların şizofrenik belirtiler göstereceğini yordamayı mümkün kılmaktadır (Goldstein ve ark. 1988). Kalıtımın rolünün de içerildiği sonraki çalışmalar, böyle iletişim sapmaları ile psikotik belirtilerin gelişimi arasında bir bağlantı olduğunu desteklemiştir (Tienari ve ark. 1988).

Bir ailenin günlük yaşamına ilişkin bir örnek, bu tür bir iletişimin betimlenmesine yardımcı olabilir. Yeni evli bir erkek ve karısı hafta sonunda erkeğin anne-babasını ziyarete giderler. Annesi ile karısı (gelin) arasında gerilim tırmanır Yüzeysel olarak bu gerilimin nedeni annesinin gelinini azarlamasıdır. 'Fahişe gibi giyinmişsin!' der. Gelinin, açık yakalı ve kısa etekli elbisesi gerçekten oldukça açık-saçıktır. Annenin sözü hiç de belirsiz değildir, aslında hakaret derecesinde açıktır. Ancak, öykünün tamamını dikkate alırsak, söylenen söz açık olma niteliğini hemen kaybeder - bu elbiseyi geline hediye olarak veren kişi annedir.

Çift-yönlü bağlanmaya ilişkin iletişim böyle belirsiz iletişimin aşırı bir durumu olarak görülebilir. Mesajlar sadece belirsiz ve çelişkili değil, aynı zamanda paradoksaldir Paradokslar, doğru bir önermenin mantıki sonuçları yanlış, yanlış önermenin sonuçları ise doğru olduğu zaman belirir. Böyle değerlendirmelerin yapıldığı iletişimde, anlam yükleme için

gerekli olan içerme veya dışlama çizgilerinin çekilmesine olanak tanınmaz. İlgi odağı okyanus sonsuzluğuna açılır.

Ancak, telefonun örnek teşkil ettiği iletici/alıcı bilgi iletme modeline uyan yönlendirici etkileşimin olanaksızlığı açısından açıklama gerektiren durum iletişimin belirsizliği değil, bir kez daha iletişimin normal olarak başarıyla yürütülmesindeki göreli netliktir. Bir kez daha kural dışı olan, kuralı farketmemizi sağlamaktadır. Çift-yönlü bağlanmaya yol açan iletişim, çift-yönlü bağlanmaya yol açmayan iletişime ışık tutmaktadır. Gregory Bateson için çift-yönlü bağlanmanın en önemli yönlerinden biri, farklı bağlamların belirsiz biçimde işaretlenmesidir, bunların karışmasıdır. Normal iletişime ilişkin başarının önkoşulu, üst-iletişimin (bir başka deyişle, iletişime ilişkin iletişimin) başarısızlığıdır.

Özdeşlik, her zaman özdeş anlamına gelmez. Bu, tüm insan iletişiminin ve bilişinin açık bir paradoksudur ve hem semboller, hem davranışlar için geçerlidir. Anlamları içinde bulundukları bağlama göre değişir. 'Havuz' kelimesi, parkta ördeklerin yüzdüğü havuz olarak, bankadaki ortak hesapta paraların toplandığı havuzdan daha farklı bir anlama gelir. Bir cumartesi sabahı, kaldırımda yürüyen diğer insanların arasında, elinde bir düdük ve renkli kartlar tutarak bir aşağı bir yukarı koşan siyah şortlu bir adam, bir cumartesi akşamüstü bir stadyumda aynı davranışları gösterdiğinde daha farklı algılanır.

Kişinin uzlaşılan gerçekliğe uyumu, sadece farklı bağlamlardaki farklı düzenleyici kurallara uygun davrandığı zaman başarılı olur. Her birey farklı bağlamları ayırt etmesini sağlayacak betimleyici kurallar geliştirmelidir. Bunu, ancak iletişim ve etkileşim sürecindeki ilgisini, dışardan özdeş olan davranışların farklı durumlarda (bağlamlarda) aynı anlama gelmediği olgusuna yöneltirse gerçekleştirir. İletişim bağlamlarının ayırt edilmesini sağlayan iletişim hakkında iletişim olmalıdır. Bu tür bir iletişim genellikle bağlam işaretlemesi (context marking) olarak adlandırılmaktadır.

Farklı sosyal bağlamlara uygun davranamayan kişiler, doğrudan etkileşimde sosyal açıdan alışılmışın dışında ve beklenmeyen türden sapkın davranış gösterirler, ancak bu davranış mutlaka delice değildir.

Bateson (1969, 1972) bağlamların veya daha çok bunlara ilişkin işaretlemelerin karışmasını, sadece şizofreni tanısı alan hastaların ailelerindeki iletişimi tanımlayan bir mekanizma olarak değil, genellikle yaratıcılık için de bir önkoşul olarak betimlemektedir. Bir kişi bağlam işaretlemenin belirsiz, akıl karıştırıcı, hatta mantıksal olarak çelişkili ol-

duğu durumlarla karşılaşırsa ve bu durum uzun süreli paradokslara yol açarsa, varlığını korumak için farklı yollar seçebilir. Birkaç olanak sayacak olursak, hokkabaz, şair veya şizofrenik bir kişi, hatta bunların karışımı olabilir. Bunlardan hangisinin gerçekleşeceğini yordamak mümkün değildir. O halde, bağlam işaretlemenin sonucu mutlaka patolojik olmayabilir; espiri, şaka ve yaratıcılık gibi yaşamı biraz daha renkli ve yaşanabilir hale getiren olaylara da temel oluşturabilir.

Genellikle, iletişimin belirsizlik derecesi ve bununla ilgili olarak uzlaşılan gerçekliğe ilişkin daha fazla veya daha az katılık veya yumuşaklık, etkileşimde farklı bağlamların nasıl işaretlendiğine dayanır. Bu kavram, bir süre önce gazetelerde yer alan birkaç olayla açıklanabilir.

Miami'de güpegündüz, uyuşturucu kaçakçılığı yapan iki rakip çete arasında bir çatışma olduğu haberi yayınlanıyor. Kent sakinleri olayı korkmadan ve ilgiyle izliyorlar ve çocuklarını da bu göz kamaştırıcı manzarayı seyretmeleri için çağırıyorlar. Kimse polise haber vermeyi düşünmüyor, çünkü 'Miami Vice' adlı televizyon dizisine ait bir bölümün filme çekildiğini zannediyorlar. Bu durumda bir olayın doğru veya yanlış gözükmesi, gerçek veya yalan olması, korkutucu veya hoşa giden bir ilgi uyandırması bağlam işaretlemesi sorunudur.

İkinci örnek, bu ayırımın geniş kapsamlı sonuçları olduğunu göstermektedir. Çok ünlü Pakistanlı sahne sanatçısı bir çift, bir filmde de evli bir çifti canlandırıyorlar. Filmin konusuna göre boşanmaları gerekiyor. Çekim sırasında koca pazar yerinde duruyor ve senaryoya göre geleneksel islami boşanma formülünü üç kez tekrarlıyor. Kendisini, karısını ve bunun ötesinde bir çok dini görevliyi ilgilendiren soru, o anda gerçekten (gerçek) karısından boşanıp boşanmadığı sorunudur.

Bu gerçek durum, film ve gerçeklik arasında bir ayırım yapılmadığından, gerçekliğin yumuşamasına bir örnek teşkil etmektedir. Ayetullah Humeyni'nin, Salman Rüştü üzerindeki ölüm fermanı, böyle ayırımların tam anlamıyla yaşamsal bir önem taşıdığını göstermektedir. Yazarın, Şeytan Ayetleri isimli kitabında, Muhammet hakkındaki saygısız düşüncelerin sadece kahramanlarından birinin rüyasında yer aldığını belirtmesi, yalnız Salman Rüştü'nün bağlamı (kişi) ile kahramanının bağlamı (romanın konusunda yer alan birçok kahramandan biri) arasında ayırım yapmaya hazır olan bir kimse tarafından özür olarak kabul edilebilir.

Bir hastanede çalışan bir psikiyatrist, iletişime özgü böyle örtük biçimleri sadece -ilgiyi kaydırma ve bağlamları karıştırma konusunda özellikle anlaşılmaz iletişim şampiyonları olan- hastalarıyla ilgili uğraşlarından değil, genellikle bu sanatın ustası olan akrabalarıyla yürüttüğü ilişkilerden de çok iyi tanır. Ancak, aile üyeleri arasında açık bir iletişimin kurulamaması bir eksiklik olarak anlaşılmamalıdır. Bu eksiklik fikrinin karşıtı bir olgu, anılan iletişim biçimlerinin temalara ve durumlara bağlı olmasıdır. Aile üyeleri aile dışında genellikle tamamen normal iletişim kurarlar, bir başka deyişle tuhaf olmazlar. Şayet bir eksiklik veya özürlülük sonucu ilgi odağında kayma türünden iletişim sapmaları görürsek çok basit bir tedavi yöntemi kullanma eğiliminde oluruz. Aile üyelerine bir tür iletişim-koşusu (communication-jogging), bir eğitim programı uygulayabiliriz; onları net iletişim becerileri öğrenmeleri için tekrar okula gönderebiliriz.

Psikiyatrist ve hastayla olan deneyimiz için başka bir açıklamanın yapılması gerekir. Aile etkileşiminde yer alan şey açık iletişim kurma yetisinin olmaması değil, daha çok açık olmayan bir iletişim kurma yetisinin olmasıdır; buna daima ortak olarak paylaşılmayan ve ailedeki bir kişi veya diğer aile üyeleri için korkutucu olan tek bir bakış açısının nesnel gerçeklik olarak ilan edilme riski taşıdığı durumda başvurulur. İletişim sapmaları uzlaşmayı engelleme olanaklarından biridir. Uzlaşma, gerçekliğe ilişkin bir karar için önkoşul olduğunda herkesin veto etme hakkı vardır. İletişimin bu biçimde olduğu durumlarda gerçeklik yumuşar.

Tehdit olan kambur balinalar bile, kendilerini saldırganlara karşı gizlemek için bir balon perdesi yaratırlar. Ne var ki, bu balonları saldırdıkları zaman görünmemek için de oluştururlar.

PARADOKS: YAŞAM VE MANTIK ARASINDAKİ FARKLAR-I

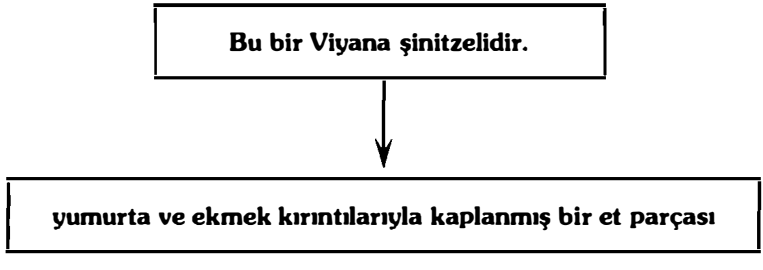
Mantıkta ve iletişimde ondan kurtulmaya çalışırız ve yaşamda daima onunla karşı karşıya kalırız, bu paradoksdur. Semboller dünyasının her zaman gerçek dünyaya benzememesi olgusu iyi bir örnektir. Ancak, (ikideğerli) mantık ile yaşam arasındaki fark, mantığın kendi yapılarından değil, daha çok kullanılma biçiminden kaynaklanır. Bunu kullananlara göre düzenin sağlanması için hem yaşamda, hem mantıkta var olan bazı

olanaklar yok olmalıdır. Onlarda iki-duygulu (ambivalance) ve çelişkili olmayan her önermenin 'Evet, evet' veya 'Hayır, hayır' olacağı ve doğruluğa ilişkin sorunun kesin olarak yanıtlanacağı bir gerçeklik arzusu yer alır.

Cennet Kapısının Bekçilerini, özellikle felsefecileri ve matematikçileri mantık konusunda daima rahatsız eden şey, ben-merkezlilik olanağıdır. Önermeler, kendi kendilerine bilgi verici konuma geçebilirler ve setler kendi kendilerini içerebilirler. Bilimsel bilginin öznesi ve nesnesi arasındaki ayırımın gerektirdiği içerisi ile dışarısı arasındaki net ayırım böylece yok edilir. Ben-merkezliliğe ilişkin şaşırtıcı olan şey, mantık kurallarını izlediğimiz halde veya daha çok için, bir ayırımın iki tarafına da aynı anlamı yüklememiz gerektiği olgusudur. Sek-sek karesine, olması gereken biçimde her iki bacağımızla atlamalı fakat aynı zamanda sek-sek karesinin dışında kalmalıyız. Böyle yönergeler, hem Los Angeles'da, hem New York'da aynı saatlerde önemli toplantıları olanların bilebileceği türden kuramsal ve pratik güçlükleri de ima eder.

Bu hoş olmayan ve çelişki içeren yönergelerden kurtulmanın en ortodoks yolu bunları geçersiz olarak ilan etmek ve gerçekleşmelerini yasaklamaktır. Ancak, kendimizi böyle bir çözüme adamadan önce, aşağıdaki soruna ilişkin kısa bir özeti gözden geçirebiliriz. Her zamanki gibi normallik ile başlayabiliriz. Sembol ile sembolize edilen şey arasındaki ilişki basit bir örnek ile açıklanabilir (Şekil 7-2).

Şekil 7-2, bir nesneyi, bir şeyi, daha katı gerçekliğe ilişkin bir ayırımı (burada şinitzelin sertliği hakkında hiçbir şey söylenmiyor) gösteren bir önermenin kurulmasıdır. Maddi dünya alanındaki bir ayırımı isimlendirmek için dil alanında bir ayırım kullanılır. Bir sonraki örnekte durum oldukça farklıdır (Şekil 7-3).

Şekil 7-2

Şekil 7-3

Şekil 7-3'te gösterildiği gibi, üstteki kutuda bir başka cümleye değinen bir cümle yer almaktadır. Dilin içindeki bir ayırım, dilin içindeki başka bir ayırıma bir özellik (doğru) yüklemek amacıyla kullanılmakta ve mantıksal açıdan tutarsız olan farklı bir özellik (yanlış) yadsınmaktadır. Böylece sembollerin betimleyici dünyası, betimlenen bir dünya haline gelir.

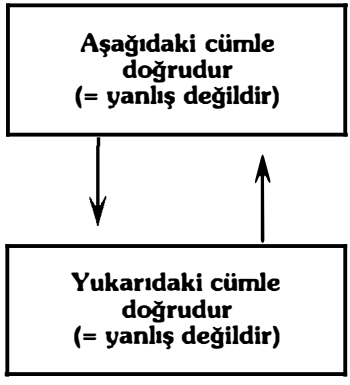
Bu tür linguistik ben-merkezliliğin iki farklı biçimi vardır. Bunlardan sadece biri olan paradoks, mantık kullananlar açısından endişe yaratır. Daha az zararlı bir biçim olan totoloji ile başlayalım; sorun yaratmadığı ve kimseyi rahatsız etmediği için genellikle küçümsenir ve daha fazla tartışmaya değer görülmez (Şekil 7-4).

İki cümlede de, her bir cümlenin diğerini ve dolayısıyla kendini doğruladığı birbirleri hakkında bilgi veren birer önerme yer alır. Bu durum, aynaya bir bakış fırlatıp, doyum yansıtan bir baş sallamayla 'her şey beklediğim gibi' örneğine benzer. Doğru ile yanlış ve iki-değerli mantığın temel sayıltıları arasındaki ayırım, bu tür bir ben-merkezlilik aracılığıyla sorgulanmaz, doğrulanır. Benlik-doğrulayıcı halka (self-affirming loop) oluşturulur. Buna karşın, paradoks durumunda benlik-yadsıyıcı[2] bir halka (self-negating loop) oluşur (Şekil 7-5).

Bir kez daha iki cümle birbiriyle öyle bir ilişki içine girer ki her biri dolaylı olarak kendi kendisiyle ilişki kurar. Birinci cümle doğru ise, ikincisi yanlıştır. Şayet ikinci cümle yanlış ise, birinci de yanlıştır. Ancak, bi-

2. Böyle bir durumda Douglas Hofstadter (1979) "tuhaf halka"dan söz eder.

rinci cümle yanlış ise, ikinci cümle doğrudur, bu durumda birinci cümle de doğrudur ve bunun gibi. Her cümle yanlış iken doğrudur ve doğru iken yanlıştır. Doğru ile yanlış arasındaki ayırım erimiştir ve kimse nereye gittiğini bilmemektedir. İletişim içinde böyle önermeler biraraya getirildiği zaman, neyin doğru veya yanlış olarak değerlendirilmesi gerektiği konusunda uzlaşmaya varmanın mümkün olamayacağı açıktır. Sembollerin anlamı sınırlı değilse, anlam her zaman bir akıl sorunu olarak kalacaktır. Çelişmezlik dogmasına karşı çıkarsak herhangi bir anlamın kullanılması mümkün olur, böylece iletişim ya kopar ya da olanaksız hale gelir.

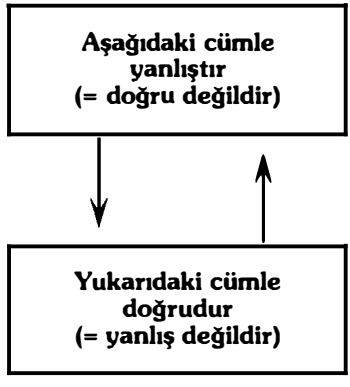

Şekil 7-4

Alfred N. Whitehead ve Bertrand Russel'ın (1910-1913) mantıki sınıflar kuramı, benlik-yadsıyıcı halkaların üretilmesinin, dolaşımının veya tüketilmesinin yasaklamasına bir örnektir. Bir sınıfa veya sete ilişkin önermeler, sınıfın veya setin öğelerine ilişkin ifadelerden ayırt edilir. Her ikisinin dışsal linguistik biçimi aynı olsa bile farklı soyutlama düzeylerinde kullanılmaktadırlar. 'İnsan' terimi insan türüne işaret ettiği zaman, bir kahvede yan masada oturan kişiyi ifade ettiği durumdakine göre daha soyut düzeyde kullanılmaktadır. Terim, farklı soyutlama düzeylerine göre farklı mantıki sınıflara yüklenebilir. Bir sınıf veya set hakkındaki ifadeler, bir sınıfın veya setin kendi öğeleri hakkındaki ifadelerden daha üst düzeyde yer alan bir mantık sınıfındandır.

Whitehead ve Russel daha sonra bir tür ırk ayırımcılığı yasası önererek, farklı mantıki sınıflara özgü ifadelerin karıştırılmasına izin verilmeyeceğini ilan etmişlerdir. Birbiriyle karıştırılmaması gereken kav-

ramlara ve önermelere ilişkin bir sosyal sınıf sistemi, değişen soyutlama düzeylerine ilişkin bir hiyerarşi kurmuşlardır. Bir sınıfın (sek-sek karesi) bütününe ilişkin herhangi bir şey, aynı zamanda bu sınıfın (karenin) bir öğesi olmayabilir. Bu şekilde, dile ilişkin ifadeler, Viyana şinitzeline ilişkin ifadelerden farklı bir mantıki sınıfa yüklenebilir.

Şekil 7-5

Linguistler dilin kullanımındaki bu farkı açıklamak için, nesnelere ilişkin dil ile dilin kendisine ilişkin dili ayırmışlardır. Birinciye nesne dili, ikinciye üst-dil (meta-language) demişlerdir. Üst- edatı, genellikle bir şey hakkında konuşulduğunu gösterir.

Mantıki sınıflar kuramından aşağı yukarı yarı-yüzyıl sonra, Spencer-Brown (1969) tarafından ortaya atılan biçimin yasalarında, mantıki sınıfların ileri sürülmesine rağmen içerisi ile dışarısı arasındaki ayırımın korunmasına çalışıldığı gösterilmiştir. Whitehead ve Russel'ın yönergesine göre, bir sınıfın içine ait (sınıfın içinde) olanlar, dışına ait olanlardan (sınıfta olmayanlar) ayrılmalıdır. Böylece, üst-bakışaçısı (metaperspective) buraya kadar dışsal bakış açısı olarak değindiğimiz (ve değinmeye devam edeceğimiz) gözlemcinin konumuyla özdeştir.

Sorun bir yasakla çözümlenmiş gibi gözükmektedir. Ancak, genellikle bu tür yasalarda görüldüğü gibi herkes yasağa uymaz. Bu zaten ortadadır, çünkü nesne dili ile üst-dil, İngilizce, Hintçe ve Tagalog dilleri anlamında farklı diller değildirler. Ne kelime haznesi, ne gramer, nesne dilini üst-dilden ayırmaz. Saf bir konuşmacı, bir dilbilimciye üst-dilin gülünç bir terim olduğunu söylerken üst-dilde konuştuğu aklına bile gelmez. Ancak, ileri sürülen böyle hayali bir farkın, içerisi ile dışarısı ara-

sındaki ayırımı yeniden kurmak ve tartışılan iki değerli mantık sistemini kurtarmak için bu ayırımı gerçek kabul edenlere yardımcı olduğu açıktır.

Spencer Brown'ın (1969) paradoks sorunu için önerdiği çözüm, oldukça farklı bir yöne işaret etmektedir. Zamanı tanıtmaktadır. Paradoksun yol açtığı tüm güçlükler, daha önce doğru veya yanlış olarak kabul edilmiş bir cümlenin doğru veya yanlış olmaya devam edeceği durağan bir dünya betimlememiz gerektiğine ilişkin üstü kapalı sayıltıdan kaynaklanmaktadır. Geleneksel iki-değerli mantıkta zaman daima soyutlanır Zihnimizde zamanı, iki değerli mantığa eklersek paradoks yok olur. Bu durumda Şekil 7-5'teki iki cümlenin doğruluğu veya yanlışlığı zaman içinde değişir. Bunlar doğruluğa ilişkin her iki değer arasında gidip gelir.

Böyle mantıki bir örüntünün teknolojide yararlı olabileceği uzun zamandan beri biliniyordu ve belki hepimiz bir süre için bu işleyişten kârlı çıktık. Anılan örüntü özel evlerde kullanılan kapı zili tipinde gerçekleştirilmiştir. Zile basmak elektrik akımını durdurur. Elektrik, demir bir çekirdeği çevreleyen bir bobinden geçer. Çekirdek, elektrik akımıyla mıknatıs gibi çekilir. O anda etkin hale geçen mıknatıs, bir çan dilinin bağlanmış olduğu Metal bir tabakayı kendine doğru çeker ve çan dili çana çarpar: 'Ding-dong!' Metal tabakanın çekilmesi olgusu akımın bozulmasına yol açar. Bobinden artık elektrik geçmez olur, mıknatıs edilgen hale gelir ve çan diline bağlı olan metal tabaka bir tel ile ilk konumuna geri çekilir. Düğmeye basılınca bu, akımı yeniden kapatır ve döngü tekrar başlar. Bu süreç, elektriğin açılıp kapanması, mıknatısın kendine doğru çekilip bırakılması, çan dilinin çana vurması ve dinlenmesi arasında yer alan devamlı bir gidiş-geliş ile sonuçlanır

Şayet arka arkaya yer alan şeylerin olanaklılığını, bir başka deyişle zaman etkenini soyutlarsak, sözü edilen kurma ediminde hiçbir anlam bulamayız; durum hemen vazgeçilmesi gereken bir kablo, metal ve diğer hammadde israfı olarak gözükür.

Zamanın gözetilmesi, mantık yapılarındaki olanakların dışsal yasaklarla sınırlandırılmasını gereksiz kılar. Bu yasaklar, sadece zihin ile doğa, bilişin öznesi ile nesnesi arasında net bir ayırım yapılmasının gerekli görüldüğü durağan bir dünyada bir uzlaşma sağlama amacıyla mantığa gereksinim duyulduğu sürece gerekliydi. Benlik-organizasyonu yapılarına, süreçlere ve şeylere ilişkin dinamik, değişen bir dünya betimlemek istediğimiz zaman, ben-merkezlilik olanağı taşıyan bir man-

tığa gereksinim duyarız. Durağan bir dünya mantığının tamamen gereksiz olduğunu vurgulayan totoloji şimdi, canlı sistemlere ilişkin benlik-organizasyonunun, işlemsel-kapanışın (operational closure), özerkliğin ve otopoiesisin mantıki örüntüsü olarak belirmektedir (Bateson 1979). Bu, 'bir zarın oluşumu' ile 'hücre metabolizmasının yer alması' arasındaki kapalı döngünün örüntüsüdür.

Ancak, benlik-doğrulayıcı halkaların totolojik biçimi canlı dünyanın tek organizasyon ilkesi değildir. Yeniden uyanmak üzere uyuruz ve tekrar uyumak üzere uyanık gezeriz; tekrar tekrar nefes alıp veririz. Yaşama süreçlerinin çoğunu, paradoksun benlik-yadsıyıcı örüntüsü, karşılıklı birbirini dışlayan koşullar arasındaki gidiş-geliş olarak betimlemek en uygun yoldur. Kalp çarpıntısı ile düzenli kalp atışını, kendini iyi hissetme ile sıkıntı çekmeyi, sağlık ile hastalığı birbirinden ayıran, bunlara ilişkin evrelerin süresi ve bu ritimlere özgü nabız atışıdır.

Birey bu organizasyon ilkesini kendi içsel bakış açısından, derin bir nefes verdikten sonra nefes alma, derin bir nefes aldıktan sonra nefes verme isteği ve gereksinimi olarak hisseder ve tabii, kendisini yalnız hissettiğinde temas isteği, yakınlık hissettiğinde yalnız kalma isteği gibi binlerce farklı iki-duygululuk biçiminde yaşar.

Bu örüntü sadece, zamandan bağımsız olarak aynı olması, hissetmesi, düşünmesi ve aynı şeyleri yapması gerektiğine inanan bir kimse için bir paradokstur.

HAYALİ MEKANLAR: ZAMAN, SANRI VE VARSANI

Zaman paradoksla yaratılır. Zaman mantıki tutarlığın sürebilmesi için icat edilmek zorundadır. Bu önerme, nesnel gözüken bir zamanda hareket etmeye alışık olmamız, kararlaştırılan bir zamanda istasyonlarda buluşmamız, programlara ve randevulara güvenmemiz ve geçmiş ile gelecek hakkındaki spekülasyonlarımız çerçevesinde oldukça radikaldir. Ancak, zaman bile gözlemcilerden bağımsız olarak var olamaz; nesnellik olarak gözüken şey, insanlar arası anlaşmanın sonucu olan uzlaşmanın bir ifadesidir.

Mekânda (bizde veya çevremizde) yer alan olaylara karşıt olarak, zamanı duyumlarımızla algılayamayız. İnsan o andaki olayları sadece ken-

disi için yaşayabilir. Sinir sisteminin süregiden tek bir aktivite örüntüsü vardır. Her sinir hücresi ya ateşler ya da ateşlemez; dün ve yarın hakkında hiçbir şey bilmez, sadece şimdiyi bilir. Geçmişin sonuçlarıyla geleceğin gölgesi daima şimdiyi etkiler. 'Zaman yaratılan bir şeydir ya da bir hiçtir' (Bergson 1988, s. 276).

İnsan bilişinin başlangıcını ve bebeklikten yetişkinliğe doğru gelişimini herkesden daha dikkatli biçimde araştırmış olan gelişim psikoloğu Jean Piaget, tüm kavramların ve kategorilerin kurulmasının gözlemcinin davranışıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Gözlemci, kendi gerçek ve zihinsel davranımının (işlemlerinin) izdüşümünü kendinde yaşamakta ve bunları düzenlemektedir. Zaman da olaylara düzen getirme olanağı sağlar: 'Psikolojik olayların sırayla yer alması, yalnızca bunların ötesine geçen ve böylece artık var olmayan fiziksel bir zamanı yeniden yaratan bir gözlemci tarafından kavranabilir' (Piaget 1955, s. 277).

Piaget bu betimlemede, üstü kapalı olarak gözlemci kimliğini varsaymaktadır. Zamanı zorunlu kılmak için, gözlemcinin iki farklı durumda (örn. dün ve bugün) aynı kaldığı sayıltısının kabul edilmesi gerekmektedir. Böyle bir duruma gözlemciye özgü gözlemcinin dışsal bakış açısından bakarsak, bu durumda gözlemcinin dünün ve bugünün olaylarını düzenlemek için dört farklı seçeneği vardır: (1) Bugünkü ve dünkü kendisini ve çevresini aynı olarak betimleyebilir. (2) Bugünkü çevresini dünkü ile aynı, fakat kendisini değişmiş olarak betimleyebilir. (3) Bugünkü kendisini dünkü durumuyla aynı fakat çevresini değişmiş olarak betimleyebilir. (4) Her ikisini de değişmiş olarak betimleyebilir.

Şayet Spencer-Brown'ın tanımında verildiği gibi her biçimin, ayırımın iki tarafında da yer alan mekân ve içerikten oluştuğu görüşünü kabul edersek, kendisini ve çevresini içsel bakış açısından dikkate alan gözlemci için dünyanın biçimi sadece birinci durumda değişmez. Dünün doğrusu bugünün de doğrusudur. Dördüncü olanaklılık da birbiriyle bağlantısı olmayan iki farklı dünya biçimini, iki farklı kâğıtta yer alan ayırt edilebilir iki daireyi gösterdiği için hiçbir mantıksal sorun getirmez. İkinci ve üçüncü durumlarda ise bir paradoks belirir, bir başka deyişle ayırımın bugünkü içi (gözlemci), ayırımın dünkü içi (gözlemci) ile özdeşleştirildiğinde sonuç olarak ayırımın bugünkü ve dünkü dışı da aynı olmalıdır. Aynı durum, ayırımın bugünkü dışı, dünkü durumuyla özdeşleştirildiğinde ortaya çıkar. İki durum birlikte biçimi oluşturur: Şayet ayırımın bir tarafı değişirse, bütün biçim değişir, ayırımın bir tarafı aynı

kaldığında biçim de tümüyle değişmeden kalır. Bu klasik bir paradokstur: Kâğıt üzerindeki daire aynı kalır ve farklıdır. Biçim değişir, fakat hâlâ aynıdır. Dünün doğrusu bugün yanlıştır, fakat doğru olarak kalır.

Mantıki tutarlılık ve böylece doğruluk ve yanlışlığa ilişkin bir uzlaşmanın kurulması olanağı, iki-yeri olan (ya doğru, ya yanlış) mantığa, üçüncü bir değer eklenirse kurtarılabilir. Ayırımın iki tarafındaki mekâna, üçüncü hayali bir mekânın da eklenmesi gerekir.

Dünyanın biçimi, içinde-dışında ayırımının yanına getirilen öncesonra ayırımı ile genişletilir. Mekânda olaylar eşzamanlı (synchronic) olarak ayırt edilir. Zamanın icat edilmesiyle hayali bir mekâna -geçmişe veya geleceğe- yerleştirilir ve eşzamanlı olmayan (diachronic) olaylar şeklinde ayırt edilir.

Spencer-Brown (1969), Biçimin Yasaları (Laws of Form) kitabının ilk Amerikan basımında yer alan giriş kısmında hayali değerin etkisini basit bir matematik örnekle açıklar. Paradoksla sonuçlanabilen 'doğru' veya 'yanlış' kavramlarına ek olarak (Şekil 7-5'e bakınız), aynı zamanda 'anlamsız' kategorisine gereksinim duyarız; bir cümleye herhangi bir anlam vermeme olanağını sadece bu sağlar.

Bu kategorilere benzer doğrultuda, bir sayının olumlu, olumsuz veya sıfır olabileceği sayıltısından hareket edebiliriz. Şayet şu denklemi göz önünde bulundursak

$$x^2 + 1 = 0$$

bu şuna çevrilebilir

$$x^2 = -1$$

Şayet iki tarafı x'e bölersek şunu elde ederiz

$$x = \frac{-1}{x}$$

Bu denklemin ben-merkezli olduğunu ve x'in eşit işaretinin her iki tarafında yer aldığını görmek kolaydır. Denkleme sayıları yerleştirmek için, x'in bir çeşit birim olması gerekir. Şayet +1 ve -1 olarak sadece iki birim çeşidi varsayarsak, x = +1'i aldığımızda sonuç şöyle olur

$$+1 = \frac{-1}{+1} = -1$$

bu da açıkça bir paradokstur. Şayet x = -1'i alırsak şunu elde ederiz

$$-1 = \frac{-1}{-1} = +1$$

bu da daha az paradoksal değildir.

Matematikte problem dördüncü bir sayı sınıfının kabul edilmesiyle çözülür, hayali sayılar. Bu yolla kare köklerini bulabiliriz: x, i olarak ifade edilen -1'in köküdür. Bu hayali sayılar kullanılmasaydı ve 'Dikkat! Gerçeklik (hayali olmayan) alanından çıkıyorsunuz' gibi durma işaretleri çok ciddiye alınsaydı, Çok büyük bir matematik ve pratik-teknik sorunlar alanı çözümsüz kalırdı.

Paradoks ve ben-merkezlilik sorununa matematik çözümün getirilmesi sonucu, Spencer-Brown (1969) mantık açısından da, anlamlı tartışmanın iki sınıf önermeden değil üç sınıf önermeden oluşması gerektiğini ileri sürer: Doğru, yanlış ve hayali. Zamanı da olanaklı bir hayali mekan olarak önerir. Zamanın bu şekilde ele alınışı konusunda, çocuklarda ve yetişkinlerde zaman kavramının gelişimini incelemiş olan felsefecilerin ve diğer araştırmacıların görüşlerine katılır (Elias 1984, Piaget 1955).

Zamanın hayali bir mekan olduğuna dair bir uzlaşmaya varmanın kolaylığı o kadar açıktır ki hayali olma özelliğini neredeyse tamamen unuturuz, hatta buna ilişkin bir bilinç dahi geliştirmeyiz. Paradoksu ortadan kaldırma amacıyla zamanı kullanan herhangi bir kimse normalliğin zorunluluklar ve olanaklar alanı içinde kalır.

Zaman kavramının anlamı, bir şeyin doğru mu, yoksa hakkında karar verilemez mi (undecidable) olduğu sorusunun ortaya atılmasını sağlar. Durağan varlık hakkındaki ifadelerin doğruluğu hakkında bir karara varmaya ilişkin sürekli zorunluk ortadan kalkmıştır. Bunun yerine değişen, dinamik bir kimliğin olanaklılığı ileri sürülmüştür.

Ne var ki, zamanın icadı, mantıki yapıları paradoksun etkisinden kurtarma amacıyla yararlanılan hayali mekanın sağladığı olanaklardan sadece biridir. Eski çelişkileri çözümleyerek yeni bir gerçekliğe ulaşmayı sağlayan diğer hayallerin, yaratıcı sınır atlamalarının da zamanınkini andıran etkileri vardır. Ludwig Wittgenstein, örnek olarak akıllı çiftçinin kızını anlatan peri masalına değinir. Kral kızın babasını hapse attırmıştır. Şayet kız babasını kurtarmak isterse, kralın karşısına 'ne çıplak, ne de giyinik olarak' çıkmak zorundadır. Kızın bulduğu çözüm, bir balıkçı ağı

içinde çıplak fakat aynı zamanda kapalı olarak görünmektir Bulmacanın çözümlenip çözümlenmemesi konusunda karar verecek olan kral babayı serbest bırakır, kızıyla da evlenir. Bundan sonra sonsuza kadar mutlu, fakat yine çözümlenmesi olanaksız gözüken sorunlarla karşılaşarak yaşarlar (Fischer ve Simon 1988).

Peri masalındaki kız çelişkiye uzlaşma çerçevesinde bir çözüm bulmayı başarmıştır. Sanrı ve varsanı ise çelişkilerin çözümlendiği bireysel gerçekliklerdir. Sonuçları mantıki açıdan zamanın etkileriyle karşılaştırılabilir. Varsanıların oluşturulması ve sanrı sistemlerinin kurulması, ifadelerin doğruluğu konusundaki soruya ilişkin bir karara varılmamasını sağlayan başka yollardır.

Ancak, genellikle varsanıların ve sanrı sistemlerinin sonuçları zamanın etkileriyle karşılaştırılamaz, çünkü zaman, genel uzlaşma bağlamında geçerli kılınan bir hayal biçimidir ve bu nedenle normallik alanına girer. Ne var ki, sanrılar ve varsanılar, paradoksal, benlik-yadsıyan bir halkaya ilişkin iki önermeden hangisinin doğru olduğu konusunda karara varılmasını da olanaksız hale getirirler.

Bir hastayı, çevresindeki tüm insanların dünya çapında bir komplonun parçası olarak kendisini deli ilan ettiği konusunda uyaran bir işitme varsanısı yanlış olarak kanıtlanamaz. Bir psikiyatrist hastasına sesin bir hastalık belirtisi olduğunu açıklarsa, seslerin ne dediğini doğrulamış olur. Şayet sesin söylediği doğruysa, psikiyatristin dediği yanlıştır. Psikiyatristin dediği doğru ise, sesin dediği yanlıştır. Her iki önermeyi de eşit derecede ciddiye alırsak, bu klasik bir paradokstur. Aynı durum, yanlışlığı doğrulanamayan sanrı sistemleri için de geçerlidir. Bunlar hayali sayıltılardan kaynaklanır ve -oldukça mantıki olarak- hayali sonuçlara varırlar. Sanrı sistemleri de işlemsel olarak kapanmıştır, bir başka deyişle, dayandıkları sayıltılar sonuçları tarafından doğrulanır. Filleri korkutmak için ellerini çırparak yürüyen bir adam, bu tür hayali sayıltılardan hareket eder ve önlem alma ölçütlerinin başarısı bunları doğrular.

Belli bir durumda sıkışıp kalan gözlemcinin kendi gerçekliği açısından dünden bugüne olan değişiklikleri düzenleyebilmesini sağlayacak dört seçeneğe tekrar bakalım. Kendisini ve çevresini değişmemiş olarak betimlediği birinci durumda kendisini iyi hissetmesi uzun vadede çevresinin, çevreye ilişkin imgesine uyup uymadığına bağlı olacaktır. Şayet 20 yaşında kendisini ve çevresini betimleyiş biçimi iki yaşındaki be-

timleyişine benziyorsa, varlığını koruyabilmek için gerçekten sevecen ve sonsuz sabrı olan bir anneye gereksinimi vardır. Kendisini farklı, fakat çevreyi değişmemiş algıladığı ikinci durumda, şiddetli bir kimlik krizi, hatta kişilik bölünmesi yaşayacaktır. Kendisine ilişkin betimlemesinin sürekliliği engellenmiş olacaktır. Ancak kendisini değişmemiş, çevresini dönüşmüş olarak görürse, bir andan öbürüne gerçeklik duygusunu kaybeder. Burada da deneyim sürekliliğini ve kendi varlığının tarihi yönünü yitirir. Hem kendisini, hem çevresini değişmiş hissettiği dördüncü durumda ise ayrı ayrı mantıki tutarlılığı olan dünyalarda yaşamaktan zevk alır, fakat dışardaki gözlemci, belki de şiddetli bir çoğul kişilik -Dr. Jekyll ve Bay Hyde- vakasıyla uğraştığı sonucuna varır.

Pratik olarak bütün psikotik belirtileri açıklama olanağı sağlayan insan bilişine özgü paradoks şuradadır; Aristo'nun özdeşlik dogması uzun vadede sadece kimlik değişebilirse -ki bu özdeşlik dogmasıyla çelişir- sürdürülebilir, bir başka deyişle, 'iki şey, x ile y, x'e ilişkin herhangi bir özellik olan p, y'e de uygulanabilirse ve bunun tersi olabilirse özdeştirler' (Hilbert aktarılan kaynak Klaus 1964).

Ancak, iyi bilindiği gibi kişinin aynı nehire iki kez düşmesi mümkün değildir - aynı şekilde nehrin de aynı kişinin üzerinden iki kez akmasının mümkün olmadığı gayet iyi bilinir. Dilimiz ve buna bağlı iki-değerli mantığımız, tüm dünyayı (kendimiz de dahil olmak üzere), kaçınılmaz bir paradoksa götüren durağan ve değişmeyen bir biçim olarak kabul etmemiz konusunda bizi tekrar tekrar baştan çıkarır. Deliliğin paradoksla herhangi işlevsel bir ilişki içine girebileceği konusundaki hipotez anlamlı ve yararlı olarak gösterilse dahi sonuç yine daha ilerdeki bir paradokstur, bir başka deyişle sadece mantıklı (iki-değerli) düşünen birisi deli olabilir.

8

Hislerin Düzeni

Bu hastalığa ne denir? Sanırım bir adı vardır?'

'Aşk' 'Güzel bir kelime. Bana bazı şeyler söyle

Bilebileceğim -belirtilerinden öyle veya böyle'

Öyle acılar çekersin ki kralların vecd halinde kendilerinden geçtiği

Sönük ve sıkıcı kalır karşılaştırıldığında

Bu durumla.

Kendini neredeyse unutursun - olabilirdin

Mutlu, yalnız bir ormanda.

Eğilir, bakarsın bir akar suya:

Kendini göremezsin, görürsün sadece bu rüyayı

Tekrarlayan her yerde ve sonsuza dek.

Bunların dışındakilere, gözlerin yoktur bakmak için.

Orada bir çoban yaşar, olduğun yerden gelen,

Görünüşü ve sesi,

Hatta adı bile yüzünü kızartır.

Onu düşünürsün, kalırsın nefes nefese:

İçini çekersin; bilemezsin nedenini;

Ancak çekersin yine içini

Onu göreceğinden korkarak, fakat özleyerek görmeyi

-Jean de la Fontaine'den (1621-1695),

Thyris ve Amaranta (Fabler, VIII, 13).

AŞK VE NEFRET: SOSYAL (VARLIĞI KORUYAN) BİRİMLERİN EVRİMİ VE ÇÖZÜLMESİ

Hissetme dil-öncesidir. Bu nitelik, bir yandan kişinin hislerine ilişkin deneyimlerini kelimelerle ve dengeleyici eylemle ifade etme girişiminde sıkıcı duruma (banality) düşme riskini, diğer yandan duygusal bir budalalıkla konuşma riskini taşır. Hisleri betimlerken kullanılan kelimelerin düz-anlamı, daha önce tadına hiç bakılmamış bir papayanın tadını betimlerken kullanılan düz-anlamından daha azdır. Bir kimse 'seni seviyorum' dediğinde bu gerçekte ne anlama gelir? Birisiyle birlikte yaşamayı cehenneme çeviren çatışmaların çoğu, herkesin bu tür bir önermenin nesnel anlamını bildiğini düşünmesinden, bir başka deyişle tamamen öznel olarak kendisi için ne anlama geldiğini bilmesinden kaynaklanır.

Hisler hakkında gerçekten konuşamazsınız. Ancak ağzınızı kapalı tutmanız da gerekmez. Kelimeleri her zaman daha tiz bir tonda, dilin yananlamıyla kullanabilme olanağınız vardır. Edebiyata ve şiire ilişkin anlamlar, dilin bu kullanımından kaynaklanır. Sesin tonunu belirler ve bir atmosfer yaratır; kim dinlerse içinde bir titreşim olarak bunun yankılanışını duyar.

Pop şarkılarına ilişkin metinler, sanatsal değerleri yargılanmadan hisleri sözlerle ifade etme girişimine bir örnek olarak verilebilir. Haftalık satış çizelgeleri bir ulusun hislerinin ne derece sıcak veya soğuk olduğunu ölçen termometre olarak görülebilir; bunlar, plak satın alanların popüler oylarının sonucunu yansıtır. Bir numaralı şarkının müzik metni ile müziğinin birleşimi öylesine benimsenir ki binlerce, hatta bazen milyonlarca insan, paralarını buna harcamaya hazırdırlar. Söz metni, bağlayıcı etken olmamakla birlikte, duygusal etkisini silmemek için müziğe uymalıdır. 'Hiç doyum alamıyorum' (I can't get no satisfaction) şarkısını 'Jingle Çanları' (Jingle Bells) şarkısının melodisiyle söylemenin zorluğunu düşünün.

Aşk, aşık olma ve hakkında en fazla şarkı söylenen duygular, pop şarkılarında kelimenin tam anlamıyla şiddetli bedensel duyumlarla ilişkili olarak verilir. Aşk daima ateş ile buz, bir an dünyanın tepesinde uçuyor olmak, sonra yerin dibine batmak gibi aşırı çelişkiler içeren bir durumdur. Herkes, radyoyu açtığında yeterli sayıda örnek bulabileceği için bunlar burada sıralanmamıştır. Genellikle, çoğu durumda bedenin farklılaşmış bir algısıyla birlikte -fiziksel ve kimyasal terimlerle- beden ısısında bir artış, bu değişiklikleri yaşayan ve tatlı bir şekilde acı çeken kimsenin özel yer çekiminde ve fiziksel durumunda bir değişiklikle karşılaştığımızı belirtebiliriz. Önce, heyecan, ateş basmalar, kendini hafif hissetme, kendinden geçme ve havada uçma başlar, nihayet, kişinin kendisinden vazgeçerek sevgilisiyle tamamen birleşmesiyle son bulur. Aşıkların sınırları erir ve ikisi arasındaki dışsal farklar artık bir fark yaratmaz olur. İkisi birleşir; birbirleriyle özdeşim yaparlar, tek yürek, tek ruh haline gelirler. Hiçbir zaman ayrılmayacağız, sensiz ben bir hiçim, sensiz yaşayamam...

Bu metinlerdeki ve felsefecilerin aşka ilişkin incelemelerindeki aşk imgesi ile aşık olma arasında yer alan fark fazla büyük değildir (normalde felsefecilerin böyle kısa bir sürede dikkate değer sayıda satan metin örnekleri yayımlamadıkları olgusunu dikkate almazsak).

Plato bu tür felsefi yoruma klasik bir örnek teşkil edebilir. Symposium' da Aristophanes'e aşık olma olayına ilişkin şu mitik açıklamayı yaptırır:

> Cinsler, şimdi olduğu gibi iki değil aslında sayı olarak üçtür; bir erkek, bir kadın ve ikisinin birleşimi. Bir zamanlar gerçek bir varlığı olan bu birleşimin çifte doğasını ifade eden bir ismi vardı, fakat şimdi bu kaybolmuştur ve 'androjen' (androgynous) kelimesi sadece bir sitem terimi olarak kullanılmaktadır. İkinci olarak, ilk insanlar yuvarlaktı, sırtları ve yan tarafları bir daire oluşturuyordu; dört eli, dört ayağı, ters yönlere bakan, yuvarlak bir boynun üstünde ve tıpatıp aynı olan iki yüzün yer aldığı tek bir başı vardı; ayrıca dört kulağı, iki edep yeri ve geri kalanların uyuştuğu bir yapısı vardı... Kudret ve güçleri korkunçtu ve yüreklerinin düşünceleri büyüktü ve yukardaki Tanrılara saldırı düzenlediler. (Plato 1984b, 89e)

Bu saldırı tabii ki başarılı olmadı, çünkü Tanrılar kendilerine karşı çıkanlardan hoşlanmaz. Uzun görüşmelerden sonra Zeus insanların ikiye bölünmesini tavsiye etti. Böylece 'deliliklerini' durduracaklardı. İkiye bö-

lününce sadece daha güçsüzleşmekle kalmayacak, sayıları artacak ve böylece daha yararlı olacaklardı. 'Şayet küstahlığa devam edip sessiz durmazlarsa, onları yine bölerim ve tek bir bacak üzerinde zıplamak zorunda kalırlar' Böyle konuştu ve salamura yapılmak üzere ikiye bölünen bozuk elma gibi veya bir tüyle ikiye bölünen yumurta gibi insanı ikiye ayırdı' (Plato 1984b, 190a). Apollo'ya boyunlarını ters çevirmesini buyurdu, böylece insan neresinin kesildiğini görebilecekti. Göbeğin üstündeki deri yüzülmüş ve bir düğüm halinde bağlanmıştı; göbek tam bir 'ilk durum abidesiydi' (190b). Ancak şimdi 'insanın iki tarafının bölünmesinden sonra, her biri diğer tarafını arzulayarak bir araya geldiler ve kollarını birbirlerine dolayarak, karşılıklı kucaklaşmalarla dolanarak birleşmeyi özlerken açlık ve kendilerini ihmal etme nedeniyle ölme noktasına geldiler, çünkü hiçbir şeyi ayrı yapmak istemiyorlardı' (190c). Zeus, özel kısımlarda bazı küçük değişiklikler yaparak -öne doğru oynatarak- işi zevkle birleştirme olanağı yarattı

> Erkek ve kadının karşılıklı sarılmasıyla üreme ve ırkın devam etmesi mümkün olur; erkek erkekle birlikte olursa, doyum sağlarlar, dinlenirler ve yaşamsal işlerine devam ederler: İçimizdeki birbirini arzulama duygusu çok eskidir, temel doğamızı yeniden birleştirerek, iki olanı tek haline getirir ve insanın durumunu iyileştirir. (Plato 1984b, 190d)

Şayet bu nedensel açıklama arayışından vazgeçip, bir kez daha tüm alçakgönüllü tutumumuzla, dışsal gözlemcinin bakış açısına dayanan gözlemleri içsel bakış açısıyla sağlanan gözlemlerle ilişkilendirmekle yetinirsek, bu garip şeylerin, hislerin gerçekte ne olduğunu hâlâ bilmesek dahi hislerin etkileşime ve sosyalliğe bağlı olan etkilerinin bir kısmını betimleyebiliriz.

Alelâde bir şekilde şunu diyebiliriz: -Tam Aristofanes'in belirttiği gibi- aşık olmak ve aşkın kendisi gayet açık biçimde, bireyin organik bütünlüğüne ilişkin çerçeveyi aşan yeni sosyal bütünlerin gelişimini mümkün kılacak bir etkiye sahiptir. Aşk, bireylerin birleşmesini ve tek başlarına beceremeyeceklerini birlikte yapabilmelerini sağlar.

Tüm cinsel arzularıyla birlikte şiddetle aşık olma, canlı bir varlık olarak bireyin sistemine ilişkin belli bir heyecanlanma şeklinde, bir uyarılma, hareketlilikte artma ve günlük işleri ve davranış örüntülerini aksatan bir uyanma olarak görülebilir. Böyle bir akıl karışıklığının zavallı ve mutsuz kurbanlarının ilgi odağı oldukça sınırlıdır. Sadece bir şey hak-

kında düşünebilirler. Çok iyi ifade edildiği gibi, aşağı yukarı her zamanki düşünce ve eylem ölçütlerinin artık etkisini koruyamadığı anlamında 'akıllarını yitirirler' Şimdiki ilgileri, çevreye sihirli bir çekim yayan belli bir kişinin etrafında döner. Bu duygular karşılıklı ise her ikisi de diğerinin arkadaşlığını arar. Önce birbirlerine yaklaşırlar, sonra birbirlerinin kollarına atılırlar. Şayet oldukça bilinen biçimdeki yapısal birleşme; kavramın mekanik duyumsal anlamını hemen anlaşılır kılan isabetli bir terim olarak cinsel birleşme yer alırsa yeniden sükunet bulurlar. Hisler, en büyük arabulucudur; işbirliğine ve iletişime -sadece cinsel değil- ulaştırırlar (gösterişsiz kelimelerin seçildiğini kabul etmek gerekir). Bunların başka tür etkileri de olabilir, fakat kesinlikle değinilen amacı da gerçekleştirirler.

Şayet aşık olma anından sonra da iki kişi arasındaki karşılıklı çekim devam ederse, aralarındaki ilişki gelişir. İstedikleri gibi hareket edebilirlerse, normalde, olasılık kurallarına uygun olandan daha fazla zamanı birarada geçirirler. Doğrudan etkileşim için, birbirlerini yeniden heyecanlandırmak ve yatıştırmak için daha fazla olanak sağlarlar. Kaçınılmaz olarak karşılıklı bir gelişim süreci ve ortak bir tarih yaşarlar. İlişkilerinin gerçekliği, davranışlarının anlamı, kelimeler ve hareketler hakkında bir uzlaşmaya varırlar. Yanıltıcı olmayan kendi ortak kültürlerini yaratırlar. Bu etki, duygusal açıdan içiçe geçme olmadan da gerçekleşebilir; anlaşmaya bağlı evlilikler örnek olarak verilebilir. Aşk kavramıyla tanımlanan anlık bir etkiden daha güçlü olan bu tür hislerin olanaklı sonuçlarından biri, iletişim sistemlerinin gelişmesi ve çiftlerin ve ailelerin oluşumudur.

Bir kez daha vurgulayalım: Hisler yol açtıkları birkaç sonucun betimlenmesiyle açıklanamaz. Bu olaylar sadece davranış düzeyinde ele alınmış ve deneyim düzeyine yüklenmiştir. Aşkın bir sonucu olarak betimlenen davranış, davranışçıların bağlılık (bond) olarak adlandırdıkları şeye denk düşer:

> Çekim, bireyde, ortağı hareket ettiğinde onu izleme, durduğunda onun uğruna olduğu yerde kalma ve hatta kaybolursa onu arama etkinliği yaratır. Bu bağlılık durumu için (Lorenz'in söylediği gibi) hiçbir özel hareket boyutu (mode) gerekmemektedir, bunun yerine bir hareket boyutunun yer aldığı belli bir koşul veya durum gereklidir Böylece bağlılık kelimesini, özgür bireyleri birarada veya belli yerlerde tutan şeyi gösterme amacıyla kullanırız. (Wickler ve Seibt 1977, s. 306-307)

Hayvanların davranışlarını incelemek isteyen bilimciler, sadece dışardan doğrudan gözlenebilecek davranış örüntülerine ulaşabilirler. Gri kazlara nasıl hissettikleri, ne düşündükleri ve şunu-bunu neden yaptıkları sorulamaz. Ancak bu olumsuz durum, içsel ve dışsal bakış açılarından sağlanan gözlemleri karıştırma riskinin çok daha az olmasıyla dengelenir. Böylece bağlılık oldukça kaba bir şekilde şöyle tanımlanabilir:

> Genel olarak kişi, sosyal bağların tercihler biçiminde betimlenmesini, bir başka deyişle tercih edilen veya tamamen belli nesnelere, yerlere veya bireylere yönelmiş olan davranışların tanımlanmasını talep etmelidir. Bu tür davranışın tercih edilerek yöneltildiği birey, tanım gereği ortağıdır... Bireyler birbirleri arasında tercihler geliştirdiklerinde ortaya çıkan sonuç, sosyal etkileşimin şans eseri olmayıp belli bir biçimde düzenlenmesidir. Bu düzene (kim kimle eşleşir, kim kimin çocuğunu yetiştirir, hangi bireyler birlikte avlanır vb.) toplum yapısı diyoruz. (Wickler ve Seibt, s. 313)

Bunlardan türeyen bağların ve sosyal yapıların biyolojik bir temeli olduğu açıktır. Şayet gelişen sosyal yapıların betimlenmesini yeterli bulursak, insanla bazı hayvanlar arasında büyük benzerlikler görebiliriz. İnsanlar olarak, insanları hem dışardan, hem içerden gözleyebilme avantajımız olduğu için, gerek insanlardaki, gerek hayvanlardaki sosyal bağların gelişimini hislere ilişkin işlevlerden biri olarak ele almak doğaldır. Sağduyuya göre, insanlığı tanımlayan insana özgü özellik, hayvan kalıtımızın bir parçası olabilir. Sonuç olarak, timsahlar ve atlar oldukça insana benzerler. Bu aile benzerliğinin kökleri belki de beynimizin kendine özgü parçalı yapısında yer alır.

Beyin bilimcisi Mac Lean (1962) bu benzerliği şöyle betimler:

> Önemli yapısal farklara rağmen insanda çelişki yaratacak biçimde doğanın ilke olarak ona verdiği, birlikte işlev görmesi gereken üç beyini vardır. Bu beyinlerin en eski ve temel olanı sürüngenlik döneminden gelir. İkincisini erken dönem memelilerden miras almıştır, üçüncü ise memeliler dönemi boyunca gelişmiştir; bu süreç, maymunlarda durma noktasına varmış ve insanın bugünkü haline gelmesini sağlamıştır.
>
> Tek beyinde yer alan bu üç beyin hakkında kinayeli konuşursak şu söylenebilir: Bir psikiyatrist hastasının divana uzanmasını istediğinde, bir atın ve bir timsahın yanına uzanması için baskı yapıyordur. Timsah bir-

kaç damla gözyaşı dökmeye hazır olabilir ve at da yüksek veya alçak tonda kişneyebilir, fakat, sorunlarını kelimelere çevirmeleri istendiğinde bunu başaramadıkları ortaya çıkar. (s. 289)

Konuşma ve düşünme filojenetik (phylogenetically) olarak insan beyninin daha genç kısımlarıyla bağlantılıdır. Atlar, timsahlar ve gübre kurtlarının dünyaya ilişkin betimlemeleri zorunlu olarak insanların yaptığı betimlemelerden daha farklıdır. Hayvanların gerçekleştirdikleri betimlemeler kültürel ve linguistik yapılar tarafından etkilenemezler Ancak, timsahlar da dünyalarını betimler; davranır ve farklılıklar yaratırlar. Ne var ki, insanlara oranla deneyime dayalı öğrenme çok daha azdır. Kendileri ve çevreleri hakkında hayal kurabilecekleri ve insanın yapabildiği kadar hayali bir deneyde eyleme ilişkin farklı seçenekleri test edebilecekleri hayali bir mekan icat edemezler. Yine de bedensel kalıtları, belli bir durumda buna uygun davranabilmeleri için gerekli ayırımları yapabilmelerini sağlar.

İnsan beyninin filojenetik açıdan daha eski kısımları ve işlevleri incelendiğinde, bunların duyuş alanıyla ve açlık, cinsellik, mücadele ve kaçınma gibi güdüsel olduğu belirtilen davranışlarla yakından ilişkili oldukları gösterilmiştir. Evrimleşme içinde beynin bu kısımları, uyuşmalarını başarılı bir şekilde kanıtlamışlardır. Beyin daima işlemsel olarak kapanan bir sistem halinde işlediğinden, her kısım diğerini etkilemektedir. Kiralanan ince duvarlı bir evde, komşunun, geceyi sakin mi yoksa huzursuz mu geçireceğini belirleme konusunda bilfiil hakkı vardır. Şayet örüntüler birbirine uymazsa, alt sistemler arasında kurulması gereken uygun sınırların eksik kalması nedeniyle organizasyona ilişkin sorunlar ortaya çıkabilir. Betimleme düzeylerine uygun bir benzerlik kurulacak olursa, düşünceler hislerle uyuşmadığı zaman organizasyona ilişkin sorunlar ortaya çıkabilir.

Anılan uyuşma eksikliğinden kaynaklanan çatışmalar, kişilerarası ilişkiler alanıyla bağlantılıdır, çünkü diğer insanlara yönelik davranışlarımızı büyük ölçüde hislerimiz belirler.

Duyuşların sosyal sonuçları vardır. Ya bireyleri daha büyük sosyal birimlere bağlayabilirler veya bu bağlantıları ve bağları eritebilirler. Spektrumun bir tarafı aşık olmaya, sempatiye ve aşka, diğer tarafı ise tiksinmeye, antipatiye ve nefrete denk düşer. Tiksinme teriminin gösterdiği gibi, burada hareketin davranışsal yönüyle, mesafe koyma ça-

basıyla uğraşıyoruz. Bunun sonunda doğrudan etkileşim azalıyor ve daha az karşılıklı uyarılma, ajitasyon, uyanma ve teskin edilme; daha az iletişim; daha az uzlaşma gereksinimi görülüyor ve gerçekliğe ilişkin bir uzlaşmanın geliştirilme şansı da daha azalıyor.

İnsanın ötekini haince öldürme arzusu ve girişimi, aşırı bir ayrılma çabasından başka bir şey değildir. Bir çukurda katledilmiş olarak yatan bana düşman bir komşu, artık beni doğrudan etkileşimde rahatsız edemez. Onu öldürmek dünyadaki karmaşıklığı basite indirger. Gözden uzak, gönülden ırak. Sorun çıkartma potansiyeli olan kişi ne derece ölüyse o kadar az sorun çıkartır: 'Tek iyi Kızılderili, ölü bir Kızılderilidir' sözü bu kavramın dehşet verici derecede basitleştirilmiş biçimidir.

Yine hisseden birinin içsel bakış açısına dönelim. Hisler de, bireyin davranışları üzerinde özel yönlendirici etkisi olan bir dünyanın betimlenmesi olarak anlaşılabilir. Kişi bu etkilerden sonuçlar çıkarırsa, aşk ve nefret aracılığıyla içerisi ile dışarısı, kişinin kendi varlık birimine yüklenebilecek olan ile bu birimin varlığını tehdit eden çevreye yüklenebilecek olan arasında bir ayırım oluşturur.

Hislerin etkisi ayrılmaya, canlı bir sistemin çevresiyle olan ilişkisinin tanımlanmasına bağlıdır. Varlık birimi olarak tanımlanan benlik, bir birey olabilir, bir çift, bir aile, hatta anavatan, dünya devrimi veya hakikat gibi bir düşünce ve soyut bir varlık da olabilir. O halde aşkın etkisi, aşık olan bir kimse ile sevgili nesnesi arasındaki ayırımın kaybolmasına yol açar. Tek, tek eylemlerin hedefi ve güdüleri bireysel sınırları aşar. Kişinin kendi varlığının korunması, sevilenin varlığının korunmasıyla özdeşleştirilir.

Evrim sürecinde hislerin varlığını koruma yeteneği kanıtlanmıştır. Hisler olmadan insanoğlu silinip giderdi. Şayet bir insan kaza sonucu doğsaydı veya bebekler oturma odasındaki kauçuk ağaçları veya diğer süs bitkileri gibi tomurcuklanma yoluyla ya da toprağa daldırılarak üretilebilselerdi dahi yine -doğaları gereği- üşüdüklerinde onları ısıtacak, acıktıklarında ve susadıklarında onlara yiyecek ve içecek verecek, onlarla konuşacak, onlara dokunacak ve okşayacak ve yaşadıklarını yansıtacak en azından bir bakıcıya gereksinim duyarlardı.

Hisler, şimdiye kadar kişilerarası yüzyüze doğrudan etkileşim koşulunda, bir bütün olarak insanlığın -bireyin değil- varlığını sürdürmesindeki evrimsel önemini korumuştur. Şayet bir gaflet anında, bir kimsenin kafatası yanlışlıkla bir darbe yerse, bunun insan varlığının de-

vamı üzerinde dikkate değer istatistiksel hiçbir etkisi olmayacaktır. Ne var ki, çağımızda kitle imha araçları sayesinde koşullar değişmiştir. Bir Atom-bombasının düğmesine basınca, doğrudan hiçbir ilişkinizin olmadığı, kişisel olarak karşılaşmadığınız, görmediğiniz veya bilmediğiniz kişiler ölmektedir. Artık saldırgan davranışların sonuçları doğrudan etkileşimde bulunan çok az sayıdaki kişiyle sınırlı kalmadığından, insanoğlunun varlığını sürdürmesi aleyhine işleyen riskler artmaktadır. Ancak bu, bir kötümserlik nedeni olmamalıdır, çünkü saldırganlık davranışının sonuçları düşmanla sınırlı kalmadığı için ben-merkezli veya daha doğrusu kaçınılmaz olarak benlik-esirgeyici (self-denying) bir daire yaratılır. Saldırganlık, kendi kendini besleyen saldırganlığa (autoaggression) dönüşür. Bu, hislerin gücünün belki daha geniş bir varlık birimi, bir başka deyişle, insanlık için yararlanılabilme şansını arttırmaktadır.

ÇABUK BASİTLEŞTİRMELER: İYİ VE KÖTÜ, GÜÇLÜ VE ZAYIF, ETKİN VE EDİLGEN

Hislerin adlandırılması, oldukça büyük bir şeyleştirme tehlikesi taşımaktadır. Aşkla dolu olan bir kova, dörtte bir gram nefret, iki parça şefkat ve bir tutam melankoli. Bir duygu büyük veya küçük, samimi veya yapay, yeni veya eski, daha çok veya daha az olabilir. Burada da yemek listesi, yemeğin kendisi değildir, harita yaşam alanı değildir. Şayet, haritanın özelliklerini yaşam alanınkiyle karıştırırsanız, dağlar düz, okyanuslar kuru, sahra kağıttan yapılmış ve dünya dikdörtgen gözükür. Aynı şey hisler hakkında konuşurken, dile özgü özellikler yanlışlıkla hislere özgü özelliklerle karıştırılırsa ortaya çıkabilir. Bu durumda, farklı kavramlar arasındaki ayrılmalar ve ilişkiler (bireysel hisler), hissederken neyi hissettiğinizle karıştırılabilir. Hislerin dinamiği ile dilin düzenine ilişkin ilkelerin uyuştuğu olgusuna fazla güvenmemek gerekir. Ne var ki başkalarıyla ilişki kurulduğunda, hatta hisleri bilimsel açıdan incelerken, kelimeleri kullanmaktan ve hisler hakkında konuşmaktan vazgeçemezsiniz. Ne de olsa, hissetme çok özel bir konudur; birisinin kendi hisleri hakkında konuşması, daima sınırların aşılması (açılma-kapanma), dışardaki kişinin doğrudan ulaşamayacağı bir algı alanının açılmasıdır. Ancak bu, hissin kendisi değil, hisse ilişkin bir betimlemedir (ikinci düzey). İki kişinin, kendilerinin dışında yer alan, örneğin hava raporu, komşular, itaat etmeyen bir çocuk veya keyfi bir

nesne gibi üçüncü bir konu hakkında konuşmaları çok daha kolaydır. İlgili herkesin algısına eşit olarak açık olan bu nesnel alanda, gerçeklik, olayların anlamı ve dilin doğru kullanımı hakkında anlaşmaya varmak görece kolaydır. Bazı ayaklar üzerinde yatay duran bir levhaya parmağınızla işaret eder ve buna 'masa' diyebilirsiniz. Bunu yaparsanız, bir başka kişi, sadece işaret edilen nesneyi değil, aynı zamanda 'masa' kelimesinin anlamını da kavrar. Hisler hakkında doğru biçimde konuşabilmek ise çok daha zordur. Anlamları nesnelleştirme, içerme ve dışlama olanakları daha sınırlıdır.

Bir şeye işaret etme ile işaret edilen nesnenin birbirinden ayırt edilmesi, hisler alanında nesneler alanına göre çok daha az olanaklıdır. Başka insanlar kişilerin davranışlarını sadece dışardan gözleyebilirler, hislerini gözleyemezler. Birisi utançtan kızarıyor olabilir, bir diğerinin korkudan dişleri çatırdıyor olabilir ve bir üçüncüsü üzüntü veya öfkeden ağlıyor olabilir. Hisler ve kendine özgü davranış örüntüleri arasındaki bu yakın bağlantı, hisleri anlatan linguistik ifade biçimlerinin belirsizliğinde yansır. Hiç kimse, birisi heyecanla Bay Miller ve Bayan Smith'in 'birbirlerine aşık' olduklarını söylediğinde gerçekten tam olarak ne kasdettiğini bilemez. Onların hisleri hakkında bir şeyler söylüyor olabilir, belli bir ilişki biçimini betimliyor olabilir veya şu anda bir röntgencinin anahtar deliğinden gözlediği davranışları hakkında konuşuyor olabilir. Bu koşulda, onların hisleri hakkında söylenenler, davranışları ve ilişkileri hakkında söylenenlerden ayırt edilemez.

Hissetme, ilişki tanımı ve davranış arasındaki bu yakın bağlantı, psiko-linguist Osgood ve meslektaşlarının araştırmasıyla desteklenmiştir (1975). Hislerin öznel anlamını kavrayabilmek amacıyla, yirmi iki farklı dilde duygusal yükleme yapılmış olan kavramların (affectively loaded concepts) ortak anlamlarını tesbit edebilmelerini sağlayan bir süreç geliştirmişlerdir. Hisler söz konusu olduğunda üç bağımsız anlam boyutunda ayırım yapılmaktadır, bunlar güçlü ve zayıf, etkin ve edilgen ile iyi ve kötüdür.

Anılan üç anlam boyutuna ilişkin yargılar, bu büyük yaşam oyununa (varlığı sürdürme) katılanların karar vermelerinde yeterli olmaktadır. Böyle bir oyunla ilgili içsel ve dışsal gözlemci arasındaki belirleyici ayırımlardan biri, ortak-oyuncunun düşünmesi için zaman olmayışıdır. Tehlike durumlarında hızla şunu veya bunu yapması veya unutması gerekir. Bu nedenle, uzun bir süre düşünmeden burada ve şimdi kendisini yön-

lendirebilmek için oldukça basit şemalara gerek duyar. Yargılarında ayırımlara yer veren herhangi bir kimse, dünyanın korkunç karmaşıklığı karşısında tehdit olup eyleme geçemez. Şayet her zaman tüm olguları ölçüp biçmeye, olanaklı bütün bakış açılarını dikkate almaya ve akla gelebilecek herhangi bir karışıklığı zihinsel olarak önceden tahmin etmeye çalışırsa, kaçınılmaz olarak felç halinde yatakta kalması ve geri dönülemez sonuçları olabilacak herhangi bir hareketten kaçınması gerekecektir.

Hislerin, kişilerde hızlı eylemi mümkün kılabilecek yeterince basit ve yeterince farklılaşmış bir dünyaya ilişkin ben-merkezci (egocentric) bir analiz sağladığı açıktır. Hissetme olgusunun bu eylemin başlangıç evresi sayılıp sayılamayacağı sorusunu kendinize dahi sorabilirsiniz. Ne de olsa, içsel bakış açısına göre hissetme olarak yaşanan şey, çoğunlukla kaçma veya savaşma gibi davranış örüntüleri için fiziksel önkoşulları yaratan bedensel (alarm) reaksiyonlarla bağlantılıdır. Her ne olursa olsun, hislerden davranışa doğru atılan adım ve/veya davranışa ilişkin değişme çok büyük değildir. Bazı hisler bireyde belli davranış örüntülerinin olasılığını arttırmakta veya azaltmaktadır.

Taş Devri insanları gibi, bir kişinin, bir hayvanın, bitkinin, şeyin veya eylemin, bize ve/veya özdeşleştiğimiz varlık birimine göre etkin mi edilgen mi, güçlü mü güçsüz mü, iyi mi kötü mü olduğunu ayırt etmede hislerimize güveniriz. Tabii, erkeğin, kadının veya şeyin gerçekten öyle mi olduğunu bilemeyiz, fakat hislerimize güvenerek durum öyleymiş gibi davranırız.

İnsanın duyguları açısından ilginç olan her şey bu üç boyuttan oluşan anlamlar mekânında yer alır. Dünya edebiyatının dramatik örüntüsü, idealleştirilmiş ortamlara ilişkin duygusal filmlerin klişeleri, Vahşi Batı ve Rambo filmleri, aynı zamanda, video oyunlarının kuralları veya politik kampanyalar bu örüntülerin bölünme çizgilerini izler. Her zaman, kötünün gücü ile iyi olanın tehdit edilen değerleri arasında bir savaş vardır. Zavallı korunaksız dullar ve öksüzler (=zayıf, edilgen, iyi) zengin ve güçlü zalimlerin (=güçlü, etkin, kötü) merhametine tabidirler. Mal varlığı ve olanakları olmayanların intikamcısı (=güçlü, etkin, iyi) ortaya çıkar ve yasa ile düzeni yeniden kurar. Bu üç özelliği biraraya toplama olanağı sınırlıdır. Ancak, baş aktörlerin karakterlerini kurmak için tamamen yeterlidir.

Böylece dünya, şayet hislerimize inanırsak -matematiğe göre kaçınılmaz olarak- birkaç kategoriye indirgenebilen nesnelerle ve in-

sanlarla doludur. Bu kategoriler, iyi ile kötü arasında açık bir bölünmenin, ya hep-ya hiç ilkesinin işlediği, net bir 'ya ya da' (either-or), siyah-beyaz ayırımının görüldüğü olumlu ya da olumsuz kahramanların ve eylemlerinin kurulmasına temel oluşturan ham maddeyi sağlar.

Böyle duygusal bir dünyada ilişkilerin sayısı ve biçimi de sınırlıdır. Bu betimlemelerin bir sonucu olarak eylemde bulunma zorunluğu kaçınılmaz durum hakkında fikir verir: Kötü olan zayıf ve edilgen olarak korunmalı, iyi olan ise etkin ve güçlü hale getirilmelidir.

Bireysel ve kolektif zihin gelişimi boyunca, hislerin idealleştirici ve basitleştirici içsel bakış açısı düşüncenin yarı-dışsal bakış açısı tarafından farklılaştırılmakta, sorgulanmakta ve yorumlanmaktadır. Bu etkin-edilgen, güçlü-zayıf ve iyi-kötü örüntüsünün içerikle nasıl doldurulduğu, sadece bireyin değil, aynı zamanda sosyal sistemlerin, kültürlerin, endüstri işletmelerinin, kurumların, kulüplerin, partilerin ve -hepsinin ötesinde- ailelerin gerçek değerlerini ve dünya görüşlerini belirler.

ÇATIŞAN EĞİLİMLERİN DENGESİ: YAŞAM VE MANTIK ARASINDAKİ FARKLAR-II

Hislerimiz aracılığıyla kendimizde ve çevremizde olanları, bizim ve başkalarının yaptıklarını ve yapmadıklarını değerlendiririz. Bir yandan düşünmeseydik, hissettiğimiz biçimiyle dünya basit zıtlıklara, siyah veya beyaza göre, çelişkilerin olmadığı bir biçimde düzenlenecekti. Ne var ki, sadece hissetmekle yetinemediğimiz için dünya güzel ve korkunç basitliğini kaybeder.

Hislerimiz belli bir ana bağlıdır; zamanı, dünü ve yarını bilmez. Bizi, değiştiremeyeceğimiz bir kaderle ilgili eyleme geçmeye, kaçmaya, savaşmaya veya umutsuzca kabullenmeye ikna eder. Olaylara karışan oyuncunun zorunlu biçimde sınırlı kalan bakış açısını gösterir.

Buna karşın düşünme, yeni bakış açılarına geniş olanaklar sağlar. Sağdan, soldan, önden, arkadan, yukardan, aşağıdan, daha önce veya daha sonra gözlem yapan dışardaki seyircilerin hayali konumlarını üstlendiğimizi düşünebiliriz. Böylece resmimiz daha farklılaşmış hale gelir, sönük bir siyah-beyaz fotoğraf, baş aktörlerinin parlak giysiler içinde farklı konuları prova etmeye hazırlandıkları bir oyuna dönüşür. Dü-

şünme edimimiz, kararlarımızı değiş-tokuş etme hakkını garanti altına alan hayali bir dünyaya uzanabilmemizi sağlar. Sınama temelinde hareket eder ve bunlara uyan hisleri -beğenilme zorunluğu olmadan- yaşarız. Ne var ki bu olanak yaşamı daha karmaşık hale getirir. Seçim yapma zorunda kalmak acı vericidir.

O anın kısıtlı bakış açısından iyi gözüken herhangi bir şey, şimdi aniden kötü gözükür, güçlü zayıf duruma ve etkin olan edilgen duruma geçer. Kim kendine düşünme izni verirse kaçınılmaz olarak çatışmalara girer. İki-duygululuk olmadan yaşayabilme yeteneğini kaybeder. Belki sadece ruhları gerçekten yoksul olanlar kutsanmıştır, çünkü ne yaparsak yapalım, ne olursa olsun, her şeyin hem iyi, hem kötü tarafı vardır. Uzunca bir süre, dışardan gözlendiğinde, insan her zaman tersi biçimlerde değerlendirilebilecek ya da değerlendirilmesi gereken çelişkili yönler bulabilir.

İki-duygululuk olayının, tutarlılık gerektiren mantıki düşünce ile tutarlı hisler arasındaki etkileşimin bir sonucu olması paradokstur. Sadece burada ve şimdi hissettiklerimizi dikkate alsaydık dünya çelişkisiz olurdu. Zaman ışın içine girdiğinde ve seçenekler göz önünde bulundurulduğunda, çelişkili hisler arka arkaya ve ikili-duygular olarak yaşanabilir.

Belki, psikoloji ders kitaplarının çoğunda dolaşan gerçek yaşamdan kopuk bir hortlağa benzediği için en iyi bilinen iki-duygululuk bir elmayla ilgili olarak yaşanandır. Elmayı açlığınızın en yüksek düzeyde olduğu zaman yemek üzere yanınıza alırsınız. Ödemeniz gereken bedel elmayı burada ve şimdi yeme zevkinden mahrum kalmaktır. Şu anda istediğiniz için hemen yerseniz daha sonra yiyemezsiniz. Elmaya ilişkin anılan örneğin bu kadar popüler olması, belki yer değiştirme (displacement) veya yoğunlaştırma (condensation) aracılığıyla, Havva'nın cennetteki çelişkisi gibi geniş bir çağrışımlar spektrumu yaratmasıdır. İki-duygululuk, bilgi ağacındaki yasak meyvayı yemenin, ödenmesi gereken bedelidir.

Linguistik betimlemeler ve bu nedenle dilimize bağlı olan düşünme süreçleri, görece yüksek bir kesinlik taşıyabilir; davranış ise her zaman daha fazla belirsizlik içerir. Kendimiz ve dünya hakkında geliştirdiğimiz birincil ve ikincil-düzey betimlemeler arasındaki çatışma önceden programlanmıştır. Dilimize göre, ya 'iyi' olarak nitelendirilen sek-sek karesine, ya da 'kötü' ('kahraman' veya 'cani', 'suçlu' veya 'kurban' ve bunun gibi nitelemelerin yer aldığı kareler) olarak nitelendirilen kareye atlama

konusunda seçme olanağımız vardır. Linguistik betimlemeler iki-değerli ayırımlara göre düzenlenmiştir. Bu tür ayırımların sınırı içindeki her şey, dışındaki her şeyi yadsır.

Davranış düzeyini dikkate alırsak, bir tür yadsımanın, diğer yadsımaya eşit olmadığı açıklık kazanır. Yadsımada etkin ve edilgen yadsıma olarak iki biçim ayırt edebiliriz. Kant'ın düşüncelerinden birini izleyerek anılan kavramları ortaya atan felsefeci Jon Elster (1979, s. 178) aşağıdaki üç önermeyi örnek olarak vermiştir:

I. A kişisi p önermesinin doğru olduğuna inanır (kısaltılmış hali: A p'ye inanır).

II. A p'ye inanmaz (kısaltılmış hali: [A p'ye inanır] değildir).

III. A p'nin tersine inanır (kısaltılmış hali: A, p-olmayana inanır).

Önerme II, önerme I'in edilgen yadsımasıdır; önerme III bunun etkin yadsımasıdır.

'Seni sevmiyorum' cümlesi, 'seni seviyorum' cümlesinin edilgen yadsımasıdır; 'senden nefret ediyorum' bunun etkin yadsımasıdır. 'Tanrı yoktur' iddiası, Tanrının etkin yadsımasıdır; 'Bir Tanrının olup olmadığını bilmiyorum' cümlesi edilgen yadsımadır. Nazileri tutmayan herhangi bir kimse onları edilgen biçimde yadsıyordu; direniş hareketine katılanlar ise onları etkin olarak yadsıdı.

Şayet belli bir davranıştan kaçınılıyor ise, bu davranışın edilgen yadsımasıyla uğraşıyoruz demektir (konuştuğunuz kişiyle hemfikir olmayabilirsiniz; paranız konusunda ne tutumlu, ne de cimri olmayabilirsiniz; depresyonda değilsinizdir; sol-kanat politik görüşü benimsemiyorsunuzdur). Ancak, zıt anlamı olan bir şey yapıyorsanız, etkin yadsıma yer alıyor demektir (konuştuğunuz kişiyle sadece hemfikir olmamakla kalmaz, aynı zamanda ona karşı çıkarsınız; sadece tutumlu olmayan bir biçimde davranmakla kalmaz, müsrif davranırsınız; sadece depresyondan arınık değil, öforik ve maniksinizdir; sadece sol politik görüşü tutmamakla kalmaz, sağ görüşü benimsersiniz). Edilgen yadsıma olanağı, içinde sadece 'ya ..., ya da' koşullarını barındıran bir anlam sistemini aynı zamanda 'ne ne de' (neither-nor) koşullarını içeren bir anlam sistemine dönüştürmüştür. Ancak bu durum, olanakları tüketmemektedir. Canlı organizmaların davranış örüntülerine çelişkili ve mantıksal olarak dışlayıcı anlamlar da eklenebilir ve eklenmelidir Burada Aristo mantığıyla bir çatışma ortaya çıkar: '(Ç)elişkili önermeler

aynı zamanda doğru olamaz' ve '(A)ynı özellik, aynı zamanda, aynı özneye, aynı biçimde yüklenemez' (Aristo 1984), çünkü bu çelişmezlik dogması olaylara atgözlüğüyle bakan, bir şeyi aynı zamanda sadece tek bir açıdan göz önünde bulunduran ve zaman içinde farklı noktalarda farklı bakış açıları geliştirmekten kaçınan bir yaklaşımla bağlantılıdır. Bu cümle ancak dünyadaki dinamik süreçleri ve değişmeyi soyutlarsak geçerlidir.

Yaşamda çelişkiler mantıkta olduğundan daha farklı biçimde ele alınır. Yaşam, mantığı yeni bir şeye bağlayarak ve bu şekilde onu koruyarak kaybolmasına izin vermeden yener (Hegel 1807). Canlı sistemler çelişkili eğilimleri daima dengelemelidir. Yapılarındaki süreklilik esnek olmalarına bağlıdır. Yaşken eğilmeyen ağaç kırılır. Bu, yaşam sürecini tanımlayan, gergin bir ipte yürümeyi gerektiren dengenin her an bozulabileceği 'sistemik bir zıtlaşmadır' (Morin 1977). Gergin ipte yürüyen cambaz devamlı hareket etmek ve ne sağa, ne de sola düşmemek için küçük sallanma hareketleri yapmak zorundadır. Hem sağa doğru, hem de sola doğru olmak üzere ters yönlerde hareket etmelidir.

Böylece anlamı çelişkili davranış örüntülerine ilişkin iki-duygululuğu betimlemenin olanaklı olduğu bir dünya görüşü, 'hem ..., hem de' (both-and), bir başka deyişle sek-sek karesini de gerektirmektedir. Başlangıçtaki 'ya ya da' alanı dört farklı anlamı olan bir üçlü alana dönüşür.

Denge kurma davranışları yaşamı mümkün kılan dengeleyici süreçlere ilişkin zorunluklara ve olanaklara işaret ettiği için gergin ip cambazını örnek olarak alalım. Önünde dört seçenek vardır (Şekil 8-1). Ya sağa ya da sola dönebilir, hem sağa, hem de sola ve ne sola, ne de sağa dönebilir.

Yap	**ya sol**	**hem sol, hem sağ**
Yapma	**ne sol ne sağ**	**ya sağ**

Şekil 8-1

Şayet sadece sağa veya sadece sola dönerse, ipten düşecektir. Bu nedenle dengesini korumasını mümkün kılabilecek sadece iki olanak vardır. Ya sağa ve sola doğru hiç adım atmaz, sağa veya sola düşmeyi edilgen biçimde yadsımaya çalışır ya da hem sağa, hem sola doğru hareket eder, bir başka deyişle sağa veya sola düşmeyi etkin biçimde yadsır. Gergin ipte yürümeyi denemiş herhangi bir kimsenin bilebileceği gibi herhangi bir hareketten kaçınmanın sonucu olan statik denge hiç de güvenilir değildir. En ufak bir rüzgâr esintisi felâkete, dışarıya ilişkin en ufak değişiklik düşmeye yol açabilir. Varlığı koruma alanı son derece sınırlıdır, bir başka deyişle, tek bir noktayla sınırlıdır. Buna karşın, söz konusu yerçekimi merkezinin etrafında dalgalanma bozuklukların ve sarsılmaların çoğunu dengeleyebilir. Varlığını koruma alanı geniştir ve dinamik denge daha sabittir.

Bu gergin ip cambazının çıraklık yıllarına bakalım. Gerçekleştirmesi gereken eylemler konusunda, gergin ip olarak ifade edilebilecek çevresi veya onun yerine yıllardır dengeleme süreciyle uğraşmış ve ipi nasıl kullanacaklarını öğrenmiş olan ana-babaları ona ne tür bir yönerge vermişlerdir? Ona kaçınılmaz olarak şu çelişkili mesajı vermiş olmaları gerekir: Hem sağa ve hem sola dön! Çift-yönlü bağlanma mı? Ölçütler yerine getirilmiş gibi gözükmektedir. Yaşamsal bir ilişki (cambaz ile ip arasında), mantıksal olarak çelişmezlik (sağda olan veya sağa doğru hareket eden herhangi bir kimse aynı zamanda solda olamaz veya sola doğru hareket edemez), alan (ip) terkedilemez ve üst-iletişim mümkün değildir (ipten daha sağır bir şey hayal etmek çok zordur). Ne var ki gergin ip cambazı delirmez. Sırayla hem sağa, hem sola doğru hareket eder ve iki kısmi hareketin çelişkisini, yeni daha üst düzey bir yapıda, dalgalanmada nötr hale getirir. Sadece mekânda değil, zamanda da hareket eder. Zaman ona çelişkileri çözümleyebilme olanağı sağlar. Söz konusu durum o kadar açıktır ki, buna burada değinmek neredeyse utanç vericidir. Böyle çelişkili bir yönerge sadece zaman hayali bir (kaçış) mekân olarak yer almazsa çift-yönlü bir bağlanmaya yol açar.

Bir kişinin varlığına ilişkin bir görüş ileri sürüldüğü zamanki durum budur. Davranış hakkında konuşulduğu sürece süreçler zaman içinde betimlenmektedir. Bir kimsenin nasıl olduğu hakında konuşulurken davranış, özelliklere çevrilmektedir. Devamlılık (constancy) önkoşuldur ve dünyanın değişebilirliği olgusu ihmal edilmektedir. Zamanın akışına dayanarak soyutlama yapıyoruz. Çift-yönlü bağlanma, sadece bir insanın nasıl olması gerektiği konusunda çelişkili yönergeler verildiğinde, ör-

neğin kişiye iyi bir insan, vefakâr ve güvenilir, güçlü ve güzel olması gerektiği mesajı verildiğinde gelişebilir. Bütün paradokslar gibi çift-yönlü bağlanmalar da daima durağanlık önkoşuluna dayanan bir kavrama özgü özelliklerden, yemek listesini yemeğin kendisiyle karıştırmaktan kaynaklanır. Sadece -zaman zaman talep edilen- isimleri değil aynı zamanda yardımcı fiil olan 'olmak' (to be) kelimesini de yasaklamalıyız; çünkü, dünyada hiçbir şey öyle olduğu gibi değildir; her şey büyüme ve çökme süreci içinde yer alır.

9

Delice Hissetme

KATILMAK VE/VEYA KARŞI ÇIKMAK: ZAR OYUNU

Bu kitabı okumaya devam edip etmeme (veya kocanızı/karınızı/çocuğunuzu bırakıp bırakmama) konusunda kuşku duyuyor musunuz? Şimdiye kadar vefakâr ve güvenilir bir tutumunuz vardı ve bırakmadınız, fakat bu tehlikeli işe devam etmeye değer mi? Bu sorunun yanıtı daha sorulmadan önce verilse bile, sadece kitapla okuyucusu arasındaki ilişki için geçerli değildir. Karar verebilmek için, lütfen aşağıdaki anketi tamamlayınız. Yanıtlara ilişkin iki kategori vardır: Katılıyorum ve karşıyım. Her iki olasılığı destekleyen altı ifade bulunuz. Bu argümanların her birini sembolize eden bir kelimeyi ilgili başlığın altına yazınız.

Katılıyorum	***Karşısındayım***
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.

Şimdi, daha önce yaptığınız gibi işinize devam etmenin anlamlı mı anlamsız mı olduğunu gösteren arka-arkaya sıralanmış altı geçerli nedeniniz var. Beyaz ve siyah olmak üzere birer zar alınız. Beyaz zar ile

hangi argümanlara katıldığınızı, siyah olan ile hangi argümanlara karşı olduğunuzu düşününüz, bir başka deyişle, hangisi üzerinde ilginizi odaklaştıracağınıza karar veriniz. Lütfen her argümanı düşündüğünüzde nasıl hissettiğinize dikkat ediniz. Her zar atışından önce ne kadar bekleyeceğinize dair karar verme konusunda özgürsünüz. Ancak, zaman örüntülerini değiştirmenin oyunun farklı biçimlerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını tesbit etmeye çalışınız.

1. Oyun: İki zarı birlikte atarsınız ve karar verirken her iki argümanı da aynı zamanda dikkate almaya çalışırsınız. Bunu bir seferde on iki kez tekrarlayınız! Bu yönde verilen karara uygun davranmaya çalışınız!

2. Oyun: Önce beyaz zarı on iki kez atınız, sonra siyah olanı atınız. Yine alınan karar doğrultusunda davranınız!

3. Oyun: Sırayı her sefer değiştirerek önce beyaz olanı, sonra siyah olanı yirmi dört kez atınız. Yine her zarın önerdiği şeyi yapmaya çalışınız.

4. Oyun: Zarı bir seferde yirmi dört kez atmayınız!

Kendiniz, başka oyun biçimleri düşününüz!

HEM-HEM DE VEYA NE-NE DE: ÇATIŞAN EĞİLİMLERİN EŞZAMANLI OLUŞU

'İki-duygululuk' (ambivalence) ve 'Şizofreni'[1] terimlerinin her ikisi de bunları yakından ilişkili gören Eugen Bleuler'in görüşlerinden etkilenmiştir. İki duygululuk şizofreninin bir belirtisidir. Sigmund Freud, daha sonra psikanalitik gözlemlerinde bu terimi sadece psikotik yaşantılar için değil birbiriyle çatışan hisleri betimlemek için de kullanmıştır. Zamanımızda gazeteciler, politikacıların, papaların veya pop sanatçılarının iki-duygu-luluğu konusunda yorumlar getirmektedirler. Terim günlük dilin bir parçasıdır ve sadece deliliğe özgü olamayacak bir olayı adlandırdığı açıktır.

---

1. Ambivalance, Latincede her ikisi anlamındaki ambo kelimesinden ve benim değerim, anlamım olarak valeo kelimesinden oluşur. Şizofreni (schizophrenia), Yunanca "schizo" koparıyorum, bölüyorum, atıyorum ve "phren" diyaframı, zihin, bilinç anlamındaki kelimelerden oluşur. Diyaframın zihinle özdeşleştirilmesi, çok eskiden beri insan bilincinin bulunduğu yer olarak kabul edilmesindendir, çünkü bu, gülme sürecinde en fazla zorlanan organdır ve gülme de insan zihninin bir özelliği olarak kabul edilmiştir.

'Bağrımda iki ruh barındırıyorum' diye hayıflanır, son derece önemli birçok konuda taklit edilemez yorumlar getirmiş olan Faust. Ne var ki, bu kelimeler durumun dramatik yapısını gizlemeye yarar. İnsanlar tek bir evi paylaştıkları zaman birbirleriyle kurdukları ilişkiler, herhangi bir sorunun ortaya çıkıp çıkmadığını ve hangi tür sorunların ortaya çıktığını belirler. Şayet bunlardan biri esas kiracı ise, çatışma durumunda kimin daha baskın olacağı açıktır. Ancak, Faust'un bağrında yer edinen ruhların ilişkisi eşit gözükmektedir; her ikisi de eşit derecede güçlüdür ve her şeyi son derece zorlaştıran da budur.

İki-duygululuk, edebiyatta tekrar tekrar ele alınan eski bir konudur. Plato, ruhun çatışan iki yarısından söz eder ve bunları, birisi yakışıklı ve iyi, diğeri aşağılık, birisi cennete ulaşmaya çalışan, diğeri vargücüyle dünyaya çeken ve birisi daha iyi tutkuların, diğeri ise tüm bedensel hazların kaynağı olan takım halinde arabaya koşulmuş iki ata benzetir (Plato 1984a).

Şayet iki-duygululuk eskiden beri herkes tarafından bilinen önemsiz bir şeyse, deliliğe ilişkin iki-duygululuğu normal iki-duygululuktan ayıran şeyin ne olduğu sorusu ortaya çıkar. Plato'nun arabaya koşulmuş atlar veya Faust'un bağrındaki iki ruh imgesinin ikisi de bu ayırımı oldukça iyi bir biçimde betimlemek için kullanılabilir. Normal günlük iki-duygululukta, daima üç temel aktörle uğraşırız: Bağrın iki sakini ve kişinin bağrı olduğunu iddia eden taraf. Bağrı olduğunu iddia eden taraf, bu iki çelişen karakteri dışsal bakış açısının kopukluğu ve eleştirelliğiyle gözler. Kendisi ne biridir, ne ötekidir; bir başka deyişle, kendisini belli bir hisle veya diğeriyle özdeşleştirmez. Hislerine bağlı çelişkili itkilerini kendiliğinden eyleme dönüştürmez. Bir o yana, bir bu yana savrularak, sonunda birinde karar kılmak üzere dışsal olaylar kararını geciktirmesine daha fazla izin vermediği en son noktaya kadar çatışmasını yaşamaya devam eder. Öte yandan, iki-duygululuğunu ve iki-eğilimliliğini, çatışmaları bağdaştıracak bir çözüm önerisi getirerek yaratıcı bir biçimde çözümleyebilir: Örneğin, kiracılarının tartışmasını izleyen ev sahibi, ya araya girerek onaylanabilen bir uzlaşmayla ya da kiracılardan birini atarak belli bir karara varır; arabaya koşulan atları idare eden, ya her ikisini de aynı yönde gütmeyi başarır ya da bir atla yoluna devam eder.

Deli iki-duygululuk durumunda, araya girebilen veya bir karara varabilen dışardaki üçüncü taraf eksiktir. Bu tür bir iki-duygululuk yaşayan

herhangi bir kimse ya sağa, ya sola doğru çekilen ata benzer. İçsel bakış açısından birbirini karşılıklı olarak dışlayan iki görüş devamlı yer değiştirir. Davranışta bulunma -kimi zaman uzağa, kimi zaman daha az uzağa- soldan sağa doğru değişmenin hızına bağlı olarak gerçekleşir. Bu tür iki-duygululuk durumunda çatışma bilinçli değildir; bilinçli hale gelmesi için dışsal bakış açısı gereklidir. Bu yolla eylem, sadece (etkin veya edilgen) yadsımayı gerçekleştirmek üzere başlatılır. Bir kişi kaşığı ağzına götürür, fakat yemek yerine çorbayı tekrar kaba boşaltır; kaşığı ağzına götürür ve tekrar kaba boşaltır ve böylece sürüp gider. Gülme ağlamaya, ağlama gülmeye dönüşür; sevgi nefrete, nefret sevgiye dönüşür.

Garip bir şekilde, bu biçimde hisseden ve davranan bir kimse, kendisini hiçbir şekilde iki-duygulu olarak görmez. Kendi içinde her şey yerli yerindedir ve hiçbir çatışma hissetmeden sever ve nefret eder sadece uçlar arasında devamlı gidip gelir. Diğer insanlar, özelikle bu çelişkili davranışları ve duygusal dışavurumu dışarıdan gözleyen psikiyatristler, üstü kapalı olarak bir kimsenin kişiliğinin, arzularının ve itkilerinin bir andan diğerine değişemeyeceğini varsayarlar. Böyle çatışan davranışları (tabii ki haksız olmadan) iki-duygululuğun bir ifadesi olarak yorumlarlar. Ne var ki, böyle çatışan davranışlar normaldir. Normal olmayan, bunun çelişmezlik dogmasına uygun biçimde nasıl birbirlerinden bağımsız ve mantıki kesinliği olan ayrı alanlara göre düzenlenerek bölündüğüdür. Bu kişi, bir çift olsaydı, her iki eş de farklı isteklerine göre farklı yönlere gidebilirlerdi. Ancak, insan bedeninin bütünlüğü doğal sınırlar koyar.

Şizofrenik iki-duygululuğun özelliklerinden biri de, o an öznel açıdan (içsel bakış açısı) bir çelişki yaşanmaması durumunun, dışardan bakıldığında (dışsal bakış açısı) aşırı bir çelişkinin ifadesi olarak gözükmesidir. Hasta, daha doğrusu zihni, birbiriyle yan yana duran uzlaşamaz iki kısıma bölünmüş olarak, bir başka deyişle 'şizofrenik' olarak gözükür. Yüz mimikleri ve hareketleri dahi bölünmüş -ağzı gülerken, gözleri ağlıyor- gözükür.

Bu çelişki iki farklı davranış örüntüsü olarak kendini belli eder, bir başka ifadeyle, "hem-hem de" örüntüsü veya "ne-ne de" örüntüsü. Birinci durumda birbirini karşılıklı olarak etkin biçimde yadsıyan davranışlar bir araya getirilmiştir, ikinci durumda ise bu birleştirilmiş davranışlar birbirini karşılıklı olarak edilgen biçimde yadsımaktadır.

"Hem-hem de" örüntüsüyle başlayalım. Dışardan bakıldığında, iki-duygulu hisler yaşanırken, çatışan eğilimler eşzamanlı davranışa dönüştürülüyor gibi gözükür. Gergin ip şiddetli biçimde sallanır, olabildiğince sağa ve sola doğru sallanır. Davranışın ve linguistik ifadenin anlamı, uzlaşma ölçütüne göre karşılaştırıldığında eridiği için gözlemci tarafından anlaşılmaz.

Dengesini bu yolla koruyan herhangi bir kimse, tümüyle hareket halinde olmaya ve her tür duygusal patlamaya eğilimlidir. Şefkat öfkeye, megalomani küçüklük duygusuna, sevinç derin öz-kuşkuya dönüşebilir. Karmakarışık bir biçimde devamlı olarak bir şey yaparken, bunun tersi olan diğer şeyi de aklından çıkaramaz. Çevresindeki kişiler için katlanılmaz bir haldedir; sonunda akut psikoz tanısı konur ve sakinleşmesi için bir doktora veya bir kliniğe götürülür Bu davranış da hastada hem rahatlama, hem öfke uyandırır. Başka nasıl olabilir ki!

"Ne-ne de" örüntüsüne ilişkin resim oldukça farklıdır. Burada denge, iki farklı yönde anlamlandırılabilecek herhangi bir davranıştan kaçınma ile sağlanır. Bu biçimde davranan herhangi bir kimse, bir gözlemciye göre ölü gibi donmuştur. Edilgendir ve hiçbir şey yapma hevesi veya arzusu duymaz. Uzun süre yatakta yatıp uyuyarak ve televizyon seyrederek doyum sağlar. Özellikle hiçbir şey hissetmiyor veya düşünmüyor gibi gözükür. İçinde neler olup bittiği kimseyi ilgilendirmez. Sadece, neyi, nasıl hissettiğinin belki "ne-ne de" olduğunu varsayabiliriz. Tanı açısından bu tür bir davranış genellikle eksi belirtiler olarak sınıflandırılır. Bu eksi belirtiler daha çok, temel dürtü ve güdü eksikliği olarak veya gözlemciye göre bu eksikliği ifade eden şey olarak tanımlanabilir. Bir şekilde iyi veya kötünün üstünde, hiçbir özelliği olmayan biri gibi gözükür.

Aynı kişi, bu davranış örüntüleri arasında önce birini, sonra diğerini izleyerek gidip gelebilir. Ancak, "hem-hem de" örüntüsü çok yorucudur, bu nedenle uzun vadede kronik olarak "ne-ne de" örüntüsünü yaşamak daha kazançlıdır. Her iki durumda da çatışan eğilimler arasındaki denge bunları eşzamanlı[2] yaşayarak sürdürülür. İki-duygululuk sürekli değildir, bu nedenle mantıksal olarak bütün olanaklar daima açıktır.

Ortalama bir insan için bu hissetme örüntülerinin hiçbiri anlaşılabilir değildir. İki-duygululuk olayı herkes tarafından bilinmekle birlikte, ki-

---

2. Burada 'eşzamanlı ayrılmadan' (synchronic dissociation) bahsedilebilir (Simon ve ark. 1989).

şilerin çoğu bununla geçici olarak başa çıkmakta ve belli bir süre içinde iki-duygulukları konusunda bir karara varmakta veya -gözlerini açarak- buna dayanmaktadırlar.

Sonradan akla gelen bir başka düşünce: Ev sahibi veya arabaya koşulan atların sürücüsü, bir açıklama olarak anlaşılmamalıdır. Bunlar yalnızca ortaya çıkan hislere ilişkin düzen(sizlik) için örnek olarak verilmiştir. Psikanalitik kuramda ev sahibi 'ego' olarak ve kiracıya çıkma ihbarı verilmesi de 'savunma' olarak adlandırılmaktadır. Ancak, bu ağır teknik terimler dahi sadece organizasyon sürecini betimlemede kullanılmaktadırlar. Tüm kişiselleştirici karşılaştırmaların tehlikesi, örneğin, ev sahibinin soylu barış sağlama amacı gibi kişiselleştirici açıklamalar aramamızdan kaynaklanmaktadır. Sadece fikirlerimizi değil, aynı zamanda benlik-organizasyonuna ilişkin kuramsal düşünceleri gerçekten iyi ifade edebilecek kavramlar bulmalıyız; ev sahibinin barış ve sükunet araması gibi, düşünme, hissetme ve davranış sistemi de sarsılmaları ifade edebilmeli ve bunlara uyum yapabilmelidir.

YA-YA DA: ÇATIŞAN EĞİLİMLERİN EŞZAMANLI OLMAMASI

Şizofrenik hissin iki-duygululuğuna ilişkin ters mecaz manik-depresif histir. Bu biçimde hisseden herhangi bir kimse hiçbir iki-duygululuk hali göstermediği[3] için gözlemciye deli olarak gözükür. Bu kişi, hiçbir zaman bir gözüyle ağlarken diğer gözüyle gülemez; daha çok ya tümüyle öyledir ya da tümüyle değildir; ya heptir, ya hiçtir; ya ağlar, ya güler; ya siyahtır, ya beyaz, herhangi bir özelliği yoktur. Bu iki-duygululuk eksikliği kültürel olarak kabul edilen his ve davranış spektrumunun dışında kalmasına yol açar. Temel duygulanım bozukluğu tanısı konur, çünkü haftalarca ve aylarca süren çok iyi veya çok kötü duygudurum biter -dünyada olup biten iyi veya korkunç şeyler tümüyle dışlanır- bu da normal yaşantıyla (uzlaşılanla) uyuşmamaktadır.

Bu örüntünün daha hoş tarafıyla, bir başka deyişle manik (mania) olanla başlayalım. Ancak, bu özellik yalnızca manik davranış gösteren kişi için daha hoştur. Esasında, yakın akrabaları kendisiyle depresif dö-

---

3. Ders kitaplarında bu durum 'belirsizliğe katlanamamak' (intolerance of ambiguity) olarak geçmektedir (Kraus 1989).

neminde daha iyi geçinirler. Yine, akrabaların reaksiyonu ile bu kişiyle teması olan diğer kişilerin reaksiyonu arasında büyük bir fark olduğu açıktır. Bu kişi, yabancıların gözüne çok çekici, komik, fikirlerle ve hevesle dolu gözükür. Manik bir kişinin olduğu bir toplantının sıkıcı olma olasılığı çok azdır. Diğer kişileri peşinden sürükler, başkalarıyla harika biçimde uyuşur ve çok çeşitli ilişkileri olur; cinsel açıdan dahi kendini 'karşı cins için yaratılmış' olarak görür, herhangi bir maceraya atılmaya hazırdır. Ne var ki, toplantının başarısına fazla güvenmemek gerekir, çünkü daha az baskı ile aşırı hareketliliğin bileşimi bazen sosyal geleneklerin utanmadan çiğnenmesine yol açabilir. Manik bir kişiyle bir tartışmaya girerseniz, saldırganca patlamaları da daha önce takdir edilen zekası kadar dikkat çekici olabilir ve hızlı kavrama özelliği birden biçim değiştirebilir. Aşırı hareketlilik öfke nöbetlerine dönüşürse, manik kişiler artık öyle sevilebilir ve eğlenceli kişiler olmaktan çıkarlar

Ancak, manikler kendilerini daima -kendilerinden hiç kuşku duymadan- güçlü, iyi ve etkin olarak görür ve bu doğrultuda davranırlar. Yapabileceklerinin sonu yok gibidir ve fiziksel açıdan iyi hissederek işe başlarlar Uykuya gereksinim duymazlar, yorgunluk sonsuza dek yok olmuştur ve acı çok uzaklarda anlaşılamaz bir dünyaya ait bir olaydır. Entellektüel ve sosyal açıdan hayal dahi edilemeyen yetenekler harekete geçirilir. Bazı hastalar geriye dönüp baktıklarında, mesleki başarılarını manik olarak davranabilme yetilerine bağlamaktadırlar. Patronları onlardan hiç bu kadar memnun olmamıştır; hiçbir zaman bu kadar yaratıcı olmamış, meslekdaşlarıyla bu kadar iyi geçinmemiş ve hiçbir zaman bu dönemlerdeki kadar fazla çalışmamışlardır. Hastaneye yattıktan sonraki devamsızlıklar dahi manik yaratıcılık ve üretkenliği durduramamaktadır. Ne var ki bu artan hareketlilik yalnızca üretken bir biçimde kullanılmamaktadır. Sık sık kişinin gücünü, özellikle mali gücünü abartmasıyla sonuçlanmaktadır. Ancak, bu güç tabii ki sosyal çerçeveden bağımsız olarak anlam yüklenecek bir kavram değildir. Bu nedenle, 60 metre karelik tek odalı dairesinde yaşayan emekli dulun mutfak penceresine 76 yardlık perdelik kumaş alması kesinlikle deliliktir. Yirmi iki yaşındaki postacı genç kendisine miras kalmadan veya piyangodan para çıkmadan, birden bire Porsche marka otomobil alırsa insan onun bu alışverişe giriştiğinde normal iki-duygululuğu yaşayıp yaşamadığından kuşku duyar. Böyle bir kişinin akrabalarının ve tanıdıklarının, kişinin kendi kararından sorumlu tutulamayacağı sonucuna varmalarında şaşılacak bir yan yoktur. Dışardan bakınca, bu kişinin itkilerini kontrol ede-

bilme yeteneğini kaybettiği açıktır. Sonuç olarak, anne veya baba, karı veya koca manik kişinin sadece banka hesabını değil, sorumluluğunu da yüklenecektir. Ne var ki böylesine güçlü hisseden birisi, kendisini bakım ve kontrol gerektiren bir hasta olarak görmez ne de olsa her zamankinden daha iyi hissetmektedir. Onu kontrol etmek isteyen herkesle çatışması kaçınılmazdır.

Manik duruma ilişkin öfori depresyon zamanında geri ödenir. Parlak öz-güvenden geriye bir şey kalmaz. Kendinden kuşkulanma, küçüklük ve güçsüzlük sanrıları iki-duygululuktan yoksun megalomaninin tekrar yerine geçer. Coşkulu neşeden de geriye hiçbir şey kalmaz. Bunun tersi - teskin edilemez bir keder egemen olur.

Böyle hastalar kendilerini hasta olarak kabul ederler ve genellikle kendilerini fiziksel olarak da sağlıksız ve kısıtlanmış hissederler. Bedenleri her zamanki işlevleri yerine getirmez. Sağlığa ilişkin bu bozukluk, hoş ve rahatlatıcı düzenliliğini yitiren sindirimle başlar; artık hiçbir şeyin tadı kalmadığı için iştahlarını kaybederler. Bazı kadınlar adet görmezler ve bazı erkeklerde cinsel güçlerine ilişkin konuşmalar artık kaybolur. Nitekim, nadiren herhangi büyük bir cinsel maceraya atılma hevesi duyarlar. Uykunun ortadan kaldıramadığı devamlı bir yorgunluk, mutlak bir tükenme ve genel bir suskunluk diğer belirtiler arasında yer alır. Artık hiçbir şey anlamlı değildir.

Bu hastalar kötü ve zayıf oldukları için, kendilerinin Tanrı ve dünya tarafından günah dolu yaşamları nedeniyle cezalandırıldıklarını düşünürler. Düşünceleri sürekli aynı fikirler etrafında döner. Yaşamın anlamından kuşku duyarlar ve genellikle intihar etmemelerinin tek nedeni edilgen olmalarıdır. Manik ve depresif davranış birarada bulunur ve bir örüntü oluşturur. Aynı kişi birkaç hafta veya birkaç ay boyunca depresyona girebilir, sonra daha kısa veya bazen yıllarca sürebilen daha uzun bir ara ile bölünen manik bir dönem yaşayabilir. Ancak bu sürecin sadece tek bir tarafını, çoğunlukla depresyon tarafını yaşayan hastalar da vardır.

Biz kendimizi, hem depresyon, hem de manik dönemlerini yaşayan hastaları incelemekle sınırlandırıyoruz. Şizofrenik örüntülerde olduğu gibi, hem yaşantıları, hem davranışları öznel açıdan iki-duygululuktan arınıktır. Ancak, dışarıdan bakıldığında, şizofrenik düzene özgü eşzamanlı çatışmalı eğilimler yoktur. Eğilimlerin daha çok, eşzamanlı değil, ardışık olduğu söylenebilir. Çelişkilerin ya biri ya da diğeri gerçekleştiği için bunlar erir. Her ikisi de uzlaştırılamadan yanyana durur.

Psikiyatri kliniklerindeki kadın veya erkek hastabakıcıların genellikle manik-depresif hastaları için yaptıkları tanımlara göre hastalar çizginin ya üstünde ya da altındadır.[4]

İlgili kişilerin bağrında sadece tek bir ruh barınıyor ve Socrates'in arabasını atlardan sadece biri çekiyor gibi gözükmektedir. İnsan yaşamının daima düşmanca eğilimler tarafından belirlendiğini ve iki-duygulu olması gerektiğini varsayarsak -mecaza uygun olarak- o arada, bağrın ikinci sakinine veya arabaya koşulan atlardan ikincisine ne olduğu sorusu ortaya çıkar. Bir süre sonra kendilerini çok canlı bir şekilde kanıtladıkları için ölmedikleri ve gömülmedikleri olgusu açıkça görülmektedir. O halde, daha sonra düşmanlarıyla mücadele etmek için yenilenmiş bir güçle kendilerini ortaya koyabilmek üzere geçici olarak dolaşımdan çekilmiş gözükmektedirler. Ne var ki, şimdi düşman yok olduğundan ortada bir mücadele de yoktur. Manik-depresif örüntüye göre yaşayan herhangi bir kimse, daima atlardan birini çözüp onu uyuşturup arabanın arkasına koyan araba sürücüsü gibi davranır. Bir süre sonra çalışan at istediği yönde yeterince koşup, zamanla gücünü yitirdiğinde, ikinci at gemlenmiş bir canlılıkla uyanır. Arabadan indirilir ve işe koşulur. Şimdi yönü belirleyen bu attır. Araba bu şekilde koşulduğunda iki taraf arasında hiç çatışma çıkmaz ve sürücü de huzur içinde olur. Her ikisini de istediklerini yapabilmeleri için serbest bırakır; bir süre sonra takımıyla başladığı yere ulaşır. Yine iki-duygululuğun bir karara bağlanması gerekmez.

Manik-depresif bireylerde davranışın birbirini karşılıklı olarak etkin biçimde yadsıyan iki yönü birleştirilir, böylece uzunca bir dönemde dengeye benzer bir şey sağlanır. Ancak, bu çok pahalıya mal olur. Bu, gergin ip cambazının hastanede uzun bir tedavi döneminden sonra ipe tekrar tırmanmak için kendine uçurumun soluna düşme izni vermesi, bir kaç metre boyunca dengede durduktan sonra bu kez de uçurumun sağ tarafına düşmesi ve böyle sürüp gitmesi gibidir.

ŞİMDİ NE KADAR UZUNDUR?: HIZLI VE YAVAŞ RİTİMLER

Bertold Brecht'in kelimeleriyle (1967, s. 383), 'Bay K'yı uzun bir süredir görmeyen bir adam, onu 'Hiç değişmemişsiniz.' diyerek karşıladı. Bay K

4. Böylece burada 'eşzamanlı olmayan ayrılma'dan (diachronic dissociation) bahsedebiliriz(Simon ve ark. 1989).

'Oh!' dedi ve sarardı.' Yukardaki alıntının yanlış okunuşu şöyle olur: 'Bay K'yı beş dakika boyunca görmemiş bir adam, onu 'Çok değişmişsiniz' diyerek karşıladı.' Bay K 'Oh!' dedi ve sarardı.

Dünya değişir - bizim gibi. Ancak, burada ve şimdi sabit kalıyormuşuz gibi davranırız. Değişikliği yalnızca uzun vadede bekleriz. Pasaportlarımız, kimlik kartlarımız, pasaporttaki fotoğrafla sahibinin yüzü arasındaki benzerlik, zamanla silindiği için sadece bir kaç yıl için geçerli olur Şimdi dünya sabit kalıyormuş sadece daha sonra değişecekmiş gibi gözükür.

Uzun yıllar sonra uzaklarda yaşayan akrabalarımızın çocuklarını gördüğümüz zaman, onların ne kadar büyüdüklerini ve bizlerin ne kadar yaşlandığımızı görünce afallarız. Kendi çocuklarımız açısından yaşlarına göre yeterli derecede uzayıp uzamadıklarını anlamak için mutfak kapısına işaretler koyma gereksinimi duyarız. İnsanlardaki değişme, büyümeleri ve gelişmeleri genellikle devam edegelen, yavaş ve zor gözlenebilen bir süreçtir. Uzun vadede -gözlem bölündüğünde- sadık gözlemci için farklı gözükmeyen birçok küçük fark, fark yaratan bir fark birikimine yol açar.

Şimdi her şey olduğu gibi kalır daha sonra her şey değişecektir. Dünyamızın sabitliği açısından önemli olan bu şimdi ne kadar sürmektedir? Ne kadarlık bir zaman aralığından sonra değişiklik, sonra da değişiklik eksikliği karşısında sararırız? Bu soruya verilecek yanıt, uzlaşmadan sapan deliliğe ilişkin duyuş ve düşünme düzenini anlayabilmek açısından belirleyicidir. Şayet iki-duygululuğa ilişkin şizofrenik bölünmeyi eşzamanlı, manik depresif olanı ise eşzamanlı olmayan şeklinde tanımlarsak, şimdiki zamanı -burada ve şimdi- aynı bağrı paylaşan her iki ruhu da gözlediğimizi düşündüğümüz zaman aralığına yerleştiririz.

İki ruh veya aynı anda farklı yönlere çeken iki at mecazında betimlenen eşzamanlık için farklı, mekânsal türden bir zaman aralığı varsayılır. Yaşadığımız ve gözlediğimiz olayları zaman ve mekânda organize ederiz. 'İki-duygululuk' terimini kullandığımız zaman, linguistik betimleme düzeyindeyizdir ve her zamanki gibi betimlemeye ilişkin özellikleri, betimlenen şeyle karıştırmamaya dikkat etmemiz gerekir İki duygululuk var mıdır? Bir elimizle yazı yazarken bir taraftan da diğeriyle kendimizi kaşımamız gibi insanlar birçok duyguyu aynı anda yaşayabilirler mi?

Dış dünyayı algılama sürecinde beş duyumumuz aracılığıyla aynı anda çeşitli olayları algılayabiliriz. Radyodaki haberleri izlerken, televizyonda gösterilen bir pembe diziyi seyredebilir, mutfakta pişen rostonun kokusunu alırken, elimizdeki bardağın serinliğini duyumsayabiliriz ve bazı ince gevrekleri içine banarak ıslattığımız birayı tadabiliriz. Bütün bunları hiçbir güçlük çekmeden, aynı anda yapabilir ve algılayabiliriz. Değişiklikler bile hızlı bir şekilde saptanabilir Bira bardağı boş ise, rostodan yanık kokusu geliyorsa, hemen heyecanlanırız ve hızla acil çözümler bulur, önlemler alabiliriz. Böyle ani reaksiyonlar olanaklıdır, çünkü sinir sistemimizin bir kısmı hızlı-çalışan geçirgen lifler aracılığıyla (bu koşulda telefona benzer şekilde) işaretler verir. Diakritik sisteme (diacritical system)[5] ilişkin algı, duyu organları tarafından özetlenir ve bunlardan kaynaklanır. Davranışlarımızın temelindeki organlarından serebral kortekse, bilinçli düşünmeye ve bacakların yatay lifli iskelet kaslarına giden bağlantılar birbirine oldukça yakındır.

Anılanın tersine, beyin sapına ve hislerimize yakından bağlı olan kinestetik adıyla anılan sistemde (kinesthetic system)[6] hormonlar yine işaretlerin ileticileri olarak kullanılmaktadır. Bunların etkileri diakritik sistemin hızlı telefon tellerinden daha yavaş ve daha belirsizdir. Bu sistem net tanımlanmış bir algıya yol açmaz, daha çok duygusuz, belirsiz duyumlara yol açar. Fiziksel bedenimizde, midemizde, boşaltım organlarımızda, kalbimizde bir değişiklik hissederiz. Beden bir bütün olarak reaksiyon gösterdiği için bu tür duyumlar belli duyu organlarına bağlanamaz ve örneğin, saldırma veya kaçma hazırlığında olduğu gibi eylemde bulunma eğilimini değiştirir. Bedenin bütün halindeki bu işlevi aynı anda iki türlü hissetmeye olanak tanımaz. Gergin ip cambazı dahi bir seferde sadece ya sağa ya da sola doğru hareket eder.

O halde, hislerimizin de -şizofrenik ve manik depresif örüntülerde olduğu gibi- normal olarak çelişen eğilimler arasında gidip geldiği açıktır. Bununla beraber kendimizi iki-duygulu olarak hissedebiliyor olmamız, hislerimiz ve davranışlarımız değişse bile aynı kalıyormuşuz gibi davranmamız olgusuyla açıklanabilir. Bir başka kişiyi iki-duygulu olarak nitelendirdiğimizde, örneğin bir an sevgi doluyken, sonra saldırgan olsa bile, zaman içinde aynı kaldığını varsayarız. Bu sayıltı iki gözlemi tek bir

---

5. Yunanca dia arasından ve krino bölüyorum, ayırt ediyorum, yargılıyorum anlamına gelir

6. Yunancada koinos bağlantı ve aisthesis algı, bilgi demektir.

gözleme indirgemenin ve zamandan bağımsız kişisel bir kimlik kurmanın bir biçimidir. Yine, gergin ip cambazının zamanın bir anında sadece ya ileriye ya geriye doğru sallanırken, hem ileriye, hem geriye gidip geldiğini ileri süreriz. Bu iki andaki kısmi hareketleri yeni, daha büyük bir bütünde birleştiririz. Aynı doğrultuda, iyi Dr. Jekyll ile kötü Bay Hyde'ı sentetik ürünlerin çoğu gibi zamanı aşan iki-duygulu Dr. Jydell'da birleştiririz.

Şimdi, normallik ile delilik(ler) arasında birçok farkların ortaya çıktığı söylenebilir.

Deliliğin özelliklerinden biri olarak, her dakika davranış eğilimlerinden birinin, hislerden birinin iki-duygululuk olmadan egemen olduğu söylenebilir. Bu iki-duygululuk eksikliği kişisel kimliğin erimesinin bir ifadesi olarak görülebilir. Benlik-betimlemesi, dünün, bugünün ve yarının benlik-imgelerini zamanı aşan çok-boyutlu bir resim halinde birleştiremezse, Dr. Jydell'in çelişkili karakteri, günlerini ve gecelerini böyle çelişkilerden arınık geçiren Dr. Jekyll ve Bay Hyde'da erir.

İki-duygululuğun her iki tarafına, bir başka deyişle Dr. Jekyll'ın gündüzünden Bay Hyde'ın gecesine gidiş-gelişler arasında, sürenin uzunluğu açısından fark vardır.

Şizofrenik örüntülerdeki değişmeler gerçekliğe ilişkin uzlaşmanın ölçülerinden daha hızlı yer alır. Kendisini ve davranışlarını bu kadar hızlı değiştiren bir kimse, anlaşılabilirliğin sınırlarını aşar. Bu durumda ritimler çok hızlıdır, devamlılık süresi çok kısadır. Daha uzun bir şimdi anlayışı olan ve duygudurumun saatlerce veya günlerce devam etmesini bekleyen herhangi bir kimse, anılan kişilerin dönemsel ileriye ve geriye fırlamalarını gözlediğinde bu kişinin iki-duygululuğunun her iki tarafını da aynı zamanda yaşadığı sonucuna varacaktır.

Manik-depresif örüntüde, değişikliğin yer aldığı zaman aralığı alışılmış olandan daha uzun olduğu için anlaşılabilirlik alanı kaybolmaz. Dışsal gözlemci dayandığı ölçütü yine saatlerce veya günlerce devam eden bir şimdi üzerine kurarsa, iki-duygululuğun eşzamanlı yaşanmadığı bir ya-ya da örüntüsü betimleyecektir.

Şizofrenik örüntülerde Dr. Jekyll'ın günü ile Bay Hyde'ın gecesi arasındaki değişmeler çok hızlı cereyan ediyor gibi gözükmektedir.

Dünya öyle hızlı dönmektedir ki gün ve gece sadece birkaç dakika, hatta saniye sürmektedir ve böyle bir değişiklikle başa çıkmak zordur. Sabahleyin tam yataktan kalkmışken, tekrar yatma zamanı gelmektedir; tam yatağa girip gözlerinizi kapatmışken etraf yine aydınlanmaktadır. Bunun tersine, manik-depresif ritimde dünya alışılmıştan daha yavaş dönmektedir. Bir seferlik dönüş yirmi dört saat yerine sanki bir yıl (bazen daha uzun, bazen daha kısa) sürüyor gibi gelir. Dr. Jekyll'ın gündüzü için yarım yıl, Bay Hyde'ın gecesi için yarım yıl.

Bunun gibi değişen ritimler sadece normallik ve delilik arasında fark yaratmakla kalmaz, aynı zamanda deliliğin değişik biçimleri arasında da fark yaratır.

10

Bireyleşme Süreci

DÖNÜŞÜMLER: İNANILMAZ BİR ÖYKÜ VE BİR BAŞKA HAYALİ DENEY

Kötü rüyalarla dolu bir geceden sonra sabah kalktığında kendini rahatsız hissetti. Yanlış giden bir şey vardı. Geceyi her zamanki gibi banyoda geçirmişti. En rahat ettiği yer orasıydı. Köpüklü sabunların onun için garip bir çekiciliği vardı. Becerebilirse, istediği türden rutubeti ve etrafındaki köpükleri hissedebileceği ıslak ve kaygan bir yer arıyordu. Ancak, bugün diğer günlerden farklı bir şey vardı. Gün batarken, altı buçuktan önce, diğer bina sakinlerinin ona yönelik korkutucu bakışlarından ve öfkeli öldürme girişimlerinden kaçmak istedi. Kaçmak istediğinde, bacakları artık ona itaat etmedi. Özellikle en güçlü olan sol bacağı tutmadı. Bu bacağını hissetmeye çalıştı fakat başaramadı. Ona ulaşamıyordu. Sağ taraftaki de tutmadı. Bunun yerine başını öne doğru öylesine uzattı ki karnını görebiliyordu. Dehşetle kıvrılmış, kaygan bir yüzey gördü. Bu bir rüya olamazdı. Orantılar yerli yerinde değildi. Oldukça sakin ve ciddi bir tavır takındı; köpüklü sabunları kokladığı her sefer duyduğu hafif sarhoşluktan eser kalmamıştı. Başını her zamankinden daha fazla aşağı doğru eğmeyi başardı. Şimdi acayip bir bacak gördü. Minik arka ayaklarını oynatınca acayip bacak da hareket etti. Ön ayaklarını hareket ettirmek istediğinde hiçbir şey olmadı. Hiçbir şey göremedi ve hissedemedi. Daha önce sırtında hiçbir şey hissetmediği noktada keskin bir acı duydu. Sırtına bakabilmek için başını çevirmeye çalıştı, fakat ba-

şaramadı. Ön ayaklarının yardımı olmadan yansımasını görme amacıyla bir su birikintisine tırmandı. Bacaklarından ikisi eksikti, antenleri görünürlerde yoktu ve sert koruyucu kabuğu kaybolmuştu. Bunun yerine, baştan aşağı aynı yumuşak, ince deriyle kaplanmıştı. Omuzunun altında yeni bir yara vardı, Bunun nasıl olduğunu bilmiyordu. 'Bana ne oldu?' diye düşünmeye başladı. Aynaya baktı ve ne annesini, ne babasını ne de diğer akrabalarını görebildi. Kocaman bir sıçana dönüşmüştü. Gururlu gübre biti olmaktan çıkıp, korkunç ve itici insanlardan birine dönüşmüştü... Geriye, daha sonraki yıllarda konserve pazarlayan bir satıcı olduğunu söylemek kalıyor.

Beden biçiminin bazen yavaş, bazen bir andan ötekine radikal bir şekilde değiştiği canlı varlıklar vardır. Mütevazi tırtıllar güzel kelebeklere dönüşürler, çirkin kuğu yavruları beyaz kuğulara, gaklıyan kurbağa Yakışıklı Prense dönüşür. İnsanda böyle dönüşümler genellikle yavaş yavaş yer aldığı için, sesi çatlayan ergen erkek çocuğun dışındakilerde zor algılanabilir. Ağlayan bebekler konuşan okul çocuklarına, ergenler yetişkinlere, en üretken yıllarını yaşayan kişiler yaşlı kişilere dönüşürler. Peri masalındaki pazarcı kadın, kötü kalpli cadının -dış görünüşünü- uzun burunlu bir cüceye dönüştürdüğü oğlunu artık eve almaz. Bunlar gibi bir gecede olup biten bedensel değişiklikler, bir otomobil kazasından sonra bacağın kesilmesi veya otomobil yarışçısı Niki Lauda'nın yüzünün yanması gibi normal gelişimi bozan kazalar ve kişisel felâketler genellikle acı veren kural dışı olaylardır.

Ancak, bu vakalarda dahi dönüşüm, hiçbir zaman Amerikan dizilerinin hayali konularında olduğu kadar radikal değildir. Televizyon izleyicileri Dallas'daki Ewing ailesinin annesi, herkesin sevdiği Bayan Ellie'yi bir bölümden diğerine tanıyamazlar. Açıkça aynı kişi olmadığı halde, aile üyeleri kuşkulanmadan sanki aynı kişiymiş gibi davranırlar. Yapımcılarla Bayan Ellie'yi oynayan sanatçı arasında ücret tartışmaları sırasında anlaşmazlık çıktığı belli oldu. Ona hiç benzemeyen bir sanatçıyla yer değiştirdi. İngilizce konuşmayan ülkelerdeki televizyon izleyicileri eski 'gerçek' Bayan Ellie'yi sadece dublajı yapan tanıdık sesten hatırlıyorlardı. Yeni Bayan Ellie (veya şimdi sanatçı mı demeliyiz?) hastalanıp ölürse, eski Bayan Ellie her şeyi anlayan ve affeden gerçek bir annenin güvenilir sevgisiyle geri gelecektir, Ellie'nin yerini alan farklı yapısı, farklı mimikleri ve hareket tarzı olan, fakat aynı senaryo yazarlarına şükürler olsun ki aynı karakteri ve davranış örüntülerini koruyan kişi

aynı Bayan Ellie olarak kalabilecek midir? Bu, bireyin kişisel kimliğinin gelişimi ve korunması sırasında bedensel ve zihinsel özelliklerin rolüne ilişkin bir sorudur.

Aynı soru, yıllarca birçok hayranı tarafından kuşatılmış olan güzel genç kızın, birdenbire 70 yaşına yaklaştığını ve zamanla biraz değiştiğini farketmesiyle karşısında beliriverir. Kendi gözünde ve başkalarının gözünde hâlâ aynı mıdır? Ailenin 20 yaşındaki kızı ana-babasına aslında her zaman bir erkek olduğunu ve sadece doğaya ilişkin talihsiz bir hata sonucu bir kadın bedeniyle doğduğu için ameliyat olmak istediğini söylediğinde, hastaneden dönen genç adam hâlâ onların kızı mıdır? Kırk beş yaşındaki bir erkek, karısı ile 14 ve 12 yaşlarındaki kızlarına kadın kalıbına girmek istediğini, çünkü süregiden 'gerçek' bir kadın olma hissine haksızlık etmemenin tek yolunun bu olduğunu söylerse, ameliyattan sonra çocukları onu hâlâ 'baba' diye mi çağırmalıdır?

Burada, değişen bir dünyada bireyin kişisel kimliğini korumasından kaynaklanan deli edici mantıki tuzakları daha ayrıntılı olarak inceleyebilmek için bir başka hayali deney daha sunuyorum.

Bir kişinin yaşamının filme alındığını hayal edin. Göbek bağının kesildiği andan itibaren, her saniyede bir fotoğrafı çekiliyor. Bugün bu kişi kırkıncı yaş gününü kutluyor. Filmde, her dakikada altmış, saatte 3.600 ve günde 86.400 çekim yapılmış. Şayet kırk yılda onar yıllık atlayışlarla hesaplarsak, filmimiz 1.265.304.000 çekimden oluşur. Göbek bağının kesildiği fotoğrafta küçük bir çocuk gözükür, bağımsız yaşamayı ve kendi isteğine göre davranmayı beceremeyen bir kişidir bu. Ancak, kırkıncı yaşın en son fotoğrafı, bağımsız ve kendi isteğine göre davranmayı becerebilen bir kişiyi, bir yetişkini gösterir.

Anılan postülaların mantıki sonucu olarak, filmimizde kendi isteğine göre davranamayan bir kişinin fotoğrafı ile bunu izleyen kendi kararına göre davranabilen bir kişinin fotoğrafının gösterilmesi gerekmektedir.

> Bu argümanın geçerliği, 1'in herhangi tesadüfi bir dizi için n'e bölündüğü matematiksel mantığa ilişkin bir teorem olan en küçük sayı önermesinin uygulanmasından kaynaklanır: Şayet 1'in belli bir yüklemi veya tanımlayıcı özellikleri varsa ve n'in yoksa, o zaman (diziyi oluşturan sayıların içinde) bu yükleme sahip olmayan bir 'en küçük sayı' olmalıdır. (Faletta 1983, s. 21)

Filmdeki 1.265.304.000 fotoğraf arasından, bir saniyeden diğerine, yetişkinlikle henüz yetişkinliğe geçilmemiş durum arasındaki farkı yakalayan iki fotoğrafı bulunuz! Kendi yaşamınızın bunun gibi filme alındığını hayal ediniz. O belirleyici saniye ne zamandı? Onsekizinci yaş günü müydü?

Şayet bu işlem veya argümanda bir şeyin yanlış olduğu izlenimini edindiyseniz, bu nedir? Yanlış olan mantık değildir.

Yaşantılar açısından gülünç gözüken şey, mantıki açıdan doğru olabilir. Birkaç saniyede çocukluktan yetişkinliğe geçişin 'kanıtı' olarak temel alınan en küçük sayı önermesi, incelenen özelliklerin açık ve kesin olarak ayırt edilebileceği sayıltısı üzerine kurulmuştur. Şayet insanların bağımsız yaşayabilme yetisini ve kendi kararlarına göre davranabilmelerini başlarına şapka giyme olgusundan tanıyabilseydiniz, şapkanın bir an hâlâ başın birkaç milim üstünde durduğu ve sonraki saniye gerçekten başın üstünde olduğu anda gerçekleştirilmiş film çekimlerini bulmak zor olmazdı. Tamam! Mantıki ve linguistik yapıların hepsi ayırımlara dayanır. Düz bir yüzeyin üzerine sek-sek karesinin çizilmesi gibi, bu yapılar çevreden ayrılmış bütünler kurarlar. Bir süreklilik iki alana bölünür. Böyle bir sınırın çizilmesiyle mekân boyutu içerisi (interior) ve dışarısı (exterior) olarak, zaman boyutu ise önce ve sonra olarak bölünür. Böylece en küçük sayı önermesinde iki kavram varsayılır: (1) Mekânsal bütünlerin (nesneler, şeyler, bireyler) yönleri ve özellikleri hakkında konuşuruz ve (2) bu özelliklerin dönüşümü dönemler çerçevesinde yer alır, bir başka deyişle, dönüşüm süreksizdir. Her koşulda gözlenen nesnenin varlığı incelenir, böylece varlığın bir anından diğerine sıçramanız gerekir.

Bu koşulların gerçekleştirildiği yerde gerçekliğe ilişkin bir uzlaşmaya varmak görece çok kolay olur. Anılan koşullar yerine getirilmezse, bu tür ayırımların özelliklerine ilişkin çatışmalar ortaya çıkabilir. Yüz metrelik bir koşuda kazananı belirlemenin çok kolay, buz pateni yarışmasında kazananı belirlemenin ise çok zor olmasının nedeni budur. Bezelyeleri veya sineklerin bacaklarını sayarken ayırımın daha katı yönleriyle, sadece sayılabilen büyük ölçüde gözlemden bağımsız mevcut bütünlerle uğraşırsınız. Bir filmin kalitesini değerlendirirken, önce filmin 'beğenilir' olarak değerlendirilmesi için hangi koşulların yerine getirilmesi gerektiğini belirlemek gerekir. Ayırımın bu estetik yönleri daha yumuşaktır; bunların, gözlemcinin özelliklerine mi, yoksa gözlediği şeye mi dayandığını belirlemek zordur.

'Yetişkin', 'bağımsız yaşayabilme' veya 'sorumlu' gibi, anlamları yıpranan, zayıf kavramlar, kesin tanımlar gerektiren mantık kurallarına uygun olarak kullanıldığında, filme çekilen olgunluğa sıçrayış anına ilişkin mantıksal sorunlar ortaya çıkar. Sadece özensiz ve ancak anlaşılabilir bir dil kullanımı bizi bu mantıksal tuzaklardan koruyabilir; bu, daha yumuşak gerçeklik alanıyla uğraşırken tek başına yeterlidir.

BENLİK-BETİMLEMELERİ

Açık olmamak ve belirsizlik, bireyin sınırlarının çevresine, örneğin diğer kişilere göre nereden çizileceği sorusuyla başlar. Kim veya hangi şey bağımsız bir bütün olarak ele alınabilir? Bireyin kendi kararına göre davranması fikri Batı gerçekliğimize ilişkin uzlaşmanın kaynaklarından biridir. Hukuk sistemimiz buna dayanır, ahlaki tutumlarımız buna göre biçimlenir ve karşılıklı saygımız ve saygısızlığımız bunun üzerine kuruludur. Kendimizi betimlediğimiz zaman, bu düşünce benlik-betimlememizin, öz-değerimizin veya değersizlik duygularımızın temelini oluşturur.

Bireyin sınırlarını bedensel sınırlarıyla özdeşleştirmek mantıklı görünür, fakat, görünen bu netlik aldatıcıdır. Kuşkusuz, dışsal bakış açısından bireyin organizması, çevresinden ayrılmış bir bütün olarak betimlenebilir. Ancak, bireyin özerk ve yaşatılabilir bir betimlemesini yapmak her durumda yeterli değildir. Örneğin, bebekler ve emekleme dönemindeki çocuklar ana-babanın yerini alan başka kişilerin ilgisi ve bakımı olmadan varlıklarını sürdüremezler. Çevrelerindeki kişiler onları özerk ve bağımsız olarak betimlerse ölecekleri için, yaptıkları hata hemen ortaya çıkacaktır. Çocuklarla uğraşırken farklı ölçütler geçerlidir; ne kadar küçük iseler, onlardan o kadar az sorumluluk beklenir. İnsanın bebeklikten yetişkinliğe doğru yer alan tarihsel döngüsünde, kendisinden beklenenler ve bağımsızlık düzeyi değişir. Benlik-betimlemesinin de değişmesi gerekir.

Batı sistemimizin dilinde ve düşüncesinde birey kavramı merkezidir ve değinilen sistemin yapısını tanımlar. Hint-Avrupa (Indo-European) dillerinin hepsi kişilere ilişkin üç veya daha fazla zamir kategorisi etrafında organize olmuştur. Bunlar da birinci tekil şahıs denen kategoriye bağlıdırlar (Whorf 1942). Bireyin gelişimi, davranışı ve zihinsel normalliği veya deliliği hangi anlamı 'ben' kavramıyla bağdaştırdığına bağlıdır.

Bunu: Sen, o, o şey, biz, siz ve onlar gibi diğer veya birçok kişiye ilişkin kavramlarla nasıl bağdaştırır? Bu kavramlar ve aralarındaki ilişkiler onun için nasıl ve ne zaman değişir?

Etkileşim sisteminin bu düzenleyici kurallarıyla uyumlu olarak davranabilmek için, anılan kurallara uyan bir benlik-betimlemesi gerekir. Bunların gelişimi, korunması ve dönüşümü -bireyleşme süreci- (process of individuation) üç temel anlam alanına işaret eder:

1. Kendisini ve bir başkasını betimlerken yapılan önce-sonra ayırımı: Dünyaya ilişkin bir süreklilik mi ya da daha çok değişim ve gelişim mi yaşanıyor? Gelişim çizgisinde kopmalar oluyor mu? Değişmenin sonunda yabancılaşma hissi, duyarsızlaşma veya kendini gerçekleştirememe, bir başka deyişle gerçekliğe ilişkin dışsal veya içsel algı kaybı yaşanmadan, değişmeyle hangi düzeyde ve yaşamın hangi döneminde başa çıkılabiliyor?

2. İçerisi ile dışarısı arasındaki ayırım, birey (benliği[1]) ile çevresi arasındaki, örneğin kendisi ile diğer kişiler arasındaki ayırım: Bilinç veya bilinçdışı düzeyde kendi yaşamını sürdürme anlamında koruduğu en küçük varlık birimini ne olarak tanımlamaktadır? Kendisini başkalarından nasıl ayırmaktadır? Hangi sınırlarını eritmektedir, bir başka deyişle kiminle özdeşim yapmakta veya kendisini neyle özdeşleştirmektedir? Kendisini, başka hangi kişinin veya kurumun varlığından ve iyiliğinden, hangi idealden veya maddi değerlerden sorumlu tutmaktadır? Düşüncelerine göre kişisel kimliğinin ayırt edici işaretlerini oluşturan özellikler ve yönler nelerdir?

3. Dönüşümü açıklamadaki suçluluk ile masumiyet arasında yer alan ayırım: Kişi bir olayda, kendisini mi, başkalarını mı sorumlu tutacağını nasıl bilebilir? Örneğin, kendisinin veya bir başkasının davranış örüntüleri ve bunların sonuçları, kendi arzu ve kararlarından bağımsız özerk süreçlerin sonucu mudur, yoksa sorumluluğu kendisine ait olması gereken kendi davranışlarının sonucu mudur? Kendisi ne derece güçlü veya güçsüzdür? Olgunluk ve suçluluk düzeyi nedir? Eylem ile davranışı nasıl ayırt etmektedir?

---

1. Bir kural olarak bu kavram psikolojik ve sosyal psikolojik kaynaklarda kişinin kendisine yüklenen özelliklerin özetini ifade etmektedir. İnsanın kimliği de aynı anlamda kullanılmaktadır (Simon 1984).

Şayet bu üç alanda, gerçekliğe ilişkin uzlaşılmış bölünme çizgilerinin çok uzağına, çok uzun ayırımlar ve sınırlar çizerseniz, deli biçimde düşünür ve hissedersiniz. Böyle hislere ve düşüncelere göre davranırsanız, doğrudan etkileşimin genelde uygulanan kurallarını bozarsınız ve sonunda deli tanısı alma olasılığı epey artar.

TUTARLILIK: FARK YARATMAYAN FARKLAR

Dünyada sabit ve ayrılmış birimler olarak yaşadığımıza ilişkin izlenimimizi nasıl açıklayabiliriz? Kimlik olgusu, betimlemenin bir özelliği olmakla birlikte gözlenen nesnenin bir özelliği değildir. Bu izlenim, gözleyen kişinin algısının ötesinde kaldığı veya soyutladığı için, farklı zamanlarda (önce ve sonra) yer alan iki gözlem arasında herhangi bir fark tesbit edemediği durumda ortaya çıkar.

Küçük farklar kolaylıkla dikkatten kaçar, bu nedenle sık sık göz atıldığında şeylerin daha önceki durumlarını korudukları izlenimi edinilebilir. Gözlemin sürekliliği, gözlenenin tutarlılığına ilişkin izlenimi besler. Diğer kişilerin çocuklarının, kendi çocuklarımıza oranla ne kadar yaşlandığımızı bize daha fazla duyurmasının nedeni budur. Gözleme ara verilmesi, gözlenen şeyin değiştiği izlenimine yol açabilir. Bu zaman-aşımı etkisi eski aile fotoğraflarına bakıldığında da yaşanabilir.

Kendi bedenlerimizde uzun vadede yer alan değişiklikler dışında hiçbir şeyi düzenli ve devamlı olarak göremeyiz ve görmemeliyiz. Bedenlerimiz son derece yavaş büyür ve yaşlanır, yine de gündüz aynaya baktığımızda kendimizi hâlâ tanırız. Görüntümüz bizi çok şaşırtabilir, fakat ayırt edici özellikler hâlâ belirgindir: Yanıltmayan kederli gözler, ses, ağzın kendine özgü biçimi. Yağlı saçlarımızı ve gözlerimizin altındaki çizgileri hemen soyutlayıveririz veya kendimizi her zamanki neşeli, ışıldayan gülümsemeyle ve tipik uçuşan buklelerle hayal ederiz. Çekici olmayan bir ayna görüntüsü çoğu kişinin kendine yönelik bakışını zedelese bile, bir önceki aynı kişi oldukları hissini koruyabilirler. Şayet görüntü çok dayanılmaz bir haldeyse, lekeleri kapatmak için krem sürme ve berbere gitme gibi bazı çözümlere başvurabiliriz.

Benlik-betimlememiz, ne derece farklı göründüğümüzü algılayamadığımız için ya da algılasak dahi başkalarının fark etmesini engellemek için ne gerekirse yaptığımızdan, kendi içinde doğruluğunu korur. Ancak, kendimize ilişkin bakışımız da küçük farklarla değiştiği

için, zaman içinde ne kadar değiştiğimizi farkedemeyiz. Şayet değişmeseydi kaçınılmaz olarak kişisel kimliğimizden kuşkulanır ve yabancılaşma yaşardık.

Günlük çevremizdeki insanlarla da benzer biçimde ilişki kurar, onlardaki değişiklikleri soyutlarız. Koca, sakalını keser, karısı sarı saçlarını kırmızıya boyar ve her ikisi de ürkek sorularına şu yanıtı alırlar, 'Nasıl görünüyorum?' 'Her zamanki gibi! Neden soruyorsun? Sakın yine yeni bir çift ayakkabı aldığını söyleme?' Bu tür küçük değişmeler önemli değildir.

Kendimize ve başkalarına ilişkin sabit bir resim geliştirebiliriz, çünkü bedenlerimizi koruyan süreçler büyük ölçüde özerktir ve bu yapıların gözlemciler olarak bize sabit gözükmesini sağlar. Bedenlerimizin kendine özgü görünümü, bir başkasıyla karıştırılmamızı engeller. Şayet birinin neye benzediğini bilirseniz, o kişiyi gerçekte bilmeseniz dahi yolda rastlarsanız veya aynanın önünde görürseniz tanırsınız. Birbiriyle tıpatıp aynı kişilere nadiren rastlanır. Bu nedenle beden, her benlik-betimlemesinin ve benlik-kimliğinin (self-identity) çekirdeğidir.

Ne var ki bedensel gerçeklik her alanda aynı derecede katı değildir: Gözlem sonucu değişebilir. Görünüşünden mutlu olmayan birisi belli sınırlar dahilinde değişiklikler yapabilir. Ünlü banka hırsızları tanınmalarını önlemek amacıyla ünlü kozmetik uzmanlarına başvurmaktadırlar. Bir transseksüelin beden cinsiyetini değiştirmeyi istemesi, kendi benlik-betimlemesine özgü gerçekliği, organik yapılara özgü gerçeklikten de daha katı bir biçime getirebilme girişimidir.

Ancak, burada değinilen bedensel özelliklerin kişisel kimliğin gelişimindeki önemi sadece bedenin biyolojik özelliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaz. Bir kez daha Güney Afrika'da yaşadığınızı hayal ediniz. Bir sabah, modaya uygun 'muhteşem' güneş-yanığı teninizin birdenbire siyah olduğunu ve 'permanızın' Zenci buklelerine dönüştüğünü farkediyorsunuz. Belki siyah tenin içerden hissedilişinde beyaz tenden bir farkı yoktur; bu, fark yaratmayan bir farktır. Ne var ki, dışsal bakış açısından bu fark, Güney Afrika'da, Malezya'da veya Almanya'da olduğundan daha büyük ve farklı bir fark yaratır.

Fiziksel görünüş, güzellik, çirkinlik, atletik bir beden ve kırmızı saç, bedenin kendine özgü özellikleri değil, kültürel ortamın ve betimlemeler sisteminin özellikleridir. Beden hakkında konuştuğumuz zaman istesek de istemesek de daima sosyal olaylardan bahsederiz. Kelime se-

çimlerimizle sosyal değerlendirmeler yaparız veya tersine sosyal bir sistem hakkında konuşurken aynı zamanda beden, bunun zorladığı gereksinimler ve beden için kullanılan veya kaçırılan fırsatlar hakkında da konuşuruz. Burada, otomatik olarak ekonomik, politik, ahlaki, etik veya estetik değerlendirmeler düzeyinde hareket ederiz.

Böylece bedensel özellikler, diğer kişilerle iletişim içinde gelişen kişisel kimliğin çeşitli öğelerinden sadece bir tanesidir. Bedensel ve sosyal zorunluklar ve olanaklar net bir şekilde ayırt edilemez. Bunlar hep birlikte çok çeşitli benlik-betimlemelerinin gelişebileceği ve uyacağı ortak sınırları oluştururlar.

'BEN' NE DEMEKTİR?
İLİŞKİLERİN BAĞIMLILIĞI

Bedensel zorunluklar ve olanaklar bizi diğer kişilerle ilişkiye zorlayan ve onlarla iletişimi, kişisel varlığı sürdürmenin önkoşulu haline getiren şeylerdir. Ancak, bedene özgü olanaksızlıkların insanları sosyal olarak bağımlı hale getirdiğini söylemek belki daha uygun olacaktır.

Bu süreç beşikte başlayıp mezarda biter ve sınırlı bağımsızlık dönemleriyle bozulur. Doğar doğmaz kendine bakabilen birçok hayvanın tersine yeni doğan insan bağımsız olarak yaşayamaz. Siz bir bebeğin, ilk çığlığından sonra ofise gitmek üzere eline çantasını alıp çıktığını hiç duydunuz mu? Kendi başına sütüne bile ulaşamaz. İnsanın tamamlanmamış durumu bireye birçok gelişim seçeneği bırakır. İnsan sabit davranış örüntüleriyle doğmaz ve böylece birçok farklı sosyal çevreye, bunların betimleyici ve düzenleyici kurallarına uyum yapabilir. Zaten yanı başında yer alan annesi, daha sonra düşünmesini yönlendirecek olan anadilini belirler.

Bedensel zorunluklara ve olanak(sızlık)lara ek olarak, sosyal kısıtlamalar ikinci tür koruyucu barikatlar oluşturarak gelişim sürecindeki hareket özgürlüğünü kuşatırlar. Böylece benlik-betimleme olanakları bedenlerimiz ve toplum tarafından sınırlandırılmış olur.

Ne yazık ki, bebekler ana-rahmindeki, doğum öncesi ve doğumdan hemen sonraki yaşam hakkında pek fazla bilgi veremezler ve sonuç olarak, gözlemin içsel bakış açısına ulaşamayız. (Yetişkinlerin kendi doğumları hakkında kimi zaman rapor ettikleri hatıraların gerçeklikle uyuşma derecesi kuşkuludur, çünkü bize çok somut olarak, sıcak bir

banyodan çıkarılarak soğuk bir ortamda suyunun sıkıldığını anlatan kâbus-ları hatırlatır.) Bu nedenle, insanın ilk ayırımlarını dışsal bakış açısından gözlemlere dayanarak yeniden kurmaktan başka bir seçeneğimiz yoktur.

Rahim-içi yaşam sırasında, doğmamış bebeğin varlığını sürdürmesi ve büyümesi için önemli olan fiziksel zorunluklar otomatik olarak karşılanır. Bebek organizması, annenin organizmasını dengede tutan süreçlerin içinde yer alır. Fiziksel dengesini sürdürebilmek için düşünmesi veya davranışta bulunması gerekli değildir. Nihayet doğumda bu otomatik işleyiş ortadan kalkar; bebeğin organizmasının çevresi radikal bir değişmeye uğrar. Organik bakış açısına göre çocuk ve annesi artık bağımsız sistemlerdir.

Ayrılma çocuğun bedensel gereksinimlerine ve doyumuna ilişkin dengeyi bozar. Çok büyük bir sarsılmaya yol açar. Yetişkin yaşamının deneyimlerine ilişkin niteliklerle içeriği fazla yanlı hale getirilmemiş nötr bir terim kullanılacak olursa, gerçekten söylememiz gereken şey, 'başlangıçta sarsılma vardı' olmalıdır. Şayet doğum yaşantısını betimlemek için, 'korku', 'panik veya 'dehşet' gibi benzer yetişkin sarsılmalarını betimlemede kullandığımız terimleri kullanacak olursak, bir yetişkinin tarihsel gelişimi içinde kendisini ve durumunu (hayalinde) dışarıdan gözlemek ve benzer durumlarla karşılaştırmak için kazandığı yeteneği üstü kapalı olarak bebeklerde de varsayıyoruz demektir. Sigmund Freud (1926), psikolojik kavramların bu durumda uygun olmadığını özlü bir biçimde belirtmiştir:

> Doğum eyleminde yaşama ilişkin gerçek bir tehlike vardır. Bunun nesnel olarak ne anlama geldiğini biliyoruz; fakat, psikolojik açıdan ne anlama geldiği hakkında hiçbir fikrimiz yok. Özne için doğumun tehlikesine ilişkin zihinsel bir içerik henüz yoktur. İnsan, fetusun yaşamının çökertilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu hakkında bilgisi olduğunu varsayamaz... O halde, tehlike olarak algıladığı ve korunmak istediği durum, bir doyumsuzluktur, çaresiz olduğu bir gereksinime karşı büyüyen bir gerilimdir. (s. 135)

Çocuğu içsel yapılarını değiştirmek ve zihinsel süreçlere benzer birşeyler geliştirmek için uyaran şey fiziksel dengesinin kaybolmasıdır. Sarsılmaları aşabilmek için fiziksel kontrol mekanizmalarının yerini diğer kişilerle (çoğu durumda anne ile) etkileşim alır.

Bu sarsılma döngüleri ve sarsılmayı yadsıma tekrarlanır. Bunlar dışsal bir bakış açısından şöyle betimlenebilir: Çocuk sarsılmıştır ve buna göre davranır; örneğin ağlar. Annesi ağlamalarını duyar ve buna bağlı olarak sarsılır. Çocuk tarafından uyarılır ve etkin bir şekilde birşeyler yapar, çocuğa meme veya biberon verir. Çocuk uygun davranışı gösterir, emer ve içer. Bir süre sonra artık sarsılmaz, bu durum şimdi farklı davranıyor olmasından anlaşılabilir - doyum içindeki bebeğin ünlü parlak ifadesi belirir. Anne de tekrar sakinleşir.[2]

Kamuoyu kurallarına ve dil sistemimize uygun olarak dışsal bakış açısından anne ile çocuğu arasındaki etkileşime ilişkin betimlemede, bireyler arası ayırımın (anne, çocuk), onların içsel durumlarının (üzüntü/sükunet) ve dışsal davranış örüntülerinin (ağlama, besleme) mevcudiyeti varsayılır. Bu görüş bağlamında, insanlar tutarlı ve değişmez olarak kendileriyle özdeş kalacak şekilde ele alınır. Bunlar bir bakıma, davranış özellikleri ve örüntüleri yüklenen ve zaman içinde değişmeden kalan 'şeyler'dir. Sözü edilen özelliklerin tümü ve daha da çoğu, anne ile çocuğu arasındaki etkileşimin basit bir betimlemesinde aktarılan yan anlamlara ve sayıltılara ilişkindir.

Bebeklikten yetişkinliğe doğru adım atarken, bir oyuncu olarak sosyal kuralları öğrenmeye (ve bazen değiştirmeye) çalışan çocuğun bu tür ayırımları ve ayırım yapılamayan şeyleri anlaması gerekir.

İçerisi ile dışarısı arasındaki bedensel ayırımlar, gelişim boyunca çok az sorun yaratabilir. Bedenin içinde, dışarıda olanlara göre daha çok sayıda sinir bağlantısı olduğundan, anatominin kendisi iki farklı algı alanı arasında bir ayırımı mümkün kılar: 'Sinir sistemimizde sadece birkaç 100 milyon duyusal alıcı ve aşağı yukarı 10.000 milyar sinaps yer aldığı için, içimizdeki değişmelere dışımızdakilere oranla 100.000 kat daha fazla duyarlıyızdır' (von Foerster 1973, s. 35).

Kişinin kendisini bedensel bir bütün olarak veya bedenini bir şey olarak betimlemesi, kendisini güvenilir ve bağımsız yaşayan bir varlık olarak kabul etmesi anlamına gelmez. Ne de olsa sol gözünüzün, bedeninizin geri kalan kısmı olmadan da yaşayabildiğine ve her şeyin göründüğü ve kendi istediği gibi olmadığını aktarmak amacıyla çapkınca

---

2. John Bowlby (1969) bir annenin bebeği tarafından baştan çıkarılmasını ayrıntılı olarak araştırmış ve betimlemiştir.

göz kırptığına inanmasanız dahi, onu canlı bir bütün olarak kabul edebilirsiniz.

Şayet bu göz konuşabilseydi, Fritz Perls'ün bedenin diğer organlarına okuduğu duayı okumak kesinlikle aklına gelmezdi:

> Ben kendi yaşamımı yaşarım, sen de kendininkini,
>
> Ben senin beklentilerini gerçekleştirmek için bu dünyaya gelmedim ve sen,
>
> benim isteklerime göre yönlendirilmek için burada değilsin.
>
> Sen kendinsin ve ben kendimim.
>
> Buluşabilseydik iyi olurdu-
>
> şayet buluşamazsak yapabileceğimiz başka bir şey yok. (Petzold ve Paula'dan alınmıştır 1976, s. 47)

Buradaki 'ben' bedenin geri kalan kısmı ile karşılaşmazsa 'ben' olarak kalamaz.

Çocuğun durumu gözün durumu ile karşılaştırılabilir. Çocuk kendi başına yaşayamaz. Bütünlüğünü yalnızca etkileşim (çoğunlukla aile) ortamında sürdürebilir. Çocuk için en küçük varlık birimi birey (ben) değildir, ona bakan kişilerle girdiği ilişkidir (biz). Kendisini ayrı bir birey, hatta eylemde bulunan bir özne olarak betimleyebilmesi, sadece uygun olmamakla kalmayacak, aynı zamanda kendisi için zararlı da olacaktır. Davranışları ve betimlemeleri ilişkinin niteliğini veya ilişki örüntülerini sürdürmeyi hedeflemelidir.

Anılan hedef, çocuklarda ilişkilerin niteliğine gösterilen özel duyarlığı açıklayabilir. Bu onların dikkatlerini odaklaştırmaları gereken bir alandır; bunun için de her gün duyarlıklarını bilerler. 'Çocuklar ve aptallar doğruyu söyler' atasözü, ilişkiler için geçerlidir. Ancak, bu yetenek yetişkinin dünya görüşü geliştirmesi sürecinde ödüllendirilmez. Batı dilinde, düşüncesinde ve sosyal sisteminde, bireyleşmedeki temel işlem, hangi ortamda olursa olsun bireyin kendisini şeyleştirici bir biçimde betimlemesidir. Başarılı bireyleşme özne ve nesne arasında başarılı bir bölünmeyi gerçekleştirmedir buna psikologların ve psikoterapistlerin uzman dilinde benlik ile nesnenin farklılaşması (differentiation) denir. Amaç, değişen fiziksel çevrelerde ve farklı kişilerle farklı ilişkilerde bile kendisiyle özdeş kalabilme hissini sürdürebilmektir: 'Ben benim, sen sensin ve dünya da olduğu gibidir.'

Bu durumda da -dünya hakkında bütün şeyleştirilmiş sayıltılarda olduğu gibi- büyük bir olasılıkla tesadüfi olmayan bir biçimde gelişmiş bir dil ve varlık kavramı aracılığıyla bağlamdan koparılmış kişisel bir kimlik veya kişilik önerisi aktarılmaktadır.

Bazı Doğu dillerinde görüldüğü gibi, 'Ben'in bağlamdan kopuk olarak kullanıldığı Hint-Avrupa dillerinden farklı dil yapıları da mevcuttur. Örneğin Erich Wulff (1972) Vietnam dilinde 'Ben' için bir kelime olmadığını rapor etmiştir. Kişi zamiri yerine, bireyin konuştuğu kişi ile ilişkisini tanımlayan bir terim kullanılır: 'Ben' hem 'köledir', 'çocuktur', 'bedendir', 'küçük kardeştir', 'büyük kardeştir', 'efendidir' vb.; bir başka deyişle, kendimi nasıl tanımladığımdır, hem de diğer kişilerin beni nasıl adlandırdığıdır, konuştuğum kişiyle ne tür bir ilişkimin olduğuna bağlıdır' (Wulff 1972, s. 74).

Başkalarıyla kurulan ilişkilerden kopuk tamamen özerk bir benlik yapısı fikri tabii ki saçmadır. Bu saçmalığı mantıksal tartışmayla kanıtlamanın gereği yoktur. Ne de olsa, herkes hoşlandığı birisiyle birlikteyken, nefret ettiği birisiyle beraberken olduğundan, özellikle bu karşılaşma yatak odasında yer alıyorsa, daha farklı bir kişi olma hissini yaşamıştır. İdare meclisi başkanı da meclis toplantısında annesiyle beraber olduğundan daha farklı birisidir. Kürsüdeki rahip çocuklarına vaaz verirken, cemaatine vaaz verdiği zamankinden farklı bir kişidir, baş danışman, iş toplantılarında aşırı hızdan dolayı bir polis tarafından durdurulduğu zamankinden farklıdır ve polis de ceza yazarken, doktorunun ameliyat masasında yattığı zamankinden daha farklı bir kişidir. Bağlamdan bağımsız ve ilişki çerçevesinden soyutlanmış bir 'ben'in mantıksal saçmalığı Spencer Brown'ın (1969) biçime ilişkin yasaları hatırlandığında daha fazla açıklık kazanır. Bir işaretin veya sembolün anlamı daima bir ayırımla neyin içerildiğine ve neyin dışarda bırakıldığına dayanır. Farklı mekânsal, zamansal ve sosyal bağlamlarda, ben=içerde ve dünyanın geri kalan kısmı=dışarda ayırımıyla yapılan durumun tüm yapısından hareketle birbirinden tamamen farklı 'ben' anlamları çıkartılabilir. Dilimiz, farklı bağlamlardaki kimliksizliğimizi tesbit edebilmemizi sağlayacak Doğu Asya'ya özgü prefabrik örüntüler sunmamaktadır. Biz, 'ben' deyince her zaman farklı bir şey anlatırız. 'ben'in anlamının kaçınılmaz bağlamsal ve ilişkisel yönü, değişen yan-anlam üzerinde de etkisini gösterir. Bu özellik biletsiz kaçak yolcu gibi gizlenmiş bir şekilde taşınır, fakat gizliden gizliye kaptan odur.

Çocuklar ve ergenler yetişkinlerin normalliğine doğru yol alırken, insanlara ve şeylere özgü sayılan nesnel -bir başka deyişle, bağlamdan bağımsız- özelliklere önem vermeyi öğrenmeli ve ilgilerini bunlar üzerinde odaklaştırmalıdırlar. İlişkilere olan duyarlıklarını bırakmalı veya en azından öyle yapıyor gibi gözükmelidirler.

EYLEM Mİ, OLAY MI?
HAİNİN VE KURBANIN İCAT EDİLMESİ

Avrupada büyüyen 6 yaşındaki bir çocuk, Güney Pasifik'teki bir adaya gittiği zaman 'güneş burada öbür tarafa dönüyor' diyerek sağdan sola doğru battığını keşfeder. Bu olayı nasıl açıkladığı sorulduğunda şöyle yanıtlar, 'Burada her şey böyle yapılıyor!' Farklı ülkelerde farklı gelenekler yer alır, ne de olsa o adada patates yerine taros yerler.

İlk bakışta bu yanıt tipik bir çocuk davranışı, hatta çocukça bir açıklama olarak gözükür. Ancak yakından bakıldığında, bu çocukça özelliğe ilişkin küstah kesinliğin yavaş yavaş azalması gerekir. Yüzyıllar boyunca bütün dünyadaki yetişkinler, güneşin hareketinin kendi kararlarına olmasa bile kişisel kararlara dayandığına inandılar. Güneş tutulması, Tanrılar ışığı kapattıkları ve tekrar açmak için rüşvet olarak kurban istedikleri için ortaya çıktı. Güneşin aşırı davranışı dahi dolaylı olarak etkilenebilirdi, bu nedenle çeşitli yerel gelenek ve göreneklere tabi tutuldu.

Değiştirebileceğimiz olaylar ile karşısında çaresiz kaldığımız olayları ayırt etmek kolay değildir. Burada da kültürel uzlaşma bölünme çizgilerini belirler - ve bunlar da tarihsel gelişim içinde değişir. Gelişimleri boyunca güç ile güçsüzlük, kader ile özgür irade, kontrol ile kontrol kaybı arasında ayırım yaparsınız. Örneğin, gün boyu ellerinizi saatlerce yıkamak belli bir temizliğin işareti midir, kötü bir alışkanlık mıdır, yoksa obsesyonel nevrozun bir belirtisi midir? Her gün boğazından aşağı şişelerce alkollü içki akıtan bir erkek, viski bardağını ağzına kendisi mi götürüyordur yoksa bağımlılık (bir kadın?) mı onu kontrol ediyordur?

Bu tür davranışları gösteren kişilerle nasıl ilişki kurduğumuz, değinilen soruları nasıl yanıtladığımıza bağlıdır. Sorun, onları (veya bizi) kendilerine (bize) ilişkin davranışları konusunda özerk karar vererek, sorumluluk alan, eylemde bulunan özneler olarak görüp görmediğimize dayanır. Yukarıdaki soruda söz edilen içki içen kişi, eylemde bulunan bir

özne olarak görülürse 'kendisini bastırmayan, yoksunluk çeken bir sarhoş' ile uğraşıyoruz demektir. Şayet davranışlarını kontrol edemeyen biri olarak görülürse, yardıma gereksinimi olan bir 'hasta' olarak kabul edilir.

Bu, günlük yaşamın sorunlarından ayrılamayan felsefi bir soru değildir, kendimizle ve başkalarıyla olan etkileşimimizin temelidir. Durumumuzu 'bu konuda bir şey yapamam' kelimeleriyle veya 'bu konuda birşeyler yapmalıyım' kelimeleriyle betimlersek ya da bir olayı veya durumu 'hemen şimdi oldu' veya 'özellikle yapıldı' şeklinde betimlersek, bunların, kuralları betimleme ve düzenleme sürecinde geniş kapsamlı sonuçları olur. Olanaklı tüm ilişkilerin gelişimi ile tüm etkileşim kurallarının hemen hepsi dünyamızı nasıl betimlediğimize dayanır.

Dünyaya ilişkin kendi betimlemesinden hareketle, eylemleri için yönerge çıkarsamak isteyen her oyuncu-yelkenci, teknesi batmış kişi veya bebek, kim olursa olsun kendisinin yaratabileceği olaylar ile müdahale etme şansının olmadığı, birdenbire karşısına çıkan olayları birbirinden ayırt etmek zorundadır. Suçlu ararken içerisi ile dışarısı arasında bir ayırım yapması gereklidir. Algılanan olaylar ve durumlar kendi davranışlarınızın bir sonucu olarak kabul edilebilir mi, edilemez mi? Kendi davranış örüntüleriniz içsel süreçlere mi, dışsal süreçlere mi; kontrol edilebilir süreçlere mi, kontrol edilemez süreçlere mi yüklenmelidir? Bu ayırımın yapılması, açıklama örüntüsüne, bir başka deyişle, hain-kurban örüntüsüne bağlıdır. Bireyleri şeyleştirmek ve ilişkiler bağlamından koparmak, haini neden durumuna, onları da kurban durumuna sokar. Bu şekilde suçlama dur işaretiyle karşılaştırılabilir: Durun, buradan sonra artık neden soruları sorulmayacak!

Kendi davranışınızla bir çeşit etki yaratacağınızı sanmak insanın özgür iradesi kavramına yol açan bir benlik-betimleme biçimidir. Dışardan bakılınca, yüzlerce, binlerce (aşikâr) etkileyici miktarın soyutlanmasına yol açan çok aşırı bir basitleştirmedir, fakat açıkça his örüntümüze uyan çok pratik ve yararlı bir basitleştirmedir. Çok çeşitli sosyal kurumların, örneğin hukuk sistemimizin geliştirilmesi için bir ön koşuldur.

Örnek olarak annesiyle etkileşim içindeki bebeği ele alalım. İçsel bakış-açısından hareket eden bir gözlemci olarak, ilk önce bebek sadece tamamen kinestetik biçimde bozulan fizyolojik dengesinin alt üst edici sarsıntısını farkedebilir. Sarsılma ve rahatlama aşağı yukarı düzenli olarak yer değiştirir. Birkaç hafta sonra bebeğin, diyakritik algısı aracılığıyla

çevresindeki ayrıntıları ayırt edebilme yeteneği artar. Aynı zamanda yer alan birçok olaya bağlı olarak bebek kendi bedeniyle çevresel olaylar arasındaki bağlantıyı algılar (holistic perception). Bunlar tesadüfi olarak veya olmayarak birbirine bağlanır. Bazı bağlantılar tekrarlanır; bazıları tekrarlanmaz; içsel ve dışsal olayların düzenli olarak birarada yer alması çocuğun içsel yapısında dönüşüme yol açar. Kendine özgü davranış örüntüleri ve durumları dışsal olaylarla birarada gerçekleşir.

Şayet eski olaylara ilişkin hatıraya benzer birşeyler sürdürülebilirse, eşzamanlı olmayan olaylar da birbirine bağlanabilir. Eşzamanlı ve eşzamanlı olmayan olayları içeren sek-sek kareleri çizebiliriz. Ayrıca, çoklu zamanlara ilişkin sek-sek kareleri çizer, şayet/sonra kurallarını kurarız: Şayet şimdi şu olay olursa sonra şu olacaktır. Ancak, yanlış anlamaları önlemek için gerçekten şunu söylemeliyiz, tabii ki: Sek-sek kareleri kendilerini çizebilirler ve şayet/sonra kuralları kurabilirler. Bu, yine içsel ve dışsal olayların tesadüfen birarada yer almasından kaynaklanan benlik-organizasyonu sürecine ilişkin sorundur.

Çocuğun (ve aynı zamanda yetişkinin) bildiği şey bu bağlantılardan (çağrışımlardan) oluşur ve gelişir. Çocuk, dünyadaki olaylar arasında yer alan sonsuz karmaşıklıktaki, anlaşılmaz ilişkilerin bir sonucudur. Tamamen farklı olaylar biraraya gelebilir ve farklı bağlantılar ve sek-sek kareleri ortaya çıkabilir. Ancak, bu olayların yalnızca hayal edilebilir olması yetmez, aynı zamanda gerçekleşme olanağı da olmalıdır.[3] Bebeklikten yetişkinliğe doğru evrim sürecinde insanın çevresine uymayan sek-sek kareleri -bedeni cansız doğası ve sosyal koşulları- silinir. Bunlar yaşatılabilir şeyler değildir.

Bilgi kazanma ilkesine ve tesadüfün oynadığı role örnek vermek için sosyolog Robert Merton, bir gazetenin sütun yazarı, kahvelerin müdavimi ve onyedinci yüzyıl Londra'sının insanı John Aubrey'in aşağıdaki hoş öyküsünden alıntı yapmaktadır: 'Bir kadın (galiba İtalya'da) (çok sıska bir adam olan) kocasını, ona pişirdiği çorbanın içinde kurbağa kaynatarak zehirlemeye çalıştı; fakat kadının bu girişimi kocasını iyileştirdi: İlacın bulunması böyle gerçekleşti' (Merton 1965, s. 14). Kaynamış kurbağanın kocanın su dengesi üzerinde yatıştırıcı bir etkisi olduğu açık. Adam, çorbasını içtikten sonra, kurbağanın etkisi ile karısının

3. Felsefe dilinde olayların birarada yer almasına 'olasılık' (contingency) denmektedir.

niyetini eşleştirirse karısının sevgisine minnetle güven duyması gerekir. Ancak, karısının onu öldürmeyi istediğinden emin olsaydı, cinayet girişimi nedeniyle belki onu polise teslim ederdi. Nasıl ve hangi amaçlar için olursa olsun, kurbağa saklamanın etkisine ilişkin bilgi işe yaramıştır ve yarayacaktır. Şayet, çorbayı içtikten sonra kimse kocanın bedensel reaksiyonlarıyla ilgilenmeseydi, farmakolojik etkileri bilinmeyecekti ve kimse bu çok yararlı kurbağa çorbasından içemeyecekti.

Bir olayın ve sonuçlarının sorumluluğu bir bireye yüklenirse, bu bir 'eylem' veya o eylemin bir sonucu haline gelir. Bu şekilde, etkilenebilir olaylar, durumlar ve süreçlerle etkilenemeyenler arasında bir ayırım yapmış oluruz. Şayet bir gün tesadüfen sol göz kapağınız seğirirse ve sonuç olarak çekici ve şakacı bir kişi olarak kabul edilirseniz, göz seğirmesini göz kırpmaya dönüştürmek isteyebilirsiniz. Gözü seğiren bu kişiyi, şakacı ve çapkın birisi olarak bilen bir gözlemci, daha baştan bu göz seğirmesini göz kırpma olarak algılayacaktır. Aynı kişiyi ilk kez gören birisi belki göz kapağının seğirmesini aşırı bir sinirliliğin belirtisi olarak algılayacak ve buna göz kırpma değil tik diyecektir. Fizyolojik olarak (nesnel olarak) ayırt edilemese bile, bu kısa seğirme, her şeyden önce bir eylemdir (bir davranıştır), ikinci olarak ise bir olaydır. 'Eylemler ile olaylar arasındaki mantıki ayırım, 'etkinlik' ile 'edilgenlik' arasındaki bir ayırımdır. Bir eylem bir aktör gerektirir' (von Wright 1971, s. 48). Bir eylemin ortaya çıkmasına ilişkin sorumluluk veya suç, bir kişiye, bir suçluya yüklenir, fakat bu olaylar için geçerli değildir.

Dünyanın ruhlar tarafından işgal edildiğinin düşünüldüğü zamanlarda ve yerlerde, bütün olaylar bir suçlunun despotluğuna yüklenirdi; bir başka deyişle, Tanrılararası mücadeleye veya ruhların etkisine bağlanırdı. Zihin ile doğa arasındaki bölünmeyle birlikte dünyanın duyarsızlaşmasıyla, kişiselleştirilmemiş suçlular görülebiliyor: Bunlar olayların nedeni olarak kabul edilir. Böylece eylemler, olay haline gelir. Kültürel tarih boyunca mükemmelleşmesi yüzyıllar süren bu ayırımın, Batı düşüncesindeki uzlaşmaya katkıda bulunacak her birey tarafından benimsenmesi gerekir. Küçük çocuklar çarptıkları 'kötü' kapılara küfrederek, kapıyı (ve onun sinsi işini) suçlarlar. Sendeleyerek kapıya çarpanın kendileri olduğunu dikkate almazlar. Gök gürlemesi ve şimşek çakması bilimsel düzeyde açıklanabilir olaylar olarak değil, Tanrıların kızgınlık işareti olarak kabul edilir.

Ancak, eylem kavramının daha da alt boyutlara bölünmesi gerekir. İlk olarak, etkinlik kavramının eylem kavramından ayırt edilmesi gerekir. Örneğin, uyku, bir eylem değil, bir etkinliktir. Öte yandan yatmaya gitmek bir eylemdir. Ayırt edici özellik bilinçli bir kararın verilmesi sayıltısıdır. Uyuduğumuz zaman, artık karar vermeyiz, fakat hâlâ davranırız. 'Davranmadan duramayız' (Watzlawick ve ark. 1967), ancak 'eylemde bulunmama' seçeneğimizin olduğu açıktır, çünkü bir şey yapıp yapmamamız, daha yumuşak bir gerçekliğin özelliğidir. Eylem, gözlemcinin davranışa ilişkin yorumuna göre kararlaştırılır.[4]

Eylemde bulunmama ile eylemden kaçınma arasındaki ayırımı yapmak özellikle güçtür. 'Örneğin, belli bir durumda, belli bir pencere kapalıysa, bu durumda onu kapatmayız fakat kapatmaktan da kaçınmayız. Dahası, insani yeteneklerimizi (hava koşullarını değiştirmek gibi) aşan şeyleri de yapmayız - ancak bu da, o şeyleri yapmaktan kaçındığımız anlamına gelmez' (von Wright 1971, s. 56). Anılan yaklaşım, aşağıda verilen kaçınma tanımıyla sonuçlanır: Belli bir durumda eylemde bulunan bir kişi, yapabileceği bir şeyi yapmaktan kaçınır ve yapmaz. Ancak neyin mümkün olduğuna karar veren kimdir?

20 yaşındaki birisi aylarca her sabah öğlene kadar yatakta yatıp kendisini geçindirmek için hiçbir girişimde bulunmuyorsa, kişinin bu davranışının bir eylem mi olduğu, yoksa kişinin sorumlu olmadığı olayların bir kurbanı mı olduğu konusunda karara varmak kolay değildir. Kalkmaktan kaçınıyor mu, yoksa etkin bir şekilde yatakta mı kalıyor? Kalkıp çalışma konusunda çok mu tembel, yoksa bunu yapamıyor mu? Her sabah işine zamanında yetişmek için iyi bir memur olarak evden çıkan babasını kızdırmak için mi yatakta kalıyor? Ana-babalar ve -kişinin kendisi de- kararsız bir durumda kalır. Çocuklarının bu davranışı, onun 'deli mi, kötü mü?' olduğu sorusuna kesin bir yanıt getirilmesine olanak tanımaz. Bu soruya verilecek yanıt, bizim hangi bağlam içinde olduğumuza ve hangi etkileşim kurallarının uygulanması gerektiğine işaret eder. Şayet bu bağlamlar karışmışsa, ilgililerin tümü eylem veya tadavi konusunda çelişkili taleplerle karşı karşıya kalırlar. Eylemde bulunan bir

4. Felsefeci Gilbert Ryle kalın betimleme kavramıyla insan davranışına ilişkin betimlemelerin hiçbir zaman yorumdan kopuk veriler olmadığını ifade etmiştir. Bunlar daima 'kalındır', bir başka deyişle yorumlarla ve yan-anlamlarla yüklüdür; antropolog Clifford Geertz (1973) de kalın betimlemeyi antropolojideki yöntemlerin temeli olarak tanımlamaktadır.

kimseye eylemde bulunmayan birisine göre daha farklı davranılır eylemde bulunmayan tedavi edilir.

ADIMLARA DİKKAT: BAĞLAMDAKİ DEĞİŞMELER

> Bazı kabileler acemiyi, tüm acemilik dönemi boyunca ölü olarak kabul ederler. Acemilik görece uzun bir süre devam eder ve kişinin yetişkinliğe adım atması için fiziksel ve ruhsal olarak dağılmasını amaçlar, böylece kuşkusuz çocukluğuna ilişkin bütün hatıralarını unutur. Bundan sonra yetişkinliğe hazırlık töreninin olumlu kısmına sıra gelir; kabile yasası tanıtılarak ve aceminin önünde totem seremonileri uygulanarak ve mitler okunarak vb. yollarla adım-adım eğitim verilir. En son etkinlik... dini bir seremoniden ve kabilelere göre farklı biçimde yer alan ve acemiyi kabilesinin yetişkinleriyle sonsuza kadar özdeşleştiren özel bir sakatlama işleminden (örneğin bir dişin çekilmesi, sünnet vb.) oluşur. (van Gennep 1909, s.79)

Arnold van Gennep bu sözlerle Güney ve Güney-Doğu Avustralya kabilelerinde çocuğun yetişkine dönüştürülmesi amacıyla uygulanan törenleri betimlemektedir. Bir kişinin yaşamı hakkında bir film yapmanın ve çocuk olmaktan çıkıp yetişkin olduğu saniyenin tam fotoğrafını çekmenin sorun olmadığı kültürler vardır veya vardı. Benzer doğrultuda bizim kültürümüzde de bu tür iki çekimi -saniye aralığıyla fotoğrafı çekilen- önce hukuki olarak evli olmayan hâlâ bağımsız iki kişinin, sonraki an ise evliliğin hakları ve görevleriyle donanmış olan iki eşin evlenme törenine ilişkin bir film izleyebiliriz. Bir seremoni veya bir törenin (birçok) kişisel anlamları ve özellikleri bir andan diğerine değiştirmiştir.

Van Gennep Geçit Törenleri (Rites of Passage) adlı klasik kitabında mekâna ve zamana ilişkin dönüşümlerin sembolize edildiği ve başarıldığı çeşitli törenleri betimler. Bütün bu törenlerde, gerçekliğe ilişkin uzlaşmanın bir kısmının değiştirilmesine ve dönüştürülmesine ilişkin soru üzerinde durulmakta ve böylece değişiklik geçerli kılınmaktadır.

Bir çocuğu yetişkin yapan geçiş törenleri, bireyin betimlenmesine ilişkin garip değişmelerin nasıl yer aldığına dair örneklerden sadece biridir. Çocukluktan yetişkinliğe doğru yer alan fiziksel gelişim azar azar yer alır, hızı giderek tükenen yavaş bir süreçtir; buna karşın van Gennep'in 'yarı-medenileşmiş' olarak değindiği kabilelerde sosyal gelişme de-

recelerle (süreksiz olarak) gerçekleşir. Bir dönemden diğerine geçiş, topluluğun kişiliği değiştirdiği ve statünün adım adım ilerlediği törenlere bağlıdır.

İnsanın biyolojik gelişimi, fazla zorlanmadan veya bir kimse olgunlaşmış olsun veya olmasın, bir uzlaşma sağlamak için bize sadece birkaç daha katı ölçüt olanağı tanır. İlk adet görme dışında, bu dönüşümlerin hiçbiri kesin olarak belirlenemez veya hiç değilse bunu yapabilmek çok zordur. Ancak, insanlararası etkileşim yönünden yetişkinlerin yetişkinlerle mi, yetişkinlerin çocuklarla mı, yoksa çocukların çocuklarla mı ilişkili olduğunu belirleme önem taşıdığından geçiş törenleri statü netliği sağlar.

> Böylece bir insanın yaşamı, sonuçları ve başlangıçları benzer olan doğum, sosyal buluğ, ana-babalık, bir üst sınıfa atlama ve uzmanlaşma gibi bir dizi dönemden oluşur. Bu olayların her birinin aynı amacı, bir başka deyişle, bireyi tanımlanmış bir durumdan aynı özenle tanımlanmış bir başka duruma götüren seremonileri vardır. (van Gennep 1909, s. 15)

Bu törenlerin kendine özgü üç öğesi vardır: Ayrışma törenleri (separation rites) eski kimlikten, bir başka deyişle, kişinin ait olduğu sosyal gruptan ayrılmasını ve kopmasını sağlar. Bilinçlenme veya dönüşüm törenleri (liminal or transformation rites) bireyin iki dünya arasında sürüklendiği ara-dönemleri tanımlar ve katılma törenleri (joining rites) yeni kimliğe resmen kabul edilmeyi sağlar. Geçiş dönemleri hemen her zaman silinmez izler bırakan bir işleme bağlıdır. Kişiler üzerinde dövme ve sünnet, diş çekimi, küçük parmakların uç kısımlarının kesilmesi gibi benzer sevecenlikteki oyma işleri yapılır; insan bedeni 'basit bir tahta parçası' gibi ele alınır, dışarı doğru çıkık olan kısımlar kesilir, duvarlar delinir ve düz yüzeyler oyulur. (van Gennep 1909, s. 21)

Bu törenlerin büyülü etkisi, gerçekliği ve bireyin varlığını değiştirebilme olgusuna dayanır. Birey hakkındaki betimlemeyi, ona yüklenen özellikleri ve sonuç olarak davranışını değiştirirler. Özellik yüklemede yer alan bu değişiklik, daha yumuşak gerçekliğin bir yönüdür; ancak, bunu dövme ve sünnet gibi fiziksel işlemlere bağlayınca geri döndürülemez, daha katı bir fiziksel gerçekliğin öğesi haline gelir. İlk bakışta yetişkin kişi artık fiziksel özelliklerine göre ayırt edilebilir. Doğanın talihsiz biçimde ihmal ettiği şey şimdi sosyal olarak ödünlenmiştir.

Özetlenecek olursa, bütün yetişkinliğe geçiş törenleri, iletişimdeki bağlam değişmesini kesin olarak belirleme amacına hizmet ederler. Sosyal özelliklerin içi ile dışı arasındaki ayırıma ilişkin "ya-ya da" örüntüsünü izlerler. Ya içeriye dahilsinizdir (sek-sek karesine) ya da dışarıya. Ya küçük parmağın ucu eksiktir (bir yetişkinle karşı karşıyasınızdır) ya da hâlâ yerinde duruyordur (bir çocukla birliktesinizdir). Böylece, farklı oyun kurallarının ve yorumların etkili olduğu çeşitli bağlamlar belirgin olarak ayrılmıştır. Kimin ne olduğuna ilişkin çok az yanlış anlama olabilir veya hiç olmaz.

Böylece anlam yüklemedeki iki yön birleştirilir. Ya biyolojik olmayan sosyal ayırımlar yapılır ya da biyolojik olan ayırımlar geliştirilirse sosyal ayırımlar yapılmaz. Yıllar içinde ortaya çıkan fiziksel değişimler sosyal olarak ancak tören yerine getirildiğinde ve biyolojik olarak bir andan diğerine yer alan değişme çok az da olsa, tören gerçekleştirilip birey değiştiğinde kabul edilir. İnsanın aynı kalmak istediği halde değişmesi gerektiği ve değişmek istediği halde aynı kalması gerektiği paradoksu, "ya-ya da" örüntüsü anlamında ve geri döndürülemez bir zaman sıralaması şeklinde organize olur. Değişme bir süre için soyutlanabilir, sonra törensel değişme hayali olarak eklenir, sonra yine bir süre için soyutlanır ve böyle sürüp gider.

İletişim kuramının bakış açısından, bu törenler çok yararlıdır, çünkü bağlamların birbirine karışması olasılığını azaltır. Sadece bireyin rolünde ve statüsünde değil, aynı zamanda ve her şeyden çok başkalarıyla olan ilişkilerindeki değişmeye de işaret eder.

Bir toplum ne kadar medenileşirse bu törenlerin önemi de o kadar azalır. Mevcudiyetlerini korurlar, fakat artık zorunlu olmaktan çıkarlar; kullanılan semboller dışardan daha az görünür ve daha kolay değişir. Çiftler hâlâ evlense dahi artık şimdi evlilik cüzdanı ve nişan yüzüğü olmadan da birlikte oturabilen kişiler var. Hatta nişan yüzükleri çıkartılıp (yanlışlıkla) bir yerlerde unutuluverir. İlk bakışta bir kimsenin giysilerine dikkat edip hangi meslek grubundan olduğunu söyleyemezsiniz, artık rahiplerin hepsi cübbe giymemektedir. Bundan başka, hâlâ varlığını koruyan yetişkinliğe geçiş törenleri -örneğin sınavlar biçiminde- artık fiziksel hainliğe değil, zihinsel hainliğe ve utandırmaya bağlıdır.

Ancak, bu geçişlerin törenselliği ve kamusal yönü ne kadar azalırsa azalsın, bunlarla doğrudan bağlantısı olan birey ve onunla bağlantısı

olan kişiler için zorluk artmaktadır. Bireyin kimlik ve benlik-betimlemesi, çevresiyle iletişiminin bir sonucudur. Örneğin, ne kişinin kendisinin, ne de ailesinin bu genç insanın özerk bir yetişkin olup olmadığı, kişisel sorumluluğunun olup olmadığı konusunda net ölçütleri yoksa, sonuç olarak genellikle belirsiz ve çelişkili iletişim ortaya çıkacaktır. Geçiş törenlerindeki dönüşüm evresinin net tanımlanmış sınırları vardır ve bazen aceminin topluluğun geri kalan kısmından dışlandığı (ve örneğin sosyal olarak ölü sayıldığı) süre sadece birkaç gün devam eder. Ancak, bu törenler olmadan geçiş evresi yıllar alabilir. Bağlamsal değişmeler ne kadar bireye özgü hale gelirse, kişisel kimlik krizi de o kadar bireye özgü olur.[5]

Gençlikten yetişkinliğe doğru yer alan geçiş süreci, birçok sonucu da miras olarak beraberinde getiren adımlardan biridir. Bu adım atıldığı zaman ilişkilerin hemen tümü radikal olarak değişikliğe uğrar. Anababanın koruyuculuğu yerine kişinin kendine bakması zorunluğu belirir. Eşitliğe dayanmayan bir ilişki (yetişkin-çocuk) eşitlik temeline oturur (yetişkin-yetişkin). Artık yabancıların davranışınızı yargılamasına izin vermezsiniz. Suçluluk duyma yetisi geliştirirsiniz ve davranışlarınızın sonuçlarına katlanırsınız.

Şayet devamlı ve zorunlu olarak yaşanan bir ortaklık ilişkisine girerseniz (ölüm bizi ayırana dek) veya çocuk dünyaya getirirseniz benzer ciddiyette geçişler yer alır. Bunların tümü bireyin benlik-betimlemesinde büyük değişmelerle ilişkilenen bağlamsal değişmelerdir. Yine de bu gelişimsel adımlar çok net olarak kurulmamıştır ve kaçınılmaz olarak herkes tarafından da böyle kabul edilmek zorundadır. Yüksekliğinin tam netlikle görülemediği diğer adımlarda olduğu gibi sendeleyerek yukarıya veya aşağıya düşmek kolay olur.

Ancak bazen bu törensel olmayan geçiş evresi dahi devam edip durur. Dünyalar arasında tereddüt eden ve psikotik olarak nitelendirilen yaşantılar sırasında geçici bir sosyal ölüm, tahta bir çit üzerinde oturup kalma, içerisi ile dışarısı arasında bocalama yıllarca sürebilir.

---

5. Özellikle Erik H. Erikson'a ve bireysel gelişimde yaşanan birbirini izleyen kimlik krizi kavramına bakınız (1959).

DELİCE BİREYLEŞME

Bütün delilikler, uzlaşma kurallarından sapan bireyleşmenin bir biçimi olarak anlaşılıp açıklanabilir. Oyuncu, kendisini başka oyuncuların onu betimlediği biçime uymayan bir şekilde betimler.

Bu iki betimlemeyi karşılaştırır ve diğer oyuncuların betimlemesini normal kabul ederseniz (bir başka deyişle uzlaşmaya göre bu doğru ilan edilirse) deli benlik-betimlemeleri hem biçim, hem içerik düzeyinde sapabilir. Ben ile çevresi arasında farklı bir ayırım yapılmıştır. Tipik psikotik belirtiler örüntüsü, içsel ve dışsal sınırları normdan sapan bir dünya görüşünün sonucu olarak açıklanabilir ve anlaşılabilir. Bunun yanı sıra, tutarlılığa ve değişmeye ilişkin zaman organizasyonunda da sapmalar yer alır. Özellikle içerik düzeyinde hisler tarafından tanımlanan etkin ile edilgen, güçlü ile zayıf, iyi ile kötü (bir başka deyişle neden ile suç) içeriye ve dışarıya farklı biçimlerde yüklenir. Delice düşünme bağlamında tartışılmış olan sınır kayması ve çakışması da 'ben' kavramı kullanılırken yine özellikle ele alınmaktadır. Sek-sek karesinde 'ben' olarak belirlenen sınırlar bulanmakta veya içeriği değişmektedir.

Örneğin, bir kimse çevresindeki bütün diğer insanlar yalnız baskıcı bir sessizlik algılarken kendisiyle konuşan sesler işitirse, diğer kişilerin hepsine göre kendi içindeki olayları -kulağındaki ünlü küçük adamı- dışarıya (kendi dışına) yerleştiriyor demektir. Hayallerini, düşüncelerini, arzularını ve korkularını kendi dışında yaşamakta ve dışsal gerçekliğin bir parçası olarak görmektedir. Kişinin sapan algıları çevresindeki diğer kişiler tarafından yanlış algılar olarak görülmekte, varsanı olarak nitelendirilmektedir. Kendi düşüncelerinin genişlediğini ve herkes tarafından algılandığını ve işitildiğini düşünmek, içerisi ile dışarısı arasındaki kesin ayırımın kaybedildiği ve sınırların çözüldüğü, bir başka deyişle benlik-çözülmesi riski taşıdığı bir benlik-betimlemesinin ifadesi olarak anlaşılabilir. Benliği ile benliği olmayan arasında böyle bir ayırım yapan herhangi bir kimse, tuhaf ve kaygılı -son derece sarsılmış- davranışıyla başkalarının dikkatini çekecektir. Algılarına ilişkin bilgi verirse, büyük bir olasılıkla şizofrenik olarak tanımlanacaktır.

Kişi, benlik ile benlik olmayan arasındaki ayırımı uzlaşmanın kurallarına göre yapmışsa, klinik bakış açısından suç ile nedene ilişkin duygusal yüklemeleri belirleyici rol oynar. Manik megalomani sırasında aşırı-güçlülük (omnipotance) hislerine kapılan bir kimse, yakınlarının

veya ona tanı koyması gereken kişilerin değerlendirmelerine (ve çoğu zaman deneyimlerine) göre kendi kontrolunun ötesindeki süreçleri üstü kapalı olarak kontrol ettiğini varsaymaktadır. Bu kişi için para bulmak sorun değildir; dünyanın VIP'leri ile temas kurmak ve gözleri kapalı sorun çözmek oldukça kolaydır. Aynı anlam yükleme örüntüsü, dünyadaki bütün görünür felâketlerin sorumluluğunu hiç gerekmeyen bir biçimde üstlenen -gücün diğer yanı- bir kişinin zor katlanılır depresif suçluluk duygusunu da açıklar.

Bir kişinin benlik-betimlemesi içerik ve biçim açısından uzlaşmaya özgü kurallardan farklı biçimlerde böyle psikotik olarak sapabilir. Ben ile çevresi arasındaki sınırların alışılmış bölünme çizgilerini izleyip izlememesi ve sadece içeriklerin değişip değişmemesi veya bu bölünme çizgilerinin zaten farklı bir yol izleyip izlememesi büyük farklar yaratır. Dünyadaki bütün felaketlerin kendi işlediği günahlardan kaynaklandığına inanan birisi, eylemde bulunan bir bütün olduğundan emindir. Onu bu düşüncesinden boşuna vazgeçirmeye çalışan ailesi de kişiyi bir bütün olarak görmekte fakat dünyadaki felâketlere rağmen eylemde bulunmayan birisi olarak kabul etmektedir. Böylece aile, onunla çevresi arasında aynı mekânsal sınırı çizmekte, fakat bazı anlamları (örn. sorumluluk) farklı yüklemektedirler. Hasta, kendisini güçlü, etkin ve kötü olarak duyumsarken, dışarıdan zayıf, edilgen ve iyi veya en beter durumda ne iyi, ne kötü olarak betimlenmektedir. Buna karşın, dışarıdan bir iletici tarafından kontrol edildiğini hisseden birisi kendisini bir bütün olarak görmekte fakat, eylemde bulunmayan birisi olarak algılamaktadır; davranışının nedenini dışardaki bir haine yüklemekte ve kendisini kurban olarak görmektedir.

İçerisi ile dışarısını birbirine karıştırma durumlarından biri 'yansıtmalı özdeşimdir' (projective identification) (Klein 1955). Bu, psikanalitik yazarlar tarafından genellikle, kişinin kendi hislerine, arzularına, güdülerine ve düşüncelerine ilişkin suçu başkasının kapısının önüne bırakıvermesi olarak betimlenir. Sistematik sanrılar, daima neden olarak görülen şeyler uzlaşmadan sapan bir şeye yüklendiği zaman gelişir. Bir başka deyişle, bu tür bir gerçeklik bütün diğer kişilerin kendi sanrıları gerçeklik olarak kabul edildiğinde sanrı adını alır. Çünkü, gerçekliğe ilişkin uzlaşmada da neden ve suç yine vardır, fakat bu farklı bir biçimde yüklenir. Öznel gerçeklerinin organizasyonunda, içerisi ile dışarısı arasındaki kişisel sınırları normal olarak yapılaşan, fakat içerik yüklemleri sapan hastalar, hem davranışları, hem zihinsel bakış açıları yönünden

dikkat çekerler. Genellikle bu tür kişiler daha çok duyuşsal açıdan bozukluğu olan paranoid kişiler olarak tanımlanırlar.

'Ben' kavramına ilişkin sınırların öznel olarak delice kullanıldığı üçüncü alan, farklı bağlamlararası geçişlerde yer alır. Bu alanları ayırt etmeyen ve bağlamdan bağımsız olarak hiç değişmeden aynı kalmak isteyen herhangi bir kimse, bağlama bağlı olarak değişen doğrudan etkileşim kurallarını kaçınılmaz biçimde çiğneyecektir.[6] Örneğin, kamusal alanda sadece kendi evinde davranabildiği gibi davranacak, bir alışveriş merkezinde düdüğüyle dolaşan bir hakem gibi gezecek veya bir tiyatroda Otello tarafından tehdit edilen Desdemona'yı kurtarmak üzere sahneye fırlayacaktır. Sapan bu davranışları başkalarının ilgisini çekecektir.

Sapan davranışların dördüncü alanı zamana bağlı değişmeler veya değişmemelerle ilgilidir. 'Ben'in anlamı çevre ile 'ben' arasındaki ayırımdan (bir başka deyişle ilişkiden) kaynaklanır. Her ikisi de zaman içinde değişir, ne var ki dünya genellikle süreklilik olarak yaşanır. Şayet sadece çevre -veya ilginin odaklaştığı kısım- değişmiş olarak yaşanırsa, gerçek olmayan bir dünyada yaşandığı hissi gelişebilir (derealization). Öte yandan, bu ayırımın 'ben' kısmı değişmiş olarak yaşanırsa, benliğe ilişkin yabancılaşma hissi, kişinin aynı kişi olup olmadığına dair yoğun bir şaşkınlık duygusu belirir (duyarsızlaşma). Normalliğin önkoşullarından biri daha önce değinilmiş olan insani paradoksun eritilmesidir -bütün değişmelere rağmen aynı kalabilmek- veya bu olamıyorsa, kimsenin anlamaması için akıllıca başarısız olmaktır.

---

6. Erving Goffman'ın (1964) sosyolojik tanımına göre delilik doğrudan etkileşimin kurallarını çiğnemektir.

11

Aile Gerçekleri

TİMSAHIN İKİLEMİ:
ÇOCUĞUNU KURTARMAYA ÇALIŞAN BİR ANNENİN ÖYKÜSÜNE İLİŞKİN DEĞİŞİKLİKLER

Nil kıyısında oynayan küçük bir çocuğu bir timsah kaptı. Annesi timsaha çocuğu geri vermesi için yalvardı. 'Peki' dedi timsah. 'Şayet ne yapacağımı tam olarak tahmin edersen, sana çocuğunu geri vereceğim, fakat tahminin yanlış çıkarsa onu akşam yemeği olarak yiyeceğim.

'Ah çocuğumu yiyeceksin!' diye bağırdı çaresiz anne.

'Şimdi çocuğu geri veremem' dedi sinsi timsah 'çünkü onu geri verirsem tahminin yanlış çıktı demektir ve ben de sana yanlış tahminde bulunursan çocuğu yiyeceğimi söyledim.'

'Ah hayır' dedi akıllı anne 'tam tersi. Çocuğumu yiyemezsin, çünkü yersen doğruyu söyledim demektir ve o zaman bana çocuğumu iade edeceğine dair söz verdin. Ben de senin namuslu bir timsah olduğunu ve sözünü tutacağını biliyorum.' (Faletta 1983, s. 84)

I. Değişiklik

Normalliğin kıyısında oynayan bir çocuğu delilik yakaladı. Annesi deliliğe çocuğunu geri vermesi için yalvardı. 'Peki' dedi delilik. 'Şayet ne ya-

pacağımı tam olarak tahmin edersen, sana çocuğunu geri vereceğim, fakat tahminin yanlış çıkarsa onu alıkoyacağım.

'Ah, onu alıkoyacaksın!' diye bağardı çaresiz anne.

'Şimdi çocuğu geri veremem', diye yanıtladı sinsi delilik 'çünkü geri verirsem tahmininin yanlış çıktığı anlamına gelir, oysa ben yanlış tahminde bulunursan onu burada tutma tehdidinde bulundum.'

'Ah hayır' dedi akıllı anne, 'Tam bunun tersi. Çocuğumu alıkoyamazsın, çünkü bunu yaparsan doğruyu söyledim anlamına gelir ve bu durumda bana çocuğumu iade edeceğine dair söz verdin. Ben de senin namuslu bir hastalık olduğunu ve sözünde duracağını biliyorum.'

II. Değişiklik

Yaşına göre fazlaca büyük bir çocuk -gerçekte bir yetişkin- normalliğin sınırlarında oynarken bir delilik yakaladı. Anne yetişkin-çocuğuna deliliği bırakması için yalvardı. 'Peki' dedi çocuk. 'Şayet iyi bir anne olursan ve bana gereksinim duyduğum gibi davranırsan deliliği bırakırım, fakat iyi bir anne olmazsan ve gereksinim duymadığım biçimde davranırsan onu alıkoyarım!'

'Ah onu alıkoyacaksın!' diye bağırdı çaresiz anne ve çocuğuna yaşamda kendi kararlarını veremeyen zavallı, bağımlı, hasta bir kişi olarak davrandı.

'Şimdi deliliği bırakamam' dedi yetişkin-çocuk, 'çünkü bana zavallı, hasta ve bağımlı bir kişi gibi davranırsan iyi bir anne değilsin ve yanlış davranırsan deliliği alıkoyacağıma dair seni uyarmıştım.'

'Ah hayır diye yanıtladı endişeli anne 'bunun tam tersini söylemiştin. Deliliği alıkoyamazsın, çünkü bunu yaparsan doğru davranmış olurum; iyi bir anne zavallı, hasta çocuğunun sorumluluğunu yüklenmelidir. Bu durumda bana bu deliliği bırakacağın sözünü vermiştin. Ben de senin sözünden geri dönmeyecek namuslu bir çocuk olduğunu biliyorum.

III. Değişiklik

Yaşına göre fazlaca büyük bir çocuk -gerçekte bir yetişkin- normalliğin sınırlarında oynarken bir delilik yakaladı. Anne yetişkin çocuğuna bırakması için yalvardı. 'Peki' dedi çocuk. 'Şayet iyi bir anne olursan

bana gereksinim duyduğum gibi davranırsan, deliliği bırakırım, fakat iyi bir anne olmazsan ve gereksinim duymadığım yönde davranırsan onu alıkoyarım!'

'Ah, ondan vazgeçeceksin!' dedi kendinden emin anne ve çocuğuna yaşamda kararlarını verebilen bağımsız, sağlıklı bir yetişkin gibi davrandı.

'Şimdi deliliği bırakamam' diye buyurdu yetişkin-çocuk, 'çünkü bana yardım edilmesi gereken zavallı, hasta birisi gibi davranmazsan iyi bir anne değilsin demektir ve yanlış davranırsan deliliği alıkoyacağıma dair seni uyarmıştım.

'Ah hayır' diye yüreklilikle yanıtladı anne. 'Deliliği alıkoyamazsın çünkü alıkoyarsan davranışım doğru demektir; iyi bir anne yetişkin olan, kendinden sorumlu ve bağımsız çocuğunun sorumluluğundan vazgeçmelidir, hatta çocuğu delice davranmaya karar verirse, şikayet etmeden bunu kabullenmelidir. Bu durumda deliliği bırakmaya söz verdin. Ben de senin sözünü tutan namuslu bir çocuk olduğunu biliyorum.

IV. Değişiklik: Bir Terapi Seansından Seçilen Bir Örnek[1]

Terapist (kıza sorar): 'Bu seansların sonunda ne bekliyorsun?'

Kız: 'Annemi gerçek bir anne yapmak istiyorum.'

Terapist: 'Annenin gerçek bir anne olduğunu nasıl anlarsın?'

Kız: 'Gerçek bir anne kızının, ona nasıl olması gerektiği konusunda bir şey söylemesine izin vermez.'

Anne (sanki kendinden geçmiş bir halde): 'Ah' der

V. Değişiklik: Ana-Baba Eğitiminin Genel-Uygulama Hedefi

'Çocuğumuzu bağımsız yapmak istiyoruz!'

---

1. Bu hasta anoreksiya (anorexia) nedeniyle seansa annesiyle birlikte geldi. Anoreksiya bir tür deliliktir. Hasta beden ile zihni birbirinden ayırır, böylece ikisi de alana düşman olarak salınır. Zihin bedeni, daha çok açlığı yenmek ister. Sonunda bunu başarırsa yenilir.

BİRİSİNİ DELİ YAPABİLİR MİSİNİZ? AİLE ARAŞTIRMASINA İLİŞKİN SORUNLAR

Dinazorların silindiğini kanıtlayabiliriz ve belki bir gün bu silinmenin nedenine ilişkin bir açıklama üzerinde uzlaşabiliriz. Ne var ki, uzun vadede evrimleşme süreci boyunca hangi canlı varlıkların devam edeceğini bilemeyiz. Uygun olmamak, uyum yapmada yetersizlik (Darwin'in) koşullarının neler olacağını belirleyebilsek dahi, şimdi yaşayan veya henüz yaşamayan yaratıkların hangilerinin uzun vadede bu yaşam koşullarını gerçekleştireceği konusunda bir şey söyleyemeyiz.

Aynı nedenlerle sağlığın zorunlu koşullarının ve belirtilerinin neler olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Yine de hastalığın belirtilerini ve koşullarını ortaya koyabiliriz. Varlığı sürdürme söz konusu olduğunda, varlığı korumanın değil, sadece silinmenin koşullarını belirleyebiliriz. Neyin mümkün olmadığını bilir, fakat neyin mümkün olduğunu bilemeyiz; bizi neyin hasta ettiğini bilir, fakat neyin sağlıklı tuttuğunu bilemeyiz. Buna rağmen, tabii ki kendi yaşamlarımızda ölüme veya hastalığa ilişkin bilgilerimizi temel alarak uygun adımlar atabiliriz. Ancak, istatistik ve olasılık hesaplarının fırtınalı alanında hareket ederiz; bu saptamalar incelenen kişilerin isabetli bir ortalamasını elde etmek için uygun olabilir, fakat bireysel durumlarda tamamen anlamsız kalabilir. Ne de olsa, sokaktaki birey, aylık ödenti miktarının belirlenmesinde önemli olan bu ortalama verileri gerektiren bir sağlık sigortası şirketi kurmayı genellikle pek düşünmez. Sigara içmeyi bırakmanın mı yoksa koşmaya başlamanın mı daha iyi olacağı konusunda bir karar vermesi gerekir. Daha sağlıklı (olması gereken) bir yaşam biçimi için koşmayı öneren Dr. Jim Fixx'in sabah koşusu sırasında düşüp öldüğünü duyunca sağlık vaad eden tüm önerilerden kuşkulanmalıyız. Hiç kimse bizi neyin sağlıklı kıldığını ve koruduğunu bilemez. Yaşam biçimimiz için tıbbi araştırmaların bize getirebileceği tek anlamlı öneri, zarar verecek şeylerden kaçınmaktır. 'Sigara içmeyi bırakınız, çünkü genellikle sigara içenler erken ölmektedir!'

Aynı durum, deliliği önlemeye dönük aile araştırmaları ve aile terapisinin sonuçlarından çıkarsanan öneriler için de geçerlidir. Burada da şunu, bunu yapmama konusunda tarifeler -zararlı olandan kaçınma yönergeleri- çıkarsamak, şunu, bunu yapmalı, yararlı olanı yapmalı diyen yönergeleri belirlemekten daha kolaydır. 'Çocuğunuzu dövmeyiniz ki yaralanmasın (fiziki ve zihinsel açıdan). Ne yazık ki bu tür bir akıldan ha-

reketle, çocuğumuza ne yapmamız gerektiğine veya ne yapabileceğimize karar veremeyiz.

Bu nedenle genellikle ailelerin (varsayılan) bozukluklarına ilişkin araştırma sonuçları yayımlanırken, hiçbir belirtinin olmadığı normal denen ailelere ilişkin sonuçlar hakkında çok seyrek yayına rastlanması şaşırtıcı değildir (Simon ve ark. 1985). Ailelerin deliliğine ilişkin bütün araştırma bulgularından kuşkulanmalıyız, çünkü bunlar genellikle çok denenen ve günlük düşünme içinde test edilen, fakat yararlı olmayan -hatta bu durumda bilimsel de olmayan- neden-sonuç örüntülerine dayanır. Çoğu zaman, örneğin, şizofrenik ailenin şöyle iken, psikosomatik ailenin böyle olduğuna ilişkin şeyleştirmeler yapılır. Böyle saptamalara başvurulduğunda, bir kez daha sisteme ilişkin istatistiksel sonuçların doğru varsayıldığı ve terapistin kendisini -daha önceki uygulamalarda olduğu gibi kişilik yapısındaki çentikler yerine- aile yapısındaki çentikleri dışardan vargücüyle döverek düzeltmeye çalışan lastik çekiç zannetmesi riski vardır.

Şayet aileyi canlı bir iletişim sistemi olarak görürsek, özelliklerinin veya yapısal yönlerinin betimlenmesi arka plana itilir. Bunun yerine, dışardaki gözlemci tarafından izlenebilen özellik ve yapıların ortaya çıkması ve korunmasında hangi organizasyon süreçlerinin sorumlu olduğu sorusunu yanıtlama önem kazanır. Ailenin hiçbir üyesi diğerlerini belli bir biçimde davranmaya zorlayamayacağı için (emirlere dayalı etkileşim yoktur), kimse kendi ailesini bir mühendis gibi planlayarak oluşturamaz. Bu nedenle aile de, üyeleri arasındaki etkileşimden, karşılıklı sarsılmalardan ve uzlaşmaya varmalarından kaynaklanan benlik-organize edici bir sistem olarak anlaşılmalıdır

Bu bölümde, aile terapistinin (dışsal) bakış açısına ve uygulama deneyimlerine göre deliliğin ortaya çıkışına veya sürdürülmesine bağlanabilecek aile kurallarının, tipik etkileşim örüntülerinin ve bunların dayandığı dünya görüşünün -düzenleyici ve betimleyici kurallar arasındaki ilişkilerin- gösterilmesi amaçlanmıştır. Anılan bağlantılardan hareketle deliliğe ilişkin bir açıklama yapılabilse dahi bu, deliliğin nedeni olarak anlaşılmamalıdır. Sözü edilen açıklama sadece işlevsel düzeydeki şayet/sonra bağlantılarının betimlenmesidir. Tıpkı, 'şayet saat 20:00 oldu ise TV'de haberler başlar' bağlantısından hareketle saatin, haberlerin zamanında başlamasından sorumlu tutulamaması gibi, burada gösterilen bağlantılardan da hiç bir nedensellik veya suç çıkarsanamaz.

Ancak, içsel ve dışsal bakış açıları arasındaki farkın bir kez daha dikkate alınması gerekir. Şöyle ki, bir etkileşim sisteminin parçası olarak hasta, aile üyesi veya terapist diye nitelendirilen bir kimsenin şayet/sonra bağlantıları şeklinde nötr betimlemeler yapması, içsel bakış açısından ve kendi eylemleri açısından betimlemesini değiştirmesi için bir olanak yaratır. Örneğin, haberleri izlemek istersen saat 20:00'de TV'yi aç; istemezsen açma.

Böylece, örneğin, Alfred Hitchcock filmlerinde olduğu gibi birisini deli etmeyi kafasına koyan bir kimse, sistemik aile araştırmalarının deneyimlerinden yararlanarak kötü emellerini gerçekleştirmesini (örn. birisinin mirasına konmak) sağlayacak tarifeler bulabilir. Bu da yine düzeni (normalliği) nasıl kurmaya değil, nasıl bozmaya ilişkin yönerge vermenin kolaylığı olgusuna bir başka örnektir. Ancak, öncelikle en önemli noktayı belirtecek olursak, düzenin kendisini ilgili kişilerin iyi niyetlerinden bağımsız olarak kurması, öte yandan bilinçli olarak düzen kurma girişiminin genellikle sadece deliliğe, düzensizliğe ve karışıklığa yol açması olgusu yaşamın paradokslarından biridir. En iyi durumda, delilik tarafından etkilenenler (hastalar, akrabalar, terapistler) deliliğin ortaya çıkma olasılığını azaltmak için nelerden kaçınmaları gerektiği konusunda öneriler geliştirebilirler. Bu, Hitchcock'un anlattığı anlamda birisini deli etmeye uğraşan kişinin yapması gerekenleri yapmaktan kaçınma anlamına gelir.

Daha katı ve daha yumuşak gerçeklik arasındaki fark ve gözlenenin gözleyene olan daha fazla veya daha az bağımlılığı arasındaki fark çerçevesinde, herhangi bir aile araştırmasında açıklık kazanmış olması gereken bir başka zorluğa bir kez daha önemle işaret etmemiz gerekir. Aileleri ölçemeyiz veya sadece çok az ölçebiliriz; yorumdan bağımsız veri toplamak mümkün değildir. Tabii ki ailelere ilişkin katı veri elde edilebilir, fakat yakından bakıldığında, bunların daha çok yumuşak veri olduğu görülür. Örnek olarak bir eşin ölümünü ele alalım. Birçok kişi için bu, acı, stres ve kederle birleşen çok büyük bir kayıptır. Yaşam tümüyle değişir. Ancak, bu anlamı kesin olarak varsayamayız, çünkü ne de olsa cinayetlerin çoğu ailelerde gerçekleşir. Yıllardan beri eşinden kurtulmaya çalışan (örneğin kurbağa çorbası pişirerek) birisi, eşinin koşarken kalp sektesi geçirdiğine ilişkin üzücü habere, yaşamının tek anlamını eşinde bulan birisinin gösterdiğinden daha farklı bir tepki gösterecektir.

Böylece aile araştırmasının etnoloji ve politik bilimle olan ortak yönleri organik tıpla olan ortak yönünden daha fazladır. Gözleyen kişi için aileler daima adetleri, gelenekleri, yasaları ve ekonomik sistemlerini bilmediği yerli kabilelerdir, hatta yabancı devletlerdir Ancak, aile araştırmacısının yapacağı en büyük hata daha da temel düzeyde - saf bir biçimde (yabancı) bir ailenin dilini anlayabileceğine inanmasıdır. Bu dil, kendisinin ve ailesinin konuştuğu dile benzese dahi araştırmacı, konuşulmayan anlamların tümü, söz konusu ailede her kelimeye eşlik eden ve her harekete anlam veren kendine özgü yan anlamlar hakkında hiçbir şey bilmemektedir. Bunlar, aile geçmişinin bugünkü ifade ediliş biçimini oluşturur.

Bundan sonraki paragraflarda yer alan aile betimlemeleri, bir veya daha fazla üyesinin bazı delilik biçimleri veya başka belirtiler gösterdiği ailelerle yürütülen terapötik çalışmaların sonucudur. İki farklı aileden hiçbiri birbiriyle tamamen aynı olmadığına göre, bu tanımlar tipik ve ortak olanın süzülmesinin, tipik olmayanın, bir başka deyişle Alpler'deki otomobillerin soyutlanmasının hedeflendiği idealleştirmelerdir.

Deliliğe ilişkin aile dinamiğinin betimlemesine yönelik bu uzun giriş, çok kolay ortaya çıkabilen korkunç basitleştirmeleri ve üyelerinden birisi delirdiği için ailenin suçlanmasını engellemek amacıyla gereklidir. Birçok psikiyatrist, ailelerin suçtan arındırılması gerektiği (ben de buna katılıyorum!) ve anılan nedenle bu alanda hiç bir aile araştırması yapılmaması gerektiği (buna karşıyım!) üzerinde hemfikirdir. Şayet kesinlikle iyi niyet içeren bu öneriler izlenseydi, hastalar, akrabalar ve terapistler de dahil olmak üzere bu durumdan etkilenen bütün kişiler, delice davranan, düşünen ve hisseden birisinin kaderini etkilemek için yalnızca dışardaki gözlemcinin bakış açısından betimlenebilen tüm şayet/sonra kurallarını kullanma şansından mahrum edilirdi.

ÇOK KATI VE/VEYA ÇOK YUMUŞAK GERÇEKLİK: PSİKOSOMATİK, MANİK DEPRESİF VE ŞİZOFRENİK ÖRÜNTÜLER-I

Bundan sonra her zamanki parmak izleri ve fotoğraf işlemleri gerçekleştirildi, cepheden ve profilden parmak izleri alındı ve fotoğraflar çekildi, nihayet tek kişilik bir hücreye kitlendim.

Burada üç gün boyunca, günde iki kez kapının altındaki bölmeden itilen sulu lahana çorbası dışında hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden oturdum. Ancak, dairemde bir hoparlör vardı ve en kötü şey buydu, çünkü kapatılamıyordu. Çığlık halinde devamlı aynı cümleler tekrarlanıp duruyordu: DİL KESİNDİR. KESİN OLANDAN KUŞKULANAN HERHANGİ BİR KİMSE DELİ VEYA YALANCIDIR. KELİMELERE FARKLI ANLAM VEREN HERHANGİ BİR KİMSE DİL TOPLULUĞUNA KARŞI SUÇ İŞLİYORDUR. SESSİZ OLMASI GEREKİR, SESSİZ, SESSİZ. DİL KESİNDİR. BİZ KELİMELERİN NE ANLAMA GELDİĞİNİ BİLİYORUZ. BİZ BÜTÜN ANLAMLARI BİLİYORUZ. BİZE KİM İNANIRSA GÜVEN İÇİNDE YAŞAR. MUTLU OLUR, MUTLU OLUR, MUTLU OLUR. DİL KESİNDİR. (Bemmann 1984, s. 114-115)

Totaliter bir devlette yer alan bir hapishanedeki dehşet verici bu görüntünün bir yazarın hayalinden kaynaklandığı açıktır, ailelerdeki iletişimle doğrudan bir ilgisi yoktur. Ancak, dilin rolüne ilişkin benzer inançların uygulandığı ailelerin varlığı nedeniyle dolaylı olarak ilgilidir, Ailelerde, diktatörler, dil uzmanlığı ofisleri, hapishaneler görmeyiz ve kural olarak genellikle lahana çorbası olmaz. Yine de böyle aileler ile romandaki hayal ürünü durum arasındaki bağlantı, dilin -konuşmanın ve iletişimin- belirsiz olmayabileceği ve olmaması gerektiği sayıltısına bağlıdır. Böyle betimleyici ve düzenleyici kurallar bir aile, bir grup veya bir kurum tarafından izlenirse -dışardan gözlendiğinde- son derece kısıtlayıcı kompulsif devlet yapılarına çok benzeyen organizasyon yapıları ortaya çıkar. Bu etkileşim sistemlerinde gerçekliğe ilişkin uzlaşma çok zor hale gelir: Çelişkiden bağımsız tek bir kesin doğru vardır. Bu değiştirilemez, herkes buna ilişkin değerlere ve kısıtlamalara uymak zorundadır. Şayet uyarsa güvenceye ve mutluluğa kavuşur. Bu tür bir sözün diktatör bir yöneticiden gelmesi gerekmez, kesin olan bir gerçekliğe ilişkin tahmininin bir sonucudur. Bu, her şeyi doğru yapmanın mümkün olduğunu gösterir ve herhangi bir şeyi yanlış yapanları tehdit eder.

Bu katı dünya görüşünün ortaya çıkması ve sürdürülmesi ancak böyle bir etkileşim sisteminde yer alan kişiler, iletişimdeki ilgi odağının daima 'gerçekten' zorunlu olan şey üzerinde yoğunlaşması gerektiği kuralına uyarlarsa mümkündür. Kişiler, nesnel olguları adlandıran düz anlamlı dil idealini izleyip, yan anlamların tümünü dışlamaya çalışırlarsa, anılan iletişim kurallarının geçerliğini desteklerler. Böyle bir etkileşim örün-

tüsünde hiç kimse diğerini sarsmaz veya rahatsız etmez; kimse gerçekliğe ilişkin uzlaşmayı sorgulayamaz veya sorgulamamalıdır. Endişelenmek için hiçbir neden yoktur.

Bu tür bir dünya görüşü, cansız çevrenin daha katı gerçekliğiyle uğraştığı sürece değerini korur. Bu durumda, örneğin, yüzme bilmeyen bir kişinin gölde yürüdüğünde ayaklarının ıslanmasından daha öte bir şeylerle karşılaşacağını hesaba katması mantıklı olur. Fiziksel yasaların (betimleyici kurallar) katılığı bir teknenin ya da salın yapılmasını ve kıyıya kuru ayaklarla çıkılmasını; bir başka deyişle, varlığı sürdürmeye yarayan düzenleyici kuralların geliştirilmesini sağlar.

Kurallara ilişkin bu katı değerlendirme, insanlararası ilişkilerin ve hislerin çok daha yumuşak olan alanına uygulanırsa sorunlu hale gelir. Bu durumda sosyal kurallar doğa kuralları gibi ele alınır. Aile geleneği olarak her gün 19:00'da yenen akşam yemeği, yer çekimi yasası gibi bağlayıcı ve değişmez olarak algılanır.

İçsel bakış açısına göre dünya katı ve değişmez olarak görünür. Bunun içinde kendini rahat hissedenler, bakış açıları nedeniyle zorluk çekmezler. Buna karşın, rahatsız olan bir kimsenin ise sonunda her şeyin düzeleceği konusunda hiçbir ümidi kalmaz. Gerçeklik ne kadar katı ve değişmez gözükürse, dünyaya ilişkin resim de o kadar siyah-beyaz olarak belirir ve dünyanın "ya hep-ya hiç" (all-or-nothing) ilkesine, "ya-ya da" örüntüsüne göre işlediği olgusu daha fazla açıklık kazanır.

Öznel olarak böyle katı bir gerçeklik yaşayanlar genellikle matematik, fizik, kimya bilimleri, mühendislik, hatta misyonerlik veya devlet görevlerinde başarılı olma şansına sahiptir. Ne var ki hislerin karmakarışık özel dünyasında, aileler veya eşler, ilişkileri açısından düğüm halindedirler; bu katı gerçeklikte iki-duygululuğa izin yoktur ve bu da onlar için çok zordur. Kurallara uyarlarsa kendilerinden ve eşlerinden "ya hep-ya hiç" beklentisi içinde olmaları gerekir. Bir kez ilişkiye girdiler mi sonsuza kadar bundan kurtulamazlar. Bağlar her zaman sonsuza kadar sürer; karşılıklı vefa talebi de sonsuza kadar devam eder. Ortaklık bir ev satın alma gibidir; ortağın mülkiyeti anlaşmaya bağlanmıştır. Bütün bir gelecek için güvence ve mutluluk hissedilebilir ve eşin veya diğer aile üyelerinin de güvencede olduğundan emin olmak gerekir. Değişikliğe yer yoktur, ayrıca ilişkinin kopması istenmez.

Terapistin dışsal bakış açısından, böyle bir kültürde ve böyle bir sosyal gerçeklik içinde genellikle psikosomatik belirtilerin[2] gelişmesi beklenir. Ancak, fiziksel belirtiler genellikle rahatsız bir bedenin işaretleri olarak yorumlandığı için bunların varlığı dünyaya ilişkin sayıltıların sorgulanmasını gerektirmez, tersine destekler; hâlâ endişe etmeye gerek yoktur.

Bu tür örüntüler sadece ailelerde değil, insanların etkileşimde bulunduğu herhangi bir yerde görülebilir. Kendi üzerlerinde büyük ahlaki baskılar kuran yardım veya reform kurumları ve bu kurumlardaki işlerinden büyük öz-değer ve kimlik duygusu sağlayan üyeler genellikle anılan kuralları izler. Aileler ile diğer organizasyonları farklı kılan nokta, genellikle aileden kopmanın kolay olmaması veya örneğin bir işten istifa eder gibi aileden istifa etmenin mümkün olmamasıdır Aradaki benzerlik ise daha büyüktür. Şayet iş veya işyeri, kurum veya grup, kişisel kimlik açısından önem kazanırsa veya başka maddi ya da ideal nedenlerle süreklilik veya yaşam için başka türlü bir ilişki biçimi mevcut ise, klinikler, şirketler veya otoriteler gibi açıkça ilgili görünen kurumlar, organizasyonları ve kültürleri açısından giderek daha çok aileye benzemeye başlarlar. Dini tarikatlar daha başlangıçtan aile gibidirler.

Böyle çok katı bir gerçekliğe bağlı, manik-depresif davranış olarak adlandırılan ikinci bir belirti grubu daha betimleyebiliriz. Kimsenin garip davranmadığı zamanlarda, üyelerinden birinin manik ve depresif davranış gösterdiği aileler, psikosomatik belirtilerin oluştuğu ailelere benzer. Bu belirtiler genellikle biraradadır.

Örneğin, M. ailesinin iki erkek çocuğu ve bir kızı astımdır. Bay M.'nin kalp şikayeti vardır ve Bayan M. aşırı depresyon nedeniyle hastaneye yatırılır. Depresif belirtileri azaldıktan sonra giderek daha hareketli olmaya başlar ve duygudurumu ailenin katlanamayacağı kadar düzelir. Sonunda manik tanısı alarak tekrar hastaneye yatırılır.

Bu belirtilerin bileşimine sık rastlanılır. Aynı kişi önce fiziksel şikayetlerde bulunur ve ancak daha sonra delice davranır veya fiziksel şikayetlerle garip davranışlar arasında bocalar.

Ancak, manik-depresif davranış ile tamamen psikosomatik örüntüler arasında önemli bir farklılık betimleyebiliriz: Aile üyelerinden birinin

2. Aile etkileşim örüntüleri ve belli belirtilerin oluşumu konusunda daha ayrıntılı bilgiler için Simon'a bakınız (1988).

manik olarak davrandığı evrelerde gerçekliğe ilişkin katı uzlaşma bozulur. Uzlaşmaya bir tür ara verilir; bu dönem, fazilet konusunda aşırı titiz çevrelerde tamamen kısıtlayıcı bölünmenin tersine çevrildiği bir karnaval zamanına benzer. Aynı şekilde, bütün aile açısından betimleyici ve düzenleyici günlük kuralların artık geçerli olmadığı bir dönem gelir. Hastanın akrabaları bile kimi zaman başka seferlerde kendilerine izin vermeyecekleri biçimde davranma hakkını verirler -saygıdeğer banka yöneticileri, bir yerlerdeki kurumda kalan zavallı, hasta kızlarını ziyaret etmek için köyü oto-stopla geçerler; çocukları için her şeyi yapmaları gerektiğine inanan anneler birdenbire çok ürkek bir şekilde kendilerini de düşünmeye başlar ve tek başlarına tatile çıkarlar. Katı gerçekliğin güvencesi sorgulanır; artık hiç kimse hangi davranışın ne anlama geldiğini bilemez. Hasta, söylediklerini gerçekten kasdetmekte midir ('Aptallar beni yalnız bırakınız!'), yoksa bu onun hastalığının bir ifadesi midir? Dilin kesinliği artık geçersizdir ve bu (en azından geçici biçimde) özgürleşme olarak yaşanır.

Spektrumun diğer ucunda, ilginin çok az odaklaştığı ve iletişim sapmalarının, bağlam kargaşasının ve tüm diğer karşılıklı akıl karışıklığı biçimlerinin görüldüğü iletişim ve organizasyon örüntüleri betimlenebilir. Burada gerçekliğe ilişkin uzlaşma çok yumuşaktır, her şey olanaklıdır ve öyle kalır. Dil belirsizdir; bir an için somut ve sınırlıdır, sonra belirsiz, arapsaçı bir hal alır, kelimeler sadece kabuk gibidir veya balonlarla dolup taşar. Buna bağlı olarak kesin ilişkiler kurulamaz, özgürlüğün sınırı yok gibi gözükür, fakat paranın öbür yüzünde güvence eksikliği, ilişkilerin ve tüm dünyanın güvenilir olmayışı yer alır. Bu tür örüntüler üyelerinden birinin şizofreni tanısı aldığı ailelerde görülebilir. Burada da hiçbir neden-sonuç ilişkisi betimlenemez veya betimlenmemelidir. Aile üyelerinden birinin delice davranışı iletişim yapısının sabitleşmesini sağlar ve iletişimin yapısı da deli davranışı sabitleştirir.

Psikosomatik ve manik-depresif belirtilerle bağlantılı etkileşim yapılarını, polis kayıt bürolarının, eğitilmiş polisin ve diğer soruşturma otoritelerinin, her bireyin ne derece doğru düşündüğünü, hissettiğini ve davrandığını araştırıp kontrol ettiği totaliter bir devlete benzetecek olursak, bu tür deliliği ortaya çıkaran etkileşim sistemini iç savaşın olduğu bir devlete benzetebiliriz. Hiçbir zaman kimin, kiminle, kime karşı savaştığını bilmeyiz. Kimin, belli bir anda ve ne süreyle, ülkenin veya kentin hangi kısmını yönettiği açık değildir. Kimse yenilginin gerçek bir yenilgi mi, yoksa sadece taktik geri çekilişler mi olduğunu söyleyemez.

Hiçbir güvenilir düzen yoktur, her tepenin ardında bir haberci olabilir. Yaşam çok karmaşık bir hal alır. Kuzey İrlanda veya Beyrut, kontrolü hedefleyen bu tür mücadelelerin olduğu yerlere iyi birer örnektir. Karışıklık ve birarada var olmanın yordanamayışı, güvencesizlik ve şiddet, farklı tarafların birarada yaşamaya ilişkin kuralların nasıl olması gerektiğini tek taraflı belirleme girişimlerinin sonucudur. Bunlar emir verici etkileşim girişimleri, bir başka deyişle, kişinin öğesi olduğu ilişkileri kontrol etme girişimidir; kişinin kendisinin nesnenin (ilişkinin) bir öğesi olmasına rağmen, özne ile nesne arasında yaptığı ayırıma göre düşünme biçiminin başarısız uygulanışıdır. İçerisi ile dışarısı arasında yapılan ayırımın bu şekilde eritilmesi sonucu kaçınılmaz olarak paradoks ortaya çıkar; düzen yaratma girişimi düzensizliğe ve kaosa yol açar.

Ancak, bu iki örüntü -bir yandan totaliter kısıtlama, diğer yandan güç kazanma amacıyla yaşam alanı saptama çabaları- spektrumun arada kalan ve karışık biçimlerinin sadece aşırı (ve bu durumda fazlasıyla abartılmış olan) uçlarıdır. Ayrıca bir kez daha bu örüntülerin değişebileceği vurgulanmalıdır.

UYUM VE/VEYA ÇATIŞMA: PSİKOSOMATİK, MANİK-DEPRESİF VE ŞİZOFRENİK ÖRÜNTÜLER-II

Totaliter devlet veya iç savaş mecazı aile kuralları söz konusu olduğunda çok uygundur, çünkü bu örnek, etkileşim kontrolunun politik bir sorun olduğuna işaret eder. Bir başka deyişle, politikada dahi bu kontrol bir gelişim, koruma ve kuralların dönüştürülmesi sorunudur.

Şayet daha önceki kısımda betimlenen psikosomatik, manik-depresif ve şizofrenik kurallara bakarsak, etkileşim kurallarını betimleyecek daha fazla olanak buluruz. Örneğin, çatışmaların özel olarak vurgulandığı ve abartıldığı aileler ile bunların reddedildiği veya uyum adına bastırıldığı veya her ikisinin de yer aldığı aileleri ayırt edebiliriz.

Bir kez daha ayırımları ve benzerlikleri netleştirmek amacıyla abartırsak, o zaman, uyuma büyük değer veren ailelerde psikosomatik belirtilerin ortaya çıkma olasılığının daha yüksek olduğu söylenebilir. Tek tek aile üyelerinin farkları kabul edilmemekte; bir başka deyişle, bunlar bir fark göstermemektedir. Birlik ve benzerlik veya kişinin tüm yaşamının daha büyük bir topluluk etrafında dönmesi, herkesin haklı çı-

karmak istediği en üstün ilke olmaktadır. Biri hepsi, hepsi biri içindir. Herkes birbirinin en iyi arkadaşıdır. Herkes herkesi her şeyden çok, hiç ayırım yapmadan, eşit olarak sever. Bu yüksek ideale hakkını vermek için olası çatışmalar, sapan istekler ve farklı hisler ve düşünceler reddedilmeli veya önlenmelidir. İlişkilerdeki değişmelere, farklı tarafların oluşumuna, taraf tutmalara veya fraksiyonlara da izin verilmez.

Böyle ailelerde (veya diğer politik sistemlerde) normallik sınırları son derece dar kurulur ve bunun aşılması yasaktır. Kural olan dikkat çekmemektir. Sadece çok az değişme mümkündür. 'Her zaman bunu böyle yaptık.' veya 'Bunu hiçbir zaman öyle yapmadık. görüşleri kararlara varmada rehberlik eder. Zaten ebedi kurallar nasıl değişebilir ki? Seçimler daima yüzde 99.9 çoğunlukla sonuçlanır. Bireyciliğe ve deneye yer yoktur. Bu nedenle dönüşen çevresel koşullara uyum zordur.

Aile araştırmasında David Reiss (1981) aile-içi karar-verme süreçlerine ilişkin deneylerinin sonucu olarak bu örüntüyü ifade etmek için uzlaşma-duyarlığı (consensus-sensitivity) kavramını ileri sürdü. Her aile üyesi, sorunları tek başınayken, diğerleri de orada olduğu zamankine göre daha iyi çözer. Başkalarının nasıl hissedeceğine veya düşüneceğine duyarlı biçimde hareket etme zorunluğu hızlı ve en uygun olacak gerçek çözümlerin geliştirilmesini engeller. Kuşku duyulduğu durumda genellikle diğer kişilerle anlaşma yolu tercih edilir. Herkes belirtilen yolla, öbür kişinin tüm yeteneğini sonuna kadar kullanmasını engeller.

Bunun tersi olan aşırı uç 'mesafeye-duyarlık' (distance-sensitive) denen etkileşim örüntüleriyle oluşur. Bu durumda -dışardan bakıldığında- uzlaşmanın engellenmesi en önemli kural olarak gözükür. Çatışmaların vurgulanması ve abartılması bireysel bağımsızlığın kanıtıdır. Saldırganca hislerin ifade edilmesi, ilgili kişiler arasındaki sınırları netleştirir ve mesafe yaratılır. Benzerlik vurgulandığı ve geçici olarak görüş birliğine yol açtığı için sevgi göstermekten kaçınılır; şayet işler kötüleşirse karşılıklı sınırların eridiği bile görülebilir. Dışsal baskılara boyun eğmeyen, daha çok kendi bağımsızlığını vurgulayan bireyin bu bağımsızlığı ideal durum olarak nitelendirilir. Sözü edilen duyarlı mesafe örüntüsü en çok üyelerinden birinin sapkın davranışları nedeniyle polisle ve suçluları yargılayan otoritelerle çatışmaya girdiği ailelerde görülür. Anılan kuralları izleyen herhangi bir kimse sosyal uzlaşmanın (aile dışında) kurallarına karşı çıkar. Kendi davranışlarından sorumlu tutulduğu

ve hasta olarak kabul edilmediği için suçlu olarak damgalanma ve buna uygun davranışlarla karşılaşma riski taşır.

Bu iki aşırı etkileşim biçiminin her birinde, yakınlık ile mesafe, bağımlılık ile bağımsızlık arasındaki olası iki-duygululuğun önce bir tarafı, sonra diğer tarafı sırayla yasaklanmıştır. Uzlaşmaya duyarlı örüntüde, mesafe, ayrışma ve bağımsızlıkla ilgili olumsuz hisleri ifade etmek mümkün değildir; mesafeye duyarlı örüntüde ise yakınlık, erime ve bağımlılıkla ilgili olumlu hisleri ifade etme olası gözükmemektedir.

Buna karşın aile üyelerinden birinin delice davrandığı ailelerde, iki-duygululuğun her iki tarafı da -mesafeye duyarlık ve uzlaşmaya duyarlık- betimlenebilir. Ancak bunlar, farklı delilik türlerinde, deliliğin farklı biçimlerinde birleşmişlerdir.

Manik-depresif örüntüsü olan aileler, geçmişi ve değerleri farklı olan tarafları içerirler. Taraflardan biri (bazen yalnızca bir üye - ana-babadan biri veya eşlerden biri), aile veya eş ilişkisi kurmadan önce kimseye bağlanmadan, özgür, hatta kimi zaman sefahat dolu bir yaşam sürmüştür. Şayet şu veya bu vahşi davranışı gerçekleştirememişse er veya geç yine bağımsızlık gereksinimi duyacaktır. Eşin gözünde veya (genellikle çok çeşitli kişiden oluşan) diğer taraf açısından bu tür eğilimler ve itkiler sert kontrol gerektiren düzensizlik ifadeleridir. Normal olarak, sükunet, yakınlık, düzen ve uyumdan yana olan taraf egemen olur, böylece normal zamanlarda aile daha çok uzlaşmaya duyarlı kurallara uygun olarak yaşar. Ne var ki zaman zaman azınlıktaki tarafın egemenlik kurduğu ve etkileşim kurallarını belirlediği evreler olur. Bu, gündemde çatışma yaratır ve düzenden yana olan taraf kontrolü ele geçirmeye çalışır. Güç mücadelesi görülür. Bireysel iki-duygululukta olduğu gibi, ailenin tümü uzlaşmaya duyarlılık ile mesafeye duyarlılık gibi zıt eğilimleri arka arkaya düzenler; burada da aynı zaman dilimi içinde görülen ayrılmadan söz edebiliriz. Belirlenen hastanın eylemleri bu kronolojik bölünmenin örneğidir. Ya bağımsızlığını kanıtlar ve mesafe koyar (manik evrede) ya da bağımlılık gösterir ve böylece diğerlerinin kendisine yaklaşmasını sağlar (depresif evrede).

Gözlemciye göre şizofrenik örüntüler de farklı biçimde bölünmektedir; ters yöndeki eğilimler veya iki-duygulu hisler aynı zamanda yaşanmaktadır. Hisler ve eylemler sadece yakınlık ile mesafe arzusu, sevgi ile nefret, çatışma ile uyum arasında sürekli olarak değişmekle kalmaz, aynı ailedeki farklı kişiler, farklı işlevleri de yerine getirirler. Böy-

lece ailede çok fazla yakınlık ve uyum yer alırsa ve ilgili tarafların bağımsızlığını tehdit ederse, aile üyelerinden herhangi birisi mesafeye-duyarlı rolü üstlenir ve çatışmaya yol açar; bu şekilde davranması herkesin ayrılmasını ve özerkliğini korumasını sağlar. Çatışmalar tehdit edici boyutlara vardığında ise aynı kişi hemen araya girerek (mediating), yatıştırıcı bir rol oynar. Böylece, ailenin genel dengesi çeşitli kişiler arasında sıralanan bu tür bir iş bölümüyle sürdürülür. Manik-depresif örüntüde, hasta dışında aynı kişi her zaman aynı rolleri üstlenirken, şizofrenik örüntüde herhangi bir kişi, herhangi bir rolü üstlenebilir. Bu nedenle sabit taraflar oluşmaz.

Böyle ailelerdeki uyum veya düşmanlık evrelerinde Lyman Wynne ve meslekdaşları (1958) ne düşmanca, ne de uyumlu davranışın kesin olduğunu açıklamak amacıyla 'yapay-uyum' (pseudo-harmony) ve 'yapay-düşmanlık' (pseudo-hostility) terimlerini kullanmışlardır. Uyum, sadece düşmanlık alanında, düşmanlık ise uyum alanında anlaşılabilir.[3] Dışardan bakıldığında -psikosomatik, manik-depresif ve şizofrenik- bu üç örüntünün tümü dengede ve değişmez gözükür. Psikosomatik örüntü devamlı ve katı bir cansızlık izlenimi oluşturur. Manik-depresif örüntü kimi zaman bu izlenimi verir fakat kontrol edilmeyen ve fışkıran canlılık evreleriyle bozulur. Aile üyelerinin rol örüntüleri değişmez ve roller ile kişisel özellikleri birbirinden ayırt etmek zordur. Bu durumda, dışardan bakıldığında izlenen manzara, içsel bakış açısından görülen resimden pek farklı değildir.

Şizofrenik örüntüdeki durum oldukça farklıdır. Dışardan bakıldığında, dengeli bir örüntü izlenebilir. Uzlaşmaya karşı mesafeyi ve ilişkiyi koruma işlevlerini üstlenecek birisi vardır, fakat her koşulda bunun kim olacağı belirlenmemiştir. Herhangi bir üçüncü taraf bir kurtarıcı veya bozguncu olarak araya girebilir. Ancak, sistemin kişiler-üstü bu dengesi sadece dışsal bakış açısından tanınabilir. Öte yandan, içsel bakış açısından farklı işlevler ve roller belirli kişilere süresiz olarak yüklenemez. Bireysel bir kimlik oluşturmak ve bunu benimsemek zordur, çünkü söz konusu kişilerin hiçbiri herhangi bir süre boyunca aynı kişi olarak gözükmez.

---

3. Ters yöndeki eğilimlerin eşzamanlılığı burada da, bireysel iki-duygululukla başa çıkmada olduğu gibi eşzamanlı ayrılmayı (synchronic dissociation) akla getirir.

GÜÇ VE/VEYA GÜÇSÜZLÜK: DOĞRU VE GERÇEK OLANA KİM KARAR VERİR?

'Bilgi insana güç sağlar' deriz. Ev ödevini iyi yapmayan ve bir sınavda bilmesi gerekenleri bilmeyen bir kişi için 'konuya hakim olamamış' deriz. Bir otomobili tamir etmeyi bilen kişi, bu işi gerçekleştirebilir işi yapabilen kişi, işi nasıl yapacağını da bilir. Bilgi hakkındaki düşünce, bir şeyin nasıl başarılacağını bilme, bir şeyi elde etme potansiyeli ve olanaklılığıyla yakından ilgilidir. Bilginin insana güç sağladığı düşüncesi, insanın çevresi üzerinde kontrol geliştirebileceği düşüncesidir. Doğaya ilişkin yasaları bilirseniz, onlara güvenebilir ve bu doğrultuda davranabilirsiniz. İncilde yazılı olan 'Üretken olun ve çoğalın ve dünyayı donatın ve boyun eğdirin!' sözü 'Onu yönetmeyi öğrenin; kontrol edin!' anlamına gelir. Otomobil gibi cansız sistemlerle uğraşırken bu güç düşüncesi oldukça yararlı ve mümkün gözükür. Otomobili yoldan çıkan herhangi bir kimsenin onun üzerindeki hakimiyeti kaybolmuştur, bu nedenle artık onu iyi kontrol edemez.

Ancak, güce ve bilgiye ilişkin böyle düşünceler kişilerarası alana aktarılırsa, birçok etkileşim örüntüsü -çoğunlukla delilikle ve fiziksel belirtilerin oluşumuyla bağlantılı olarak- ortaya çıkar. Bu örüntüler hiyerarşik, totaliter güç yapılarını, güç mücadelelerini veya ikisi arasındaki ritmik değişmeleri içerir. Birinci durumda -psikosomatik örüntüde- kontrol modelinin başarıyla gerçekleştirildiği söylenebilir; ikinci durumda -şizofrenik örüntüde- güç kazanma için bir mücadele vardır; üçüncüde -manik-depresif örüntüde- kontrol ile kontrolü sağlama mücadelesi sırayla yer değiştirir.[4]

Canlı ve cansız sistemler, daha katı ve daha yumuşak gerçeklik göz önünde bulundurulduğunda, doğrusal neden-sonuç düşüncesine ilişkin uygulamanın -insanları (veya kendini) otomobil gibi kontrol etme düşüncesi bundan başka bir şey değildir- değinilen etkileşim örüntülerine yol açtığı olgusu açıklığa kavuşur. Yöneten etkileşim diye bir şey yoktur; kendi davranışımızın bir başka canlı varlık, onun iç yapısı ve davranışı üzerindeki etkisini önceden göremeyiz ve bu nedenle onu amaçlı ola-

4. Belirtilerin oluşumuyla ilgili olarak kontrol etmeye ilişkin, örneğin alkolizm gibi başka mücadeleler de vardır. Ancak, ilgi odağını çok fazla genişletmemek için bunlara burada değinmekten kaçınıyorum.

rak kontrol edemeyiz. Yöneten etkileşim kedilerle kurulan ilişkide bile geçerli değildir, hele insanlarla kurulan ilişkilerde daha da az geçerlidir. Birisine bir şey söylersiniz ve işittiklerine nasıl bir anlam verdiğini belirleyemezsiniz. Ancak, dışardan bakıldığında genellikle, böyle bir kontrol ve insanlarla davranışlarının başkaları tarafından kontrol edilmesi mümkünmüş gibi gözükür. İçerden bakıldığında da bu yorum destekleniyor gibi gözükür. Bazı insanlar kendilerini güçlü hisseder, diğerleri güçsüz hisseder. Bazıları emir verir, bazıları boyun eğer. 'Ben sadece verilen emirlere uydum.' denmesi savaş suçlarına ilişkin mahkemelerde sık başvurulan özürlerdir. Güç ve güçsüzlük deneyim olarak yaşanır. Bunlar, sanki kontrol edebilirlermiş veya kontrol edilebilirlermiş gibi davranan insanların (benlik-) betimlemeleridir.

Böyle açık kontrol yapılarının gelişimini ve başkalarının yaşamını belirleyebilecek derecede kontrolu olan birinin rolünü oynama mücadelelerini nasıl açıklayabiliriz? Sistem kuramına ilişkin dışsal bakış açısına göre insan etkileşiminde davranışın amaçlı olarak kontrol edilmesi mümkün değildir. Ne de olsa herkes bütün diğer kişilerin yaşam koşullarını belirler; düzen, tek bir yöneticinin emirlerinden değil, tüm ilgili tarafların bileşiminden ortaya çıkar. Her birey özerktir ve içsel yapılarına göre davranır. Çevresel koşullar (söz konusu yöneticiler de bu koşulların parçasıdır) sadece olanaklı davranışları sarsabilir, bozabilir veya uyarabilir ve böylece olanaklı davranışların çeşitliliğini daraltabilir. Nasıl davranacağına karar veren daima canlı varlığın kendisidir. Başkaları üzerinde güç kazanmak isteyen herhangi bir kimse bir şekilde, onlara verdiği emirleri kendi özgür iradeleriyle yapıyorlarmış gibi hissettirmelidir. Bu doğal olarak önce paradoksal gibi gelir, fakat olanaklıdır.

Bu olanak, sistemik bakış açısından, insan sistemlerinin bir betimlemesi olan güç kavramının yararlı gözükmesini sağlar. Ancak güç, kontrol ile eşleştirilmemelidir. İnsanlararası alanlardaki güç ilişkilerinin kaynağı, yönetici olanaklardan değil, yok edici ve yapıcı etkileşimden, insanların birbirlerini sarsma, yaşam alanlarını sınırlandırma veya genişletme ve gerekirse birbirlerini öldürme yeteneğinden oluşur. Başkalarını doğrudan kontrol edemediğimiz için tek şansımız onları istediğimiz gibi davranmaları yönünde dolaylı olarak ikna etmektir. Güce ilişkin birinci strateji 'Ya paranı, ya canını verirsin.' formülüyle tanımlanabilir. Elinde bir hançerle üzerine yürüdüğü kurbanına, ya cüzdanını ya da hem canını, hem cüzdanını seçme hakkı veren soy-

guncunun kurbanının, özerk bir varlık olarak -şayet bu durumu özgür irade modeli açısından betimleyecek olursak- yaşama veya yaşamama konusunda karar verme hakkı vardır. Radikal olarak belirtilecek olursa, soyguncuya parasını verir, çünkü vermek ister. Kendisini öldürmesine de izin verebilirdi, fakat bunu istemediği açıktır veya bunun aptalca, verimsiz ve çok erken olacağını düşünmüş olabilir.

Güce ilişkin soygunculuk veya şiddet stratejisi, başka bir insanın karar verme aralığının son derece sınırlı olduğu görüşüne dayanır. Yaşamını korumak isteyen herhangi bir kimse, cüzdanından vazgeçmek zorundadır. Soyguncunun hançerinin oluşturduğu tehdit gerçekliğin katılaşmasına yol açar. Cüzdanı ve yaşamıyla ilgili doğal korkusu, durumunu gerçek bir şayet/sonra, şayet olmazsa/sonra, şayet/sonra olmaz, şayet olmazsa/sonra da olmaz kurallarına göre betimler ve bu betimlemelerden hareketle eylemleri için düzenleyici kurallar çıkarır. Sonunda cüzdanını verme isteğini yaratan şey geleceğin gölgesi ve beklenen sonuçlardır. Devlet gücü de aynı ilkeye göre çalışır. Sürücü ehliyetinde kötü puan olmasını istemeyen kişi, para cezası vermek istemeyen veya hapishaneye konmak istemeyen birisi, hız kısıtlaması getirilmiş olan yerlerde izin verilen süratin üstüne çıkmamalı, böyle yaparsa bile yakalanmamaya çalışmalıdır.

Etkileşim içindeki kişilerden biri, diğerinin seçeneklerini hiçbir seçeneği kalmayacak biçimde veya çok az seçeneği kalacak biçimde kısıtlarsa bir güç ilişkisinin geliştiği söylenebilir. Dışardan veya içerden bakıldığında kişilerin birbirlerini kontrol edebileceği izlenimi oluşabilir. Güç veya güçsüzlük duyguları ortaya çıkabilir.

Şiddet veya tehdit uygulamasına dayanan bu güç kazanma yöntemi, bireyin eylem aralığının sınırlanmasına ve kısıtlanmasına dayanır. Bu nedenle kişiyi bir şey yapmaktan alıkoymak, bir şey yapmaya teşvik etmekten daha başarılı olur. Böylece, bireysel davranışların baskı altına alınmasına (suppression), kendini güçsüz konumda bulan bir kimsenin edilgen kalmasına yol açar. Herkesin yanlış bir şey yapmaktan çekindiği bir sosyal sistem ortaya çıkar. Yaratıcılık, bireysel girişim ve risk göze alma isteği beklenemez.

Ancak tek başarılı güç stratejisi bu değildir, çok daha şık olanlar da vardır. Bunların hepsi gerçekliğe ilişkin uzlaşmanın gelişimini sağlayan aynı mekanizmadan, karşılıklı duyarlık ve karşılıklı anlayıştan kaynaklanır, çünkü hapsetme tehdidi veya fiziksel şiddet bile, acıya duyarlı

yaratıklar olarak, diğer kişilerin de benzer davranacağını ve kuşku duyduklarında acı vermeyen veya yaşamı kurtaran yolu seçecekleri varsayımına dayanır. Kişilerin acıyı ve ölümü kabul etmeye hazır oldukları yerde, şiddet bir güç aracı olarak etkisini yitirir. Gandi'nin, İngilizlerin Hindistan'ı yönetmelerine karşı yürüttüğü kampanya önemli bir örnektir (Erikson 1969).

Ancak, sadece diğerlerinin korkularına ve ilgilerine gösterilen duyarlık değil, kötü hisleri ve deneyimleri engelleme arzusu da güç ilişkisinin kurulmasına olanak yaratır. Kişilerin hoş hislere ve yaşantılara ilişkin arzuları ve tüm diğer kişisel değerleri bile sömürülebilir. Baskı altına almanın yanı sıra, baştan çıkarma (seduction) da güvenilir bir güç stratejisidir. İnsanlar para, yakınlık, saygı, akıl, bilgi, cinsel doyum ve bunun gibi sözlerle baştan çıkarılabilir. Ortaklaşa kabul edilen sosyal değerlerin bile etkisi baştan çıkarma modelinden kaynaklanır. Şayet bir kimse kendi özgür iradesiyle ölüme giderse veya kendini feda ederse bunu, ün, şeref, para, cennet veya kendisi için değerli herhangi bir şey sözü aldığı için - veya daha çok bu amaca ulaşmak için yapar. Baskı altına alma modelinin tersine geleceğin gölgesi bu kez siyah değil pembedir. Korku değil ümit beklentilere damgasını vurur. Bu nedenle insanlar özendirme üzerine kurulu bir güç sisteminde etkinliğe itilir ve güdülendirilirler. Söz verilen amaca ulaşmak için yaratıcı yetilerini kullanırlar. İnsanlar bu tür değerlerden ve arzulardan kendilerini kurtardıklarında, artık baştan çıkarma bir güç stratejisi olarak işe yaramaz veya kolaylıkla gerçekleşmez.

Bir başka kişinin korkuları ve arzuları, eylemlerini yönlendiren betimleyici ve düzenleyici kurallar hakkında bilgi sahibi olmak, hem baskı altına alma, hem baştan çıkarma örüntüleri bağlamında güç uygulamayı mümkün kılar. Bu içsel yapılara uygun olarak herkes özerk ve başkalarından bağımsız biçimde davrandığı için herhangi bir güç uygulaması bu betimleyici veya düzenleyici kurallara dayanmalıdır. Baştan çıkarma ve baskı altına alma durumunda, daha katı (biyolojik) bir gerçekliğe ilişkin zorunlukların belirlediği mevcut kurallar istismar edilir. Farklı kişilerin acıya, açlığa, susuzluğa veya cinsel arzulara reaksiyonları arasında gözden kaçması mümkün olmayan benzerlikler mevcuttur.

Ancak, güç kazanmak için üçüncü bir yöntem söz konusudur. Bu betimleyici kuralları belirlemeye dayanır. Neyin doğru ve gerçek olarak ele alınacağına karar veren bir kişi, bir başka kişiyi baskı altına alma ya da

özendirme gereksinimi duymaz. Bir kimseyi kendi özgür iradesiyle boyun eğmeye iten neden, varsayılan kısıtlamalardır. Doğrunun ilan edildiği ve kutsal yazıların varolduğu yerde, doğrunun yanında olan kişinin gücü vardır. Böylece, papalar ve ayetullahlar gerçekliğe ilişkin uzlaşmanın içeriğinin ne olduğunu belirlerler. Ne var ki onların gücü de müminleri ve izleyicileri tarafından onlara bahşedildiği olgusuna dayanmaktadır. Uzlaşma bozulursa, dini savaşlar başlar. Vahiylerin geçerliğinden kuşku duyulduğu zaman güç iddiaları (sözümona) bilimsel olarak ortaya konan doğrular aracılığıyla gerekçelendirilir. Artık gücü gerekçelendiren şey, yalan söyleyemeyen bir kişi değil, yalan söyleyemeyeceği açıkça belli olan bir bilimsel yöntemdir. Şayet böyle doğrular gerçekliğe ilişkin uzlaşmanın bir parçası olarak kabul edilemezse, okullar arasında, onları dini savaşlardan sadece kullanılan silahlar açısından ayırt edilebilecek bir tartışma başlar.

Bu güç yapılarının ve dinamiğinin tanımına böylesine geniş yer verilmesinin nedeni, anılan yapıların deliliğin oluştuğu ailelerde de betimlenebilmesidir, çünkü bu tür ailelerdeki etkileşim örüntüleri bir güç yapısının veya bir güç mücadelesinin bir özelliği olarak açıklanabilir.

Psikosomatik örüntünün daha katı gerçekliğinde, herkes aynı doğruyu kabul etmiştir. Neyin doğru, neyin yanlış olduğu konusunda bir çatışma yoktur. Her birey yanlış bir şey yapmamaya veya söylememeye çalışır. Bu doğrunun nereden kaynaklandığını belirtmek veya doğruyu kimin belirlediğini söylemek mümkün değildir. Bu tür ailelerde genellikle daima haklı olan hiçbir diktatör, politbüro veya parti yoktur. Herkes verili, değişmez gerçekliğe ilişkin aile görüşüne boyun eğdiği için her kişi kendisinin ve diğerlerinin seçim özgürlüğünü kısıtlar. Şayet güç mücadeleleri ortaya çıkarsa, bu daha çok kaçınma anlaşmasında değişiklikler yapma hakkı olarak gözükür. Anılan örüntüde diğerlerini, suçluluk duygusu uyandırarak yönetmek en kolay yoldur. Bu nedenle fiziksel hastalık güçlü bir etkileşimsel anlam kazanır. Bu, (benliğini) baskı altına almaya dayalı bir aile kültürü sorunudur.

Şizofrenik örüntüyü gözleyen kişinin önünde bunun tersi bir resim belirir. Burada herkes neyin gerçekten doğru olduğu konusunda birbiriyle mücadele etmektedir. Bir uzlaşma mümkün değildir veya başka türlü ifade edilecek olursa, doğru olan belirsizdir ve bu konuda karar verilemez. Herhangi bir bağlanma durumunda, katılanlardan

biri güçlü veya güçsüz hissedecektir. Kişinin kendi bağımsızlığından vazgeçme endişesi, kesin bir doğru üzerinde anlaşmayı engeller. Şizofrenik örüntüdeki gerçekliğe ilişkin çeşitlilik, herkesin diğer aile üyeleriyle birarada var olma koşulunda kendisini güçlü hissetmesini veya en azından güçsüz hissetmemesini sağlar, çünkü ilişkiye ilişkin net bir tanım yoktur. Dışardan bakıldığında ortaya çıkan durum şöyle tanımlanabilir:

> Oyuncuların kazanma kararında olduğu, ancak en önemli kural olarak kazanmanın veya kaybetmenin yasaklandığı saçma bir oyundur. Öte yandan, herkesin kazandığına inanmasına izin verilmekte, hatta bu el altından (kimsenin cesaretinin kırılmaması için her sefer birine) telkin edilmektedir, ancak bu gizli tutulmakta ve kanıtlanamamaktadır. Söz konusu oyun bitmek bilmeyen bir oyundur, çünkü katılımcılar sürekli tekrarın garanti altına alındığı son derece yüksek bir gerilim yaşamaya zorlanırlar. Her bir oyuncu boğucu bir yanılgı ile oyuna bağlanmıştır, 'Oyun devam ettiği sürece hâlâ kazanabilme şansım var'- ancak, açık olarak kazanmak istediğini veya gerçekten kazandığını ilan etmesi yasaklanmıştır. (Selvini Palazzoli ve ark. 1975, s. 35)

Bu oyunun bitmesi mümkün değildir, çünkü her katılımcının veto etme hakkı vardır; her birinin belli kuralları reddetme olanağı vardır. Şizofrenik örüntüdeki güç mücadelesi neyin gerçek ve doğru olduğuna karar veren kişi konumuna gelme mücadelesidir. Böylece, bu örüntüler ile dini savaşlar ve iç savaş durumları arasındaki paralellik büyük bir olasılıkla tesadüfi değildir.

Manik-depresif örüntüde gerçekliğe ilişkin aile görüşü psikosomatik örüntüde olduğu gibi oldukça katı ve değişmez bir nitelik taşır. Herkes üstün doğruların otoritesine boyun eğer. Ancak, (benliği-) baştan çıkarma evreleri (benliği-) baskı altına alma evreleri ile yer değiştirdikçe bu katı örüntüden sapma yer alır. Bir veya daha fazla sayıdaki kişi -örneğin, kök aile, anne, baba- ile ilişkideki bu kısıtlamanın dışına çıkabilme yolu, bir başkasının baştan çıkarmasıyla, örneğin eşin baştan çıkarmasıyla açılır. İki rakip ilişki içinde olan herhangi bir kişinin her ikisinde de güçsüz hissetmesi gerekmez. Böylece, katılaşmış olan psikosomatik örüntünün gerçekliği biraz yumuşar ve ilişkilerin tanımı -şizofrenik örüntüde olduğu gibi- daha belirsiz, daha az kısıtlayıcı ve bağlayıcı bir hal alır. Böylece, özerkliğini kaybetme korkusu, ilişkide kopma riski olmadan azaltılabilir.

Anılan bağlamda, burada betimlenen üç tipik örüntünün tümü güç stratejilerinin sonucu; bir başka deyişle, başkalarını kendi istediğiniz yönde davranmaları için ikna etme ve ilişkilerin gerçekliğini tek-yönlü belirleme girişiminin bir sonucu olarak anlaşılabilir.

AÇIK VE/VEYA KAPALI: SEVGİ VE SINIRLARA İLİŞKİN DİĞER İHLÂLLER

Anlaşılmamanın olumlu yönlerini özetlemenin bir yolu olarak, *incognito ergo sum*- Ben bilinmiyorum, o halde varım- sözleriyle Descartes ile şakalaşabiliriz. Düşünceler ve hisler ancak tahmin edilemedikleri ve kimse onları bilemediği zaman özgürdürler. Sadece içsel bakış açısından bilinebilecek kendi deneyimlerimizin ve hislerimizin alanı kişinin özgür hissedebilmesini garanti altına alır. Kendisinin anlaşılmasına izin veren herhangi bir kimse kendisini diğerlerinin gücüne açık tutar, çünkü yordanabilir bir konuma gelir, bir başka deyişle, baştan çıkarılabilir veya baskı altına alınabilir. Bireyin özerkliği, içerisi ile dışarısı arasındaki sınıra bağlı olarak içinde neyin olup-bittiğini hiç kimsenin bilmemesi olgusuna dayanır.

Kişi, başka birisinin zihninden geçenlere dair bir sezgi geliştirmesine izin verdiği her ilişkide kendi bağımsızlığına ilişkin iki-duygulu hisler yaşar. Kendimizi bir başkasına açmak, bu bilgiyi utanmadan kullanabilecek o kişiye boyun eğme riski taşır. Söz konusu durum, sadece sevilen bir kişiyle kurulan bir ilişki için değil, bir psikoterapistle olan ilişki için de geçerlidir. Bazı kişilerin, sadece bar müdavimleriyle kendileri hakkında konuşmayı tercih etmelerinin nedeni budur; bu kişileri bir daha görmeyeceklerinden emin oldukları için geleceğin tehdit edici gölgesi kısa sürede ortadan kalkar.

Ne var ki yakın duygusal bir ilişkide kendini çok fazla açmak ve çok iyi anlaşılmak kişinin bağımsızlığı açısından yegâne tehlike değildir. Aşık olan herhangi bir kimse baştan çıkarılabilir ve baskı altına alınabilir. Başka birinden bir şey -şefkat, aşk, cinsellik veya takdir- isteyen bir kimse bu kişiye kendi üzerinde güç kurma olanağı verir. Bu nedenle aşık olmak kişinin daima kendi özerkliğine ilişkin bir tehdittir.

Bırakılmaktan ve tek başına yaşamaktan korkan bir kimse hislerini göstermeyecek ve eşini kaçıracağını düşündüğü bütün davranışlarını baskı altına alacaktır. Psikoloji jargonunda hoş bir şekilde söylendiği gibi

bu kişi 'kendi içine kapanır', aynı zamanda diğerinin tüm isteklerini yerine getirerek kendisini çekici, bir başka deyişle güçlü kılmak için onunla mümkün olabildiğince eşduyum (empathy) kurmaya çalışır. Ancak eşduyumun ikinci bir yönü vardır. Bir kimseyi yanlış bir şey yapmaktan alıkoymalıdır. Böyle bir sınır koyma kuralı psikosomatik örüntüde betimlenebilir. Her biri diğerinin 'kabuğunu çatlatmaya', onu açmaya çalışırken aynı anda kendisini kapatır. Şayet herkes böyle davranırsa baskı altına alınmış hislerin hakim olduğu, herkesin diğerlerinin düşüncelerini okuduğu ve onların da kendisi gibi olduğunu düşündüğü bir atmosfer ortaya çıkar.

Sevilen biri için en iyi şeyleri isteyen ve onu anlayabilme amacıyla eşduyuma girebilmede duyarlı yeteneklerinin tümünü kullanan herhangi bir kimse, kendi sınırlarını ihlâl eder. Diğer taraf (eş, çocuk) genellikle bu eşduyumu zorlama olarak algılar. Anlamayı isteme ile anlaşılmayı istememe arasında farklı noktalara ulaşma çabasına ilişkin dinamik şöyle betimlenebilir: Birisi diğerine çok yakınlaşır ve reddedilir. Kişi, diğer kişiyi anlaması gerektiği sayıltısından hareket ettiği sürece, anılan türdeki reddedilmeyi anlayamama işaretleri olarak yorumlar ve daha da fazla reddedilmesine yol açacak biçimde daha fazla anlama çabasına girer.

Gözlemciye ailede hiç kimsenin hisleri hakkında konuşamadığı, hatta bunları algılayamadığı[5] izlenimini veren, aslında açık olarak konuşulamaması olgusudur. Kişiler birbirlerini kollamakta ve birbirine yük olmamaya çalışmaktadır. Eşduyum, her şeyin kesin biçimde doğru yapılmasını, böylece suçluluk duygusundan kurtulmayı garanti altına almalıdır.

Bir yandan, tek başına olma (solitude), ayrı kalma (isolation) ve yalnızlık (loneliness) korkuları ile; öte yandan özgürlük eksikliği, bağımlılık ve kısıtlanma hissi arasındaki iki-duygululuk, şizofrenik örüntüyü oluşturur. Kişinin kendi sınırları arka arkaya açılır ve kapanır ve böylece diğerleri için yordanamaz hale gelir. Açılma ile kapanma arasındaki bu değişme kişinin gerçekten nasıl olduğuna, nasıl hissettiğine veya düşündüğüne dair genel bir belirsizliğe yol açar. Yakınlaşma anları ve

---

5. Psikosomatiğe ilişkin kavramlarda, bu tür hastaların kendi hislerini anlayamadıkları ve farzedilen bozukluğa 'pensée operatoire' ve 'alexithymy' adlarının verildiği varsayılmaktadır (de M'Uzan 1974, Sifneos 1973).

birbirini karşılıklı anlama yerini bir saniyeden öbürüne yanlış anlamaya ve mesafeye bırakır; birine karşı güçlülük duygusu aniden güçsüzlük duygusu ile yer değiştirir.

Belirlenen hastanın deli biçimdeki benlik-ayrılması (self-dissociation) ve otizm olarak bilinen iletişim kurmayı reddetme davranışı, radikal biçimde her şeyi kendi kendine çözümleme ve diğerleri tarafından zorla ele geçirilmeyi silme girişimi olarak anlaşılabilir; en azından dışardan bakıldığında böyle bir sonucu olduğu söylenebilir.

Manik-depresif örüntüde de bir kez daha, arka arkaya (eşzamanlı olmayan) ritmik bir sıralama içinde, çeşitli sınır oluşturma işlemlerini izleriz. Belirtilerin ve deli biçimdeki davranışların olmadığı zaman manik depresif örüntü psikosomatik örüntüye denk düşer. Belirtilerin olduğu evrede sınırların oluşumu belirginliğini yitirir. Manik evrede, hasta olarak belirlenen kişi etkin olarak ayrılma davranışı gösterir; depresif evrede ise dışarıya açıldığı görülür. Ne var ki, her iki durumda da bu ilişkilere çağrı belirsizdir; kişiler kendilerini dışlarlar çünkü başkaları için anlaşılabilir olan normal davranış çerçevesini bırakırlar. Her iki durumda da, hasta kontrol edilmek, hiperaktif durumun azaltılması veya düşük etkinliğin artırılması, yaşama yönelik taşkın coşkunun söndürülmesi veya umutsuzluğun yok edilmesi için çevreden yardım ister. Bunlar güç kazanma mücadelelerine davettir.

Genellikle, kişinin başka birisinden kendisini sorumlu tuttuğu, sevdiği onunla özdeşim kurduğu, onun için endişelendiği ve onun yerine sorumluluk aldığı her ilişki bir ikileme yol açar, çünkü diğer kişinin gereksinimlerine gereğince yanıt verebilmek çok büyük anlayış gerektirir; çok fazla anlayış ise daima yetersiz hale gelme riski taşır ve bu nedenle söz konusu kişinin gereksinimlerinin karşılanmasında sık sık haksızlık ortaya çıkar.

SORUMLULUĞUN PARADOKSU:
ANA-BABALAR, ÇOCUKLAR VE/VEYA EŞ İÇİN İKİ YÖNLÜ BAĞLANMA

Ana-babalar çocuklarından sorumludurlar. Sevgili yavrularının kırdığı camların masrafını karşılamalıdırlar ve bu yavrular büyüdüklerinde suç işlerlerse veya delice davranırlarsa bu daima 'ana-babaya yansır'

Ana-babalar olanaksız bir işle karşı karşıyadırlar. Onlara kendilerine ait olmayan kararlar için sorumluluk ve işlemedikleri hatalar için suç yüklenmektedir. Hiç kimse bir başkasını otomobilini sürdüğü biçimde yönlendiremez, kendi çocuğunu bile. Ancak, çocuklarının nasıl geliştiği (bir başka deyişle suçu ve kredisi) daima ana-babalarda aranır ve bulunur, hatta icat edilir. Şayet çocuklar otomobiller gibi cansız nesneler olsalardı, sahibinin veya sahiplerinin -ana-babalarının- onları sadece dikkatli bir şekilde yıkayıp, ilgi göstermelerini değil, aynı zamanda dikkatli, saygılı ve sorumlu biçimde yönetmelerini talep etme konusunda bir sorun olmazdı. Ne var ki, çocuklar (ne yazık ki ya da Tanrıya şükürler olsun) otomobillere göre çok daha zor yönetilirler, bakımları pek kolay değildir, çok daha inatçı ve aksidirler.

Ana-babalar ve tüm diğer eğitimciler çocukların bakımı konusundaki hukuki sorumluluklarını hakkıyla yerine getirdikleri takdirde, çocuklarının davranışlarına sadece sınır koymaları yeterlidir. Onların aptalca bir şey yapmalarını önlemeleri yeterlidir. Örneğin, çocuklarını eve kapatabilirler, içeriye kitleyebilirler veya etkinliklerini başka biçimde engelleyebilirler. Ana-babaların seçenekleri de sosyal kontrolu yürüten diğer kişilerinkiyle aynıdır. Güçleri sınırlandırma ve dışlama bir tür baskı altına alma olanağına dayanır. İstenmeyen etkinlikleri önlemede kullanılan baskı altına alma, birçok politik içerikli deneyde denenmiş ve test edilmiş bir güç stratejisidir. Ben burada, ana-baba ile çocuk arasındaki böyle bir ilişkinin ne derece doyurucu olacağı hakkında yorum yapmak istemiyorum. Ancak, konuşma diline ilişkin bir kavram olan 'baskı altına alma' çok olumsuz anlamlar çağrıştırmakla birlikte bunu, yalnızca sınırlar koyma bağlamında kullanıyorum. Bu sınırlar içinde tam bir karar verme özgürlüğü mevcuttur. Gücün bu biçimdeki sosyal uygulanışının olumlu mu, olumsuz mu değerlendirilmesi gerektiği, sadece bakış açısına değil, geri kalan özgürlüğün ne derece büyük olduğuna da dayanmak durumundadır. İlke aynı kalsa bile, bireysel özgürlüğün sınırlarının nereden çizildiği ve uymayan davranışın hangi noktada baskı altına alınmaya başladığı son derece büyük bir farklılık yaratan bir farka yol açar.

Ancak, çocuk büyütmek isteyen herhangi bir kimse, genellikle en kötü hataları yapmayı önlemekle yetinmez. Onları büyütmek, bir yerlere getirmek ister. Onları nereye getireceği, tasarladığı bitmiş ürüne, bir başka deyişle iyi-eğitilmiş çocuk düşüncesine dayanır. Ana-babalar çocuklarını severler, onlara bakma görevini üstlenirler ve genellikle onlar

için en iyi olanı yapmayı isterler. Çocukları için kendilerinin sahip olduğundan daha iyi şeyler isterler, aynı kötü yaşantılardan geçme zorunda kalmalarını istemezler, iyi ve hoş yaşantıların tümünü elde edebilmelerini isterler, belli değerleri edinmelerini isterler, başlarına felaket gelmesini istemezler, bağımsız olmalarını isterler vb.

Bu durum, Bertolt Brecht (1967, s. 386) tarafından şu kelimelerle betimlenmiştir: 'Birisini sevdiğin zaman ne yaparsın?' diye Bay K'ya sordular. 'Onun bir resmini çizerim' diye yanıtladı Bay K ve buna benzemesine dikkat ederim.' 'Kim? Resim mi benzesin istersin?' 'Hayır' dedi Bay K., 'kişi resme benzesin isterim.'

İşlerini ve sorumluluklarını ciddiye alan ana-babalarda çoğunlukla bu tür bir sevgi izleriz. Hedefler ne kadar somut ve netse, bunların başarılı olmasının sınırları o kadar dar belirlenir ve ana-babalar ile çocukları için başarısızlık riski de o kadar artar. Böylece çocukların büyük bir çoğunluğu sadece okuma-yazmayı öğrenme noktasında kalmamalı, bazıları aynı zamanda Berlin Filarmoni Orkestrasında birinci kemanda çalmalı, olimpiyatların gülle atma yarışmasında dereceye girmeli veya bir hastanenin kıdemli yöneticisi olmalıdır[6]; diğerleri ise hiçbir şekilde babaları gibi tuğla ustası olmamalı, iyi Hıristiyanlar olarak başarıya ulaşmalı, entellektüel, sol-kanatı benimseyen siyaset bilimcisi veya fahişe olmamalıdırlar; baba mesleği olan ulaşım ya da inşaat şirketlerini, hatta Şikago Boğalarının coşturma işlevini üstlenen taraftarların rolünü miras almalıdırlar. Bu resimler kimi zaman son derece açıktır; bazen bir yöne ilişkin belli-belirsiz ip uçları verir. Bir babanın sözleriyle, 'Oğlum ne istersen olabilirsin, hatta bir rahip bile olabilirsin fakat en azından bir piskopos ol.' Bir annenin sözleriyle, 'Her zaman, ya gerçekten çok büyük birisi ya da Pariste köprü-altı serserisi olacağını biliyordum.' şeklinde ifade edilir.

Çocuklarının geleceği hakkında daha az net düşünceler geliştiren ana-babalar daha iyi durumdadır. Sadece neye izin vermeyeceklerini ve nerede sınır koymak istediklerini bilmeleri yeterlidir. Çocuklarının yaşamı için daha somut düşünceleri olan herhangi bir kimse, belli bir baştan çıkarma stratejisi kullanmalı veya gerçekliği kendi değerleri ve hedefleri doğrultusunda oluşturmaya çalışmalıdır. Şayet bazı rahiplerin,

---

6. Helm Stierlin (1978) delegasyon (delegation) kavramını ortaya attı: Ana-babalar çocuklarına belirli işler yüklerler. Ancak çocukların bunları gerçekleştirmesi için aynı zamanda kabul etmeleri gerekir.

psikiyatristlerin veya avukatların aile çevrelerinde sıkça görülebileceği gibi, babanın yanında daha yüksek, yanılmayan bir otorite -Tanrı, bilim veya yasa- varsa, baba da onların dünyadaki ve ailedeki temsilcisi olarak neyin gerçekten doğru ve gerçekten iyi ve gerçekten güzel olduğunu tanımlama konusunda diğer aile üyelerine göre çok daha büyük güç kazanarak hak iddia eder. Bunu yapabilmesi için güce ilişkin kişisel bir hırsı olması da gerekmez. Çocukları için en iyisini istemesi ve bunu nasıl elde edeceğini bildiğine inanması oldukça yeterlidir. Bu koşullar altında, dünya görüşü ve değerlerine ilişkin çatışmalar eşitlikçi bir düzeyde tartışılamaz. Bu, farklı fikirler sorunu değil, hakikat ve nesnel olarak doğru, akıllı, ahlaki olan davranış sorunudur. Güç konusunda, güce ilişkin tüm bireysel iddialardan bağımsız olarak fark görülür. Ne de olsa, sorumlu ana-babalar çocuklarıyla olan ilişkilerinde nasıl kendi değerlerinin ve doğrularının dışında davranabilirler ki? Çocuğu için doğru geleceğin ne olduğunu bildiğini düşünen biri -bu ilke ana-babalık bakımına ve sorumluluğuna ilişkin kaçınılmaz mantık tarafından tanımlanıyor gözükmektedir- çocuğuna bu doğrultuda yol göstermeye çalışır.

Çocuklar yaşamlarının ilk yıllarında ana-babalarına özellikle bağımlı oldukları için, bu türdeki çocuk yetiştirme tutumu önceleri önemli herhangi bir sorun çıkmadan işler. Ana-babalar kendi taraflarında yer alan katı gerçekliğe dayanırlar. Bebeğin fiziksel olarak varlığını sürdürebilmesi onların elindedir. Bu güç dengesi çocuğun veya gencin artan fiziksel ve zihinsel bağımsızlığıyla değişir; ana-babalar (veya daha çok onların eğitim başarısı) çocuğa bağımlı hale gelir. Şayet kendilerini çocuklarına ilişkin hedeflere bağlarlarsa ve şayet -yabancılar, çocukları, fakat en çok kendileri tarafından- 'iyi ana-baba olarak betimlenmeleri onlar için çok değerliyse çocukları tarafından yönetilirler. Çocuklarını, onlara önem vermeyen veya ilgisiz ana-babalardan, hatta bilinçli olarak onlara çok fazla özgürlük veren ana-babalardan daha güçlü kılarlar. Çocuklarına özgürlük veren ana-babalar için çocukları ya önemli değildir ya da onlara ne olduğuna aldırmazlar veya çocuklarının yaşamını onların yerine yaşayamayacakları sonucuna varmışlardır. Bu nedenle çocuklarının işbirliğine aynı derecede bağımlı olmamaktadırlar. Ne de olsa, olimpiyatlara hazırlanan, ahlaki olarak hatasız bir yaşam sürdüren veya tıp okuma amacıyla bir yer bulma mücadelesine girişen kendileridir.

Ana-babalar, çocuklarının iyi ve kötü zamanlarıyla çok fazla özdeşim yaparlarsa çocuğun özerkliğine ilişkin bir güç mücadelesinin ortaya çıkma riski çok büyüktür. Ancak, uzun vadede ne dışarıdan, ne içeriden

kimin haklı çıkacağını kestirmek mümkün değildir, çünkü her iki taraf da birbirinin insafına bakar. Bu güç mücadelesinde en ölümcül olan şey, içerisi ile dışarısı arasındaki ayırıma ilişkin kafa karışıklığının belirme olasılığıdır. Kimin eylemlerinin gerisinde kimin güdülerinin olduğu sorusuna ilişkin hiçbir uzlaşmaya varılamaz. Ana-babalar sadece çocuklarının çıkarları için eylemde bulunduklarını düşünürler ve çocuklar da ne yapıyorlarsa bunu ana-babalarına olan sevgileri için yaptıklarından emindirler. Her iki taraf da kendi bakış açısından haklı olduğu için, sadece bir tane bölünemez doğru olduğunu düşünürlerse gerçekliğe ilişkin güç mücadeleleri kaçınılmaz hale gelir.

Ne yazık ki bu güç mücadeleleri çoğunlukla 'el parmaklarım annem yüzünden donuyor Bana neden eldiven almıyor ki?' parolasına uygun olarak benlik-çökertici (self-destructive) bir seyire bürünür. Karşılıklı özdeşim çok fazla olduğu için ana-babalar ile sınırların bulanıklaştığı noktada benlik-çökertme -intihara kadar varan- kişinin kendisine yönelttiği akla gelebilecek en büyük saldırganlığa dönüşebilir.

Normal olarak bebekliğin sorumsuz rolünden, sorumluluk alma anlamındaki yetişkin statüsüne geçiş küçük adımlarla gerçekleşir. Günlük yaşamda biraradayken ufak sınır çatışmaları ve deneyler yer alır ve çocuğa benliğine ilişkin daha fazla sorumluluk alma veya daha az benlik-belirleme olanağı verilir. Kimlik gelişiminde, çocukluktan yetişkinliğe doğru yavaş değişimi biçimlendiren ve herkesi bağlayan ayırt edici dönüşüm törenleri olmayan bir toplumda büyük sıçrayış bitmeyen bir kriz içinde erir. Bu, ana-baba ve çocuk arasındaki ilişkiyi uzlaştırmaya yönelik yıllarca süren ve hiç durmadan yenilenen acı dolu bir süreçtir.

Anılan mücadeledeki şaşırtıcı ve trajik olan şey, mücadele ne kadar zor ve yorucu ise ilgili taraflar arasındaki duygusal bağın da o kadar büyük olmasıdır. Ana-baba çocuğuna veya çocuk ana-babasına karşı ilgisiz olduğunda hiçbir zaman birini diğerinin iyiliği için kurtarma veya kontrol etme çabası görülmemektedir. Bu nedenle diğerinin sınırlarına daha fazla saygı gösterilmektedir. Yakın bir bağdan kopma (detachment) süreci son derece iki-duygulu bir süreç olmak zorundadır. İyiliğine güvenilir, ilgili, sevgi dolu ana-babadan ayrılma ilgisiz veya istismar eden ana-babadan kopmadan daha zordur. Bu durum, çocuklarına bağımsızlaşma yolunu açma işinde 'en iyi' ana-babaların o kadar da 'iyi' olmadıkları paradoksuna yol açmaktadır. Kötü ana-babalar iyi ana-baba ve iyi ana-babalar kötü ana-baba olmaktadırlar. En iyisi -bir başka deyişle, uzun vadede ço-

cukların gelişimi için en yararlı olanı- ana-babaların ilgisiz iyi veya çocuklarına sağlıklı düzeyde ilgisizlik gösteren -ne çok fazla, ne de çok az- kötü ana-babalar olmasıdır. Tek sorun, zavallı ana-babalara çok fazla ile çok az olan arasındaki sınırları kimin söyleyeceğidir.

Çocukları erken yaşlardan itibaren problemli olan ana-babalar için, çocuklarını yeterince serbest bırakmak özellikle zordur. Örneğin, doğumundan beri hastalıklıysa veya önemsiz bir özürle doğmuşsa dahi, başlangıçtan itibaren etkileşimin normal bir çocukluk gelişimine dayalı doğal beklentiye göre değil, hastalık ve sapma endişesine ve korkusuna göre belirlendiği bir ana-baba ve çocuk ilişkisi biçimlenir. Her zamanki bağımsızlığı ufak adımlarla bükerek kırma politikasının hiç etkili olamayacağı tehlikesi belirir. Uzun bir süre boyunca iki-duygululuktan ve çatışmadan arınmış bir ilgi, ana-babaların çocuklarıyla, çocukların ana-babalarıyla birbirlerini idare etme biçimini belirler. Aile gerçekliğinde karşılıklı sınırlara ilişkin bir uzlaşma gelişemez. Toplumsal çevre veya bunun normları genç yetişkinin sonunda aile dışında kendi yolunu bulmasını gerektirdiğinde, söz konusu ayrılma çatışması gençliğe veya buluğ çağına yüklenir.

Dışardan bakıldığında, ana-baba ve çocuk arasında süregiden aile mücadeleleri bağımsızlık savaşlarına benzer. İki taraf da net olarak gözükür. Özgürlükleri çalınmış, resmi hakları olan bağımsızlığa kavuşmak için savaşan zavallı baskı altına alınmış çocuklar bir tarafta, onların gitmesine izin vermeyen ana-babalar ise diğer tarafta yer alır. Ne var ki böyle bir betimleme, durumu tam olarak yansıtmamaktadır. Anılan betimleme iki tarafın da kesin gibi gözüken, fakat aslında böyle olmayan hedeflerini yansıtır. Her iki taraf da son derece iki-duyguludur. Çocuklar yetişkin gibi davranılmasını isterler, fakat çocuk rolünün avantajlarını, güvencesini ve ailenin ilgisini kaybetmek istemezler; ana-babalar çocuklarına ilişkin sorumluluğun yükünden kurtulmaya son derece heveslidirler, fakat bunu ancak çocuklarının tek başına yaşayabileceğinden emin olurlarsa gönül rahatlığıyla yapabilirler. Görülen netlik ve kesinlik, sadece iki-duygululuğun taraflar arasında "ya-ya da" örüntüsüne göre bölünmesi olgusundan kaynaklanmaktadır. Ana-babalar çocuklarına egemen oldukça çocuk evde oturma isteğinin farkına varmaz; öte yandan, genç veya genç yetişkin evden uzaklaşmaya çabalamadıkça ana-babalar da kendi sorumluluklarından kurtulma arzularının farkına varmayabilirler. Bu Willi'nin (1975) çarpışma kavramına benzer. Konumlar herhangi bir zamanda değiştirilebilir. Ana-babalar çocuklarını dışarı at-

maya çalıştıklarında çocuk ailede kalabilmek için mücadele eder, buna karşın onu ailede tutmaya çalıştıklarında evden ayrılma hakkı için mücadele eder. Dışardan bakıldığında, iki-duygululuğun her iki tarafının da bir bütün halinde "hem-hem de" örüntüsüne uygun olarak, aynı anda (veya en azından sürekli olarak iki duygu arasında gidip gelerek) ailedeki dengeyi koruduğu görülür. Aile üyelerinin birbiriyle ne tür bir ilişki içinde olduğu belirsiz kalır.

Bu nedenle çatışma, bir tarafın veya diğerinin avantajına sonuçlanırsa iki-duygululuğun sadece bir tarafına hak tanınacağı için hiç kimse kazançlı çıkamayacaktır. Bu mücadeleler hiçbir zaman karara bağlanmazsa iki-duygululuğun da kararlaştırılması gerekmez. Böylece bağımsızlık mücadelesi, iki-duygululuğun iki tarafının da temsil edildiği optimal bir uzlaşma haline gelir.

Genç yetişkinlerin delice davrandığı ve sonunda şizofren tanısı aldığı ailelerde görülen kopma ve sınır çatışmalarının örüntüsü budur. Tarafların hiçbiri yenilgiyi üstlenmediği ve kabullenmediği için, ajitasyon ve şiddet düzeyine kadar yükselmeler izlenebilir. Duygusal hava gergin ve olumsuzdur, olumlu duygular taşkınlık olarak ve aşırı biçimlerde ifade edilir. Duyguların kanıtlanmasına yönelik baştan çıkarıcı etki başarısız olursa, geriye kalan tek şey karşılıklı olarak birbirini değersizleştirme ve çaresizce buruk bir biçimde etkileme girişimidir.[7] Bireysel sınırlar ve bireysel öz-değer karşılıklı olarak daha fazla zayıflar ve nihayet içerisi ile dışarısı arasında gerçekliğe ilişkin uzlaşma anlamındaki ayırım artık ortadan kalkar, psikotik çözülme yer alır, bu da (geçici olarak) güç çatışmasının nötr hale gelmesine yol açar.

Kronolojik yaşına göre oldukça büyük olan çocuğun deli davranışı, ilişkinin net olmayan niteliğini oluşturur. Hasta açıkça kötü olarak betimlenebilirse, bir yetişkin olarak ele alınması gerekir. Açıkça hasta kabul edilirse, baba ilgisine gereksinimi var demektir. Kötü veya deli olarak sınıflandırılamayışı, geçiş evresinin, bir başka deyişle, çocukluk ile yetişkinlik arasındaki sosyal ölüm evresinin kronikleşmesine yol açar. Çocukluk gerçekten sona ermez; yetişkinlik gerçekten başlamaz.

---

7. Ailede ifade edilen olumsuz hisler ile şizofreni tanısı alan hastalarda, hastalığın tekrarlama kotası ve hastaneye yatırılmaları arasındaki bağlantıyı destekleyen dışavurumcu duygular araştırmalarına (expressed-emotion studies) bakınız (ilgili kaynakların taranması konusunda Olbrich'e 1983 bakınız).

Şizofrenik örüntünün mantığı, aile üyelerinin betimleyici ve düzenleyici kuralları arasındaki paradoksal bağlantının sonucudur. Ana-babalar çocuklarını bağımsız yapmaya çalışırlar ve çocuklar bağımsızlıklarını, bağımlılıklarını göstererek kanıtlarlar. Kendini kontrol ederken kontrol edildiğini hisseden herhangi bir kimse, ancak kendini kontrol etmediği zaman kontrol edebildiğini hisseder Bu durum, insanların birbirini kontrol ettiği sayıltısından vazgeçilinceye kadar sonu olmayan bir oyun olarak devam eder.

Psikosomatik ve manik-depresif etkileşim örüntüsünde benzer ölçüde karşılıklı bir ilgi, sevgi, sorumluluk ve -buna bağlı olarak- sınırların ihlâlini görebiliriz. Bu özellikler sadece ana-baba ve çocuklar arasındaki ilişkide değil, aynı zamanda birbiriyle yakın bir duygusal bağ geliştiren eşler arasında da yer alır. Sözü edilen örüntüdeki iletişim tarzı daha belirgin olduğu için ve karşılıklı geliştirilen gerçeklik daha katı olduğu için, sınır çatışmaları farklı bir seyir izler. Güç uygulanırken daha az baştan çıkartıcı yollara başvurulur, fakat daha çok sözle ifade edilen veya söze dökülmeyen ahlaki yasaklar ve yasalar aracılığıyla kısıtlama yoluna gidilir. Her birinin iyiliği, diğerlerinin tümünün iyiliğine bağlıdır. Herkesin uyduğu zannedilen düzenleyici ve betimleyici kurallar 'ben yalnızca sen iyi olduğun zaman iyi hissederim' anlamına gelir. Kişinin kendisi için bir şey talep etme izni yoktur. 'Komşunu kendini sevdiğinden daha çok sev' kural olarak kabul edilir. Diğerlerinin düşüncelerinden sapan düşünceler ileri sürmek sadece tek bir durumda mümkündür. Yalnızca o anda nesnel olarak en kötü durumda olan kişi kendisini düşünme hakkına sahiptir. Bu kural, yalnızca yeterince kötü durumda olan birinin iyi hissedebileceği anlamına gelir. Genellikle en fazla hasta olan birinin statüsünde olma yarışını izlemek mümkündür. Herkesin iyi hissettiği evreler olsa bile, bu fazla uzun sürmez, çünkü her endişe kişisel sınırların tümüne yayılır ve herkesin sorunu diğer kişilerin tümünün sorunu haline gelir. Bunun sonuçlarından biri, kişinin hasta hissetme konusunda kendine verdiği izindeki artıştır. Koca kötü hissettiğinde karısı da kötü hisseder, çünkü kocasının kötü hissettiğini farkeder Koca da kötü hissettiği için karısının kötü hissettiğini farkettiği zaman eskisinden daha da kötü hisseder. Karısı kocasının daha kötü hissettiğini görünce ve durum böyle sürüp gider. Her biri kendisini korumak için hislerini saklamaya çalışır.

Bu katı ilgi örüntüsü manik-depresif aile için de geçerlidir. Geleceğin hastası kendisini ailesinden koparark, gerçeklik hakkında aynı katılıkta beklentisi olan ve aynı mükemmellikte komşu sevgisi sunan ve bekleyen

düşüncelere sahip bir eş arar. Birbiriyle mükemmel bir dayanışma ve vefa yarışı sürdüren iki kişinin olduğu durumda, birinin diğerinden kopması daima diğerinin istekleriyle gerekçelendirilebilir. Kocanın karısını sahiplenici istekleri, kadının annesinin onunkinden daha az mükemmeliyetçi olmayan istekleri nedeniyle reddedilir veya bunun tersi olur; erkeğin karısıyla dayanışma içinde olması, onunla evlenme ümidi besleyen sevgilisinden kopuşunu sağlar veya tersi olur. Üçgenin köşesindeki iki eşten biri ilişkiye dair kesin bir tanım getirmeye çalışırsa ve dışlayıcı bir eş ilişkisi için mücadele ederse, üçgenin dengesi bozulur. Örneğin, koca, karısını kendisi ile annesi arasında bir seçim yapmaya zorlarsa veya kadın kocasını kendisi ile diğer kadın arasında seçime zorlarsa, öbür kişi üzerinde kontrol kurma mücadelesi başlar. Bu mücadeleyi izleyen tırmanışta, hastanın manik-depresif örüntüdeki deli davranışı da nötr hale gelir. Hastanın mı delice davrandığı, yoksa hastalığın mı davranışın nedeni olduğu konusunda karar vermek mümkün olamaz.

Böylece hastalık, etkileşimde yeni bir ortak haline gelir ve ortak bir düşmana karşı dayanışma kurulmasını sağlar. Hastalığa karşı savaşabileceğinizi, daha katı bir gerçeklik elde ettiğinizi düşünürsünüz. Ailenin yeni bir üyesi olarak hastalık devam ettiği sürece, eski sınır çatışmaları tartışma konusu olmaz. Hastanın davranışına ilişkin sorumluluğun kendisine mi yükleneceği sorusu ise daima yanıtsız kalır.

Başkalarının anlayamayacağı davranış örüntüleri, köprü kurulamayan bir sınır oluşumuna, içerisi ile dışarısı arasında bir ayırım yapma yöntemine ve deli biçimde bir bireyleşmeye yol açar.

NOT: BİR AİLE=BİRÇOK AİLE

Aile üyeleri kadar çok aile vardır. Herkes, eşinin, kardeşlerinin, çocuklarının, büyük annesinin, amcasının veya halasının ailesine benzemesi zorunlu olmayan kendine ait oldukça özel olan ailesiyle birlikte yaşar. Her kişinin aile çevresi oldukça benzersiz ve bireye özgüdür.

Bölünemeyen tek bir Smith ailesi diye bir şey yoktur, daha çok Bay Smith'in içsel bakış açısından Smith ailesi, Bayan Smith'in içsel bakış açısından Smith ailesi, kızlarının Smith ailesi, oğullarının Smith ailesi ve bunun gibi belirtilebilecek durumlar vardır. Her aile üyesi için var oluş koşulları farklıdır ve hiç birinin ailesi hakkında geliştirdiği resmin di-

ğerlerinin geliştirdiği resme benzemesi zorunlu değildir. Sadece diğer üyelerinkine uyması gerekir, bir başka deyişle anılan resim, akrabaların beklenmeyen davranışları nedeniyle çok fazla bozulmamalıdır.

Bu bölümün çeşitli kısımlarında verilen aile etkileşim ve iletişim örüntülerine ilişkin betimlemeler, gözlemcinin dışsal bakış açısından verilen aile üyelerinin betimlemelerinden ayırt edilebilir. Betimlenen psikosomatik, manik-depresif ve şizofrenik örüntüler, her aile üyesinin aileyi kendi algıladığı gibi görmesi ve kendi içsel bakış açısına göre davranması olgusundan kaynaklanır. Bu örüntüler durağan ve değişmez değildir; değişebilir ve genellikle değişmektedir. Bir ailenin etkileşimi -yine dışarıdan görüldüğü kadarıyla- bir süre için psikosomatik bir örüntü izleyebilmekte, sonra her nedense manik-depresif veya şizofrenik bir örüntüye dönüşebilmektedir. Buna örnek olarak en sık rastlanan biçimiyle, evin kızının açlık grevine başlayıp anorektik olmasına kadar, psikosomatik örüntünün uzun bir süre boyunca aile oyununun kurallarını belirlediği aileleri gösterebiliriz. O ana kadar ailenin son derece katı olan gerçekliği şimdi yumuşar; kimse kızla/kızkardeşle nasıl başa çıkılabileceğinden ve onun nasıl değerlendirilebileceğinden emin olamaz. Bu durumda kızın kendisi mi sorumludur yoksa hasta mıdır? Durmadan zayıflayan kızın yardım gerektiren durumu ana-babayı çift-yönlü bağlanma konumuna getirir, çünkü kız kendisi için her sorumluluk alma girişimini bir tecavüz olarak yaşamaktadır. İletişim daha da anlaşılmaz ve belirsiz bir hale gelir, aile etkileşimi ve aile içi güç mücadeleleri şizofrenik örüntüye giderek daha fazla benzer ve bazen belirtiler bile değişir - kız psikoz belirtileri gösterir.

Ancak, belirtilerin oluşumu her zaman örüntülerde değişmeye yol açmamaktadır; belirtilerin örüntüyü destekleyici ve keskinleştirici bir etkisi de olabilmektedir. Psikosomatik kurallara göre işleyen bir ailede fiziksel bir hastalık ortaya çıktığında anılan örüntüler sarsılmamakta veya bozulmamakta, daha fazla bir gelişmeye de yol açmamaktadır. Tersine hastalık herkesi kurallar gereği zavallı hasta kişiyle daha fazla ilgilenmeye, kendi gereksinimlerini daha fazla bastırmaya, kendi umutsuz durumlarını daha az ifade etmeye ve bunun gibi sonuçlara zorlamaktadır.

Herkesin kendi çok özel ailesinde yaşaması olgusu aynı zamanda tek ve aynı ailede (bu saptama yine doğal olarak dışsal bakış açısını varsayar) neden farklı belirtilerin ortaya çıkabileceğini açıklar. Bir aile üyesi

psikosomatik bozukluklar gösterir, bir başkası önce manik, daha sonra depresif davranır, birisi fiziksel şikayetlerini veya tuhaf davranışını bırakır ve bu arada bir başkasında bazı belirtiler ortaya çıkar. Söyleyebileceğimiz tek şey, belirtilerin veya daha çok bunlara ilişkin değerlendirmenin ve ortaya çıkan davranışın birbirlerine uyması gerektiğidir. Bir başka deyişle, birbirlerini rahatsız etmeyebilirler. Bazısı birbirlerine daha az uyar, diğerleri ise örneğin psikosomatik ve manik-depresif örüntülerde olduğu gibi birbirlerine daha fazla uyar.

Burada önemli bir başka etkene daha değinmekte yarar var. Betimlenen örüntülerin bireysel gelişim açısından önemi, ailenin dışsal sınırı sosyal çevreye daha kapalı olduğunda daha da artar. Çekirdek ailenin dışında yer alan kişilerle sadece çok az duygusal bir ilişki varsa veya hiç bir önemli duygusal temas yoksa, aile içi değerler, dış dünyanın değerlerine göre sorgulanmıyorsa, aile üyeleri ile onların fikirleri, saygıları ve yargıları çok fazla değer kazanır. Bu durumda aile, kurallarına herkesin uyum yapması gereken tek önemli dünya haline gelir. Söz konusu aile kuralları ile aile dışındakiler arasında yer alan fark ne kadar fazlaysa, genç yetişkin kök ailesi dışındaki kişilerle yakın ve duygusal açıdan önemli bir ilişkiye girdiğinde veya girmesi gerektiğinde; örneğin aşık olduğunda veya işinde kendisini kanıtlama gereksinimi duyduğunda yaşadığı kriz de o kadar büyük olacaktır.

Deliliğe giden yol çok sık olarak tekrar kök aileye dönüşü hazırlar. Hasta olarak tanımlanan ve yaşına göre yetişkin olan erkek çocuk veya kız çocuk, azınlık rolünü oynayabilir/oynamaya devam etmelidir; hasta bir çocuğun ana-babası bu çocuğa bakma sorumluluğunu alma rolünü oynayabilir/oynamaya devam etmelidir. Kimsenin hangi rolü oynaması gerektiğini bilmediği veya ne yapması gerektiğini bilmediği geçiş dönemindeki yumuşak gerçeklik yerini, hastalığa ilişkin katı gerçekliğin netliğine ve kesinliğine bırakır. Şimdi ilgili herkes eski ana-baba-çocuk etkileşim örüntüsüne geri döner; kronikleşme süreci artık belirginleştiği için durum pekiştirilir. En iyi ihtimalle ana-babalar ve çocuklar yıllar boyunca kaderlerine razı olurlar; evde birlikte oturup pasta yerler. En kötü ihtimalle güç mücadelesi, açılıp kapanan kapı ritminde, hastaneye gidiş ile aileye geri dönüş arasında sonsuza kadar devam eder.

Bu tür kronikleşme -kendiliğinden veya tesadüfen, sıkça gözlendiği gibi yıllar sonra ilgili kişilerin yorulması veya hesaplanamayan dışsal olaylar, hatta terapi çerçevesinde- önlenebilir. Bir gelişme süreci, ailede

ve bireyde etkileşim ve iletişim örüntülerinin, düşüncelerin, hislerin ve eylemin yeniden sarsılması; bir başka deyişle, bozulması ve uyarılması aracılığıyla etkin hale gelebilir.

12

Kaos: Deliliğin Gelişimine İlişkin Formel Bir Model

KÖKLERİ ARAMA: ŞARKILAR VE ÖZETLER

Belki aşağıdaki şarkı gibi birçok şarkı bilirsiniz:

Kovamda bir delik var, sevgili Lisa, sevgili Lisa,
Kovamda bir delik var, sevgili Lisa, bir delik.
O zaman onu tamir et, sevgili Henry, sevgili Henry, sevgili Henry,
O zaman onu tamir et, sevgili Henry, sevgili Henry, o zaman tamir et.
Onu neyle tamir edeyim sevgili Lisa, sevgili Lisa,
Onu neyle tamir edeyim sevgili Lisa, neyle?
Samanla sevgili Henry, sevgili Henry, sevgili Henry,
Samanla sevgili Henry, sevgili Henry, samanla.
Saman çok uzun, sevgili Lisa, sevgili Lisa,
Saman çok uzun sevgili Lisa, çok uzun,
O zaman samanı kes, sevgili Henry, sevgili Henry, sevgili Henry.
O zaman samanı kes, sevgili Henry, sevgili Henry, kes samanı.
Onu neyle keseyim, sevgili Lisa, sevgili Lisa,
Onu neyle keseyim, sevgili Lisa, neyle?

Bıçakla, sevgili Henry, sevgili Henry, sevgili Henry,

Bıçakla, sevgili Henry, sevgili Henry, bıçakla.

Bıçak çok kör, sevgili Lisa, sevgili Lisa,

Bıçak çok kör, sevgili Lisa, çok kör.

O zaman onu bile, sevgili Henry, sevgili Henry, sevgili Henry,

O zaman onu bile, sevgili Henry, sevgili Henry, onu bile.

Neyle bileyeyim, sevgili Lisa, sevgili Lisa,

Neyle bileyeyim, sevgili Lisa, neyle?

Bir taşla, sevgili Henry, sevgili Henry, sevgili Henry,

Bir taşla, sevgili Henry, sevgili Henry, bir taşla.

Taş çok kuru, sevgili Lisa, sevgili Lisa,

Taş çok kuru, sevgili Lisa, çok kuru.

O zaman onu ıslat, sevgili Henry, sevgili Henry, sevgili Henry,

O zaman onu ıslat, sevgili Henry, sevgili Henry, onu ıslat.

Onu neyle ıslatayım, sevgili Lisa, sevgili Lisa,

Onu neyle ıslatayım, sevgili Lisa, neyle ıslatayım?

Suyla sevgili Henry, sevgili Henry, sevgili Henry,

Suyla sevgili Henry, sevgili Henry, suyla.

Onu neyle getireyim, sevgili Lisa, sevgili Lisa,

Onu neyle getireyim, sevgili Lisa, neyle?

Bir kovayla, sevgili Henry, sevgili Henry, sevgili Henry,

Bir kovayla, sevgili Henry, sevgili Henry, bir kovayla.

Kovamda delik var, sevgili Lisa, sevgili Lisa,

Kovamda delik var, sevgili Lisa, bir delik!

Hiç bitmeyen aynı mısralar ilkesi aşağıdaki problemin de temelinde yer alır:

Bir hesap makinesi alınız, işletiniz ve hesap makinesinin kabul edebileceği mümkün olan en fazla sayıyı yazınız. Bu başlangıç sayısı x_0 olarak ifade edilecek. Örneğin, x_0: 75,369,521.

Şimdi kare kökünü almak için düğmeye basınız. Hesap sonucu hesap makinesinin ekranında gözükür. Bu yazılan sayının kare kökü x_1 olarak ifade edilecektir Örneğimizde şimdi şunu elde ederiz x_1: 8,681.5621.

Bunu tekrarlayınız, bir başka deyişle, kare kökün kare kökünü alınız. x_2 elde edersiniz: 93.1749.

Bunu tekrar ediniz, bir başka deyişle, kare kökünün kare kökünün kare kökünü bulunuz. x_3 elde edersiniz: 9.6527146

Bunu tekrar ediniz, bir başka deyişle, kare kökünün kare kökünün kare kökünün kare kökünü alınız. x_4 elde edersiniz: 3.1068818.

Bunu tekrarlayınız, başka türlü ifade edilirse kare kökünün kare kökünün kare kökünün kare kökünün kare kökünü bulunuz. x_5 bulursunuz: 1.7626349.

Bunu yapmaya devam ediniz, yani, kare kökünün sonucunun kare kökünü bulunuz. Örneğimizde şu değerler elde edilir:

x_6: 1.3276426, x_7: 1.1522337, x_8: 1.0734215, x_9: 1.0360605, x_{10}: 1.0178705, x_{11}: 1.0088956, x_{12}: 1.0044379, x_{13}: 1.0022164, x_{14}: 1.0011075, x_{15}: 1.0005535, x_{16}: 1.0002767, x_{17}: 1.0001383, x_{18}: 1.0000691, x_{19}: 1.0000345, x_{20}: 1.0000172, x_{21}: 1.0000085, x_{22}: 1.0000042, x_{23}: 1.0000020, x_{24}: 1.0000009, x_{25}: 1.0000004, x_{26}: 1.0000001 ve x_{27}: 1.

Şayet kare kök bulma işlemini yeterince uzatırsanız her zaman aynı sayıyı bulursunuz: x_{28}:1. Sonuç sabit bir değer olacaktır: x_∞:1.

1'den daha küçük bir değerle başlasanız dahi, bu kare kökünün kare kökünün kare kökünü hesaplama süreci eninde sonunda x_∞=1 değerine varacaktır. Bunun dışında kalan tek durum x_0=0 ile başlarsanız gerçekleşir. O zaman daima sabit bir sayı olarak 0 elde edersiniz. Ancak, bu değerden en küçük bir sapma bile kaçınılmaz olarak ve önlenemez biçimde 1'e doğru kayacaktır.

Şimdi, hesap makinenizin enerji kaynağının kare kökler bulmaya bağlı olduğunu düşününüz; örneğin, kare kök düğmesine her bastığınızda, pil tekrar dolar. O zaman canlı -fiziksel, zihinsel, etkileşimsel- yapıların gelişmesini ve varlıklarını sürdürmesini sağlayan süreçlere ilişkin bir model elde edersiniz. Bunların açıkça belli olan statiği -ekranda tekrar eden 1 değeri- aynı işlemin (kare kök hesaplama), işleme ilişkin sonuca (kare köklerinin kare köklerinin kare kökleri ve bunun gibi) da-

yanılarak sürekli biçimde tekrarlandığı bir gelişimsel sürecin sonucudur. İstediğiniz noktadan başlayarak, gelişimin dengeli ucuna araya giren bir dizi adımla ulaşılır. Ancak bu işlem, sürecin dinamiğini sona erdirmez, çünkü işlemin devam ettirilmemesi durumunda elde edilen sonuncu değer yok olacaktır: Hesap makinesinin enerji kaynağı ortadan kalkacaktır.

Bu basit deney, şimdiye kadar çok sık-açıklanan işlemsel kapanma ilkesine, özerk yapıların gelişimine ve normallik ile deliliğin temeline örnek oluşturmaktadır.[1]

ÖZDEĞER, ÖZDAVRANIŞ, ÇEKİM YARATICI

Normal insanların çoğu için matematik formüller son derece iticidir. Reklâm yaparken otomobil frenlerine, elektrik süpürgelerine ve bavullara kadın bacaklarını ekleyerek belli bir cinsel çekicilik katabildiğiniz gibi, çok belirsiz de olsa matematiğe benzer bir şeylerle karşılaşan kitap okurlarında panik atağı ve kaçış girişimi oluşturabilirsiniz. Bu riskin fazlasıyla farkında olduğum halde şimdi deliliğin ve normalliğin gelişimine ilişkin formel bir açıklama girişiminde bulunmak istiyorum.

Matematiksel bakış açısına başvurmamdaki neden, matematiğin özelliklerinden kaynaklanmaktadır, çünkü belli içeriklerle değil, biçimlerle, ilişkilerle, işlevlerle ve eyleme ilişkin yönergelerle ilgilidir. Delilik, normalden sapan düşünme, hissetme ve davranma biçimlerine, değişen işlevlere, birbiriyle ilişkilendirilen farklı şeylere ve izlenen farklı düzenleyici kurallara ilişkin bir sorun olduğu için, matematik bir bakış açısı uygun gözükmektedir, çünkü bu, deli düşüncenin kendine özgü içeriğiyle bozulmayacağı için hiç risk taşımamaktadır. Anılan bakış açısının benimsenmesi, formel ilkelerden normallik ve deliliğe ilişkin formel özelliklerin çıkarsanmasına olanak sağlamaktadır. (Okuyucuyu teskin etmek için burada sunulan formüllerin, okuyabilen ve yazabilen herkesin anlayabileceği türden olduğu belirtilmelidir.)

Kare kök örneğiyle başlayalım. Canlı sistemlerin gelişimi -bu durumda zihinsel yapıların gelişimi ve sürdürülmesi- hakkında benzer bir tarife uygulanabilir. İnsan kendisine bazı işlemler uygular (daha az ma-

1. Heinz von Foerster'e bu deney fikri için teşekkür etmek isterim.

tematiksel ifade edecek olursak düşünür ve hisseder) ve aynı düşünme ve hissetme kurallarını bunların sonuçlarına uygular. Kişinin, kendine özgü düşünmesi ve hissetmesi hakkındaki kendine özgü düşüncesi ve hisleri olarak kendi düşünmesine ve hissetmesine ilişkin sonuç, kişinin kendine özgü düşünceleri ve hisleri alanında yer alır.

Matematiksel kavramlara benzeyen ve işlemsel kapanma olarak bilinen bu fenomen, zihinsel süreçlerin özerkliğinin temeli olarak görülebilir. Bu, canlı süreçlere ilişkin benlik-organizasyonunun betimlenmesini mümkün kılan formel bir ilkedir.

Heinz von Foerster (1977) bu süreci aşağıdaki mekanizmayla sunan matematikçi David Hilbert'den alıntı yapmaktadır:

> x_0 bir davranış boyutu, bir yapı, bir işlev, bir değer veya bir durum olsun (bir başka deyişle, 'birincil argüman' (primary argument); bizim örneğimizde bu, 75369521 değeri olsun); iş, sıradaki x değeri üzerinde uygulanan bir işlemi sembolize eder (örn., kare kökleri hesaplama); $x_1, x_2, x_3 \ldots x_n$ işlemin birbirini izleyen sonuçlarını ifade eder.
>
> Bu tanımlardan aşağıdaki denklem serileri ortaya çıkar:
>
> $x_1 =$ İş (x_0) (ör., x_1 x_0 üzerindeki işlemin sonucudur)
>
> $x_2 =$ İş $(x_1) =$ İş (İş(x_0)) (ör., x_2, x_0 üzerindeki işlemin sonucu olan x_1 üzerindeki işlemin sonucudur)
>
> $x_3 =$ İş $(x_2) =$ İş (İş(İş(x_0)))
>
> $x_n =$ İş (İş(İş(İş(İş...x_0)))).
>
> Şayet işlemlerin, işlemler üzerindeki işlemler üzerinde sonsuz kere tekrarlanması ...x olarak ifade edilirse bu, aşağıda belirtilen tekrar eden işlev ile sonuçlanır:
>
> $x_\infty =$ İş (x_∞).

X için ortaya çıkan sonuç değerler, işlemci olan İş.'in öz-değerleridir (eigen-values). Öz-değerin yerine, başlangıç noktası olarak bir işlevin mi, bir davranışın mı, bir yapının mı kullanılmış olduğuna bakarak, öz-işlev (eigen-function), öz-davranış (eigen-behavior) veya öz-yapı (eigen-

structure) terimlerini de kullanabiliriz. 'Çekim yaratıcı' terimi genellikle son zamanlarda verilen bilimsel kaynaklarda kullanılmaktadır, fakat belli bir değerin (kare köklerin hesaplanmasında 1 değeri) karşı konamaz bir çekim yarattığı anlamını akla getirdiği için yanlış anlamaya yol açabilir. Ancak, burada bir çeşit sihirli bir gücün veya nedenin sonucuyla değil, sadece belirli (hepsi değil), önyinelemeli işlevler denen ben-merkezli işlevlerin bir özelliğiyle uğraşıyoruz.

Bu formalizm bazı değişkenlerin veya yapıların kendilerini koruma sürecinin mantığını betimler. Kendini organize eden bir sistem, öncül önermeleri ve sonuçları aynı olan (kare kökleri hesaplarken 1 değeri) işlemler yapma konumundadır.

Ben-merkezli işlevlerin tümü bir öz-değerle sonuçlanmaz. Bazılarının farklı türde öz-değerleri vardır, bir kısmının hiç olmayabilir, diğerlerinin ise değişir. Davranış düzeyinde bu değer, değişen bir çevrede dengeli davranış örüntülerinin kurulmasına ve sürdürülmesine, psişik düzeyde ise belirli duyuşsal-bilişsel şemaların dengesine denk düşer. Bu, gerçeklerin -hem deli, hem normal- desteklenmesini sağlayan ilkedir.

CANLI BİÇİMİN YASALARI VEYA SEK-SEK KARELERİNİN EVRİMİ

Matematik formüller ve denklemler az-çok yemek pişirme tarifelerine benzer. Belli bir miktar x baharatından alırsınız, onunla şunu veya bunu yaparsınız ve yemek hazır olur. Aynı durum gerçekliği kurmamıza da uygulanabilir. Bir öncül durum alırsınız, sinir sisteminin etkinliklerine ilişkin bir örüntü, bir anlam, bir ayırım yaparsınız ve sinir sisteminin yeni etkinliği, yeni anlam hazırdır. Artık hiçbir şey değişmeyinceye kadar bunu tekrarlarsınız. Ayırımlar yapmaya devam etmenize rağmen daha fazla bir şey değişmediği zaman, dengeli bir anlam, dengeli ve görünüşe göre sabit bir gerçeklik ortaya çıkar. Anlam sistemlerine ve sembollere ilişkin sistemlerin yapılaşmasına yol açan işlemler ayırımlardır, ayırımların ayırımıdır, ayırımların ayırımının ayırımıdır ve bunun gibi.

Bir sembolün anlamı, bir kavram, bir kelime veya bir işaret, ben-merkezli, sonsuz biçimde süregiden ayırım sürecinin öz-değeri, veya daha açık belirtmek gerekirse, öz-anlamı olarak anlaşılabilir.

Bu, formel olarak şöyle örneklendirilebilir:

x_0 belirli bir öncül anlamı ifade eder; ay, sıralanan anlamlar (x) üzerinde uygulanan bir ayırımı ifade eder; $x_1,x_2,x_3...x_n$ ayırımların sonucu olan ve giderek daha daralan sınırlandırmalardan kaynaklanan arka arkaya gelen anlamları ifade eder.

Sonuç aşağıda belirtilen denklem serileridir:

x_1=Ay (x_0)(ör., x_1, x_0 üzerinde uygulanan ayırımın bir sonucudur)

x_2=Ay (x_1)= Ay (Ay(x_0)) (ör., x_2, x_0'ye ilişkin ayırımın sonucu olan x_1 üzerinde uygulanan ayırımın sonucudur)

x_3= Ay (Ay(Ay(x_0)))

x_n= Ay (Ay(Ay(Ay...(x_0)))).

Şayet ayırımlara ilişkin ayıramlara ilişkin sonsuz serideki ayırımlar x olarak ifade edilirse, sonuç tekrar eden şu işlevdir:

x_∞ =Ay (x_∞).

Bu ayırımların her biriyle anlam alanlarından biri daraltılır, bir başka deyişle ünlü sek-sek karelerinden biri çizilir. Belirli olaylar, fenomen veya nesneler, belirli bir özelliğe yüklenir (sek-sek karesinin içinde yer alır) veya yüklenmez (sek-sek karesinin dışında kalır). Ayırımın sınırlarının içinde yer alan her şey bir anlam paketi haline getirilir. Bütün paketin her bir öğesi diğer içeriğin tümüne, kendi anlamını yan-anlam olarak verir (çukulata ile ringa balığı birarada paketlendiğinde, sonunda çukulataya balık tadının sinmesi gibi).

Anlam, iletişimin -benzer şekilde sınırlandırılmış anlam alanları temelindeki karşılıklı anlayışın- mümkün olmasına kadar, sek-sek karelerinin giderek artan biçimde sınırlandırılması veya daraltılması olarak gelişir (anlam alanları). Ayırt edici özellikler yığınından bazıları etkileşim açısından anlamlı olarak seçilir, diğerleri ise anlamsız olarak elenir. Bu süreçle sıralanan anlam alanlarının sınırları hiçbir şekilde tek ve kesin bir duruma ulaşmadan giderek daha daraltılır. Genel olarak bir anlam alanını sınırlandırma olanağı, 'bir işaret her şey anlamına gelir' (= sek-sek karesinin içindeki her şey) ile 'bir işaret hiçbir şey anlamına gelir' (= sek-sek karesinin içindeki hiçbir şey) arasında yer alır. Bu olanaklı anlam

yükleme aralığına veya daha doğrusu anlamın sınırlandırılmasına örnek olarak, matematik anlamda bir işaretin veya sembolün anlamında hiçbir sınırlandırmanın olmadığı aşırı durum için 1 sayısını kullanınız (uç-polsemi) (extreme polsemy)- tüm dünya tek bir sek-sek karesinde eritilmiştir) ve her anlamın dışlandığı diğer uç nokta için 0 kullanınız. Bu yolla çok fazla ile çok az anlam arasındaki bütün spektrum (bir başka deyişle, aşırı içerme ve aşırı dışlama) kapsanabilir.

Şayet xz bir z zamanında (sek-sek karesinin aralığı) bir işaretin anlamının ranjını ifade ederse, o zaman (1-xz), işaretin anlamının ranjına ait olmayan her şeyi temsil etmek için kullanılabilir. Belirli bir zamanda (z) sek-sek karesinin (xz) anlam ranjının ne kadar büyük olduğu, (z-1) zamanındaki son ayırımdan önce ne kadar büyük olduğuna dayanır. Bir başka deyişle, hangi anlamların içerildiğine (x_{z-1}) ve hangilerinin dışarıda bırakıldığına ($1-x_{z-1}$) dayanır.

Buna örnek olarak aşağıdaki matematik denklemi verebiliriz:

$x_z = f(x_{z-1}(1-x_{z-1}))$

Gelecekte (z+1) geliştirilecek anlamlara (xz+1) referansla bu denklem şöyle formül haline getirilebilir:

$x_{z+1}=f(x_z(1-x_z))$

Uzun vadede x için sonuçlanan değer veya değerler, öz-değer veya bu fonksiyonun değerleridir; buna ilişkin çekim yaratıcıdır, bir kelimenin, sembolün veya işaretin öz-değeridir.

Kişi için işaretlerin veya sembollerin kazandığı belirginlik veya belirsizlik, onun içinde bulunduğu çevreyle etkileşiminin belirginliğine veya belirsizliğine dayanır. Bu kişinin çevresindeki az-çok sevecen başka kişiler ve aynı zamanda canlı dünya veya cansız doğa, sek-sek kareleri çizmedeki olanakları sınırlandırır; gerçeklikleri değişen derecelerde katı veya yumuşak olabilir, ayrıca bütün anlamları tek bir pakette toplayamazsınız. Gerçeklik ne kadar katı ise, sek-sek kareleri de o kadar dar ve belirgin olur, gerçeklik ne kadar yumuşak ise bu anlam alanlarının sınırları da o kadar geniş ve belirsiz olur.

Canlı ve cansız çevrenin davranışının -her gün başa çıkmamız gereken- sarsıcı bir etkisi vardır, anlamın uygulanmasını bozar ve gelişmesi yönünde uyarır. Bu etkinin ne kadar büyük olduğu kötülüğün olup olmamasına, nerede ve nasıl ortaya çıktığına dayanır; bir başka deyişle, hangi sınırların hissedildiğine dayanır.

Diğer kişilerin iletişim tarzının bir süre boyunca aynı derecede kesin veya belirsiz olduğu ideal durum varsayıldığında, etkileşime ilişkin sonuç, sarsıcı etken olan y ('yumuşaklık' için) ile ifade edilebilir. Bunun anlamlar üzerinde sınırlandırıcı bir etkisi olduğu için, 0 ile 1 arasında bir değeri olması gerekir. 0'a doğru çekildiğinde gerçekliğe ilişkin çok katı bir uzlaşma içinde etkileşimi ve iletişimi psikosomatik örüntüyü temsil eder. 1'e doğru kaydığında gerçekliğe ilişkin çok yumuşak bir uzlaşmanın sonucunu ve çok belirsiz ve gevşek bir iletişimi - şizofrenik örüntüyü gösterir.

Matematik terimlerle belirtildiğinde, anlamların tek başına gelişimi ile iletişim tarzı, özel ve kamusal belirginlik ile sembollerin veya diğer işaretlerin belirsizliği, katı ve yumuşak gerçeklik arasındaki bağlantı aşağıdaki denklem ile ifade edilebilir:

$x_{z+1} = 4yxz\ (1-xz)$ burada faktör 4, x için olan değerin 0 ile 1 arasında değiştiğini garanti altına almaktadır.

Sözel iletişim alanında y için düşük bir değer (y 0.5'ten küçüktür) somuta doğru kayan kelimelerin veya diğer iletişimsel işaretlerin kullanımını gösterir. Bu durumda yan anlama ilişkin içerik düz anlama ilişkin içeriğe bağlı olarak azalmaktadır. y için yüksek bir değer (y 0.5'ten daha büyüktür) yüksek bir yan anlam faktörünü gösterir; kelimelerin kullanımı daha belirsizdir. İlgiyi karşılıklı olarak odaklaştırma, bu anlamı sınırlandırma işleminin yer aldığı etkileşimsel bir mekanizma olarak kabul edilebilir. y için yüksek bir değer geniş, çok az sınırlandırılmış bir ilgi odaklaşmasını ifade eder; y için düşük bir değer ise dar, son derece sınırlı bir ilgi odaklaşmasını gösterir.

Dışardaki dünyadan kaynaklanan bu tür bir rahatsızlık veya uyarılma olmadığında, hiçbir anlam veya duyum gelişemeyecektir. Şayet (y=1) denkleminde sarsıcı evren ölçüsü y atlanırsa, uzun vadede toplamın sonucu daima 0, bir başka deyişle anlamsızlık olur. Bu denklem aynı zamanda çeşitli araştırma alanlarındaki dinamik sistemleri açıklamak için de kullanılmıştır; örneğin, belirli hayvan türlerinin nüfus artışındaki veya azalmasındaki oynamalar için de kullanılmıştır. Bu durumda y nüfus artışını sınırlandırıcı bir etken olarak yiyecek sağlamanın miktarını göstermektedir.[2] Ortak ilgi alanının, yeterli miktarda yiyecek sağlama olarak dar bir şekilde odaklaşması buna iyi bir örnek teşkil eder.

---

2. Kaos araştırmalarında bu kavram 'farkların lojistik denklemi' adıyla veya 'lojistik harita' adıyla bilinir (Feigenbaum 1980, Gleick 1987).

KAOTİK ANLAMLAR

Ben-merkezli (tekrar eden) denklemlerin ve fonksiyonların estetik çekiciliğinin kabul edilmesi için bilgisayarın icad edilmesi zorunluydu. Bilgisayarlardan önce bu tür sonsuz hesaplamaların anlamlı sonuçlara yol açacağı kimsenin aklının ucundan dahi geçmiyordu. Ben-merkezlilik kuşku duyulan, paradokslara götüren ve araştırılması yerine yasaklanması gereken bir olaydı. Makinelerin, sonunda ne sağlayacağı belli olmadan bu hesaplamaları yapmaları mümkün olunca, özelliklerini inceleme ve hayali deneyler yapabilme olanağı doğdu.

Önceki kısımda elde edilen ben-merkezli denklem, anlamın kendine özgü gelişim süreci için bir model olarak alınabilirse, modelde iletişim ile delilik arasındaki bağlantıların (klinik gözlem sonucu iddia edildiği gibi) desteklenmesi mümkün olmalıdır. Bunu yapabiliriz. İlişkilendirilmiş anlamların katılığını veya yumuşaklığını belirtmek için kullanılan y, denklemdeki belli bir kritik değeri geçer geçmez x için kaotik değerler başlar. Şayet bunu düşünme ve hissetme düzeyine aktarırsak, deli bilişin özelliği olan, anlamın hiçbir şekilde yordanamayan bir uygulamasına denk düşer (Simon 1989).

x_z: z zamanında yer alan öznel bir işaretin anlam aralığı

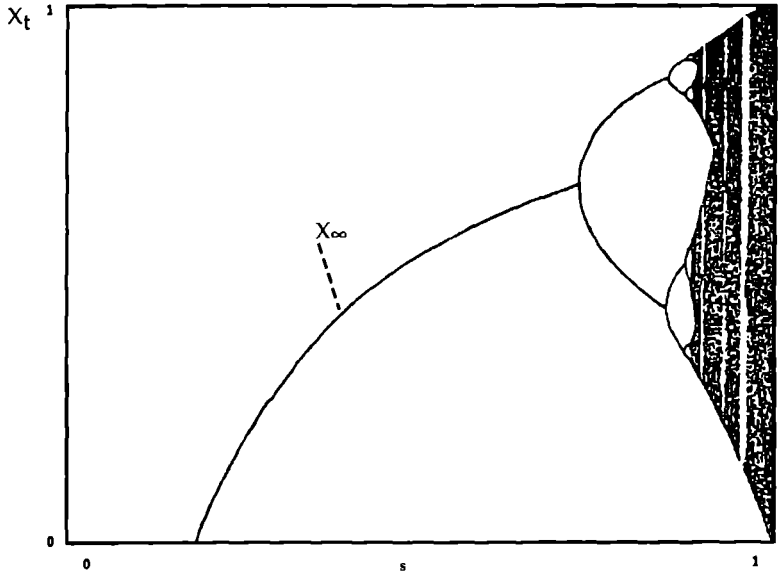
y: iletişimde yer alan ortağın kullandığı işaretin anlam aralığı

Şekil 12-1, y'ye boyun eğen tek tek semantik alanların (x_∞= sek-sek karesinin büyüklüğü) kısıtlanma büyüklüğünü gösteren bir örnektir.

Bu, x_∞'un (bir işaretin, sembolün veya terimin dengeli anlamı) geniş bir y değerleri aralığında devamlı değiştiğini gösterir. Etkileşim ortaklarının aşağı yukarı kesin davranışı ile son derece belirsiz davranışları arasındaki farklar -y değerlerinin 0.3 ile 0.71 arasında değiştiği alan- bireysel düzeyde, ancak belirlenebilir derecede yüksek veya düşük yan-anlam içeriğine, bir sembolün çok dar veya geniş anlamına, gerçekliğe ilişkin çok katı veya yumuşak bakış açısına benzer.

y'nin belirli bir kritik düzeyinden (y aşağı yukarı 0.72'den daha büyük olduğunda) başlamak üzere, bir kopuş ortaya çıkar; bir başka deyişle, iki farklı alan arasında anlamlar bölünür ve değişir. Bir andan diğerine, anlam alanı öyle bir biçimde değişir ki sırayla son derece yüksek veya son derece düşük yan-anlam içeriği olan farklı anlamlar ortaya çıkar. Şayet iletişim daha da belirsizleşirse (Şayet y 1'e doğru kayarsa), Öz-değerlere ilişkin daha fazla bölünme, birbirinden bölünmüş olan dört,

sekiz, on altı vb. semantik alan arasında gidip gelme yer alır ve nihayet, nerdeyse sonsuz sayıda (çok) dar ve (çok) geniş anlamların hiçbir şekilde yordanamaz, düzensiz ve kaotik bir biçimde sıralanmasıyla sonuçlanır; öznel gerçekliğe ilişkin yapılar sembollerin anlamıyla çözülür. Bu süreç sırasında anlamın öznel aralığı bir andan diğerine, aşırı kapsayıcılık ile aşırı dışlama arasında değişir. Anlamın uzun vadeli aralığı kaotik bir çekim yaratıcı, kaotik bir öz-değer tarafından tanımlanır.

Şekil 12-1

Klinik olarak bu, bir yandan iki-duygululuğa, diğer yandan ise sadece düşük yan-anlam içeren somut düşünce (bir başka deyişle x_∞ 0'a kayar) ile şiddetli delilik evresinde yüksek yan-anlam içeren belirsiz, gevşek, hiç ayırt edici olmayan düşünce (bir başka deyişle x_∞ 1'e doğru kayar) arasındaki değişmeye benzer.

Bu fonksiyonel ilişkilerin klinik önemi, çift-yönlü bağlanmaların yüksek bir y değeri temsil ettiklerini farkettiğimiz zaman açıklık kazanır. Paradoksal iletişim 1 olan y değerine denk düşer. İçerisi ile dışarısı arasındaki tüm ayırımlar ortadan kaldırılır, izin verilmeyen çelişmezlik dogması artık geçerli değildir ve herhangi bir anlamın uygulanması mümkün hale gelir.

Deliliğin ortaya çıkmasında, işaretlerin, sembollerin veya kavramların ve bunlara ilişkin anlamların tümünün eşit derecede önem taşımadığını güvenle ileri sürebiliriz. Ancak, duygusal açıdan yakın ve karşılıklı bağımlılığı olan iki kişi arasındaki iletişimi hayal edersek, örneğin, kişisel kimliği, karşılıklı ve bireysel sınırları, benlik ile benlik olmayan arasındaki kendine özgü içerisi-dışarısı ayırımını, ben ile biz arasındaki ayırımı, diğeri için sorumluluk alma ile almama konusundaki iletişimi ele alalım. İletişim son derece belirsiz hale gelirse, hatta paradoksal olursa, içerisi ile dışarısı arasındaki kişisel ayırım kaotik veya psikotik değişmelere uğrar. Bireysel sınırların erimesi ve çözülmesi ile iletişim tehdit altına girer.

Manik-depresif örüntü ile şizofrenik örüntü arasındaki fark, değişik bir zaman ritmi ile açıklanabilir. Şayet y yüksek iken değişmelerin hızı kısa aralarla bir anlamdan diğerine zıplama şeklinde yer alıyorsa şizofrenik örüntüyle karşı karşıyayız demektir. Şayet y de hızlıyken, değişmelerin hızı yavaş ise ve aylar alıyorsa, örneğin bölünmüş saniyeler yerine, kişinin uzun süreler boyunca verdiği anlamlar, gerçekliğin katı alanındaki (x_∞ 0.5'den çok daha küçük) psikosomatik örüntüde (düşük y) olduğu gibi aynı kalıyor gibi gözüküyorsa ve birden yumuşak gerçekliğe atlıyorsa (x_∞ 0.5'den çok daha büyük) ve orada kalıyorsa, bu manik depresif örüntüdür. İki-duygululuk ve belirsizlik böylece "ya-ya da" örüntüsü şeklinde zamansal olarak bölünür.

Bu ayırımların ayırımının ayırımı sürecine ilişkin matematiksel düşünmenin büyüleyici olan yanı, insanın dünya görüşlerindeki çeşitli değişmelerin, deliliğe ve normalliğe ilişkin değişikliklerin tek bir yapılaşma ilkesinden, ayırımlar yapma sürecinden çıkarsanabilmesidir. Böylece normallik ile delilik kendilerini aynı (yemek pişirmeye ilişkin) tarifi kullanmanın sonucu olarak sunarlar. İnsanlar arasındaki uzlaşmayı ve iletişimi sağlayan aynı düzenleyici kurallar aynı zamanda iletişimi bozmayı ve uzlaşmanın dışına çıkmayı da sağlar. İlke olarak, size özgü zihinsel süreçleriniz başkalarınınkinden farklı çalışıyorsa deli olmazsınız, fakat bu, ancak aynı şekilde işlev görürlerse mümkündür. Normal düşünmenin ve hissetmenin kurallarından vazgeçildiğinde delilik ortaya çıkmaz, fakat bu, yalnızca anılan kurallar uygulandığı sürece böyle işler. Ancak, sözü edilen matematiksel modelde, çevre tarafından rahatsız edilmeye işaret eden y değerinin yalnızca sosyal çevrenin etkisini temsil etmediği konusunda sizi uyarmalıyım. Beden veya daha çok fiziksel süreçler de burada betimlenen anlamın gelişim süreci açısından çevrenin bir par-

çasıdır. Bu matematiksel modele göre, gerçekliğe ilişkin iletişimsel yumuşamaya benzer bir etki yaratabilmede, belli özelliği olmayan fiziksel etkiler de ilgi odaklaştırmada soruna yol açabilirler.

13

Dünya Görüşü Dünyaya Uymadığı Zaman: Epistemolojik Hatalar ve Tuzaklar

BELKİ: BİR ATIN ÖYKÜSÜ

Bu öykü, atı kaçan bir çiftçiye ilişkin popüler bir Çin masalıdır (Watts 1975).

Akşam üstü komşular bir araya geldiler ve kötü talihi nedeniyle adama üzüntülerini ilettiler. Çiftçi 'belki' dedi. At ertesi günü geri geldi ve beraberinde altı vahşi at daha getirdi. Bunun üzerine komşular gelerek ne kadar şanslı olduğunu belirttiler. Adam 'belki' dedi. Ertesi gün oğlu vahşi atlardan birine eğer yerleştirerek binmek istedi. At onu silkeledi, çocuk yere düştü ve bacağını kırdı. Yine komşular gelerek kötü talihi için ona acıdılar. 'Belki' dedi çiftçi. Ertesi gün askerler genç erkekleri orduya almak üzere köye geldiler, fakat çiftçinin oğlunun askere gidişi kırık bacağı nedeniyle ertelendi. Tekrar gelen komşular her şeyin yolunda olduğunu söylemeye çalıştıklarında çiftçi 'belki' dedi.

HATA YAPMAK İNSANA ÖZGÜDÜR: DÜNYA HAKKINDA SAĞLIKSIZ SAYILTILAR

'Bir yandan bilimsel gerçeklik, diğer yandan güzellik ve ahlâk arasında kesinlikle çok büyük bir bağlantı vardır: Şayet bir insan kendi doğasına

ilişkin yanlış fikirlere sahipse, eylemleri derin bir ahlâksızlık ve çirkinlik içerecektir' (Bateson 1960, s. 265). Gregory Bateson dünyaya ilişkin bu yanlış sayıltılar için 'epistemolojik hata' kavramını kullanmıştır. Bunlar yanlıştır, çünkü insana olduğu kadar bir bütün olarak dünyaya özgü yanlış, bir başka deyişle uygun olmayan özellikler içerirler. Kimse dünyanın gerçekten neye benzediği hakkında bir şey söyleyemese bile yine de neye benzemediği hakkında bir şeyler belirtilebilir. Bilim neyin yanlış olduğunun ortaya konmasından başka bir şey değildir. Böyle epistemolojik hatalar eylemin temeli haline gelirse, uzun vadede dünya için veya bu ilkelere uygun davrananlar için sağlıklı sonuçlar doğurmaz.

Bateson'ın epistemolojik sayıltıların ahlaki veya estetik değeri hakkında ortaya attığı sorular burada dikkate alınmamaktadır, çünkü ahlaki ders verme veya estetikleştirme konusuyla içiçe girme tehlikesi çok artacaktır. Onun yerine sadece bu özel hataların, deliliğin ve zihinsel acının oluşmasına nasıl katkıda bulunduğu konusunu ele alıyoruz.

Dünya görüşleri kalitelerini kanıtlamak için günlük kullanımda test edilmesi gereken araçlara benzer. Şayet gerekirse duvara bir testereyle de bir çivi çakabilirsiniz; yine de günlük yaşantılar bunu bir çekiçle yapmanın daha iyi ve daha kolay olduğunu gösterir. Ne var ki bunu bir dolmakalem ile -belki o son derece pahalı, snop ve eski moda gösteriş nesnelerinden biriyle- yapmaya çalışırsanız sizle alay edeceklerdir. Eliniz ve gömleğiniz mürekkep içinde, dolmakalem kırık ve çivi duvarda değil hâlâ elinizde kalakalırsınız. Araç işe uygun değildir ve bu nedenle yapmaya niyetlendiğiniz işe uygun düşmemiştir. Dolmakalemi kullanmak hatalı olmuştur.

Buna benzer bir durum, davranışlarımızı, hislerimizi ve düşüncelerimizi belirleyen sayıltılar, fiziksel, zihinsel koşullarımıza ve içinde yaşadığımız dünyaya uymadığında hepimizin başına gelebilir. En iyi tahminle bizler veya diğer insanlar kapkara bir gözle ortada kalırız; en kötü durumda ise dolmakalemin kırılırkenki deneyimine benzer birşeyler yaşarız. Normal ile deli arasındaki farkı yaratan sağlıklı ve sağlıklı olmayan dünya görüşleri arasındaki fark, kullanılan araçların türünden çok, nicelik, yer, zaman ve bunların uygulanmasına bağlı sonuçlarda yer alır. Kent haritaları genellikle yönelim saptamada yararlı olmakla birlikte, Paris'in haritasıyla Roma'da Eyfel kulesini aramak sadece aptallık, öte yandan Gobi çölünü 1:100.000.000 ölçekli bir dünya haritasıyla geçmeye çalışmak da son derece tehlikeli olur.

Canlı sistemlere mekanik fikirlerin uygulanmasıyla ortaya çıkan epistemolojik hataların çoğu şimdiye kadar ayrıntılı olarak sunulmuştur. Bu nedenle burada sadece kısaca özetlenerek hatırlatılmaya çalışılmıştır. Anılan sayıltıların hepsi birbirine bağlı olduğundan ve mantıksal olarak birbirinden çıkarsanabildikleri için, dünyaya ilişkin farklı sayıltılardaki dağılımları göreli olarak değişir.

Yemek Listesini Yemekle Karıştırmak

Oldukça bilinçli ve amaçlı biçimde, yemek listesi ile yemek -bir başka deyişle linguistik betimleme ile davranış- arasındaki ayırıma ilişkin herhangi bir göstergeden, şimdiye kadar okuyucunun yeterince açık biçimde anlamış olması gerektiği gibi kaçınıyorum. Dilin akıl karıştıran ve delirtici tehlikeleri, konuşmacıya hiçbir şey yapmadığı iddiasında bulunma izni verip, bu yolla yapmasını sağlama olgusundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle burada yemek listelerinin hiç de kolay hazmedilir olmadığı ve yendiği takdirde mideye oturacağı olgusuna dair hiçbir şey yazılmamıştır.

Tek Bir Bölünemez Gerçeklik ve Hakikat Olduğu Fikri

Gözlemciyi soyutlama sadece tek bir gerçeklik ve hakikat olduğu varsayımını ve herkes için eşit derecede bağlayıcı olduğu fikrini akla getirmektedir. Olimpiyat yarışmalarının bu hakikate sahip çıkarak gelişmesinde, özellikle bu hakikat kimin ne yapması ve ne zaman yapması gerektiğini ve bir güç aracı olarak kullanılabilmesini tarif ettiği için şaşılacak bir yan yoktur. Ancak, bu fikirden kaynaklanan daha başka sonuçlar da vardır. Dünya hakkındaki bilginin zamanı geldiğinde yeterince çaba gösterilirse bir şekilde boşaltılabilen büyük bir çorba kasesi olduğunu zannetme hatasına da yol açabilir. Buna kalkışan herhangi bir kimse zorluklarla karşılaşır, çünkü çorbanın içindeki et (bazen biraz fazla kaynamış veya fazla pişmiş halde) kendisidir.

Ya Hep, Ya Hiç İlkesi

Akıl genellikle iki değerli mantık ve ona ilişkin "ya-ya da" şemasına uyan mantıklı düşünme ile özdeşleştirilir. Böyle bir mantık bilgisayarlar için

yararlı olabilir, fakat bu bile sorgulanmaya açıktır.[1] Ancak sözü edilen mantık -kelimenin tam anlamıyla- insana özgü dünya görüşleri geliştirmeye uygun değildir. Canlı sistemler, insanlar, aileler ve bunun gibi şeyler iki-duygulu organizasyonlardır. Bunların sürekli olarak ters eğilimleri dengelemesi ve karşıt eğilimleri uzlaştırması gerekir. "Hem-hem de" şeklindeki saptamaya yer verilmediğinde ve 'evet veya hayır' yerine hiç bir zaman 'evet ve hayır' olarak yanıtlama olanağınız olmadığında delilik ortaya çıkar.

Kişisel Kimlik Kavramı

İkili mantığın uygulanmasıyla yakından bağlantılı olarak, daima ve her yerde, olanaklı ve hayal edilebilir tüm koşullarda, tarihsel değişmelerden ve değişen ilişkilerden bağımsız biçimde, olduğunuz gibi aynı kalabilirsiniz veya kalmanız gerekir sayıltısı mevcuttur. Bu şekilde düşünen veya hisseden bir kimse, yeni yaşantılardan kaçınmalıdır; bunlar onu çok fazla sarsabilir. Bu kişi aynı oyunu, aynı sahnede yüzyıllar boyunca oynamak zorunda olan bir aktöre benzer. Giderek daha fazla rutin geliştirir, fakat sanatsal ve yaratıcı gücünü geliştirmesi beklenmez veya teşvik edilmez. Diğer oyuncuların da öğrenmelerini, prova yapmalarını ve yeni roller oynamalarını engellemeye çalışması oldukça mantıklı gözükür.

Kontrol Kavramı

Doğrusal neden-sonuç düşüncesini insan ilişkilerine uygulamak, çözülmeyen yönlendirici etkileşim sorununu ortaya çıkarır. İnsanlar, davranışları içsel yapılar tarafından belirlenen özerk sistemlerdir ve sadece çevre tarafından sarsılabilirler. Diğer kişileri kontrol edebileceğini düşünen herhangi bir kişi güç çatışmaları içinde ezilecek ve bunların içinden büyük bir olasılıkla güçsüzlük hissederek çıkacaktır. Ancak, en kötüsü işbirliği şansını ve başkalarını etkileme olanağını kaybetmesi olgusudur. Çünkü başkalarını etkileyebilmesi için eşduyum yeteneğini

---

1. Fuzzy mantık olarak adlandırılan mantığın gelişimi, bilgisayar programlamada 0 veya 1 arasında bir ayırım yapmamanın, Bölüm 12'de belirtildiği gibi bir anlam yüklerken 0 ile 1 arasında bir değer kullanmanın bir avantaj olabildiğini gösterir (Zadeh 1968, 1978'e bakınız).

kullanarak başkalarının çıkarlarını gözetmesi ve onların kendisiyle uzlaşmalarını mümkün kılacak bağımsız bir karara varabilmelerini sağlaması; bir başka deyişle, kendi çıkarına da uygun olanı yapması gerekecektir.

Hiyerarşi Kavramı

Kontrol kavramı kaçınılmaz olarak bir başkasının kendisini dinlemesi yönünde emirler vermeyi; bir başka deyişle, boyun eğmeyi sağlayan hiyerarşi kavramına bağlanır. Ancak, başkasını dinleyen bir kişi eylemde bulunmak zorunda değildir. İlişkiler tek taraflı tanımlanamaz. Üst ile ast arasındaki ilişkilerde, ilgili kişiler ne tür bir ilişki içinde oldukları konusunda veya birbirleriyle ne tür bir ilişki istedikleri konusunda uzlaşırlar. İlgili herkesin kontrol olanaklıymış gibi davrandıkları ilişkilerde hiyerarşik yapılar gelişir. Bir başkasının verdiği emirleri yerine getiren herhangi bir kişi bunu, ya başka bir seçeneği olmadığına inandığı için ya da olanaklı bütün seçenekleri denememe kararı verdiği için yapar. Ne de olsa, kişinin varlığını sürdürebilmesi için bir başkasının kararlarına uymayı kabul etmesinin daha yararlı olduğu durumlar vardır (bir uçağın acil iniş yaptığı durumda her yolcunun kişisel olarak diğerlerinin tümü için uçağı en kısa zamanda boşaltma planı yapmaya uğraşması pek işe yaramayacaktır).

Bazı durumlarda diktatörce yönergelerin tüm sosyal sistemin varlığını koruyan bir düzen getirebilmeyi olanaklı kılacağı olgusundan hareketle, hiyerarşik yapılar olmazsa hiçbir düzen kurulamayacağı sonucu çıkarılırsa benlik-organizasyonu seçenekleri kullanılmaz. Kendi kaynaklarından yararlanamayan kompulsif bir sistem gelişir. Bu ilke sadece sosyal etkileşimde değil, aynı zamanda her bireyin kendisiyle başa çıkabilmesinde de uygulanır. Kişinin kendi yaşamını bilinçli olarak planlaması ve kontrol etmesi sayıltısı felce uğrar ve kendiliğinden yer alan gelişime ket vurulur.

Dünyanın Hesaplanabilir Olduğu Kavramı

Satranç oyuncuları ve askerler kazanmak için strateji geliştirirler. Eylemlerinin amacı net ve basit olarak belirlenmiştir. Bilgileri duruma ne derece uygunsa, oyunun seyrini önceden hesaplamaları o derece kolay olur ve böylece daha fazla başarı elde ederler. Satranç oyunu ile yaşam

arasındaki fark, satranç tahtasında gerçekleştirdiğiniz her hamlede ani kural değişmelerini hesaba katarak tamamen yeni bir şey yaratma zorunda kalmamanız olgusunda yatar. Gerçek yaşamda ise kazanmanın amaçları ve ilkeleri bu kadar net ve basit biçimde kurulamaz.

Ne var ki plan yapmanın mantıklılığı açık olmakla birlikte, hiç kimsenin hiçbir zaman gelecekte neyin önemli olacağını bilemeyeceğini akılda tutmak gerekir. Dünyaya ilişkin her betimleme (kendinizi, kendi yaşamınızı ve bunun gibi) betimlediği şeyi değiştirebildiği için planlamanın kendi ön koşullarını değiştirdikçe sadece sınırlı düzeyde etkili olacağı söylenebilir.

Neyin İyi, Neyin Kötü Olduğunu Bilme Kavramı

İnsan kendini yönlendirmeye temel aldığı arzuları, amaçları ve değerleri geliştirir. Bunlar, kendi yargılarının ve eylemlerinin ölçütlerini oluşturur. Biz, olayların uzun vadeli sonuçlarının ne olacağını bilirsek, sadece günlük olayların iyi mi, kötü mü olduğunu, kendimizin şanslı mı, şanssız mı olduğumuzu söyleyebiliriz. Bir kez daha oyun-dünya-hakkında bütün bilgiye sahip olduğumuz sayıltısı bizi neşe ve kedere, öfori ve depresyona, kendi değerlerimizi gerçekleştirmede ve amaçlarımıza ulaşmada bir adım daha ilerlediğimiz hissine götürür. Uzun vadede avantajın, dezavantaja dönüşüp dönüşmeyeceği konusunda hiçbir zaman emin olamayacağınız için tavuklarınız yumurtadan çıkmadan önce saymamalısınız. Dünyaya ilişkin benlik-organizasyonu açısından, iyi ve kötü şans, uzun vadede iyi veya kötü durum konusundaki soruya sadece tek bir yeterli yanıt verilebilir, 'belki'.

Etkin ve Edilgin Yadsımayı Birbiriyle Karıştırma

Hiyerarşi örneği, şayet düzen etkin olarak gerçekleştirilmezse düzensizliğin devam edeceği ve düzensizliğe karşı etkin olarak bir şey yapılırsa düzenin gerçekten devam edeceği anlamına gelmediğini göstermiştir. İnsana özgü davranış düzeyinde bazı amaçlara veya değerlere ilişkin daima üç davranış yolu vardır. Birinci yol olarak amaçlar için etkin biçimde mücadele edebilir ve onları gerçekleştirmeye çalışabilirsiniz, örneğin yönetici parti veya temsil ettiği politik amaçlar için çalışma gibi. Bu yol mantıksal olarak tersi durumu etkin olarak yad-

sımaya çalıştığınız (bu durumda karşıt partinin amaçları) anlamına gelir. İkinci yol olarak bu değere veya amaca karşıt olan bir karar verir ve bunu etkin olarak yadsımaya çalışırsınız. Bu durumda anılan amacın gerçekleşmesine (örneğimizde yönetici partiye ve programına) karşı, tersini gerçekleştirmek (karşıt parti için) üzere mücadele edersiniz. Üçüncü yol edilgin yadsımayı içerir. Nötr davranırsınız ve kendi davranışınız, söz konusu amaca veya değere ne hizmet eder ne de zarar verir (yönetici parti veya karşıt partiye karşı ne mücadele eder, ne de karşısında tavır alırsınız).

Şayet yadsımaya ilişkin bu etkin ve edilgin biçimler arasında bir ayırım yapmazsanız, özellikle iki-duygululuğu dengelemeye ilişkin bir sorun varsa güçlüklerle karşılaşırsınız. Geciktirebilseniz dahi genellikle davranımda bulunma baskısı hissedeceksiniz demektir. Karşılıklı olarak birbirini dışlayan eylem talepleriyle karşı karşıya kaldığınızı hissedecek ve belli bir duruma uygun karar-verme seçeneklerinden sonuna kadar yararlanmayı beceremeyeceksinizdir. Bir başka deyişle, bir şey yaparken diğerini unutmak, diğer şeyi yapıp birincisini unutmak, her ikisini de yapmak, hatta her ikisini birden unutmak gibi.

Tanrısal Güç ve Güçsüzlük Kavramı

Bu kavram yukarda değinilen epistemolojik hataları (örn. "ya hep-ya hiç" ilkesi ve kontrol kavramı) uygulamanın özel bir durumundan başka bir şey değildir. Bu durum, kişiler ya hiç güçleri olmadığını veya hiçbir etkileri olmadığını düşündükleri zaman veya son derece büyük güçleri ve sınırsız etkileri olduğunu düşündükleri zaman ortaya çıkar. İnsanın ikilemi açısından her ikisi de doğrudur. Kişi davranışını değiştirdiğinde dünya tümüyle değişir, fakat yine de hiç kimse dünyayı amaçlı olarak değiştirmeye karar veremez. Herkes tüm dünyadan sorumludur, fakat dünyanın neye benzeyeceğine hiyerarşik olarak karar veremez. Bu ikilemin sadece bir tarafını görebilen bir kişi zorbalığa veya kendini beğenmişliğe kapılabilir ve kendisini, kendi değerini, sorumluluğunu ve suçluluğunu aşırı değerli veya aşırı değersiz görebilir.

Bu ikilemlerin ve epistemolojik hataların hiçbiri yeni değildir. Bunlar insanlık tarihinde bilinmeyen zamanlardan beri süregelmiş ve her tür deliliğe yol açmıştır. Göreli olarak yeni sayılabilecek şey sadece bu hataların sonuçlarının hastalık olarak ele alınmasıdır. Bunu yapmanın bizi

aynı hatalara götüreceğinden ve -trajik biçimde ağ gibi sararak- deliliğin korunmasına katkıda bulunacağından kuşkulanmak doğaldır.

TRAJEDİ VE/VEYA ABSÜRD TİYATRO

Bir kez daha delilik oyununu dışardan gözlemek üzere tekrar stadyumdaki sıralara dönelim. Delilik etrafında oluşan aile dramalarını bir terapist veya herhangi bir işlev bağlamında yakından izleme fırsatı olan herhangi bir kimse trajik olaylara şahit olmaktan kaynaklanan şoku veya duyguları üzerinden atamayacaktır. Trajedinin özellikleri gerçekten yerine getirilmektedir.

'Trajik olan her şey' diye yazar Goethe, 'dengelenemeyen bir çelişkiye dayanır. Denge sağlanır sağlanmaz veya olanaklı hale geldiğinde trajik olan kaybolur' (Eckermann 1836). Önemli olan çelişkinin çözülemez oluşudur, iki farklı düzenin, iki betimleyici ve düzenleyici kurallar sisteminin çarpışmasıdır.

Stadyum sıralarındaki gözlemci Yunan trajedi kahramanlarını, terapistin deli biçimde davranan hastayı ve ailesini gördüğü aynı ikilem içinde görür. Bu, sarsan, özerk, sorumlu ve suçlu bireylerin (benlik-) betimlemeleri ile kaderin farklı ve acımasız kararı nedeniyle kendi yaşamını belirleyebilme inancı delilik olarak ortaya çıkan kurbanın (benlik-) betimlemesi arasındaki çelişkidir.

Yunan trajedisinin dramaturjisi Yunanistan'da iki dünya görüşünün birbiriyle çatıştığı bir dönemde ortaya çıktı. Bunlar Homerik kahramanların sembolize ettiği mitik görüş ile Sokrat'ta idealini bulan mantıki görüştü. Bu mitin kahramanları vicdanı bilmiyorlardı veya gereksinim duymuyorlardı, kararlar veremiyorlardı, eylemde bulunmuyorlardı, kaderin gücünün belirlediği şeyleri yapmaları gereken bağımlı kurbanlardı. Davranışları nedeniyle onlara kişisel sorumluluk veya suç yüklemek mümkün değildi.

Ancak mit yegâne anlam sistemi değildi. Mantıklı düşünmenin zafer geçidi ve onunla birlikte bilişe ilişkin özne ve nesne ayırımı başlamıştı. İnsan dünyayı yordayabildiği zaman farklı eylemler arasında bir seçim yapabilir. Bir şey yapmaya karar verebilir veya bunu yapmaktan kaçınabilir; kendisinin efendisi, eylemde bulunan birey, sorumlu bir hain olur. Kader gücünden mahrum kalmış gibi gözükür.

Oedipus mitik güce karşı mantığın zaferini yansıtan en iyi örnektir. Teb kentini insan yiyen boğucu Sfenks'in korkutucu tehdidinden kurtarır. Sfenks, gizemi çözülünceye kadar her gün yeni bir kurban götürecektir. Oedipus Sfenks'in büyük sorusunu yanıtlayarak sonsuz sayıdaki kurbanlar dizisine son verir:

> Yeryüzünde aynı adla anılan iki ayaklı bir şey ve dört ayaklı, hatta üç ayaklı bir şey vardır. Tüm canlı varlıklar arasında karada, havada ve denizde hareket edip biçimini değiştiren tek varlıktır. Bacaklarının çoğuna tutunarak yürürken bacağının hızı en zayıf olandır.
>
> 'İnsanı kastediyorsun!' diye bağırdı Oedipus 'o yeni doğan olarak yeryüzünde dört bacakla emekler, fakat yaşı ilerleyince ve sırtı yaşlılığın yüküyle kamburlaşınca üçüncü bir bacak olarak bir baston kullanır, böylece üç bacağı olur.' (Kerenyi'den alınmıştır 1966, s. 83)

Bu beyin didikleme yoluyla Oedipus'un aynı zamanda insan olmanın ne demek olduğu bilmecesini de çözdüğüne inanan bir kimse kısa zamanda haklı çıkacaktı.

Mantıklı düşüncenin kahramanı olan ve kaderini kendi ellerine almak isteyen Oedipus bunu, yaşamını boşaltmaya çalışarak gerçekleştirebileceğini görür. Babasını öldürerek annesiyle evleneceğine ilişkin tehdit edici bir kehanet vardı. Bu kehanetten sıyrılabilmek (etkin olarak yadsımak) için Oedipus ana-babasının evi olarak düşündüğü evden ve ana-babası olarak kabul ettiği insanların yanından ayrılır. Böylece kader ağlarını örer. Trajik kahraman 'gerçek' babasını öldürür ve 'gerçek' annesiyle evlenir. Bir dizi epistemolojik hata paradoksal ve trajik sonuçlara yol açmıştır.

Oedipus sadece yaşlı bir adamı değil, kendi öz babasını boğduğunu farkedince benlik-betimlemesi aniden değişir; kendi hakikatinin sadece bir sanrı, özgürlüğünün bir kader olduğunu anlar. Kendi özgür iradesine göre kararlar verebilen birey kavramı ile bireyin kendisini olayların akışına bırakması gereken bir dünya görüşü arasındaki başa çıkılamaz çelişkinin varlığı, dışardaki seyircide fakat aynı zamanda içsel bakış açısından bunu yaşayan kimsede trajik bir şok başlatır. İnsan, epistemolojik hatalar arasına sıkışıp kalmak istemezse ve kendi doğasına ve dünyanın doğasına uyan bir dünya görüşü geliştirmek isterse daima böyle çifte bir betimlemeye gerek duyar - örneğin özgür irade ve benlik-organizasyonu gibi. Yunan trajedisindeki temel ders 'var olan her şeyin birliğine ve tüm

kötülüğün kaynağının gözlenen bireyleşme olduğuna ilişkin temel bilgidir' (Nietzsche 1871, s. 99).

Trajedi ile deliliğin yer aldığı ailelerdeki etkileşim örüntüleri arasındaki paralellik de küçümsenmemelidir. Bu örüntüler, paradoksal etkileri olan ve en iyisini yapma ve en iyisini verne girişimlerine rağmen -ve genellikle bu nedenle- felâketlere yol açan aynı epistemolojik hatalardır. Trajedide olduğu gibi, bireyin hain olduğu bir dünya görüşü ile kurban olduğu dünya görüşü arasında olayların akışını ve iletişimi belirleyen uzlaştırılamaz bir çelişki yer alır. Sonuç olarak gerçeklik giderek yumuşar ve kendi eylemlerinizin ve diğerlerinin eylemlerinin anlamı ve mantıklılığına ilişkin herhangi bir güvence silinip gider.[2]

Deliliğin nedenini bir hastalığa yükleyecek olursanız, gerçekliği yine katı hale getirirsiniz ve daha önce net olmayan şeyleri netleştirmiş olursunuz. Ancak bunun bedeli, şimdi yine hayali bir etkileşim ortağıyla, ulaşılamaz Olimpos Dağının tepesindeki derinliklerine varılamaz bir Tanrıyla uğraşıyor olmanızdır. Hastalık kaderci seyrini izler, zavallı deli onun tarafından boğulan kurbandır. Bu kurban ancak kendisini hain olarak görmeye başladığı zaman yaşamını kendi ellerine alma olanağına sahip olabilir.

Ancak trajik şok, sahnede delilik ortaya çıktığında stadyum sıralarında oturan seyirciyi avucu içine alan tek yaşantı biçimi değildir. Aynı zamanda absürd tiyatro seyrediyor hissine kapılırsınız. Sisyphus dışarıdan, kendisini ve eyleminin saçmalığını görmekten aciz biçimde kayayı yuvarlar, yuvarlar ve yuvarlamaya devam eder. Bu saçma ve gülünç oyunda iki baş rol vardır, Sisyphus'unki ve kayanınki. Her ikisi de hangisinin etkin, hangisinin edilgen olduğu konusunda bir uzlaşmaya varmadan 'Ben yuvarlıyorum ve sen yuvarlanıyorsun' diyebilir ve her ikisi de kendisini Sisyphus, ötekini veya ötekileri kaya olarak görür. Ancak aynı zamanda ötekine (ötekilere) yuvarlanan rezil kaya olarak davranır. Hepsi karşılıklı olarak kendi epistemolojik hatalarını doğrular. Her birinin bizi makul biçimde ve rahat bir vicdanla ikna ettiği gibi, bunların tümü sadece dürüst amaçlar ve diğerinin iyiliği için yapılır.

---

2. Trajedi ile aile etkileşimi arasında dramatürji açısından ortak özelliğe ilişkin geniş bir tartışmaya 'Die Geburt der Schizophrenie aus dem Geist der Tragödie' adlı makalemde yer verilmiştir (Simon 1984).

'Bu absürddür', 'bu olanaksızdır' anlamına gelir, fakat aynı zamanda: 'bu çelişkilidir' anlamına da gelir. Şayet sadece bir kılıçla silahlanmış bir adamın bir grup makineli tüfeğe saldırdığını görürsem, davranışını saçma olarak nitelerim. Ancak bu sadece niyeti ile karşılaşacağı gerçeklik arasındaki orantısızlıktan, gerçek gücü ile beslediği amaç arasında farkettiğim çelişkiden kaynaklanır.... Böylece, absürd olma hissinin sadece bir olgunun veya izlenimin dikkatle incelenmesinden değil, çıplak bir olgu ile belli bir gerçekliğin, bir eylem ile onu aşan bir dünyanın karşılaştırılmasından kaynaklandığını ileri sürmekte haklı çıkarım. Saçma olan özde bir boşanmadır. Karşılaştırılan öğelerin hiçbirinde yer almaz, onların karşı karşıya gelmeleri sonucu ortaya çıkar. (Camus 1965, s. 30)

Albert Camus tarafından verilen saçma tanımı trajik ve saçma örüntülerin ailevi benzerliğini gösterir.

Her iki örüntüde ortak olan insan eylemlerindeki niyet ile sonuç, içsel bakış açısından gözlenebilen ile dışsal bakış açısından gözlenen arasındaki çelişkidir. Bu trajik-absürd çelişkiler deliliğin temelidir. Devamlı olarak tekrar edip duran bu saçma eylemler döngüsünün dışına çıkmanın yolu, anılan trajik oyunun durdurulması ve delilikten kurtulabilme koşulu seyircilerin oturduğu stadyum sıralarında gerçekleşir. Epistemolojik hataların arasına sıkışmış bir kimsenin içsel bakış açısı, bu oyunun ne kadar çelişkili ve tüm eylemlerin ve ihmallerin ne derece ikiduygulu olduğunu farketmesiyle değişebilir; bir başka deyişle, kendisine trajik bir şok yaşama izni verdiğinde ve aynı zamanda buna gülmeyi öğrendiğinde değişir. Bu deliliğin dışına çıkmanın tek yolu değildir, fakat en başarılı olanlarından biridir.[3]

ZEN KOAN: MANTIĞIN ÇIKMAZ-SOKAKLARI KARŞISINDAKİ İŞARET DİREĞİ

Doğruyu aradığınızı hayal edin. Herkesin doğruyu bulduğu konusunda hemfikir olduğu bilgili ve akıllı olarak tanınan kişilerden birine danışmaktan daha doğal bir şey var mı? Şimdi moda olduğu için bir Zen ustasına gidersiniz. Kısa zamanda ustanın işinin size, (hem) aklınızı ve

3. Bu iddia tabii ki istatistik tarafından desteklenemez, fakat kendi terapötik deneyimlerime dayalı kişisel fikrimdir.

(hem) mantıklı düşüncenizi karıştıracak gizemli sorular sormak olduğunu farkedersiniz. Bu kişilerle ilişkide alışıldığı gibi, belki elini size doğru uzatacak ('usta' ünvanı, el-işi geleneğini gösterir) ve 'Çarpan el nasıl bir ses çıkarır?' diye soracaktır.

Sizi aydınlatmaya çalışırken idam edilmekten (sarsılmaktan) korkmayan biraz daha radikal bir ustayla karşılaşırsanız, şu olacaktır. Size her normal kişi tarafından hemen bir sopa olarak algılanabilen gerçek bir sopa gösterir. Bir ustanın elinde görülebilecek herhangi bir şeyden net olarak ayırt edilebilen bir şeydir bu (örneğin kızarmış sosis ve köfte, mala ve tornavida veya altın madalya ve diploma). Hemen tipik bir sopa olduğunu farkedersiniz. Ne var ki doğal güveniniz yavaş, yavaş azalır, çünkü usta vakur ve ciddi bir ifadeyle, hiç tehdit edici olmayan bir tonda: 'Bunun bir sopa olduğunu söylerseniz onunla size vuracağım! Bu bir sopa değil derseniz onunla size vuracağım!' der.

Klasik bir çift-yönlü bağlanma. Yanıtınız ne olursa olsun dayak yiyeceksiniz. Doğrulama veya yadsıma dışında üçüncü bir yol bulmanız istenir. "Ya-ya da" örüntüsünü ve içeride-dışarıda ayırımı olan ikili mantığın sınırlarını aşmanız gerekir. Budist çift-yönlü bağlanmanın teknik terimi olan böyle bir koanla linguistik kavramsallaştırmanızın temeli radikal biçimde sorgulanacaktır. Lütfen ustanıza, aynı anlama gelen baston veya çomak gibi başka bazı kavramlar teklif ederek vuruşlardan kaçabileceğinizi sanmayınız.

Ustanızın oyunları, zevkinizi ve herhangi bir kavramsal düşünceye olan güveninizi sarsmayı hedeflemiştir: 'Bilincimizin geliştiği zamandan beri içsel veya dışsal durumlara kavramsal ve analitik biçimde reaksiyon göstermeye alışmışızdır. Zen pratiği bu temel etkinliği tümüyle ortadan kaldırmayı ve eski manevi çerçeveyi yeni bir temel üzerinde yeniden kurmayı içerir' (Suzuki 1939, s. 132). Bir kavram kullanırken gözlemin dışsal bakış açısını mutlak kabul ederiz; 'ben' dediğimiz zaman bile kendimiz hakkında konuşuyor gibi yaparız. Zen uygulamaları içsel bakış açısını korumamız için bizi zorlar. Öğrenciyi, açıklayamasa dahi hissetme ve davranma zorunluğuna geri götürür: 'Zen ateşin sıcak ve buzun soğuk olduğunu hisseder, çünkü buz gibi olduğunda titreriz ve ateşi sevinçle karşılarız. Hissetme Faust'un dediği gibi her şeydir, hiçbir kuram gerçeği etkileyemez. Ancak burada 'hissetme' en derin anlamda ve en saf biçimde anlaşılmalıdır. Şayet herhangi bir kimse 'hissetme budur' derse, artık bu Zen değildir' (Suzuki 1939, s. 132, 56).

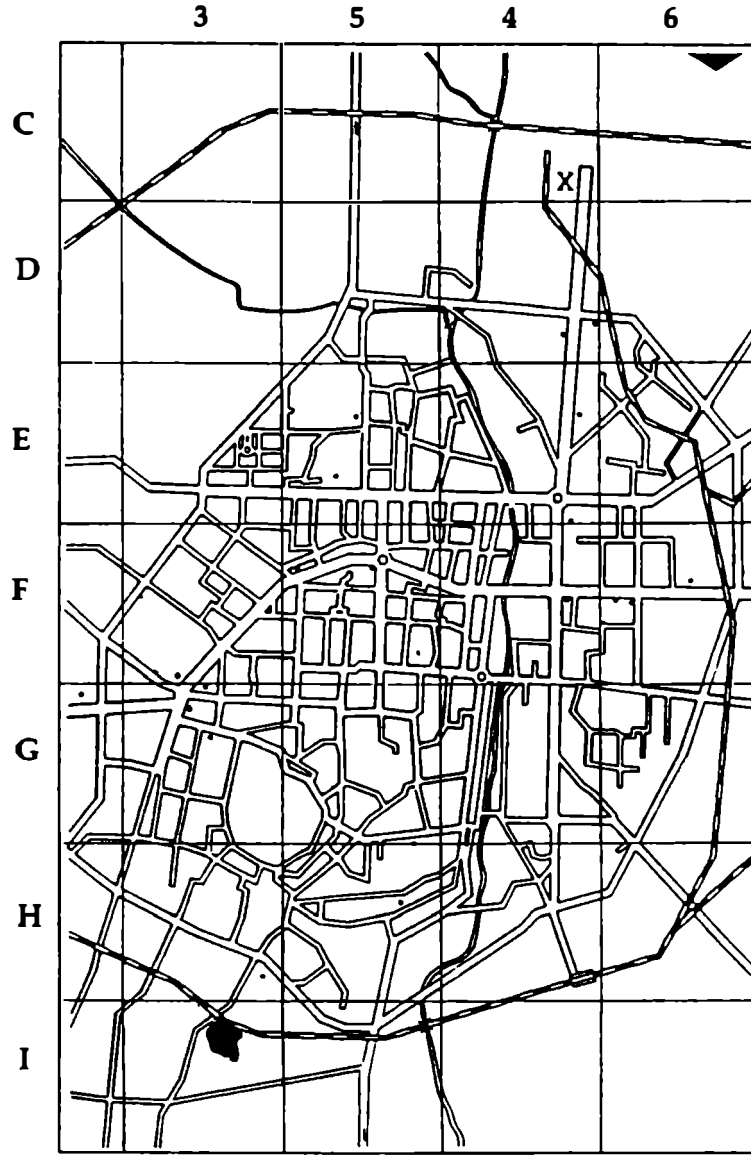
Kendiniz hakkında konuşarak bir yol bulma ümidinden vazgeçmeli ve bir şeyler yapmalısınız. Örneğin, ustanızın elinden sopayı alarak kafasına veya bedeninin değerli bir başka kısmına vurabilirsiniz. Tabii ki bu ikilemden çıkmanın tek yolu değildir. Daha az şiddet içeren bir biçimde ustanın sadece sopasını kırabilirsiniz. Her iki durumda da ustanın sizi ittiği çıkmaz sokakta hiç durmadan düşünme ediminden kurtulabilmenin gerçek yolunu bulmuş olursunuz. Artık mantıki sorunun 'doğru' çözümü (=yemek listesinin düzeyi) konusunda endişelenmezsiniz, fakat yaşamınızda çok daha önemli olan o anki dayak sorunuyla (=yemeğin düzeyi) ilgilenirsiniz.

Tabii ki kişinin ustasını dövmesinin daima bir aydınlanma işareti olduğunu iddia etmek istemiyorum. Yine de koan'ın biçimi ve 'çözümleri', dilin özelliklerinden kaynaklanan paradoksların ve diğer mantıki sorunların eyleme geçince eridiğini farketmemizi sağlar.

Hiçbir Zen ustasının eylemlerinin böyle bir yorumunu kabul etmeyeceği açıktır, çünkü amacı dili aşmak iken bu yorum da linguistik betimlemenin alanı içinde yer alır ve orada kalır. Bütün bu bilge kişilerin gerçekten ne düşündükleri ve ne hissettikleri bizlere saklı kalacaktır. Ancak öğrencilerinde başlattıkları işler, belki bizleri de mantığı, yaşamla ve diğer uygun olmayan ayırımlarla veya ayırım olmayanlarla karıştırma hatasının tehlikeleri üzerinde daha fazla düşünmeye az da olsa teşvik edecektir.

Amacımız aydınlanmaya giden yol ile hiç ilgili olmadığından, buna karşın -oldukça mütevazı biçimde- insan normalliğinin ve deliliğinin kaynaklarını yeniden gözden geçirmek olduğu için kelimeler olmadan pek bir yerlere varamayız. Sessiz kalamayacağımız şey hakkında konuşmalıyız.[4]

4. Başlıkta ilan edilen bisikleti hâlâ bekliyorsanız, bisiklet oraya yer değiştirme (displacement) ve yoğunlaştırma (condensation) aracılığı ile gitti. Başlık aslında Psikozum, Otomobilim ve Ben olmalıdır (ne de olsa bu kitap çoğunlukla otonomi [özerklik], otopoiesis ve bunun gibi şeylerle ilgilidir).

Şekil 13-1

KAYNAKLAR

Arieti, S. (1978). *On Schizophrenia: Phobias, Depression, Psychotherapy, and the Farther Shores of Psychiatry*. New York: Brunner/Mazel.

Aristotle. (1984). Metaphysics. 1011b and 1005b. In *The Works of Aristotle*, vol. 1. Encyclopedia Britannica.

Ashby, W. R. (1956). *An Introduction to Cybernetics*. London: Chapman and Hall.

Axelrod, R. (1984). *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.

Bateson, G. (1960). Minimal requirements for a theory of schizophrenia. In *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine, 1972.

—— (1969). Double bind. In *Steps to an Ecology of Mind*. San Francisco: Chandler, 1972.

—— (1972). The cybernetics of self. A theory of alcoholism. In *Steps to an Ecology of Mind*. San Francisco: Chandler.

—— (1979). *Mind and Nature: A Necessary Unity*. New York: E. P. Dutton.

Bateson, G., Jackson, D., Haley, J., and Weakland, J. (1956). Toward a theory of schizophrenia. In *Steps to an Ecology of Mind*. San Francisco: Chandler, 1972.

Bemmann, H. (1984). *Erwins Badezimmer oder Die Gefährlichkeit der Sprache*. Munich: Goldmann.

Bergson, H. (1988). *Sur les données immediates de la conscience*. Paris: Presses Université de France.

Bleuler, E. (1911). *Dementia Praecox of the Group of Schizophrenics*. New York: International Universities Press.

—— (1916). *Lehrbuch der Psychiatrie*, 12th ed. Berlin: Springer, 1972.

Brecht, B. (1967). *Geschichten vom Herrn Keuner, Das Wiedersehen. Gesammelte Werke* Bd. V. Frankfurt: Suhrkamp.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss*. London: Hogarth.

Camus, A. (1965). *Der Mythos von Sisyphos*. Reinbek: Rowohlt.

Capra, F. (1982). *Wendezeit*. Bern: Scherz.

Carroll, L. (1865). *Alice in Wonderland*. London: Penguin, 1946.

—— (1897). *Symbolic Logic*, part I. New York: Dover and Berkeley.

Ciompi, L. (1988). *Außenvelt-Innenwelt*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.

Clark, E. (1973). What's in a word? In *Cognitive Development and the Acquisition of Language*, ed. T. Moore. New York: Academic Press.

Cooper, D. (1977). *Wer ist Dissident?* Berlin: Rotbuch.

de M'Uzan, M. (1974). Psychodynamic mechanisms in psychosomatic symptom formation. *Psychotherapy and Psychosomatics* 23:103–110.

Dell, P. (1986). *Klinische Erkenntnis*. Dortmund: Verlag Modernes Lernen.

Dörner, K., Egetmeyer, A., and Könning, K., eds. (1982). *Freispruch der Familie*. Wunstorf-Hannover: Psychiatrie-Verlag.

Kaynaklar

Eccles, J. C. (1989). Der Ursprung des Geistes, des Bewußtseins und des SelbstBewußtseins im Rahmen der zerebralen Evolution. In *Geist und Natur*, ed. H. P. Dürr and W. Zimmerli. Bern: Scherz.

Eckermann, J. P. (1836). Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens, III. Teil. 28. März 1825. Leipzig: Brockhaus.

Eigen, M., and Winkler, R. (1975). *Das Spiel*. Munich: Piper.

Elias, N. (1984). *Über die Zeit*. Frankfurt: Suhrkamp.

Elster, J. (1979). Active and passive negation. In *The Invented Reality*, ed. P. Watzlawick. New York; Norton.

Erikson, E. H. (1946). Ego development and historical change. Clinical notes. *Psychoanalytic Study of the Child* 2:359–396. New York: International Universities Press.

—— (1959). *Identität und Lebenszyklus*. Frankfurt: Suhrkamp.

—— (1969). *Gandhi's Truth*. New York: Norton.

Falletta, N. (1983). *Paradoxon*. Frankfurt: Fischer.

Feigenbaum, M. J. (1980). Universal behavior in nonlinear systems. *Los Alamos Science* (Summer) pp. 4–27.

Fischer, H. R., and Simon, F. B. (1988). Kontextualitat und Transkontextualitat. Variationen eines Themas bei Wittgenstein, Schapp und Bateson. *Grazer Philosophische Studien* 31:59–83.

Freud, S. (1900). The interpretation of dreams. *Standard Edition* 4/5:1–626.

—— (1915). Instincts and their vicissitudes. *Standard Edition* 14:109–140.

—— (1926). Inhibitions, symptoms and anxiety. *Standard Edition* 20:77–174.

Geertz, C. (1973). Thick description: toward an interpretive theory of culture. In *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.

Gernhardt, R., Bernstein, F. W., and Waechter, F. K. (1979). *Welt im Spiegel 1964–1976*. Frankfurt: Zweitausendeins.

Gleick, J. (1987). *Chaos: Making a New Science*. New York: Viking.

Goethe, J. W. *Faust: Der Tragödie erster Teil*. Hamburger Ausgabe. Band 3. München (Beck) II. Aufl.

Goffman, E. (1964). Psychicsymptom and public order. Disorder of communication. Research publication. *Association for Research in Nervous and Mental Disease*, Research Publication 62:262–269.

Goldstein, M. (1983). Family interaction: patterns predictive of theonset and course of schizophrenia, In *Psychosocial Intervention in Schizophrenia*, ed. H. Stierlin, L. Wynne, and M. Wirsching. Berlin: Springer.

Haken, H. (1981). *Erfolsgeheimnisse der Natur*. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt.

Hegel, G. W. (1807). *Phänomenologie des Geistes. Werkausgabe Bd. III*. Frankfurt: Suhrkamp, 1970.

Heisenberg, W. (1989). *Ordnung der Wirklichkeit*. Munich: Piper.

Hempel, C. G. (1942). The function of general laws in history. In *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*. New York: Free Press, 1965.

Hofstadter, D. (1979). *Godel, Escher, Bach*. New York: Basic Books.

Jaeger, W. (1934). *Paideia*, Buch I. Berlin: DeGruyter.

Jantsch, E. (1979). *Die Selbstorganisation des Universums*. Munich: Hanser.

Jaspers, K. (1913). *Allgemeine Psychopathologie*, 9th ed. Berlin: Springer.

—— (1937). *Descartes und die Philosophie*. Berlin: DeGruyter.

Kant, I. (1789). Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. In *Werkausgabe* Bd. XII. Frankfurt: Suhrkamp, 1977.

Kelsen, H. (1941). *Vergeltung und Kausalität, eine soziologische Untersuchung*. The Hague: Stockum & Zoon.

Kerényi, K. (1966). *Die Mythologie der Griechen*, vol. II. Munich: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1987.

Klaus, G. (1964). *Moderne Logik*. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Klein, M. (1955). On identification. In *Envy and Gratitude and Other Works*. New York: Delacorte.

Kraus, A. (1989). Der Manisch-Depressive und sein Partner. *Daseinsanalyse* 6:106–120.

Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme. Grundrißeiner allgemeinen Theorie*. Frankfurt: Suhrkamp.

MacLean, P. (1962). New findings relevant to the evolution of psychosexual functions of the brain. *Journal of Nervous and Mental Disorders* 135:289–301.

Mandler, G. (1982). Stress and thought processes. In *Handbook of Stress*, ed. L. Goldberger and S. Brenitz. London: Macmillan.

Maturana, H. (1970). Biology of cognition. In *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*, ed. H. Maturana and F. Varela. Boston: Reidel, 1979.

—— (1975). The organization of the living: a theory of the living organization. *International Journal of Man-Machine Studies* 7:313–332.

—— (1976). Biology of language: the epistemology of reality. In *Psychology and Biology of Language and Thought*, ed. G. Miller and E. Lenneberg. New York: Academic Press.

—— (1984). *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Understanding*. Boston: New Science Library, 1987.

Maturana, H., Uribe, G., and Frenk, S. G. (1968). A biological theory of relativistic colour coding in the primate retina. *Archivos de Biologia y Medicina Experimentales*, (supplement 1). Santiago: Universidad de Chile.

McConaghty, N. (1960). Modes of abstract thinking and psychosis. *American Journal of Psychiatry* 117:106–110.

Merton, R. (1965). *On the Shoulders of Giants: A Shandean Postscript*. Chicago: University of Chicago Press.

Morgenstern, C. (1985). Das Knie. In *Das Morgenstern-Buch*. Munich: Piper.

Morin, E. (1977). *La methode. I. La nature de la nature*. Paris: Seuil.

Nietzsche, F. (1871). Die Geburt der Tragödie aus dem Geist der Musik. In *Sämtliche Werke*, Bd. I. Stuttgart: Kröner, 1964.

Kaynaklar

Olbrich, R. (1983). Expressed emotions (EE) und die Auslösung schizophrener Episoden: eine Literaturübersicht. *Nervenarzt* 54:113–121.

Osgood, C., May, W., and Mison, M. (1975). *Cross-cultural Universals of Affective Meaning*. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Petzold, H., and Paula, M., eds. (1976). *Transaktionale Analyse und Skriptanalyse*. Hamburg: Altmann.

Piaget, J. (1955). *The Child's Conception of Time*. London: Routledge and Kegan Paul, 1969.

Plato. (1984a). Phaidros. In *The Dialogues of Plato*. Encyclopedia Britannica.

—— (1984b). Symposium. In *The Dialogues of Plato*. Encyclopedia Britannica.

Popper, K. R. (1972). *Objektive Erkenntnis*, 4th ed. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1984.

Reiss, D. (1981). *The Family's Construction of Reality*. Cambridge: MA: Harvard University Press.

Russell, B. (1903). *The Principles of Mathematics*, 7th ed. London: Allen Unwin.

—— (1912/13). On the notion of causes. In *Mysticism and Logic*. New York: Doubleday Anchor.

Schöne, A. (1982). *Aufklärung aus dem Geist der Experimentalphysik Lichtenbergsche Konjunktive*. Munich: Beck.

Selvini Palazzoli, M., Boscolo, L., Cecchin, G., and Prata, G. (1975). *Paradox and Counterparadox: General Models of Psychotic Processes in the Family*. New York: Jason Aronson, 1978.

Sifneos, P. (1973). The prevalence of alexithymic characteristics in psychosomatic patients. *Psychotherapy and Psychosomatics* 22:255–262.

Simon, F. B. (1984). *Der Prozeß der Individuation*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

—— (1988). *Unterschiede, die Unterschiede machen. Klinische Epistemologie: Grundlage einer systemischen Psychiatrie und Psychosomatik*, 2nd revised ed. Frankfurt: Suhrkamp, 1993.

——(1989). Das deterministische Chaos schizophrenen Denkens. *Familiendynamik* 14:236–258.

Simon, F. B., Stierlin, H., and Wynne, L. (1985). *The Language of Family Therapy: A Vocabulary and Sourcebook*. New York: Family Process Press, 1985.

Simon, F. B., Weber, H., Stierlin, H., et al. (1989). "Schizoaffektive" Muster: Eine systemische Beschreibung. *Familiendynamik* 14:190–213.

Spencer-Brown, G. (1969). *Laws of Form*. New York: E. P. Dutton, 1979.

Spitz, R. (1954). *Die Entstehung der ersten Objektbeziehungen*, 3rd ed. Stuttgart: Klett, 1973.

—— (1965). *Vom Säugling zum Kleinkind*, 2nd ed. Stuttgart: Klett, 1972.

Stierlin, H. (1959). The adaptation to the "stronger" person's reality. *Psychiatry* 22:143–152.

—— (1978). *Delegation und Familie*. Frankfurt: Suhrkamp.

Suzuki, D. (1939). Die große Befreiung. In *Buddhistische Geisteswelt*, ed. G. Menschiing, pp. 132 and 156. Baden-Baden: Holle.

Szagun, G. (1986). *Sprachentwicklung beim Kind*, 3rd. rev. ed. Weinheim: Psychologie Verlags Union.

Tienari, P., Sorri, A., Lahti, M., et al. (1988). Family environment and the etiology of schizophrenia: implications from the Finnish adoptive family study. In *Familiar Realities*, ed. H. Stierlin, F. Simon, and G. Schmidt. New York: Brunner/Mazel.

van Gennep, A. (1909). *Übergangsriten*. Frankfurt: Campus, 1986.

Varela, F. (1979). *Principles of Biological Autonomy*. New York: North Holland.

—— (1981). The creative circle. In *The Invented Reality*, ed. P. Watzlawick. New York: Norton, 1984.

von Aster, E. (1932). *Geschichte der Philosophie*. Stuttgart: Kroner.

von Domarus, E. (1944). The specific laws of logic in schizophrenia. In *Language and Thought in Schizophrenia: Collected Papers*. Kasanin: University of California Press.

von Foerster, H. (1972). The responsibilities of competence. In *Observinq Systems*. Seaside, CA: Intersystems Publications, 1984.

—— (1973). On constructing a reality. In *Observing Systems*. Seaside, CA: Intersystems Publications, 1984.

——, ed. (1974). *Cybernetics of Cybernetics*, 2nd ed. San Jose, CA: San Jose State University, 1986.

—— (1977). Objects: tokens for Eigen- behaviors. In *Observing Systems*. Seaside, CA: Intersystems Publications, 1984.

—— (1988). Abbau und Aufbau. In *Lebende Systeme*, ed. F. B. Simon. Berlin: Springer.

von Glasersfeld, E. (1981). Introduction to radical constructivism. In *The Invented Reality*, ed. P. Watzlawick. New York: Norton, 1984.

von Wright, G. H. (1963). *Norm und Handlung*. Königstein: Scriptor.

—— (1971). Erklaren und Verstehen. Königstein: Athenäum.

Watts, A. (1975). *Tao: The Watercourse Way*. New York: Vintage.

Watzlawick, P., Beavin, J., and Jackson, D. (1967). *Pragmatics of Human Communication*. New York: Norton.

Werner, H. (1957). The concept of development from a comparative and organismus point of view. In *The Concept of Development*, ed. D. B. Harris. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Whitehead, A. N., and Russell, B. (1910–1913). *Principia Mathematica*. Cambridge: Cambridge University Press.

Whorf, B. L. (1942). *Language, Thought, and Reality*. Cambridge, MA: MIT Press.

Wickler, W., and Seibt, U. (1977). *Das Prinzip Eigennutz*. Munich: Piper.

Willi, J. (1975). *Die Zweierbeziehung*. Reinbek: Rowohlt.

Winograd, T., and Flores, F. (1986). *Understanding Computers and Cognition: A New Foundation for Design*. Norwood, NJ: Ablex.

Kaynaklar

Wittgenstein, L. (1921). *Tractatus Logico-Philosophicus*. London: Routledge and Kegan Paul, 1955.

—— (1958). *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell.

Wulff, E. (1972). *Psychiatrie und Klassengesellschaft*. Frankfurt: Athenäum.

Wynne, L. C., Ryckoff, I. M., Day, J., and Hirsch, S. J. (1958). Pseudomutuality in the family relations of schizophrenics. *Psychiatry* 21:205–220.

Wynne, L. C., and Singer, M. (1963). Thought disorder and family relations of schizophrenics. *Archives of General Psychiatry* 12:187–212.

Zadeh, L. A. (1968). Probability measures of fuzzy events. *Journal of Mathematical Analysis and Applications* 23:421–427.

—— (1978). Fuzzy sets as a basis for a theory of possibility. *Fuzzy Sets and Systems* 1:3–28.

"Kitabın sayfaları zeka, akıl ve ateşli bir hayal gücüyle fokurduyor. Yazılanlar, ikincil dereceden sibernetik, mantık biçimi ve iletişim örüntüsü ormanından deliliğin iç-mantığını ve aklı başında kalabilmek için zorunlu olan akıl dışılığı kavrayabilmek amacıyla gerçekleştirilen sağlıklı ve tecrübeli bir sıçrayıştır. Bisikleti ise sormayınız."

- Kenneth J. Gergen

"Bu kitapta psikiyatri hakkındaki birçok ortak denence sorgulanıyor. Hemen her sayfada yeni klinik bilginin yanı sıra yeni kuramsal bilgi de irdeleniyor. Sistem kuramı ile sistem terapisine ilişkin geniş bir tartışma olanağı sağlayan kitap öylesine açık ve insanı saran bir üslupla yazılmış ki yatakta veya (nerdeyse) bisiklette bile okuyabilirsiniz. Kısacası fantastik bir ürün."

- Helen Stierlin

"Yazar bizi Bateson, von Forster ve diğerlerinin heyecanlı, eğlenceli, çok bilgili, epistemolojik geleneğinden, değişme ve aynı kalma, aklı başındalık ve delilik sibernetiğine götürüyor. Benlik organize edici canlı varlıkların özelliklerini, ilgiyi başka tarafa çekerek, meydan okuyarak, şaşırtıcı ve nefis bir biçimde işleyen bu benlik keşfetme süreci, okurdan beklediği çabayı hak ediyor. Değişme sağlamayı hedefleyen alışılmış terapötik tutumun tersine, Simon aynı kalmayı sağlayan şeyin ne olduğunu soruyor. Değişme, insan yaşamının doğal akışıdır. Aynı kalma, deliliğe yol açan ikili mantığın katı kurallarıyla sürdürülür. Canlı sistemlerin yumuşak gerçekliği bizim çelişkileri ve iki duygululuğu taşımamızı gerektirir - akıl sağlığı esneklikle eşanlamlıdır. Bu kitap, tecrübeli aile (ve aileye yönelik olmayan) terapistler için olduğu kadar iletişim sibernetiği öğrencileri için de ödüllendirici olabilecek bir okuma metnidir."

- Kitty La Perriere

HYB Yayıncılık
Bilkent Plaza A3 Blok 21-24
Bilkent, 06533 Ankara
Tel: (312) 266 55 66

ISBN 975-6972-00-9
9 789756 972007